

ბესიკ გაფრინდაშვილი

რაჭა-იმერეთის სამკისკოპოსოები

(გელათი, ხონი, ნიკორწმინდა)
1529-1820 წწ.

თბილისი
2015

მთავარი რედაქტორი: **როინ მეტრეველი**,
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, აკადემიკოსი

რედაქტორი-კორექტორი: **ნინო სადღობელაშვილი**

დამკაბადონებელი: **ეკატერინე ოქროპირიძე**

ყდის დიზაინერი: **გიორგი ხუციშვილი**

© ბესიკ გაფრინდაშვილი

© Besik Gaprindashvili

ISBN 978-9941-0-7880-4

შინაარსი

რედაქტორისგან	5
წინასიტყვაობა	7
წყაროებისა და ლიტერატურის მიმოხილვა	9
თავი I. საქართველოს სამოციქულო ეკლესია და მასში შემავალი საეპისკოპოსოები დასაბამიდან XVI საუკუნემდე	18
თავი II. ახალი საეპისკოპოსოების (გელათი, ხონი, ნიკორწმინდა) დაარსება იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის თაოსნობით XVI საუკუნის პირველ ნახევარში	
1. § ახალი საეპისკოპოსოების დაარსების მოტივი და მიზანი	34
2. § გელათის საეპისკოპოსოს დაარსების თარიღი და საზღვრები	37
3. § ხონის საეპისკოპოსოს დაარსების თარიღი და საზღვრები	52
4. § ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსების თარიღი და საზღვრები	55
თავი III. საეპისკოპოსოების მართვა-გამგეობა XVI–XVIII საუკუნეების დასავლეთსაქართველოში და ეპისკოპოსების უფლება-ვალდებულებანი	66
თავი IV. რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოების (გელათი, ხონის, ნიკორწმინდა) სოციალურ – ეკონომიკური მდგომარეობა	74
თავი V. გენათელი ეპისკოპოსების მოღვაწეობა და მათი ქრონოლოგიური რიგი (1529-1820)	93
თავი VI. ხონელი ეპისკოპოსების მოღვაწეობა და მათი ქრონოლოგიური რიგი (1529-1820)	188
თავი VII. ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსების მოღვაწეობა და მათი ქრონოლოგიური რიგი (1534-1820)	226
დასკვნა	257
გამოყენებული წყაროებისა და ლიტერატურის სია	264

რელაქტორისგან

საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის ისტორიის შესწავლა მეტად მნიშვნელოვანია. არსებითა, როცა ამ ისტორიის შესწავლას ცალკეული საეპისკოპოსოების ისტორიის შესწავლით ვიწყებთ. ბესიკ გაფრინდაშვილის წინამდებარე ნაშრომი რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოებისადმი (გელათი, ხონი, ნიკორწმინდა) მიძღვნილი. წიგნში გადმოცემულია გელათის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოების ისტორია XVI ს-ის 20-იანი წლებიდან XIX საუკუნის 20-იანი წლების ჩათვლით (1529-1820 წწ). ფაქტობრივად ესაა პერიოდი ამ საეპისკოპოსოების ისტორიისა დაარსებიდან გაუქმებამდე. ეს საეპისკოპოსოები დასავლეთ საქართველოს („აფხაზეთი“) საკათალიკოსოში შემავალი ერთეულები იყვნენ.

ბესიკ გაფრინდაშვილმა ზემოთხსენებული საეპისკოპოსოების შესახებ მნიშვნელოვანი ცნობები მოიპოვა. არსებითა დოკუმენტური წყაროები, განსაკუთრებით გენათელი, ხონელი და ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსების მიერ გაცემული ან დამოწმებული საბუთები, აგრეთვე იმერეთის მეფეთა, დასავლეთ საქართველოს („აფხაზეთის“) კათალიკოსთა და დიდგვაროვან ფეოდალთა მიერ გაცემული შეწირულობის წიგნები, სიგელ-გუჯრები, საბეგრო ნუსხები. ხელნაწერების სახით ინახება სხვადასხვა მასალა, სადაც ზემოთხსენებული პერიოდის ეკლესიის შესახებ ცნობებია მოცემული. ყურადღება აქვს მიქცეული უცნობი (უცხოელი) ავტორების მონაცემებსაც.

ავტორმა გამოიყენა მასალები, რომლებიც გამოქვეყნდა „კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის“ ანგარიშში; ასევე 1819-20 წლებში რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოებში ჩატარებული საეკლესიო გარდაქმნების შესახებ არსებული მასალები.

ბესიკ გაფრინდაშვილმა გარკვეული ადგილი დაუთმო საკითხის ისტორიოგრაფიას.

ავტორის დასკვნები საგულისხმოა: იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის (1510-1565 წწ.) თაოსნობით გელათის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოების დაარსება იმერეთის მეფისთვის პოლიტიკური დასაყრდენის გაძლიერებას განაპირობებდა. საეკლესიო მოღვაწენი ძირითადად მეფის ერთგულნი და მხარში

მდგომნი იყვნენ. ბ. გაფრინდაშვილი აზუსტებს, რომ „პარიზის ქრონიკისა“ და „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მიერ დაცული ცნობებით გელათის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოები 1529 წელს უნდა დაარსებულიყო, ავტორი კვლევის შედეგად აზუსტებს ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსების დროს – 1534 წელს.

წიგნში ხაზგასმულია, რომ რაჭა-იმერეთის (გელათი, ხონი, ნიკორწმინდა) საეპისკოპოსოები არა მარტო საეკლესიო ცენტრები იყო, არამედ კულტურულ-საგანმანათლებლო კერებს წარმოადგენდა და დიდი წვლილი შეჰქონდა ქართველი ერის ცხოვრებაში.

ნიშანდობლივია, რომ გელათის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრებმა და იქ მოღვაწე ეპისკოპოსებმა ამ საეპისკოპოსოთა არსებობის პერიოდში - სამი საუკუნის განმავლობაში მნიშვნელოვანი კვალი დატოვეს ქართველი ერის ისტორიაში.

ბესიკ გაფრინდაშვილის წიგნი ბევრი სიახლით გამოირჩევა. იგი უთუოდ დააინტერესებს საქართველოს ეკლესიის ისტორიით დაინტერესებულ ქართველ მკითხველს. „რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოები“ (გელათი, ხონი, ნიკორწმინდა) ქართული ისტორიოგრაფიის კარგი შენაძენია და უთუოდ დაიჭერს თავის ადგილს საისტორიო ლიტერატურაში.

წინასიტყვაობა

საქართველოს მართლმადიდებელ სამოციქულო ეკლესიას და მის დაქვემდებარებაში მყოფ საეპისკოპოსოებს მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. საეპისკოპოსო საკათალიკოსოში შემაჯავლი ცალკე ადმინისტრაციული ერთეული იყო. დრო-ჟამის ვითარებიდან გამომდინარე, ზოგიერთი საეპისკოპოსო კათედრა უქმდებოდა და მათ ნაცვლად ჩნდებოდა ახალი საეპისკოპოსოები, ან გარკვეული პერიოდის შემდეგ ხდებოდა გაუქმებული საეპისკოპოსოების აღდგენა. საზოგადოებრივი ყოფა-ცხოვრების განვითარების პარალელურად იცვლებოდა საეპისკოპოსოების სისტემური მოწყობაც. ადრექრისტიანულ ხანაში დაარსებული საეპისკოპოსოები, სტრუქტურულად განსხვავდებოდნენ განვითარებული და გვიანფეოდალური ხანის საეპისკოპოსო კათედრებისგან.

რაჭა-იმერეთის, კერძოდ გელათის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოებს სხვა უძველეს ქართულ ეპარქიებთან ერთად, მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორიაში. ჩვენს ნაშრომში ასახულია რაჭა-იმერეთის, კერძოდ, გელათის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოების ისტორია XVI ს-ის 20-იანი წლებიდან XIX-ს-ის 20-იანი წლების ჩათვლით (მათი დაარსებიდან გაუქმებამდე). აღნიშნული საეპისკოპოსოები აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) საკათალიკოსოში შემაჯავალ ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულებს წარმოადგენდნენ, რომლებსაც ჰქონდათ კარგად გამართული მმართველობის სამეურნეო მექანიზმი და საგანმანათლებლო სისტემა. ამ კათედრაზე მსხდომი ეპისკოპოსები, გარდა სასულიერო მოღვაწეობისა, აქტიურად იყვნენ ჩართულნი საერო ცხოვრებაში და მნიშვნელოვანი წვლილი შეჰქონდათ ქართული სახელმწიფოებრიობის პოლიტიკურ და კულტურულ საქმიანობაში.

XVI ს-ის პირველ ნახევარში (1529), იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის (1510 – 1565) ინიციატივით, ქუთაისის საეპისკოპოსოს გელათისა და ხონის საეპისკოპოსოები გამოეყო, რამდენიმე წლის შემდეგ (1534) მეფე ბაგრატმა საეპისკოპოსო კათედრა დააარსა ნიკორწმინდაშიც. ბაგრატ III-ის მიერ დაარსებულმა გელათის,

ზონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოებმა სამი საუკუნე იარსება. XIX ს-ის დასაწყისში რუსეთის იმპერიის მიერ ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების გაუქმებას, მრავალსაუკუნოვანი საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება მოჰყვა. 1811 წელს გაუქმდა მცხეთის (ქართლის) საკათალიკოსო, 1814 წელს კი აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) საკათალიკოსო. რუსეთის ხელისუფლების დავალებით ახლად შექმნილმა საქართველოს საეგზარქოსომ, ეგზარქოს თეოფილაქტე რუსანოვის თაოსნობით, 1817 წლიდან დასავლეთ საქართველოში საეკლესიო რეფორმის გატარება დაიწყო, რაც მიზნად ისახავდა ქართული ეკლესიის რუსული ეკლესიის ყაიდაზე მოწყობას. რეფორმის ძალით 1820-21 წლებში გაუქმდა რაჭა-იმერეთის ოთხივე საეპისკოპოსო კათედრა (ქუთაისი, გელათი, ზონი, ნიკორწმინდა) და იმერეთის ეპარქიაში გაერთიანდა.

ნაშრომში შესწავლილი და დაზუსტებულია გელათის, ზონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოების დაარსების თარიღები და საზღვრები. გამოკვლეულია გენათელი, ზონელი და ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსების მრავალმხრივი მოღვაწეობა და შედგენილია მათი ქრონოლოგიური რიგები. აგრეთვე, შუა საუკუნეების დასავლეთ საქართველოში არსებული საეპისკოპოსოების მართვა-გამგეობის წესები და ეპისკოპოსების უფლება-ვალდებულებანი. ყურადღება გამახვილებულია რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოების სოციალურ-ეკონომიკურ საკითხებზეც. გამოკვლეულია, თუ რა სახის მეურნეობა იყო განვითარებული აღნიშნულ საეპისკოპოსოებში; როგორი იყო საგადასახადო სისტემა და რა რაოდენობის გადასახადები ჰქონდათ დაკისრებული საეკლესიო გლეხებს; როგორი იყო საეპისკოპოსოში შემავალი სხვადასხვა სოციალური ფენების უფლება-ვალდებულებანი და სხვა.

ჩვენ მიერ მოძიებულ დოკუმენტებში მრავალ საგულისხმო ცნობას ვხვდებით საქართველოს საეკლესიო და პოლიტიკური ისტორიიდან. ამიტომ, რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოების ისტორიის შესწავლა, საეკლესიო ისტორიასთან ერთად, საქართველოს სახელმწიფოებრიობის ისტორიის შესწავლის კუთხითაც არის მნიშვნელოვანი. იმედი გვაქვს, ეს წიგნი არა მარტო საქართველოს საეკლესიო, არამედ საქართველოს პოლიტიკური და სოციალური ისტორიის მკითხველსაც დაინტერესებს.

წყაროებისა და ლიტერატურის მიმოხილვა

რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოების (გელათი, ხონი, ნიკორწმინდა) შესახებ, მწირი, მაგრამ მნიშვნელოვანი ცნობები მოგვეპოვება ქართულ და უცხოურ ნარატიულ წყაროებში. გელათისა და ხონის საეპისკოპოსოების დაარსების შესახებ ქართული ნარატიული წყაროებიდან ცნობები დაცულია ახალი ქართლის ცხოვრებასა და ეგრეთ წოდებულ „პარიზის ქრონიკაში.“ რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოებსა და მათ საზღვრებზე საუბრობს ვახუშტი ბატონიშვილიც. მისი საისტორიო თხზულების ცალკეულ მონაკვეთებში, სხვადასხვა პერიოდში მოღვაწე გენათელი ეპისკოპოსების შესახებაც ვხვდებით ცნობებს. აღნიშნულ საკითხებზე ცნობებს ვხვდებით ფარსადან გორგიჯანიძის, პაპუნა ორბელიანის, ნიკო დადიანის და დავით ბატონიშვილის ისტორიულ გადმოცემებშიც.

ლოკუმენტური წყაროებიდან ამ მხრივ მნიშვნელოვანია გენათელი, ხონელი და ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსების მიერ გაცემული ან დამოწმებული საბუთები, აგრეთვე იმერეთის მეფეთა, აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსთა, დიდგვაროვან ფეოდალთა შეწირულობის წიგნები და სიგელ-გუჯრები, საეკლესიო გლეხების საბეგრო ნუსხები და სხვა. აღნიშნული საბუთები ინახება საქართველოს ცენტრალური არქივის, საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის, ქუთაისის ცენტრალური არქივისა და ქუთაისის ნ. ბერძენიშვილის სახელობის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდის საცავებში. ამ საბუთების დიდი ნაწილი სხვადასხვა გამოცემებში გამოქვეყნებული აქვთ: ე. თაყაიშვილს, ს. კაკაბაძეს, ნ. ბერძენიშვილს, შ. ბურჯანაძეს, ი. დოლიძეს და სხვებს. ნაწილი ამ ლოკუმენტებისა დღემდე გამოუქვეყნებელია და მათი მნიშვნელობა რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოების ისტორიის შესწავლის დროს ძალიან დიდია.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია უცნობი ავტორის მიერ XIX ს-ის 30-იან წლებში აღწერილი უკანასკნელი ხონელი ეპისკოპოსის ანტონ ჩიჯავაძის (1771-1820) ცხოვრება, რომელიც ხელნაწერის სახით ინახება ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის H ფონდში, ნომრით 2784. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ხელნაწერი წიგნი

სრული სახით დღემდე გამოუქვეყნებელი იყო და მისი ძირითადი ნაწილი ჩვენს მიერ გამოქვეყნდა ჟურნალ „მაცნეს“ 2013 წლის I ნომერში, სტატიაში - „ხონელი მღვდელმთავრების ვინაობის დადგენისათვის.“ „ანტონის ცხოვრებაში“ დაცული მნიშვნელოვანი ცნობები ასახულია ჩვენს ნაშრომშიც.

მნიშვნელოვანია XIX ს-ის 10-20-იანი წლების საქართველოს მთავარმმართველებისა და იმერეთში მივლინებული რუსი ოფიცრების მიმოწერები, რომლებიც რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოებში არსებულ ვითარებას შეეხება. აღნიშნული წერილები გამოქვეყნებულია კრებულში: „Акты Кавказскою археографическою комиссию,“ რომელიც რამდენიმე ტომად გამოიცა XIX ს-ის 60-70-იან წლებში. ნაწილი აღნიშნული წერილებისა გამოქვეყნებულია ს. კაკაბაძის წიგნში - „იმერეთის სამეფოს გაუქმება,“ რომელიც გამოიცა 1956 წელს.

საყურადღებოა 1819-20 წლებში დასავლეთ საქართველოს ეკლესიაში და მათ შორის რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოებში ჩატარებული საეკლესიო რეფორმის შესახებ არსებული დოკუმენტები, რომელთა ნაწილი თავმოყრილია ნ. მახარაძის ნაშრომში „Восстание в Имеретии.“ (მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის ნაკვეთი III თბ. 1942).

რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოების შესახებ არსებულ ნარატიულ და დოკუმენტურ წყაროებს ავსებს ქრონიკები და ანდერძ-მინაწერები, რომლებიც დართულია სხვადასხვა მონასტრებში გადაწერილ სახარებებსა თუ წმინდანთა ცხოვრებებზე. მათი დიდი ნაწილი გამოაქვეყნა თელო ჟორდანიამ, ნაშრომში: „ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა.“ ნაშრომი სამი ტომისგან შედგება.

ჩვენთვის საგულისხმო ცნობებს ვხვდებით ეპიგრაფიკულ ძეგლებზე, ფრესკებსა და ჯვარ-ხატებზე შესრულებულ წარწერებშიც. რაჭა-იმერეთის ეპიგრაფიკული ძეგლებისა და ფრესკული წარწერების დიდი ნაწილი შესწავლილი და გამოქვეყნებული აქვთ მ. ბროსეს, ა. მურავიოვს, დ. ბაქრაძეს, გ. წერეთელს, გ. ბოჭორიძეს, ექვთიმე თაყაიშვილსა და სხვებს.

აღნიშნული საკითხების შესწავლის დროს დიდ დახმარებას გვიწევს უცხოელი მისიონერებისა და მოგზაურების ცნობები. მათ შორის, თეათინელი ბერის კრისტოფორო კასტელის,

ანტიოქიელი პატრიარქის მაკარიოსის, ფრანგი იუველირის ჟან შარდენის, გერმანელი მოგზაურის გიულდენშტედტის, კაპუცინი მისიონერის ლეონისა და სხვათა გადმოცემები. მნიშვნელოვანია რუსი ელჩების - ალექსი იველევისა და ნიკიფორე ტოლოჩანოვის იმერეთის სამეფოში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობის ანგარიშები, რომლებშიაც ხშირად არიან ნახსენები იმ პერიოდში მოღვაწე (1650-1652 წწ.) გენათელი, ხონელი და ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსები. რუს ელჩებს აღწერილი აქვთ გელათის სამონასტრო კომპლექსი და იქ დაცული სიწმინდეებიც. ისინი ცნობებს გვაწვდიან ნიკორწმინდის ტაძრისა და მის მახლობლად მდებარე ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსების რეზიდენციის შესახებაც.

საქართველოს ეკლესიის ისტორიის შესწავლა XIX საუკუნიდან დაიწყო. 1826 წელს მოსკოვში გამოიცა წიგნი „история Грузинской иерархии,“ სადაც მოკლედ არის გადმოცემული საქართველოს ეკლესიის ისტორია IV საუკუნიდან XIX საუკუნის 20-იან წლებამდე. ნაშრომს ახლავს საქართველოს არქივებისკოპოსებისა და კათალიკოსების ქრონოლოგიურად შედგენილი სია, აგრეთვე დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში XIX ს-ის 20-იან წლებში არსებული ეპარქიებისა და ეკლესია-მონასტრების აღწერილობანი. წიგნში მოთხრობილია ოსეთსა და ჩრდილოეთ კავკასიის სხვა ხალხებში ქრისტიანობის გავრცელების შესახებაც.

მოკლედ არის ასახული საქართველოს ეკლესიის ისტორია პლ. იოსელიანის ნაშრომში „Краткая история Грузинской церкви“, რომელიც პეტერბურგში დაიბეჭდა 1843 წელს.

საქართველოს ეკლესიის ისტორიის მეცნიერული კვლევა XIX ს-ის მეორე ნახევრიდან გაფართოვდა. ამ საქმეში მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვის ივ. ჯავახიშვილს. დიდი მეცნიერი გულისტკივილით აღნიშნავდა, რომ წლების მანძილზე სრულიად უყურადღებოდ იყო მიტოვებული ქართული საეკლესიო ისტორია, რომელიც საქართველოს სამოქალაქო ისტორიის შესასწავლად, მრავალ საგულისხმო და გამოსადეგ ცნობებს ინახავდა (ჯავახიშვილი: 1977: 26). ივ. ჯავახიშვილმა ნაშრომში „ქართული სამართლის ისტორია“ ცალკე თავი მიუძღვნა ეკლესიას, სადაც გამოკვლეულია ძველი ქართული საეკლესიო წეს-წყობილება და სასულიერო პირთა უფლება-ვალდებულებანი

(ჯავახიშვილი 1984: 13-85).

სხვადასხვა დროს ქართული საეკლესიო ისტორიის შესწავლის საქმეში თავიანთი წვლილი შეიტანეს: მ. ბროსემ, ნ. მარმა, დ. ბაქრაძემ, ნ. კონდაკოვმა, მ. საბინინმა, მ. ჯანაშვილმა, თ. ჟორდანიამ, ე. თაყაიშვილმა, კ. კეკელიძემ, ს. კაკაბაძემ, ს. ყაუხჩიშვილმა, მ. ლორთქიფანიძემ და სხვა მეცნიერებმა. მათ გამოიკვლიეს არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხი და გამოთქვეს საინტერესო მოსაზრებები.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია მ. თამარაშვილის შრომები: „ქართული ეკლესია დასაბამითგან დღემდე“ და „ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის,“ სადაც მრავალი საინტერესო საკითხია გამოკვლეული ქართული ეკლესიის ისტორიიდან.

აღსანიშნავია ეპისკოპოს კირიონის მიერ 1901 წელს გამოქვეყნებული წიგნი: „Краткий очерк истории Грузической церкви и ексархата за XIX столетие.“

1918 წელს მ. კელენჯერიძემ გამოაქვეყნა „საქართველოს საკათალიკოსო ეკლესიის მოკლე ისტორია.“

საბჭოთა ეპოქაში ქართული ეკლესიის ისტორიას, ქვეყანაში გაბატონებული ათეისტური იდეოლოგიის გამო, ნაკლები ყურადღება ექცეოდა და შესაბამისად მცირე იყო ამ საკითხებზე მომუშავე მეცნიერთა რიცხვი. ერთ-ერთი მათგანი გახლდათ ნ. ბერძენიშვილი. ჩვენთვის საგულისხმოა მისი ნაშრომი დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო წეს-წყობილების შესახებ (ბერძენიშვილი 1971:).

ნიშანდობლივია ბ. ლომინაძის შრომები. მათ შორის, მისი კვლევა აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველო) საკათალიკოსო ტახტის ბიჭვინთიდან გელათში გადმოტანასთან დაკავშირებით, აგრეთვე შუა საუკუნეებში არსებულ საეკლესიო მიწათმფლობელობის ფორმებზე და სხვა (ლომინაძე 1966:).

უკანასკნელი ოცი წლის მანძილზე ქართული ეკლესიის ისტორიის კუთხით კვლევა გაფართოვდა და მრავალი სამეცნიერო ნაშრომი შეიქმნა. მათ შორის არის მეუფე ა. ჯაფარიძის მიერ ოთხ ტომად გამოცემული „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია.“¹ აღსანიშნავია რ. მეტრეველის რედაქტორობით 2000 წელს გამოცემული ნაშრომი „საქართველოს კათოლიკოს-

¹ იხ. ახალ საეპისკოპოსოების დაარსება...

პატრიარქები,“ სადაც ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით არის გადმოცემული საქართველოს კათოლიკოსთა და კათოლიკოს-პატრიარქთა მოკლე ბიოგრაფიული ცნობები საქართველოში კათოლიკოსობის დაწესებიდან დღევანდლობამდე. 2010 წელს რ. მეტრეველის ავტორობით გამოიცა მეორე ნაშრომი - „საქართველოს მეფეები და პატრიარქები.“ აღნიშნულ შრომებში ჩვენთვის მრავალ საგულისხმო ცნობებს ვხვდებით.

საეკლესიო ისტორიის კუთხით უკანასკნელ წლებში ჩატარებული კვლევების შედეგად საინტერესო ნაშრომები შექმნეს: ვ. გოილაძემ, გ. მამულიამ, ბ. კუდავამ, თ. ქორიძემ, თ. ჯოჯუამ, ბ. დიასამიძემ, ს. ვარდოსანიძემ, ე. ბუბულაშვილმა, გ. კალანდიამ, თ. ქართველიშვილმა, პ. გაბისონიამ და სხვა მეცნიერებმა.

უშუალოდ რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოების შესახებ ცალკეული სამეცნიერო ნაშრომები არსებობს, მაგრამ ეს თემა სრულყოფილად დღემდე არ შესწავლილა და აღნიშნული საეპისკოპოსოების ისტორია ერთიან ჭრილში არ განხილულა.

გელათის მონასტრის ისტორიის შესახებ პირველად 1888 წელს გამოქვეყნდა დ. ღამბაშიძის ნაშრომი - „გელათის მონასტერი“ (ღამბაშიძე 1888), გენათელი ეპისკოპოსების ქრონოლოგიური რიგის შედგენის პირველი მცდელობა ჰქონდა პ. ცხვილოელს (კარბელაშვილს). მის მიერ 1892 წელს ჟურნალ „მწყემსის“ ოცდამეორე ნომერში გამოქვეყნებულ გენათელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიურ რიგს (მწყემსი 1892: ნომ. 22, 11), ბევრი უზუსტობა ახლავს თან, რასაც მომდევნო თავებში შევხებით. მაგრამ მიუხედავად ამისა, პ. ცხვილოელის აღნიშნული მცდელობა დასაფასებელია.

გელათის საეპისკოპოსოს დაარსების საკითხს შეეხო ე. თაყაიშვილი და გამოთქვა ვარაუდი, რომ გელათში XVI სუკუნემდეც არსებობდა საეპისკოპოსო კათედრა (თაყაიშვილი 1920: 32). ეს მოსაზრება გაიზიარა ს. კაკაბაძემ, როდესაც აფხაზეთის კათალიკოსის - მალაქია აბაშიძის მიერ გელათის საეპისკოპოსოს დაარსების დამადასტურებელი სიგელი გამოაქვეყნა (კაკაბაძე 1921ა: 10).¹

გელათის, როგორც უდიდესი სასულიერო ცენტრისა და ამავე

¹ იხ. ახალი საეპისკოპოსოების დაარსება...

დროს ერთ-ერთი პირველი ქართული საგანმანათლებლო კერის შესახებ, მრავალი სამეცნიერო ნაშრომი დაიწერა მომდევნო ხანებში. მათ შორის არის ს. ყაუხჩიშვილის მიერ 1948 წელს გამოცემული „გელათის აკადემია,“ სადაც მოთხრობილია დავით აღმაშენებლის მიერ გელათში დაარსებული სასწავლო ცენტრის - გელათის აკადემიისა და იქ მოღვაწე მოძღვრების (ლექტორების) შესახებ (ყაუხჩიშვილი 1948:). 1958 წელს ამავე სახელწოდებით (გელათის აკადემია) გამოსცა ნაშრომი ვ. ჩაკვეტაძემ და უფრო ფართოდ განიხილა გელათის აკადემიის იმდროინდელი ყოფა (ჩაკვეტაძე 1958:).

გელათის სამონასტრო კომპლექსის ისტორიას ასახავს 1948 წელს გამოცემული მ. გოგსაძის წიგნი „ნარკვევები გელათის ძეგლის ისტორიიდან“ (გოგსაძე 1948:).

გელათის მონასტრის ისტორია წარმოდგენილია ბ. ლომინაძის წიგნში - „გელათი,“ რომელიც 1955 წელს გამოიცა (ლომინაძე 1955:). წიგნში მონასტრის ისტორიასთან ერთად აღწერილია გელათის სამონასტრო კომპლექსის შენობა-ნაგებობანი. გადმოცემულია გენათელი ეპისკოპოსების მოღვაწეობისა და მათ მიერ გელათში ჩატარებული აღმშენებლობითი სამუშაოების შესახებ. განსაზღვრულია რამდენიმე გენათელი ეპისკოპოსის მოღვაწეობის წლებიც.

გელათის სამონასტრო კომპლექსის არქიტექტურის, ფრესკებისა და მოზაიკის მოკლე აღწერილობა წარმოდგენილია რ. მეფისაშვილისა და თ. ვირსალაძის მიერ 1982 წელს გამოცემულ ნაშრომში „გელათი, არქიტექტურა, მოზაიკა, ფრესკები“ (მეფისაშვილი... 1982:)

უკანასკნელ ხანებში გელათის შესახებ შექმნილი სამეცნიერო შრომების რიცხვი საგრძნობლად გაიზარდა. 2006 წელს გელათის მონასტრის მშენებლობის დაწყებიდან 900 წლისთავთან დაკავშირებით, ქუთაისის ისტორიული მუზეუმის შრომების XVI კრებულში შესული სამეცნიერო სტატიები, მთლიანად გელათის თემას მიეძღვნა (ქ. ი. მ. შრომები 2006:).

ცალკე აღნიშვნის ღირსია ამავე 2006 წელს რ. მეტრეველის მიერ გამოცემული მონოგრაფია - „გელათი, მეორე იერუსალიმი და ახალი ათინა,“ რომელიც გელათის ისტორიას ასახავს (მეტრეველი 2006:).

2007 წელს გამოიცა ლ. ტყეშელაშვილის წიგნი - „გელათი, მეორე იერუსალიმი და სხვა ათინა“ (ტყეშელაშვილი 2007:). აღნიშნულ წიგნში ერთი თავი ეძღვნება გელათის საეპისკოპოსოსს და იქ მოღვაწე გენათელ ეპისკოპოსებს. შედგენილია გენათელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგიც.

ლ. ტყეშელაშვილმა ცალკე წიგნად გამოსცა დოსითეოს ქუთათელისა და ეფთვიმე გენათელის ცხოვრება (ტყეშელაშვილი 2005:), სადაც ძირითადად ასახულია ქუთათელი და გენათელი მიტროპოლიტების მოღვაწეობის უკანასკნელი წლები და მათი მოწამეობრივი აღსასრული.

2008 წელს გ. მჭედლიძემ და მ. კეზევაძემ, ქუთაისისა და გელათის საეპისკოპოსოებს ვრცელი ნაშრომი მიუძღვნეს, სათაურით - „ქუთაის-გენათის ეპარქია.“ ნაშრომი მოიცავს პერიოდს ქუთაისის საეპისკოპოსოს დაარსებიდან (დაახლოებით X-XI საუკუნეთა მიჯნა) დღევანდლობამდე. მასში სხვა საკითხებთან ერთად განხილულია გელათის საეპისკოპოსოს დაარსების თარიღი, აღწერილია გენათელი ეპისკოპოსების მოღვაწეობა და სხვა. თუმცა ნაკლებად არის გამახვილებული ყურადღება გელათის საეპისკოპოსოს სოციალურ-ეკონომიკურ საკითხებზე (გ. მჭედლიძე... 2008:). ნაშრომი საკმაოდ მრავლისმომცველი და საინტერესოა.

2012 წელს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის თაოსნობით გამოიცა „გელათური ხელნაწერები“, სადაც აღწერილია სხვადასხვა დროს გელათში გადაწერილი წიგნები, რომლებიც ამჟამად ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის საცავებში ინახება (გელათური ხელნაწერები 2012:).

მიუხედავად ზემოთ ჩამოთვლილი შრომების სიუხვისა, გელათის თემა ამოუწურავი რჩება და იმედია მის შესახებ მომავალშიც მრავალი საინტერესო ნაშრომი შეიქმნება.

გელათისგან განსხვავებით, მცირე რაოდენობის სამეცნიერო ნაშრომები არსებობს ხონის საეპისკოპოსოსა და მისი ცენტრალური ტაძრის - ხონის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესიის შესახებ. ხონის წმინდა გიორგის ეკლესიის და მის კედლებზე შესრულებული ლაპიდარული წარწერების შესწავლა XIX ს-ის მეორე ნახევარიდან დაიწყო. პირველად ხონის ეკლესიის ლაპიდარული წარწერები გამოაქვეყნა მ. ბროსემ,

შემდეგ ა. მურავიოვმა, დ. ბაქრაძემ და გ. ბოჭორიძემ.

ხონის ეკლესიასა და მასში დაცულ რელიქვიებს სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა ე. თაყაიშვილმა, სახელწოდებით „ხონის ეკლესია და მისი სიძველენი“ (ძველი საქართველო 1913-14:). ავტორს აღწერილი აქვს ხონის საყდრის ლაპიდარული წარწერები და ტაძრის მოხატულობა, ხონის ეკლესიისთვის შეწირულ ნივთებსა და ჯვარ-ხატებზე შესრულებული წარწერები, იქ არსებულ წიგნთსაცავში დაცული ხელნაწერები და სხვა. ამის შემდეგ დიდი ხნის განმავლობაში ხონის ეპარქიის ისტორიის შესწავლით თითქმის არავინ დაინტერესებულა.

1977 წელს პ. ვაჭრიძის მიერ გამოქვეყნდა ნაშრომი „ქალაქ წულუკიძის ისტორიიდან,“ სადაც ხონის ისტორიულ წარსულზე თხრობის დროს, ავტორი ხონის წმინდა გიორგის ეკლესიასაც ეხება. მოგვიანებით 1998 წელს პ. ვაჭრიძემ გამოსცა მეორე ნაშრომი „ხონის ისტორიიდან,“ ხოლო 2000 წელს „ხონის სამასწავლებლო სემინარია.“

ხონის წარსულის შესახებ მოგვითხრობს ა. ფაილოძის - „მატიანე ხონისა,“ რომელიც ავტორმა ორ წიგნად გამოსცა (ფაილოძე 1997: ფაილოძე 2003:) აღნიშნულ ნაშრომში ხონის ისტორიის პარალელურად მოთხრობილია ხონელი მღვდელმთავრებისა და ხონის სამწყსოს შესახებ. ავტორი ეხება ხონის საეპისკოპოსოს ეკონომიკურ მდგომარეობასაც.

მწირია შრომები ნიკორწმინდის შესახებ. რაჭის ისტორიული ძეგლები, მათ შორის ნიკორწმინდის ტაძარი და მისი ლაპიდარული წარწერები, აღწერილი აქვს გ. ბოჭორიძესა და ე. თაყაიშვილს (ბოჭორიძე 1994: თაყაიშვილი 1963:). მათ მიერ აღწერილ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში და ჯვარ-ხატებსა თუ სხვა ნივთებზე შესრულებულ წარწერებში, ჩვენთვის მრავალ საგულისხმო ცნობებს ვხვდებით.

რაჭა-ლეჩხუმში არსებული ეკლესია მონასტრები და მასში დაცული სიძველეები აღწერა ამბროსი ხელაიამ, როდესაც 1902-1903 წლებში იმოგზაურა ამ მხარეში. მან ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგის შედგენაც სცადა. მისი ნაშრომი „მოგზაურობა რაჭა-ლეჩხუმში,“ 2011 წელს გამოიცა „მწიგნობრობა ქართული“-ს მე-12 ტომში (ხელაია 2011:)

ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსების შესახებ თავისი

მოსაზრება გამოთქვა ს. კაკაბაძემ წიგნში „სჯულმდებელი ბაგრატ კურაპალატი“ (კაკაბაძე 1912: 6-8), თუმცა, მისი მოსაზრება სამეცნიერო წრეებში არ იქნა გაზიარებული.¹

XI ს-ში დაწერილი ნიკორწმინდის მონასტრის წინამძღვრის სიგელი შეისწავლა, კომენტარები დაურთო და გამოსცა მ. ბერძნიშვილმა (ბერძნიშვილი 1979:). სიგელს მეორე მხარეს ახლავს XVI ს-ის ნუსხურით დაწერილი მანოელ ნიკორწმინდელის ცნობა, რომელიც გვაუწყებს იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის მიერ ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსების ფაქტს.

ზოგადად, რაჭის ისტორიასა და რაჭის ისტორიული ძეგლების შესახებ მოგვითხრობს თ. ბერაძის წიგნი „რაჭა“ (ბერაძე 2004:). აგრეთვე რაჭის ისტორიაა ასახული რ. მეტრეველის მიერ გამოცემულ წიგნში სახელწოდებით „რაჭა“ (მეტრეველი 2013:).

რაჭის ისტორიასა და ნიკორწმინდის ეპარქიას მიუძღვნა სტატია გ. გუგუშვილმა (ჟურ. „ორნატი“ 2003:), სადაც მოკლედ არის აღწერილი ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსების მოღვაწეობა. ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსების ქრონოლოგიური რიგი შეადგინა მ. მურუსიძემაც (ქ. ი. მ. შრომები 2008:).

ჩვენს ნაშრომში შევეცადეთ ზემოთ ჩამოთვლილ შრომებში არსებული ხარვეზები შეგვევსო. გამოქვეყნებულ დოკუმენტებთან ერთად მოვიძიეთ, შევისწავლეთ და გავაანალიზეთ ამ თემების ირგვლივ დღემდე გამოუქვეყნებელი წყაროები და ახლებური კუთხით წარმოვაჩინეთ რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოების ისტორია. არ გამოვრიცხავთ, რომ სრულყოფილი არც ჩვენი ნაშრომი იქნება და მასში შეიძლება გარკვეული ნაკლოვანებები აღმოჩნდეს, მაგრამ ვფიქრობთ, ის საქართველოს ეკლესიის და კერძოდ დასავლეთ საქართველოს ეპარქიების ისტორიის მკვლევართ, მცირეოდენ დახმარებას გაუწევს და წაადგება მათ შემდგომი კვლევა-ძიების საქმეში.

თავი I

საქართველოს სამოციქულო ეკლესია და მასში შემაჯავლი სამეცნიერო-საგანმანათლებლო დასახელები საუკუნეებში

(მოკლე მიმოხილვა)

საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის ისტორია I საუკუნიდან იღებს სათავეს. „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული ცნობის მიხედვით, ქართული ეკლესია დაამყარა წმინდა მოციქულმა ანდრეამ, რადგანაც მან ხელი დაასხა საქართველოს პირველ ეპისკოპოსს აწყურში და დაუარსა მას საეპისკოპოსო კათედრა, რომელშიც მღვდლები და დიაკვნები ჰყავდა (ჯაფარიძე 1996: 42). ანდრია მოციქულს მოუნათლავს ადგილობრივი მოსახლეობა და აწყურის ღვთისმშობლის სახელზე აგებულ ტაძარში ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ხელთუქმნელი ხატი დაუბრძანებია (იქვე, 45).

საქართველოში ქრისტიანობა პირველ საუკუნეში თვით ქრისტეს მოციქულებმა (ანდრია პირველწოდებულმა, სვიმონ კანანელმა, მათათამ) რომ იქადაგეს, ამას „ქართლის ცხოვრების“ გარდა სხვა ქართული და უცხოური ისტორიული წყაროებიც ადასტურებენ („ძეგლის წერაი რუის-ურბნისისა კრებისაი“, ეფთვიძე მთაწმინდელის, ეფრემ მცირესა და გიორგი მცირეს თხზულებები, ეპიფანე კონსტანტინეპოლელი, ეპიფანე კვიპრელი და სხვ.), მაგრამ როგორც ჩანს, მომდევნო ხანებში იბერიაში კვლავ წარმართობამ იძალა და საჭირო გახდა ახალი მოციქულის მოვლინება. ეს მისია IV საუკუნის პირველ ნახევარში კაპადოკიელმა ქალწულმა ნინომ ითავა.

ნინოს შთაგონებით გაქრისტიანებულმა ქართლის მეფე მირიანმა, რომის იმპერატორ კონსტანტინეს (306-337) ქართლში სასულიერო პირების გამოგზავნა სთხოვა. მირიანის გაქრისტიანებით გახარებულმა იმპერატორმა წარმოგზავნა: „მღვდელი ჭეშმარიტი იოვანე ეპისკოპოსი, და მის თანა მღვდელი ორნი და დიაკონნი სამნი“ (ქართლის ცხოვრება 2008: 130). იმპერატორმა კონსტანტინემ მირიანს მიუვლად წაყვანილი შვილი ბაქარიც დაუბრუნა. ამ დროისათვის მცხეთაში დასრულებული იყო

ეკლესიის მშენებლობა (იქ სადაც დღეს სვეტიცხოვლის ტაძარი დგას) და მასობრივად ინათლებოდა ადგილობრივი მოსახლეობა: „...მირიან მეფემან განასრულა ეკლესიაი საეპისკოპოსოი და აღასრულა სატფურებაი მისი მრავლითა დიდებითა...“ (ქართლის ცხოვრება 2008: 143). ქართლის სამეფოში ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა და მცხეთის პირველი ეპისკოპოსი ბიზანტიიდან მოვლინებული იოვანე გახდა.

მეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა ქართლში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების თარიღთან დაკავშირებით. რადგან ეს საკითხი ამჟამად ჩვენი კვლევის საგანს არ წარმოადგენს, ამაზე დიდხანს არ შევჩერდებით. არსებული წყაროების მიხედვით, ქართლში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება IV საუკუნის პირველ ნახევარში მოხდა და ის, ცხადია, უკავშირდებოდა კაპადოკიელი ქალწულის ნინოს საქართველოში მოღვაწეობას.

ქრისტიანობის ოფიციალური აღიარება ნიკეის პირველ მსოფლიო საეკლესიო კრებამდე (325 წ.) უნდა მომხდარიყო ეგრისშიც (გოილაძე 1991: 112). აღნიშნულ კრებას 318 ეპისკოპოსი დაესწრო და მათ შორის იყო ბიჭვინთის ეპისკოპოსი სტრატოფილე. სტრატოფილეს მონაწილეობა ნიკეის საეკლესიო კრებაზე დასტურია იმისა, რომ არა უგვიანეს IV საუკუნის პირველ ნახევარში, დასავლეთ საქართველოში უკვე არსებობდა ბიჭვინთის საეპისკოპოსო კათედრა. იმ პერიოდში დასავლეთ საქართველოში სხვა საეპისკოპოსო კათედრების არსებობაცაა სავარაუდებელი. ვ. გოილაძეს მოყავს სომეხი ისტორიკოსის აგათანგელოსის თხზულების ბერძნულ და არაბულ ვერსიებში დაცული ცნობა, სადაც საუბარია პეტრე სებასტიელის მიერ იბირ-ბ-ზხუას მიტროპოლიტად კურთხევაზე, რომელსაც მთელი საქართველოსთვის ეპისკოპოსები უნდა დაენიშნა. აფხაზთა ქვეყანაში კაპადოკიელი მღვდლის სოფრონის გაგზავნა, ბასიანში ევთალიუსის და ალანეთში (სავარაუდოდ ალბანეთში) თომას ეპისკოპოსებად დანიშვნაც, კაპადოკიის კესარიაში მომხდარა, ლეონტი კესარიელის თაოსნობით ნიკეის კრების დაწყებამდე (იქვე, 117 - 121).

იბირ-ბ-ზხუას ნ. მარი იბერის-ძედ მიიჩნევა და დასძენდა, რომ აგათანგელოსის ცნობაში, სადაც საუბარი იყო მთელ

საქართველოზე, მხოლოდ დასავლეთ საქართველო იგულისხმებოდა. ვ. გოილაძე იზიარებს ნ. მარის მოსაზრებას და თავის მხრივ გამოთქვამს ვარაუდს, რომ პეტრე სებასტიელის მიერ იბირ-ბ-ზხუას ეგრისის ეპისკოპოსად ხელდასხმის შემდეგ, ამ უკანასკნელს უნდა დაენიშნა ეპისკოპოსები ეგრისის სხვადასხვა პუნქტებში (გოილაძე 1991: 118). აღნიშნული ავტორი იბირ-ბ-ზხუას ეგრისის პირველ ეპისკოპოსად მიიჩნევს და სახელი „იბერიდან“ გამომდინარე მიიჩნევს, რომ იგი ეთნიკურად ქართველი იყო. მას აფხაზეთის პირველ ეპისკოპოსად დანიშნული სოფრონიუსი და ბასიანის ეპისკოპოსი ევთალიოსიც ქართველებად მიაჩნია. ეგრისის პირველი ეპისკოპოსის რეზიდენცია ეგრისის სამეფო დედაქალაქ ციხე-გოჯში უნდა ყოფილიყო განთავსებული (იქვე, 121).

აღნიშნული ცნობების მიხედვით დასავლეთ საქართველოში 325 წლამდე უკვე რამდენიმე საეპისკოპოსო კათედრა არსებობდა, მაგრამ, დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის ორგანიზაცია 325 წლისათვის იმდენად ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული, რომ მას მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე ცალკე წარმომადგენელი ჰყოლოდა და ამიტომ სტრატოფილე, როგორც ამ რეგიონის ეპარქიათა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი, ნიკეაში მიიწვიეს (მჭედლიძე... 2008: 30).

შემდგომ პერიოდში დასავლეთ საქართველოში არსებული ეპარქიები, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაექვემდებარა. ბასილი სოფენელის მიერ IX ს-ის პირველ მესამედში შედგენილი ნოტაციების მიხედვით, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში შედიოდა: ფაზისის სამიტროპოლიტო, ნიკოფსიისა და სებასტოპოლისის (სოხუმის) საარქიეპისკოპოსოები. თავის მხრივ ფაზისის სამიტროპოლიტო აერთიანებდა როდოპოლისის, საისენეს (ცაიშის), პეტრასა და ზიგანევის საეპისკოპოსოებს.

ქართლის მეფის ვახტანგ გორგასლის (442-502) ინიციატივით, ქართლის ეკლესიაში კათოლიკოსობის დაწესების შემდეგ (V ს-ის II ნახევარში), საეპისკოპოსოების რიცხვი გაიზარდა აღმოსავლეთ საქართველოშიც. იმხანად ქართლის ეკლესია ანტიოქიის საპატრიარქოს ემორჩილებოდა, ამიტომ: „ანტიოქიელმან პატრიარქმან... (ქართლში გამოსავზავნად ბ. გ.) აკურთხნა ათორმეტნი ეპისკოპოსნი და პეტრე - კათალიკოსად...

ხოლო მცხეთას მეფემან ვახტანგ აღაშენა ეკლესიაი მოციქულთაი სუეტი ცხოველი.... და მუნ შინა დასუეს პეტრე კათალიკოსად და სამოელ - ეპისკოპოსად მცხეთასავე საეპისკოპოსოსა“ (ქართლის ცხოვრება 2008: 215). ანტიოქიის პატრიარქი რომელმაც ხელი დაასხა ქართლის კათალიკოსს, პეტრე მკაწრვალი (484-488) უნდა ყოფილიყო (მამულია 1992: 26).

მეფე ვახტანგმა ბიზანტიიდან მოსულ თორმეტ ეპისკოპოსსაც თავის სამეფოს სხვადასხვა მხარეში გაუჩინა „სამწყსონი“ და დაადგინა ეპისკოპოსებად. მათ შორის: კლარჯეთში (ახიზის), არტაანში (ერუშეთის), ჯავახეთში (წუნდის), ქვემო ქართლში (მანგლისის, ბოლნისის), კუხეთში (რუსთავის), სუჯეთში (ნინოწმინდის), ჰერეთში (ჭვრემის), კახეთში (ჩელეთის), კამბეჩანში (ხორნაბუჯის), გარდაბანში (აგარაკის) და შიდა ქრთლში (ნიქოზის) (ქართლის ცხოვრება 2008: 215).

სავარაუდოდ, ვახტანგ მეფემ საბერძნეთიდან მოსული ეპისკოპოსების ნაწილი აღმოსავლეთ საქართველოში მანამდე არსებულ საეპისკოპოსოებში განაწესა, ნაწილი კი ახლად შექმნილ კათედრებზე დაადგინა.

VII-IX საუკუნეებში ტაო-კლარჯეთის სამთავროში, ძველი საეპისკოპოსოების გვერდით ახალი საეპისკოპოსო კათედრები გაჩნდა, რომლებიც სამეფო და სამთავრო სახლის წევრების პოლიტიკური დასაყრდენი ობიექტები გახდნენ.

ადარნასე ქართველთა მეფემ (888 - 923) IX საუკუნის ბოლოსა და X საუკუნის დასაწყისში ტაოში, ტაოს ბაგრატიონთა ძირითად სამფლობელოში იშხნის გვერდით, ბანაში დააარსა ახალი საეპისკოპოსო.

დაახლოებით იმ ხანებში, როდესაც ადარნასე ბანას კათედრას აარსებს, არტანუჯელი-კლარჯი მფლობელები ტაოს ბაგრატიონთა საპირისპიროდ შავშეთში აარსებენ ტბეთის ახალ საეპისკოპოსო კათედრას (ნარკვევები 1973ა: 461).

სამეფო ხელისუფლებისთვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ეკლესიის მხარდაჭერას ქვეყნის შიდა და გარე მოწინააღმდეგე ძალებთან საბრძოლველად. მნიშვნელოვანი იყო ეპისკოპოსების როლი ამ ბრძოლაში. იყო შემთხვევები, როდესაც ნაწილი ეპისკოპოსებისა მეფის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ და გარე ძალას უწევდნენ დახმარებას. მაგრამ იყვნენ ეპისკოპოსები,

რომლებიც მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში მეფეს ერთგულებდნენ და ქვეყნის საერთო ინტერესებს იცავდნენ. ერთ-ერთი ასეთი ფაქტის ნათელი დადასტურებაა „მატიანე ქართლისას“ ცნობა. როდესაც ერთიანი საქართველოს მეფე გიორგი I (1014-1027) გარდაიცვალა, ტახტზე ავიდა მისი ცხრა წლის ვაჟი ბაგრატ IV (1027-1072). ბაგრატის მცირეწლოვანებით ისარგებლეს ტაოელმა აზნაურებმა და ბანელმა ეპისკოპოსმა იოანემ, ისინი გადაუდგნენ მეფეს და ბიზანტიის იმპერატორს მიემხრნენ: „მასვე უამსა წარვიდეს აზნაურნი ტაოელნი საბერძნეთს: ვაჩე კარჭის ძე და ბანელი ეპისკოპოსი იოვანე, და მათ თანა სიმრავლე აზნაურთა ტაოელთა“ (ქართლის ცხოვრება 2008: 278). მათ მიბაძეს ჩანჩახი ფალელმა და არჯევან ჰოლოლას ძემან, რომლებმაც 1028 წელს საქართველოს დასალაშქრად იმპერატორ კონსტანტინეს (1025-1028) მიერ გამოგზავნილ ბიზანტიის ჯარს, გარყობისა და წერეფთის ციხეები გადასცეს (იქვე, 279). ბანელი ეპისკოპოსი იოანესგან განსხვავებით, მეფე ბაგრატს ერთგულება გამოუცხადეს ტბეთისა და ანჩის ეპისკოპოსებმა. „რაჟამს იხილა საბა, მტბევარმან ეპისკოპოსმან, რომელ შავშეთს არღარა იყო სხუი ღონე, აავო ციხე თავსა ზელა ტბეთისასა, დაიჭირა ქუეყანაი შავშეთისაი, ქმნა დიდი ერთგულებაი ბაგრატ აფხაზთა მეფისათვის. პატივ-სცა ღმერთმან და ვერ წარუდეს ქვეყანაი მტერთა... შემოვიდა მასვე ციხესა შინა ეზრა ანჩელი, და რომელნი აზნაურნი გამოჩნდეს ერთგულად, შეუდგეს მასვე ციხესა შინა და გამაგრდეს ფრიად“ (იქვე).

საქართველოს ისტორიაში არსებობს სხვა ფაქტებიც, როდესაც უცხოელი დამპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლაში ეპისკოპოსები უშუალოდ იღებდნენ მონაწილეობას. 1625 წელს მარაბდის ველზე ყიზილბაშების წინააღმდეგ ბრძოლაში, ათიათასამდე დაღუპულ ქართველ მეომარს შორის იყვნენ რუსთველი და ხარჭაშნელი ეპისკოპოსები (ნარკვევები 1973ბ: 285).

VIII ს-ის ბოლოს აფხაზთა ერისთავმა ლეონ II-მ (790-798) დასავლეთ საქართველოს გაერთიანება შეძლო და ეგრის-აფხაზეთის სამეფო შექმნა, რომლის დედაქალაქი ქუთაისი გახდა, ამ სამეფოს შემქმნელ ლეონ II-ს კი „აფხაზთა მეფე“ ეწოდა.

ლეონ II-ის მემკვიდრეები ბიზანტიის იმპერიისგან სრული დამოუკიდებლობის მოპოვებას ცდილობდნენ. მათ ინტერესში

შედიოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაქვემდებარებიდან ეგრის-აფხაზეთის ეპარქიების განთავისუფლება და დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის ცენტრალიზაცია, ანუ დამოუკიდებელი დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის - აფხაზეთის საკათალიკოსოს შექმნა.

მეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა იმასთან დაკავშირებით, თუ როდის შეიქმნა აფხაზეთის საკათალიკოსო. თავიანთი მოსაზრებები გამოთქვენ მ. ბროსემ, ივ. ჯავახიშვილმა, თ. ჟორდანიამ, ნ. მარმა, ს. კაკაბაძემ, ნ. ბერძენიშვილმა, კ. კეკელიძემ, ს. ყაუხჩიშვილმა, პ. ინგოროყვამ, მ. ლორთქიფანიძემ, თ. ბერაძემ, ვ. გოილაძემ და სხვ. უკანასკნელ წლებში ეს საკითხი შეისწავლეს ბ. დიასამიძემ, თ. ქორიძემ, ბ. კუდავამ. მკვლევართა მოსაზრებები აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსების შესახებ VIII-XIII საუკუნეებით იფარგლება.

მეცნიერები კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაქვემდებარებიდან დასავლეთ საქართველოს ეპარქიების განთავისუფლების პერიოდის განსასაზღვრად, აღნიშნულ საპატრიარქოში შემავალი საეკლესიო კათედრების ნუსხებს იყენებენ.

ამ საკითხის გასარკვევად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ნუსხათა ორ ჯგუფს. პირველი ჯგუფის ნუსხები მოიცავს VII-IX საუკუნეებს. ამ ნუსხებში იმ ხანად დასავლეთ საქართველოში არსებული ყველა კათედრის მწყემსმთავარია მოხსენიებული, რაც მათი კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოსადმი დაქვემდებარებას ნიშნავს. აღნიშნულ ნუსხებში იხსენიებიან: ლაზეთში ფაზისის მიტროპოლიტი და მის დაქვემდებარებაში მყოფი როდოპოლისის, საინენეს, პეტრასა და ძიგანევის ეპისკოპოსები. აქვე მოხსენიებული არიან აფხაზეთის სებასტოპოლის ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსი და ჯიქეთში ნიკოფსიის ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსი. მეორე ჯგუფის პირველ ნუსხაში დასავლეთ საქართველოს კათედრების ხელმძღვანელებიდან, მხოლოდ სებასტოპოლისის არქიეპისკოპოსი იხსენიება, ხოლო 927-940 წლებში შედგენილ მეორე ნუსხაში, არც ერთი დასავლეთქართული კათედრა აღარ ჩანს, რაც იმას ნიშნავს, რომ ამ დროისათვის დასავლეთ საქართველოს ეკლესია გამოვიდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაქვემდებარებიდან. პირველი ჯგუფის ნუსხების ყველაზე გვიანდელი ნუსხა 820-829

წლებშია შედგენილი, ხოლო მეორე ჯგუფის პირველი ნუსხა 901-907 წლებში (გეორგიკა 1952: 184-185). აღნიშნული ცნობების საფუძველზე შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაქვემდებარებიდან დასავლეთ საქართველოს ეპარქიების განთავისუფლება IX საუკუნის მეორე ნახევარში მოხდა.

X საუკუნეში ქართულ სამეფო-სამთავროებს შორის პოლიტიკური გაერთიანებისთვის ბრძოლა მიმდინარეობდა. ამ ბრძოლაში აქტიურად იყო ჩართული „აფხაზთა სამეფო“. აფხაზთა მეფეები ცდილობდნენ თავიანთი გავლენის ქვეშ მოექციათ დანარჩენი ქართული სამეფო-სამთავროები და ერთიანი ქართული სახელმწიფოსთვის ჩაეყარათ საფუძველი. აღნიშნული მიზნის განსახორციელებლად აფხაზთა მეფეებს ძლიერი მოკავშირე ჭირდებოდათ. ესეთი მოკავშირე გახლდათ მცხეთის (ქართლის) საკათალიკოსო.

მცხეთის (ქართლის) საკათალიკოსოსა და დასავლეთ საქართველოს (აფხაზთა) მეფეებს შორის სრული შეთანხმება უნდა მომხდარიყო. მცხეთა ლიხთ-იმერეთის კულტურულ-რელიგიური გაერთიანება-შემოერთებისთვის მიიწვედა, აფხაზთა მეფეები კი იმერეთ-ამერეთის პოლიტიკურ მთლიანობას უყრიდნენ საფუძველს (ბერძენიშვილი 1966: 50).

ეგრის-აფხაზეთის ხელისუფლება მზად იყო, ქვეყნის პოლიტიკური გაერთიანების საქმეში მხარდაჭერის სანაცვლოდ ეგრის-აფხაზეთის ეკლესია დაექვემდებარებინა მცხეთის საკათალიკოსოსადმი, რაც ეგრის-აფხაზეთის საერო და საეკლესიო ხელისუფლების დაპირისპირების მიზეზი გახდა. ამან განაპირობა X საუკუნის დასაწყისიდან ძველი საეკლესიო ცენტრების გაუქმება და ახალი საეპისკოპოსოების დაფუძნება (ღიასამიძე 1999: 27).

X საუკუნის მანძილზე მოიშალა გუდაყვის (ძიღანევის) კათედრა, ფოთის კათედრა, ხოლო აშენდა ჭყონდიდის, მოქვის, ბედიისა და სხვა საყდრები, სადაც შეიქმნა ახალი, ქართული საეპისკოპოსო კათედრები (ნარკვევები 1973ა: 425).

დასავლეთ საქართველოს ეკლესია ქართლის საკათალიკოსოს X საუკუნის II ნახევარში უნდა დაქვემდებარებოდა, მაგრამ როგორც ჩანს აფხაზეთის კათალიკოსს, კათალიკოსის

ტიტული შეუნარჩუნდა. დასავლეთ საქართველოში არსებული საეპისკოპოსოები ქართლის საკათალიკოსოს სამწყსოში შევიდა.

ერთიანი საქართველოს პირველმა მეფემ ბაგრატ III-მ (978-1014), ბედიამი საეპისკოპოსო კათედრის დაარსების პარალელურად, ქუთაისში საკათედრო ტაძრის მშენებლობა დაიწყო. „...ამანვე აკურთხა ეკლესიაი ქუთათისაი განგებითა დიდითა და მიუწდომელითა. რამეთუ შემოკრიბნა მახლობელნი ყოველნი ხელმწიფენი და კათალიკოსნი, მღვდელთმოდღუარნი და ყოველთა მონასტერთა წინამძღუარნი და ყოველნი დიდებულნი - ზემონი და ქემონი, მამულსა და სამეფოსა მისსა მყოფნი, და სხუათა ყოველთა სახელმწიფოთანი“ (ქართლის ცხოვრება 2008: 273).

ბაგრატ III-ის თაოსნობით აშენებული ქუთაისის საკათედრო ტაძარი გახდა სიმბოლო საქართველოს ერთიანობისა. დაახლოებით ამავე პერიოდში უნდა დაარსებულიყო ქუთაისის საეპისკოპოსო კათედრაც.

გ. მჭედლიძის ვარაუდით, როდოპოლისის-ვარდციხის საეპისკოპოსო კათედრა, ქუთაისში მონაცვლებული იქნა X საუკუნის 80-იანი წლების II ნახევარში და მისი პირველი მთავარეპისკოპოსი იყო ანტონ ქუთათელი (მჭედლიძე... 2008: 78).

ქუთაისის სამწყსოს საზღვრებში მოქცეული იყო მთელი იმერეთი, გურია, ქვემო აჭარა და საფიქრებელია რაჭაც. საეპისკოპოსოს აღმოსავლეთი ნაწილი ლიხის ქედზე გადიოდა, სამხრეთით ფერსათის მთაზე, დასავლეთით ცხენისწყალი და ჩრდილოეთით ცაგერის საეპისკოპოსო ესაზღვრებოდა. XV საუკუნის II ნახევრიდან გურია და ქვემო აჭარა ქუთაისის საეპისკოპოსოს დაქვემდებარებიდან გამოვიდა (ვაბისონია 2006: 11-13).

XII საუკუნის პირველ მეოთხედში მეფე დავით IV-მ (1089-1125) საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება დაასრულა. მან ქვეყანაში გატარებული ძირეული რეფორმების პარალელურად, ყურადღება მიაქცია ეკლესიის შიგნით არსებულ პრობლემებს და 1104 წელს (არსებობს ამ ფაქტის სხვა დათარიღებაც - 1103, 1105 წლები) მოიწვია საეკლესიო კრება, რომელიც რუის-ურბნისის კრების სახელით არის ცნობილი. მსგავსი კრების

ჩატარება XI საუკუნის შუა ხანებში დავით IV-ის ბაბუამ, საქართველოს მეფე ბაგრატ IV-მ (1027-1072) სცადა. ამ მიზნით მან საქართველოში ათონის მთაზე მოღვაწე წმინდა მამა გიორგი მთაწმინდელი მოიწვია, მაგრამ როგორც ჩანს, ბაგრატმა დასახული მიზნის განხორციელება ვერ შეძლო.

„წმიდანი ეკლესიანი, სახლნი ღმრთისანი, ქუაბ ავაზაკთა ქმნილ იყვნეს; და უღირსთა და უწესთა მამულობით უფროის, ვიდრე ღირსებით, დაეპყრნეს უფროისნი საეპისკოპოსონი, - არა კარით მწყემსებრ შესრულთა, არამედ ავაზაკებრ ერდოით; და მათნივე მსგავსნი ხუცესნი და ქორეპისკოპოსნი დაედგინნეს, რომელნი, ნაცვლად სჯულთა საღმრთოთა პყრობისა, უსჯულოებასა აწურთიდეს მათქუემთა“ (ქართლის ცხოვრება 2008: 310). ასე გადმოგვცემს XII საუკუნის დასაწყისში ქართულ ეკლესიაში არსებულ ვითარებას დავით IV-ის ისტორიკოსი.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, კრებას თვით მეფე დავითიც დასწრებია, როგორც რიგითი წევრი (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 156).

კრებამ სხვა გადაწყვეტილებებთან ერთად დააკანონა სამღვდელო პირთა ხელდასხმის წესი. განისაზღვრა სასულიერო პირების ასაკი საეკლესიო თანამდებობებზე დასადგენად. „განვაწესეთ, რაითა ამიერიტგან არღარა-ვინ იკადროს ქმნად, თვინიერ ვითარ - იგი განაწესებს კანონი. რამეთუ ეპისკოპოსი ოცდაათხუთმეტისა წლისაი, მღვდელი ოცდაათისა წლისაი, დიაკონი ოცდახუთისა წლისაი და წიგნის მკითხველი რვისა წლისაი ხელთდასხმულ იქმნებოდინ“ (ქ. ს. d. 1970: 115). უღირსი სასულიერო პირები გადაყენებულ იქნენ საეკლესიო თანამდებობებიდან, მათი ადგილი მეფის ერთგულმა სამღვდელოებამ დაიკავა.

რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების ჩატარება პოლიტიკური ინტერესებითაც იყო გამოწვეული. მეფე დავითმა ამ კრების საშუალებით, ეკლესიაში წესრიგის აღდგენასთან ერთად, გზიდან ჩამოიშორა მისი პოლიტიკით უკმაყოფილო სასულიერო პირები და ეკლესიაზე სახელისუფლებო კონტროლი დაამყარა. მნიშვნელოვანი იყო დავით მეფის მიერ მწიგნობართუხუცესისა და ჭყონდიდელის თანამდებობათა ერთი პირის ხელში მოქცევა. პირველი მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელი მეფე დავითის აღმზრდელი და მრჩეველი - გიორგი გახდა.

„...კუალად მონასტერნი და საეპისკოპოსონი და ყოველნი ეკლესიანი წესსა და რიგსა ლოცვისასა და ყოვლისა განგებისა საეკლესიოისასა დარბაზის კარით მიიღებდიან, ვითარცა კანონსა უცთომელსა, ყოვლად შუენიერსა და დაწყობილსა, კეთილწესიერებასა ლოცვისა და მარხვისასა“ (ქართლის ცხოვრება 2008: 336), აღნიშნავს დავით მეფის ისტორიკოსი.

მეფე დავით IV ხელს უწყობდა ეკლესიის გაძლიერებას. მისი მეფობის დროს გაიზარდა ეკლესიებისა და მონასტრების მშენებლობა. გაფართოვდა საეპისკოპოსოები. გაძლიერდა ეპისკოპოსების გავლენა. იყო შემთხვევები, როდესაც სხვადასხვა მხარეში არსებულ საეპისკოპოსოებს, ერთი სასულიერო პირი ედგა სათავეში. ერთერთი მათგანი გახლდათ გიორგი მწიგნობართუხუცესის დისწულისვიმონ ჭყონდიდელ-ბედიელ-ალავერდელი. ჭყონდიდელ-ბედიელ-ალავერდელის პატივი, როგორც დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს უძლიერესი საეპისკოპოსოების საჭეთმპყრობელისა, საქართველოს ერთიანობის სიმბოლოს ქმნიდა.

მეფე დავითმა ეკლესია-მონასტრები ყოველგვარი სახის გადასახადებისაგან გაანთავისუფლა და ამ მხრივაც ხელი შეუწყო ეკლესიის ეკონომიკურ გაძლიერებას. „განათავისუფლნა არა მონასტერნი ოდენ და ლავრანი მოსაკარგვეთა მაჭირვებელთაგან, არამედ ხუცესნიცა სამეფოსა შინა მისსა ყოვლისა ბეგარისა და ჭირისაგან, რაითა თავისუფალთა საღმრთოი მსახურებაი მიუპყრან ღმერთსა“ (იქვე, 337).

ეკლესიის საგადასახადო შეუვალობა, როგორც ჩანს, სახელმწიფოს მძიმე ტვირთად დააწვა დავით IV-ის მემკვიდრეების მეფობის დროს. ამის გამო მეფე გიორგი III-მ (1156-1184) ეკლესიას საგადასახადო შეუვალობა მოუხსნა, რამაც ბუნებრივია სამღვდელოების უკმაყოფილება გამოიწვია.

1177-78 წლებში გიორგი III-ის წინააღმდეგ ამირსპასალარ ივანე ორბელის თაოსნობით მოწყობილი აჯანყების დროს, მეფე გიორგის ეკლესიამ ერთგულება გამოუცხადა. მეფემ აჯანყება ჩაახშო და მისი ორგანიზატორები სასტიკად დასაჯა. სამღვდელოებამ მეფეს გამარჯვება მიულოცა და ამასთანავე შესაძლებლად ჩათვალა საგადასახადო შეუვალობის მოთხოვნა. ეკლესიის შესვეურებმა დრო ძალიან მოხერხებულად შეარჩიეს.

გიორგიმ, მართალია, გაიმარჯვა, მაგრამ ეს გამარჯვება მას იოლად არ მოუპოვებია. ამიტომ მისთვის არ იყო ხელსაყრელი ეკლესიასთან ურთიერთობის გამწვავება და მისი მოთხოვნა დაუყონებლივ შეასრულა - საგანგებო სიგელით დაამტკიცა ეკლესიის მამულების საგადასახადო შეუვალობა (ნარკვევები 1979: 294).

ძლიერი იყო ეკლესია თამარის მეფობის (1179/84-1213) პერიოდშიც. მეფე თამარი ზრუნავდა ქართული ეკლესიამონასტრების გაძლიერებაზე არა მარტო ქვეყნის შიგნით, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც. „არა ოდენ საქართველოსა მონასტერნი ააშენა, არამედ პალესტინეს იერუსალემს ააშენა პირველად მონასტერი; და კუალად კვიპრეს ღალია შეამკო და უყიდნა შესავალნი და აღაშენა მონასტერი და შეამკო ყოვლითა წესითა პატიოსნისა მონასტრისათა. და კუალად კონსტანტინეპოლის აღაშენა მეტოქი მათი... და საქართველოსა მცირითგან მონასტერსაყდარ-ეკლესიად არა დაუტევა, რომელ არა წყალობითა აღავსო“ (ქართლის ცხოვრება 2008: 462).

თამარს გამეფების პირველსავე წლებში დიდგვაროვანი ფეოდალური საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილი დაუპირისპირდა და სცადა ახალგაზრდა მეფე-ქალი თავისი გავლენის ქვეშ მოექცია. დიდგვაროვნების მსგავსად თავისი უფლებრივი მდგომარეობის გაზრდა მოინდომა ქართლის კათალიკოსმა მიქაელმაც (1178-1187). მან თამარს მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის თანამდებობა მოსთხოვა, რომელიც მეფე თამარის ერთგულ პირს, ანტონ გნოლისთავისძეს ეკავა. თამარი იძულებული გახდა კომპრომისზე წასულიყო. კათალიკოს მიქაელს, გარდა მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის თანამდებობისა, სამთავისისა და აწყურის ეპარქიებიც ეჭირა.

თამარი ვერ ურიგდებოდა კათალიკოს მიქაელის ესოდენ გაძლიერებას. მეფემ თავისი პოზიციების განმტკიცების შემდეგ სეკლესიო კრება მოიწვია, რომელსაც მიქაელი კათალიკოსობიდან უნდა გადაეყენებინა. ამ კრების ჩასატარებლად თამარმა იერუსალიმიდან სპეციალურად ჩამოიყვანა ქართლის ყოფილი კათალიკოსი ნიკოლოზ გულაბერისძე.

კრებას მეფე თამარიც დაესწრო როგორც რიგითი წევრი. კრება მიჰყავდათ ნიკოლოზ გულაბერისძეს და ქუთათელ ანტონ

სადირისძეს. ისინი დარწმუნებული იყვნენ, რომ მიქაელის კათალიკოსობიდან გადაყენებას შეძლებდნენ და არც კი ისურვეს მისი დასწრება კრებაზე, მაგრამ თავიანთი ჩანაფიქრი სისრულეში ვერ მოიყვანეს. საეკლესიო კრებამ ვერ შეძლო მიქაელის კათალიკოსობიდან გადაყენება. როგორც ჩანს, კათალიკოსს მალალ სამღვდელეობაში მრავალი მხარდამჭერი ჰყავდა.

„ხოლო წინამძღუართა კრებისათა ნიკოლას და ანტონი, რომელნი, ვითარ პირმეტყუელნი მთიებნი უძლოდეს მომრგუალებასა ცაებრისა მის ვარსკულავთა კრებულისასა, არა ინებეს შორის მათსა ყოფად მაშინდელი იგი ქართლისა კათალიკოსი, რამეთუ წინაუკმო რამე ეწყო წესთაგან ეკლესიისათა და ჭყონდიდელ-მაწყურელობა და მწიგნობართუხუცესობა მოვეერაგა ჟამისაგან. არამედ ვერა განაყენეს, დაღაცათუ ფრიად ილუაწეს, რომელი ადრე თვით განაყენა სასჯელმან ღმრთისამან“ (ქართლის ცხოვრება 2008: 486).

თამარმა მიქაელის კათალიკოსობიდან ჩამოცილება ვერ მოახერხა, მაგრამ მოწვეული კრების საშუალებით მან ეკლესიაში თავისი პოზიციები განიმტკიცა. არასასურველი ეპისკოპოსები გადაყენებული იქნენ და მათი ადგილი მეფის ერთგულმა სასულიერო პირებმა დაიკავეს: „ხოლო სხუანი ვინმე ეპისკოპოსნი შეიცვალნეს და მათ წილ საღმრთონი კაცნი დასხნეს; და სხუანი საეკლესიონი წესნი განმართნეს, უდებთა მიერ დახსნილნი“ (იქვე, 486).

XIII ს-ის II ნახევარში მონღოლთა ბატონობის დროს, ერთიანი საქართველოს პოლიტიკური რღვევის პირველი ბზარი გაჩნდა, რაც XV ს-ის II ნახევარში ერთიანი საქართველოს ცალკეულ სამეფო-სამთავროებად დაშლით დასრულდა. შეიქმნა სამი ქართული სამეფო: ქართლის, კახეთის და იმერეთის. პოლიტიკური დამოუკიდებლობა მოიპოვა სამცხე-საათაბაგომაც.

იმერეთის სამეფო ფორმალურად მთელ დასავლეთ საქართველოს აერთიანებდა. თუმცა სამეგრელოსა და გურიის მთავრების მორჩილება იმერეთის მეფისადმი, მხოლოდ მეფის მიერ მოწყობილ ლაშქრობებში მონაწილეობის მიღებით იფარგლებოდა. მთავრები განთავისუფლებული იყვნენ სხვა ვალდებულებებისაგან. მოგვიანებით სამეგრელოს გამოეყო აფხაზეთის სამთავრო. შეიქმნა სვანეთის სამთავროც.

ქვეყნის პოლიტიკურ დაშლასთან ერთად სეპარატისტული მოძრაობა დაიწყო ეკლესიაშიც. სამცხის ათაბაგმა ყვარყვარე ჯაყელმა (1451-1498) მცხეთის საკათალიკოსოს დაქვემდებარებიდან სამცხის ეპარქიების გამოყოფა სცადა. ამ მიზნის განმახორციელებელ საუკეთესო საშუალებად ყვარყვარე ათაბაგს, როგორც ჩანს, მაწვერელი ეპისკოპოსის ამალგა და მესხეთის საეპისკოპოსო საყდრების უფროსად ქცევა მიუჩნევია (ჯავახიშვილი 1982: 278).

სამცხის ათაბაგის ყვარყვარეს და სამცხელი სასულიერო პირების სეპარატისტულ ქმედებებს წინ აღუდგა საქართველოს კათალიკოს - პატრიარქი დავით ჭავჭავაძე (1443/47-1459). პატრიარქის მტკიცე პოზიციამ უკან დაახევინა ვარძიელ და საფარელ ბერებს, რომლებიც განუდგნენ მცხეთას (მეტრეველი 2010: 72).

ივ. ჯავახიშვილის თქმით: „კათალიკოზი დავითი... განხეთქილებისა და განკერძოების მომხრე მესხეთის ეპისკოპოსებს გასწყროდია და მათ მოსარჯულებლად უკიდურესი საშუალებისთვისაც კი მიუმართავს და შეუჩვენებია ისე, რომ მისგან „მაწყურელი და სამცხის ეპისკოპოსნი... უჯარო და შეუნდობელნი იყუნეს საფარისა თავზედა“ (ჯავახიშვილი 1982: 279).

სამცხის ათაბაგისა და მესხი სასულიერო პირების განზრახვა არ განხორციელდა, თუმცა საქართველოს ეკლესიის ერთიანობის შენარჩუნება მაინც ვერ მოხერხდა. XV ს-ის 70-იან წლებში, ერთიან ქართულ ეკლესიას გამოეყო აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) საკათალიკოსო. ეს ფაქტი შემონახულია დოკუმენტში „მცნებაი სარჯულო“.

„...მოვივლინე ღვთისა მიერ მეყოველთა ნარჩევმან იერუსალიმისა და ანტიოქიისა პატრიარქი: მიხაელი: მოვიწიე დიდსა მას ქრისტეს სამწყსოსა მაზებელსა იერუსალიმისა საქართველოს... ღვთივ გვირგვინოსანმან ბაგრატ და დიდმან ერისთავთერისთავმან დადიან გურიელმან შამადავლა მისთა თავადთა თანადგომითა და დიდად ღვთისგან სათნოდ გამორჩეულისა... ცაიშელ-ბედიელისა იოვაკიმისა, იქნა გამოძიება და მოკითხუა... ვითარ იგი ხ-ლდ (ხელდასხმულნი ბ. გ.), ქართლისა და აფხაზეთისა კათალიკოზნი, ანდიოშისა პატრიარქთაგან იკურთხეოდინ და ჟამთა სიძუელისგან

და სოფლისა სივერაგეთაგან იყუნეს მრავალნი წესნი შემლით და გარდაქცევი... ვაკურთხეთ კათალიკოზი იოვაკიმ. მარჯუენაი იერუსალიმისა აფხაზეთისა კათალიკოზი: და კურთხეულმცა არის და დავაყენეთ და დავსვით აფხაზეთს“ (კაკაბაძე 1913 დ: 4, ჟორდანია 1897: 294).

ამ დოკუმენტიდან ჩანს, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსოს ერთიანი ქართული ეკლესიიდან გამოყოფის ინიციატორები, ქართლ-იმერეთის მეფე ბაგრატ VI (1466-1478) და დადიან-გურიელი შამადავლა ყოფილან. მათ საქართველოში ჩამოსულ ანტიოქიისა და იერუსალიმის პატრიარქ მიხაილს (1470/74-1480) აფხაზეთის კათალიკოსად აკურთხევენეს ცაიშელ-ბედიელი მთავარეპისკოპოსი იოვაკიმე, რაც საქართველოს ავტოკეფალური ეკლესიის საქმეებში უხემ ჩარევას ნიშნავდა და საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის უფლებებს ლახავდა.

„მცნებაი სარჯულოს“ შედგენის თარიღად 1470-74 წლებია მიჩნეული, რადგან ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ამ დოკუმენტში მოხსენიებული შამადავლა, ბედიანი 1470 წელს გახდა და 1474 წელს გარდაიცვალა (კაკაბაძე 1913დ: 3, ქორიძე 2003: 20).

ანტიოქიელი პატრიარქები ყოველთვის გამოთქვამდნენ თავიანთ პრეტენზიებს საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის მიმართ (ასეთი ფაქტები იყო ჯერ კიდევ VIII-XI სს-ში) და ცდილობდნენ მასზე თავიანთი უფლებების გავრცელებას. ბუნებრივია, მოცემულ შანსს ხელიდან არ გაუშვებდა ანტიოქიისა და იერუსალიმის პატრიარქი მიხაილი და სიხარულით დაასხავდა ხელს აფხაზეთის კათალიკოსს, რომელიც მას დაექვემდებარებოდა.

ნ. ბერძენიშვილის შეფასებით: „მიქაელ პატრიარქი „შეემთხვა“ სწორედ ისეთ დროსა და პირობებს, როცა მისი კურთხევა და მადლი საჭირო და ნაყოფიერი იყო მთლიანი საქართველოს მესაფლავეთათვის. მან შეასრულა უკანასკნელთა ნანატრი: აფხაზეთის კათალიკოზი მცხეთის ტახტის მორჩილებისგან განათავისუფლა და „იერუსალიმის მარჯუენაი“-ს მადალი სახელი მიანიჭა. სამაგიეროდ მოკარდაკარე პატრიარქმა შემოსავლის წყარო გაიჩინა“ (ბერძენიშვილი 1971: 103).

ივ. ჯავახიშვილის თქმით: „პატრიარქმა მიხეილმა, ბაგრატ მეფემ და დადიან-გურიელმა შამადავლამ ქართველი ერის

საუკეთესო შვილთა და მთელი ხალხის მიერ საუკუნეთა ბრძოლით მონაპოვარი, ქართული ეკლესიის თავისუფლება მოსპეს და გაანადგურეს“ (ჯავახიშვილი 1982: 338)!

პატრიარქ მიქაელის მიერ აფხაზეთის კათალიკოსის კურთხევა მხოლოდ ერთი კონკრეტული ფაქტი აღმოჩნდა. ამის შემდეგ არც ანტიოქიელ და არც სხვა რომელიმე პატრიარქს აფხაზეთის კათალიკოსი აღარ უკურთხებია.

აფხაზეთის საკათალიკოსო რომ დამოუკიდებელი ეკლესია იყო, ამას ცხადყოფს ცნობები აფხაზეთის კათალიკოსთა მიერ მირონის ხარშვის შესახებ, (ძამპი, შარდენი). მირონის ხარშვის (შეზავების) უფლება კი მხოლოდ ავტოკეფალური ეკლესიის მწყემსმთავრებს ჰქონდათ.

აფხაზეთის კათალიკოსის რეზიდენცია ბიჭვინთაში განთავსდა. აფხაზეთის კათალიკოსს დაემორჩილა დასავლეთ საქართველოში არსებული ყველა საეპისკოპოსო კათედრა.

დასავლეთ საქართველოს ეკლესიას „აფხაზეთის საკათალიკოსო“ ისტორიული ფაქტორის გამო ეწოდა, (თვით „აფხაზთა სამეფო“ დასავლეთ ქართული პოლიტიკური ერთეული იყო) მას ლიხთ-იმერეთის საკათალიკოსოდაც იხსენიებდნენ. აფხაზეთის კათალიკოსები ეთნიკურად ქართველები იყვნენ და აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ ქვეყნის საერო და სასულიერო ცხოვრებაში. ქვეყანაში არსებულ მნიშვნელოვან საკითხებს, აფხაზეთის კათალიკოსები ქართლის კათალიკოსებთან ერთად განიხილავდნენ. ამას მოწმობს ისტორიული დოკუმენტი „სამართალი კათალიკოზისა“. ჩვენს ხელთ არსებულ არც ერთ დოკუმენტში არ ფიქსირდება აფხაზეთისა და ქართლის კათალიკოსებს შორის კონფლიქტი და უთანხმოება, თუმცა აფხაზეთის საკათალიკოსოს ერთიანი ქართული ეკლესიიდან გამოყოფა, ბუნებრივია არასასურველი ფაქტი იყო.

XV საუკუნეში ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტებას და ერთიანი ქართული სამეფოს დაშლას, ფეოდალების გაძლიერება მოჰყვა. მათ დროებით მფლობელობაში არსებული მიწები სამემკვიდრეოდ გაიხადეს და თავიანთ მამულებში სრული შეუვალობისათვის დაიწყეს ბრძოლა. ასე შეიქმნა სათავადოები.

„აქა არღარა იცვალებოდა ერისთავნი და არცა თავადნი, ყოველნივე ხევსა და სანახებსა და თემთა და ადგილთა მკვიდრ

ქმნილიყვნენ, და ვისცა მამულსა მისცემდა, მკვიდრად მიეცემოდა. და ყოველივე ძლიერ იყვნეს: მთავარნი, ერისთავნი და თავადნი“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 3448).

თითოეული სათავადო თავის საზღვრებში დამოუკიდებელ სამეურნეო-ეკონომიკურ ერთეულს წარმოადგენდა. მას ჰქონდა თავისი გამაგრების სისტემა და თავისი ეკლესია-მონასტრები. სათავადოს სათავეში ედგა დიდებული თავადი, რომელსაც ემორჩილებოდნენ საერო საგვარეულო სახლის წევრები.

სათავადოების გვერდით არსებობდა საუფლისწულოებიც, რომლებიც სამეფო სახლის უმცროსი შტოს წარმომადგენლებს ეკუთვნოდათ. XV ს-ის II ნახევრიდან თავადების მსგავსად უფლისწულებმაც კუთვნილ მამულებში მდგომარეობა განიმტკიცეს და თავიანთი უფლებების გაზრდაზე დაიწყეს ზრუნვა. ისინი ხშირად უპირისპირდებოდნენ ხელისუფლებას სამეფო ტახტისათვის ბრძოლაში.

სათავადოებისა და საუფლისწულოების გაძლიერებამ კიდევ უფრო დაასუსტა სამეფო ხელისუფლება და ხელი შეუშალა ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებას.

XVI ს-ის დასაწყისში ქართულ სამეფოებს შორის ბრძოლა გრძელდებოდა. ქართლის, კახეთის და იმერეთის მეფეები ვერ ურიგდებოდნენ ქვეყნის დაშლის ფაქტს და თითოეული მათგანი ცდილობდა თავისი გავლენის ქვეშ საქართველოს გაერთიანებას. 1509 წელს იმერეთის მეფე ალექსანდრე ბაგრატიის ძე (1484-1510) ქართლში შეიჭრა და ქალაქი გორი აიღო. ქართლის მეფე დავით X-მ (1505-1525) წინააღმდეგობის გაწევა ვერ შეძლო. მიუხედავად ამისა, იმერლებმა გორის შენარჩუნება ვერ მოახერხეს.

1510 წლის პირველ აპრილს იმერეთის მეფე ალექსანდრე გარდაიცვალა და ტახტზე მისი 15 წლის ვაჟი ბაგრატ III ავიდა, რომელმაც დასუსტებული დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის გაძლიერება დაისახა მიზნად და საფუძველი ჩაუყარა გელათის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოების დაარსებას.

თავი II

ახალი სამეცნიერო-კოლონიური (გელათი, სონი, ნიკორწმინდა) დაარსება იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის თაოსნობით XVI საუკუნის პირველ ნახევარში

§ 1

ახალი საეპისკოპოსოების დაარსების მოტივი და მიზანი

ბაგრატის III-ის (1510-1565) გამეფების პირველსავე წელს, იმერეთში ოსმალთა ჯარი შემოიჭრა ტრაპიზონის ფაშა სელიმის მეთაურობით. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით ოსმალებს დახმარება სამცხის ათაბაგმა მზეჭაბუკმა (1500-1515) გაუწია და ისინი სამცხიდან იმერეთში ზეკარის უღელტეხილის გავლით გადაიყვანა. ვახუშტი ბატონიშვილი ოსმალების იმერეთში შეჭრას 1512 წლით ათარიღებს: „წელსა ქ“ს (ქორონიკონსა) ჩ. ფ. ი. ბ. (1512) მეფობასა ბაგრატისასა მეორესა, გამოვიდა სპასპეტი სულტან სელიმისა სპითა უამრავითა და მოადგა სამცხეს. ამას მიეგება ათაბაგი მზეჭაბუკ, მოუძღუა და ჩამოიყვანა ფერსათსა ზედა იმერეთს. გარნა მოსრულთა ოსმალთა დაწუეს ქუთათისი და გელათი. მერმე მოაოხრნეს, მოწუეს, მოსრნეს და მოსტყუევნნეს, საღ ვინ ჰპოვნეს იმერეთსა შინა და უკუნიქცნენ მასვე გზასა ზედა და წარვიდნენ“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 810).

ამავე ფაქტს 1514 წლით ათარიღებს ბერი ეგნატაშვილი (ყაუხჩიშვილი 1959: 350). ზოგიერთი ცნობით აღნიშნული ფაქტი 1508 და 1509 წლებით თარიღდება (ჟორდანიას 1897: 326).

სამი უძველესი ქრონიკის მიხედვით ოსმალების იმერეთში შემოჭრა 1510 წელს მოხდა. ყველაზე სანდო ეს ცნობები უნდა იყოს. მათ შორის არის გელათური წმინდა გიორგის XVI საუკუნის ხელნაწერი გულანი, სადაც ნათქვამია: „ქკ“ს :რჟდამა ქორონიკონს (1510) მოვიდა თათარი ნოემბერსა :კგ: (23) და დაწუეს საყდარი ქუთათისა და გელათი“ (იქვე, 327).

ეს გახლდათ ოსმალების პირველი თავდასხმა იმერეთის სამეფოზე. გაცილებით უფრო ადრე 1451 წელს, ოსმალები 50

კატარლით ზღვიდან აფხაზეთს დაეცნენ და სოხუმი დაარბიეს (ჟორდანია 1897: 61). ოსმალების გამოჩენა ბაგრატ III-ისთვის საგანგაშო სიგნალი იყო. ახალგაზრდა მეფემ მოახლოებული საფრთხისგან თავის დასაცავად საჭირო ზომების მიღება დაიწყო.

XVI საუკუნეში ოსმალეთის იმპერია საგრძობლად გაძლიერდა. მისი სახით სამცხესა და დასავლეთ საქართველოს აგრესიული მოწინააღმდეგე გაუჩნდა. აღმოსავლეთ საქართველოს კი დასაპყრობად ყიზილბაშური ირანის ძლიერი სახელმწიფო ემუქრებოდა.

ოსმალებმა საქართველოს დაპყრობა სამცხიდან დაიწყეს. მათი გავლენის ქვეშ მოქცეული ჩრდილო შავიზღვისპირეთელი ჯიქები, პარალელურად სამეგრელო-გურიისა და აფხაზეთის ზღვისპირა ზოლს არბევდნენ.

ბაგრატ III ცდილობდა დასავლეთ საქართველოს ერთიანობა შეენარჩუნებინა და მოახლოებული მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად, ორგანიზებულად გამოსულიყო. ამ მხრივ საჭირო იყო დასავლეთით შავი ზღვის ზოლის გამაგრება და ჯიქთა თავდასხმების აღკვეთა, ხოლო სამხრეთით სამცხე-საათაბაგოს დამორჩილება და იმერეთში გადასასვლელი გზების ჩაკეტვა. (ყველაზე დიდი საფრთხე იმერეთის სამეფოს ოსმალების თავდასხმისა, სამცხე - საათაბაგოდან ემუქრებოდა).

დასახულ მიზნებს ბაგრატ III ეტაპობრივად ახორციელებდა. პირველ რიგში მან სამეფოს შიგნით არსებული პრობლემების მოგვარება დაიწყო. ბაგრატს, გამეფებიდან მესამე წელს თავისი ძმა - ვახტანგი დაუპირისპირდა და მეფობას შეეცილა. 1512 წელს ბაგრატი მოულოდნელად თავს დაესხა მოხისს დაბანაკებულ უფლისწულს... ვახტანგი დამარცხდა. ამის შემდეგ ქართლის მეფის „შუამდგომლობით“ ძმებმა „ზავ-ჰყვეს“. ვახტანგი, ბაგრატთან ერთად იმერეთში ჩამოვიდა და მათ შორის მშვიდობა დამყარდა (სოსელია 1990: 26).

მეფე ბაგრატის მორჩილებისაგან თავის დაღწევას ცდილობდნენ სამეგრელოსა და გურიის მთავრები. მეფეს ხელისუფლების განმტკიცებისათვის ბრძოლაში წინ ეღობებოდნენ ახლად აღმოცენებული სათავადოებიც. იმ ზნად (XVI ს-ის პირველ ნახევარში) იმერეთის სამეფოში არსებობდა

ჩიჯავაძეების, ლოდობერიძეების, წულუკიძეების (რაჭა-იმერეთში) და ნიჟარაძეების ძლიერი სათავადოები (სოსელია 1981: 7-149). მოგვიანებით გაძლიერდნენ წერეთლების, აბაშიძეების და ჩხეიძეების ფეოდალური სახლები.

მეფე ბაგრატს გაძლიერებული მთავრებისა და თავადების წინააღმდეგ ბრძოლაში მოკავშირე ესაჭიროებოდა. ეს მოკავშირე ეკლესია იყო. ეკლესიას დიდი გავლენა ჰქონდა ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებაში. ამიტომ ძლიერი მონარქები ყოველთვის ცდილობდნენ ეკლესია თავისი კონტროლის ქვეშ მოექციათ. საქართველოს ეკლესიის მწყემსმთავრები ქვეყნის ერთიანობის პრინციპს იცავდნენ და პოლიტიკური დაქუცმაცებულობის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. ამ მხრივ მეფისა და ეკლესიის ინტერესები ერთმანეთს ემთხვეოდა. მაღალი სასულიერო პირები „ღვთივ-გვირგვინოსანი“ მეფის გვერდით დგებოდნენ სეპარატიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლის შემდეგ, ეკლესიამ მეტ-ნაკლებად ერთიანობა შეინარჩუნა. ეკლესიის ერთიანობა კი საფუძველს ქმნიდა და იმედს უსახავდა საქართველოს გაერთიანების მოსურნეთ. ეკლესია დიდი ყმა-მამულის მფლობელი იყო. საერო ფეოდალებს მისი მამულის დატაცებაზე ეჭირათ თვალი. მეფე კი ეკლესიის მიწებს იცავდა (რეხვიაშვილი 1989: 45).

არსებული წყაროების მიხედვით, XVI საუკუნის პირველ მეოთხედში, იმერეთის მხარეში მხოლოდ ქუთაისის საეპისკოპოსო იყო. ჩანს, ქუთათელი ეპისკოპოსი ჟამთა ვითარების გამო ვეღარ ახერხებდა მომძღავრებული ფეოდალებისაგან საქუთათლო ყმა-მამულის დაცვას. ფეოდალების მიერ საეკლესიო მიწების მიტაცება და სამემკვიდრეოდ დასაკუთრება, სამეფო ხელისუფლების ინტერესებს ეწინააღმდეგებოდა. მეფე ბაგრატმა ეკლესიის მფლობელობაში არსებული მიწების გადარჩენისა და თავისთვის პოლიტიკური დასაყრდენის გაჩენის მიზნით, აფხაზეთის კათალიკოს მალაქია აბაშიძესთან (დაახლოებით 1519-1540 წწ.) შეთანხმების შემდეგ, გადაწყვიტა, იმერეთში ახალი საეპისკოპოსო კათედრები დაეარსებინა.

ზოგიერთი მოსაზრებით, მეფე ბაგრატ III-ის მიერ იმერეთში ახალი საეპისკოპოსოების დაარსება, ქუთათელი

მღვდელმთავრებისთვის გავლენის სფეროს შეზღუდვის გამო მოხდა, რაც აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსების ინტერესებშიც შედიოდა (გაბისონია 2008: 129). თუმცა ნაკლებად დასაჯერებელია, რომ XVI ს-ის I ნახევარში ქუთათელ ეპისკოპოსის ისეთივე გავლენა ჰქონოდა, როგორც XI-XIII საუკუნეებში და ის თავისი გავლენის სფეროებით იმერეთის მეფეს ან აფხაზეთის კათალიკოსს რაიმე პრობლემებს უქმნიდა. როგორც აღვნიშნეთ, ბაგრატ III-ის მიერ ქუთაისის საეპისკოპოსოსაგან გელათისა და ხონის საეპისკოპოსოების გამოყოფა, ეკლესიის ყმა-მამულის დაცვისა და მეფისათვის პოლიტიკური დასაყრდენის შექმნით უნდა ყოფილიყო განპირობებული.

ეპისკოპოსის პატივს ფეოდალურ საქართველოში დიდგვაროვანი წრიდან გამოსული სასულიერო პირები იღებდნენ, ამიტომ საეპისკოპოსოების დაარსებით მეფე თავის ერთგულ ფეოდალთა დასს ქმნიდა (რეხვიაშვილი 1989: 45).

ეპისკოპოსი ბერ-მონაზონი იყო, ამიტომ ის მიწების სამემკვიდროდ დასაკუთრებაზე არ ზრუნავდა და ამ მხრივ სამეფო ხელისუფლებას პრობლემებს არ უქმნიდა. პირიქით, როგორც აღვნიშნეთ, ეპისკოპოსები ძირითადად მეფის ერთგულნი იყვნენ და მხარში ედგნენ სეპარატიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

§ 2

გელათის საეპისკოპოსოს დაარსების თარიღი და საზღვრები

იმერეთის სამეფოში ახალი საეპისკოპოსოების დაარსების შესახებ ცნობა შემონახულია „ქართლის ცხოვრების გაგრძელებაში:“ „ქორონიკონსა :ს ი ზ: (218) - 1529 წ. - მიიცვალა ქუთათელი გერასიმე, იანვარსა ი. (10)

ამასვე წელიწადსა დაჯდა მათი ძმისწული სვიმონ, და წარვიდა და ეკურთხა საყდარსა ბიჭვინტისასა.

ამასვე ქორონიკონსა მეფეთ-მეფემან ბაგრატ განყო ლიხთ-იმერი სამ საეპისკოპოზოდ, ბრძანებითა აფხაზეთისა კათალიკოზისა აბაშიძისათა. ინება ღვთივ-გვირგვინოსანმან მეფეთ-მეფემან ბაგრატ და დედოფალთა დედოფალმან ელენე დიდისა და ცათა მობაძვისა საყდრისა, ახლისა იერუსალიმისა, გენათისა

ეპისკოპოსისა მელქისედეკისა საყუარელის ძისა, საუკუნომცა არს ხსენება მათი.

ამასავე დროსა იმავე პატრონმან გააჩინა ზონელ ეპისკოპოსად მჩეტის-ძე (ჩხეტინე) მანოელ მისვე აფხაზეთისა კათალიკოსისა ხელთა საყდართა შიგან ბიჭვინტისათა, ქორონიკონი იყო :ს ზ: (218) - 1529 წ. წარვედით აფხაზეთს საკურთხეველად ივნისსა კ, (20) და მოვედით ივლისსა კ. (20)“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 493).

ანალოგიური ცნობაა დაცული იმერეთში ახალი საეპისკოპოსოების დაარსების შესახებ მატინანეში „ცხოვრება საქართველოსა,“ ვერეთ წოდებული „პარიზის ქრონიკა“ (პარიზის ქრონიკა: 1980 41).

ზოგიერთი ცნობის მიხედვით გელათში საეპისკოპოსო კათედრა 1519 წელს დაარსდა: „ ქკ“ ს (ქორონიკონსა) :ს ზ: (1519) გელათს ეპისკოპოსი დამჯდარა.“ - „ქკ“ ს (ქორონიკონსა) :ს ზ: გელათი საეპისკოპოსოდ ჰყვეს, საყვარელიძე მელქისედეკ დასვეს.“ (ჟორდანიას 1897: 336).

1519 წლით ათარიღებს გელათის საეპისკოპოსოს დაარსებას ვახუშტი ბატონიშვილიც: „შემოიკრიბნა კათალიკოზ-ეპისკოპოზნი იმერეთისანი ბაგრატ მეფემან და ჰყო გელათი საეპისკოპოსოდ და დასუა საყუარელიძე მელქისედეკ, ქ “ ს (ქორონიკონსა) ჩ. ფ. ი. თ. (1519)“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 810).

შემოქმედის გულანში გელათის საეპისკოპოსოს დაარსება 1525 წლით თარიღდება (ჟორდანიას 1897: 336).

გელათის საეპისკოპოსოს დაარსების შესახებ განსხვავებული თარიღების არსებობამ, მეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია. თ. ჟორდანიას ვარაუდით, გელათში საეპისკოპოსო კათედრა 1519 წელს შეიქმნა. თავდაპირველად ასევე ფიქრობდნენ ს. კაკაბაძე და ბ. ლომინაძეც, თუმცა მოგვიანებით მათ აზრი შეიცვალეს და გელათის საეპისკოპოსოს დაარსების თარიღად 1529 წელი მიიჩნიეს სწორად. აღნიშნული ფაქტის თარიღად 1529 წელი გაიზიარეს ი. დოლიძემ, მ. რეხვიაშვილმა, თ. სოსელიამ, ლ. ტყეშელაშვილმა, გ. მჭედლიძემ, პ. გაბისონიამ და სხვებმა, ხოლო მ. გოგასაძემ და თ. ქორიძემ 1519 წელი. ამ უკანასკნელის ვარაუდით „ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელებაში დაცული ცნობის მიხედვით, ავტორს ხელთ

ჰქონდა აღნიშნული მოვლენის ამსახველი ძველი ხელნაწერი და შესაძლებელია, თარიღის გადმოტანისას უნებლიე შეცდომა მოსვლოდა, კერძოდ კი „ს ზ“-ს (რაც აღნიშნავს 207-ს და 1519 წელს შეესაბამება) ნაცვლად „ს ი ზ“ (რაც აღნიშნავს 217-ს და 1529 წელს შეესაბამება) დაეწერა, ანუ 10-ის აღნიშვნელი „ი“ ასო გაკრული ხელით წერისას ძალაუნებურად ჩაემატებინა. ან შესაძლოა, მას ხელთ ჰქონდა უკვე შეცდომით დათარიღებული ამ მოვლენის ამსახველი ხელნაწერი (კ ლ ი ო - 15 2002: 14). ეს ვარაუდი ნაკლებ დამაჯერებელია, რადგან არსებობს სხვა მინაწერებიც, სადაც სვიმონის ქუთათელად ხელდასხმა, „ახალი ქართლის ცხოვრებისა“ და „პარიზის ქრონიკაში“ დაცული ცნობების მსგავსად, 1529 წლით თარიღდება (ჟორდანიას 1897: 372). ზემოთ მოყვანილი ვარაუდის მიხედვით კი გამოდის, რომ გენათელ მელქისედეკ საყვარელიძესთან ერთად, ქუთათელი სვიმონისა და ზონელი მანოელის ხელდასხმაც 1519 წელს მომხდარა, რაც, როგორც აღვნიშნეთ, სხვა წყაროებით არ დასტურდება. ამგვარად „ქართლის ცხოვრების გაგრძელებასა“ და „პარიზის ქრონიკაში“ დაცული ცნობები, რომელიც 1529 წელს ქუთათის საეპისკოპოსოსაგან გელათისა და ზონის საეპისკოპოსოების გამოყოფას შეეხება, სანდო უნდა იყოს.

1519 წლის საბუთებში იხსენიება გელათის მოძღვართ-მოძღვარი ილარიონი, რომელიც გარდაცვლილა ამავე წლის 6 მაისს (იქვე, 341). არ არის გამორიცხული, რომ მემატიაეები, მათ შორის ვახუშტი ბატონიშვილიც, გელათის მოძღვართ-მოძღვარი ილარიონს, რომელიც ამავე დროს გელათის აკადემიის რექტორი იყო, უკანასკნელ მოძღვართ-მოძღვრად მიიჩნევდნენ და 1519 წელს მისი გარდაცვალების ფაქტს უკავშირებდნენ იმავე წელს გელათის საეპისკოპოსოს შექმნას და გენათელ ეპისკოპოსად მელქისედეკ საყვარელიძის ხელდასხმას.

ილარიონი გელათის უკანასკნელი მოძღვართ-მოძღვარი რომ არ ყოფილა, ამას 1527 წლის გელათის სიგელი ცხადყოფს, სადაც აფხაზეთის კათალიკოს მალაქიასა და ქართლის კათალიკოს ბასილიოსთან ერთად მოხსენიებულია გელათის მოძღვართ-მოძღვარი მანასე და წინამძღვარი მაკარე (იქვე, 370). ამ სიგელის შესახებ ქვემოთ შევჩერდებით.

ილარიონი გელათის უკანასკნელ მოძღვართ-მოძღვრად

მიანია ზოგიერთ თანამედროვე მკვლევარსაც, ხოლო 1527 წლის საბუთში მოხსენიებული მოძღვართ- მოძღვარი მანასე, 1505 წელს გარდაცვლილად (ტყეშელაშვილი 2007: 72), რაც სიზუსტეს მოკლებულია. 1505 წელს გარდაცვლილი მანასე, ისტორიულ წყაროში მოხსენიებულია როგორც „დიდისა მონასტრისა გენათისა წინამძღვარი“ და არა „მოძღვართ მოძღვარი.“ „ქორონიკონსა :რ ე გ: (1505) დიდისა მონასტრისა გენათისა წინამძღვარი მანასე მიიცვალა“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 487. პარიზის ქრონიკა 1980: 41). ამგვარად 1505 წელს გარდაცვლილი გელათის მონასტრის წინამძღვარი მანასე და 1527 წლის საბუთში მოხსენიებული მოძღვართ-მოძღვარი მანასე, სხვადასხვა პიროვნებაა.

ირაკვევა, რომ ილარიონის შემდეგ გელათში კვლავ მოძღვართ- მოძღვარი მოღვაწეობდა და ეს პატივი მანასეს ჰქონდა. 1527 წლის სიგელში საუბარია მეფე ბაგრატის მიერ მურვან ყრუსაგან დაქცეული მთავარანგელოზის სახელობის ეკლესიის აღდგენაზე. სიგელს მეფე ამტკიცებს: „...ჩუენ მეფეთმეფეთც დაგვიმტკიცებია და თქვენ წმიდანო და ღო (ღვთივ) შემოსილო აფხაზეთის ქათალიკოზო მალაქია და ქართლის ქათალიკოზო ვასილიოზ და დიდისა საყდრისა მოძღვართ მოძღვარო მანასე და წინამძღვარო მაკარე... თქუენც ასრეთ დაუმტკიცეთ. დაიწერა ბრძანება და სიგელი ესე ივადიკიონს (ინდიკტიონს) მეფობის ჩუენის ქ“კას (ქორონიკონსა) :ს ი ე: (1527) თვესა აპრილსა ოცდაშვიდსა ხელისა ჩუენისა მდივან მწიგნობარისა თავაქარაშვილის ზურაბისათა“ (ხ.ე.ც. ფონდი SD - 2894. ჟორდანია 1897: 370. კაკაბაძე 1921ა: 9-10). ამ ცნობაზე დაყრდნობით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ 1527 წელს ჯერ კიდევ არ იყო გელათში საეპიკოპოსო კათედრა დაარსებული, წინააღმდეგ შემთხვევაში გენათელი ეპისკოპოსი მოხსენიებული იქნებოდა აღნიშნულ დოკუმენტში.¹

გელათის საეპისკოპოსოს დაარსების აღსანიშნავად აფხაზეთის კათალიკოს მალაქიას შეუდგენია: „ზესთ არსისა და ზე აღმატებულისა დიდისა საყდრისა ჩუენისა ახლისა იერუსალიმისა გენათისა გუჴარი,“ რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია. დოკუმენტს თარიღი არ გააჩნია. ს. კაკაბაძემ ის 1529 წელს შედგენილად მიიჩნია:

¹ ამ საკითხთან დაკავშირებით ანალოგიური აზრი გამოთქვეს გ. მჭედლიძემ და პ. გაბისონიამ (იხ. მჭედლიძე... 2008: 159, გაბისონია 2008: 127)

„ჩ ნ (ჩვენ) ქ ს (ქრისტეს) ღთისა მ რ (მიერ) კურთხეულმან დიდმან მამამთავართ მთ ვარმნ (მამამთავარმან) აღმოსავალისა და ყოსა (ყოვლისა) ჩრდილოს და აფხაზეთისა კათალიკოს პატრიარქმან მალაქიონ ესე გუჯარი და სიგელი მოგახსენეთ თ ქ ნ (თქვენ) წ ა (წმინდა) საყდარსა გელათისასა თლით (თვალთ) შეუდგამსა და განუცდელსა: ყდ (ყოვლად) ბრწყინვალესა ხატსა დედოფლისა ხახულისა ღთისმშობელსა და წ ა (წმინდა) და ღ თ (ღვთივ) შემოსილსა ანგელოზთა მობაძავსა, მიტროპოლიტსა: და მღვდელთ მთავარსა გენათელ ეპისკოპოს წ ა (წმინდა) მეუფესა მელქისედეკს: მ ს (მას) ჟამსა ოდეს დიდად აღმატებულმან, ძლიერმან და უძლეველმან სვიანმან და მორჭმულმან თვით მპყრობელმან აღმოსავლით დასავლადმდე მფლობელ მპყრობელმან, მეფეთა შორის ბრწყინვალემან დიდად სახელოვანმან და სახელ განთქმულმან ღთის მსახურმან და ღვთივ გვირგვინოსანმან მეფეთმეფემან ბაგრატ, მოგუახსენა და დაგუაჯერა რამცა გენათი, საყდრად და საეპისკოპოზოდ შეგუექმნა. ვისმინეთ მოხსენება მათი. რ (რადგან) ღთისა მ რ (მიერ) აღძრულ იყო... ვაკურთხეთ და დავსვით გენათს კაცი უაღრესი ანგელოზთა: და გაუჩინეთ პატივი და საჯლომი: ვ რ (ვითარ) პატრიარქთა და მეფეთაგან განაჩენს ძეგლსა შ ა (შინა) წერილ არს. და განუჩინეთ სამწყსონი და საკურთხი რიონსა: და ქუთათის ქალაქსა ზედათ. ყვირილას გამოღმა და ვიდრე კაცხის ზღუარამდის: და ხრეთს აქეთ რაჭის მთამდის და ოკრიბა. ს დ (სადა) ქუთათის ქალაქ: შ“ აგან: ვაღმა და გამოღმა: და ანუ დაბანი და სოფელნი იყვნენ მიმოდათესულნი გლეხნი არცა წინათ კადრებულ იყო სხვისა ეპისკოპოსისაგან: მწყსა: (სამწყსოსა) ვ ა: ძუელი და ნუცა: აწე ეკადრების: ყოველნივე შეუცვალებლად აქუნდეს მღვდელთმთავარეპისკოპოსისა გენათისასა: პირველდცა: სხუთა ეპისკოპოსთაგან უმეტესი იყო და აწცა ისივე პირველი: საწირავი განუჩინეთ. ასი თეთრი მიერთმეოდეს სამარადისოდ“ (ხ.ე.ც. ფონდი S D - 2895. კაკაბაძე 1921ა: 10-11).

ამ დოკუმენტში ხაზი გასმული აქვს გენათელი ეპისკოპოსის უფლებრივ მდგომარეობას „სხვა ეპისკოპოსთაგან უმეტესობას“. გენათელები მომღვენო ხანებშიც გავლენიანი სასულიერო პირები იყვნენ იმერეთის სამეფოში.

გელათის საეპისკოპოსოსთვის იმერეთის ვრცელი

ტერიტორიები დაუთმიათ. მათ შორის: რიონის პირი და თვით ქალაქი ქუთაისის ნაწილი, აგრეთვე ოკრიბა. სახელწოდება „ოკრიბა“ ანუ „ოო, კრება,“ როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი განმარტავს: „კეთილშუენიერ ადგილ არს“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 774)! ოკრიბას, ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, აღმოსავლეთიდან რაჭის მთა საზღვრავდა ვიდრე ჩხარამდე, სამხრეთით ჩხარიდან დასავლეთად წასული მთა კვახჭირამდე და კახნიაურის ხაზით რიონამდე, ჩრდილოეთით ნაქერალას ვიდრე დღნორამდე და დასავლეთით ხომლის კლდიდან წასული ზღვარი ვიდრე გვასტიბამდე (იქვე, 775). გელათის საეპისკოპოსო აგრეთვე მოიცავდა ზემო იმერეთის ნაწილს, „ყვირილას გამოღმა კაცხის ზღვარამდე და ხრეთის აქეთ რაჭის მთებამდე.“ როგორც ჩანს „კაცხის ზღვარს“ იქით, ყვირილას ხეობის ზემო წელი (ჭიათურა-საჩხერის რაიონები) ქუთაისის საეპისკოპოსოს დარჩა.¹

კაცხი, ისევე როგორც არგვეთის ნაწილი, IX-XI საუკუნეებში უძლიერესი ფეოდალების – ბაღვაშების მამული იყო. უკანასკნელი ბაღვაში რატი ლიპარიტის ძე 1103 წელს გარდაიცვალა. მეფე დავით IV-მ (1089-1125) „მამული ლიპარიტეთი უმკვიდროდ დაშთომილი.... უსარჩლელ-მიუხუეჭელთა სოფელთა თანა მისცნა“ გელათის მონასტერს (ქართლის ცხოვრება 2008: 313). შეწირულ სოფლებს შორის იყო კაცხიც. იმ ხანად დასავლეთ საქართველოს ეკლესია-მონასტრები მცხეთის (ქართლის) საკათალიკოსო ტახტს ემორჩილებოდა. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ მცხეთის საკათალიკოსოს იურისდიქცია დასავლეთ საქართველოს გარკვეულ ნაწილში, კერძოდ ვაკე იმერეთში, არგვეთსა და რაჭა-ლეჩხუმში, უკვე VII-IX საუკუნეებიდან ვრცელდებოდა (მუსხელიშვილი 1980:152). აფხაზეთის საკათალიკოსოს ერთიანი ქართული ეკლესიიდან გამოყოფის შემდეგ (XV ს-ის 70-იანი წლები) ლიხთ-იმერეთის ეპარქიები და ეკლესია-მონასტრები აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსს დაექვემდებარა.

გელათს რომ მთელი არგვეთი არ ხვდა წილად, ვახუშტი ბატონიშვილიც ადასტურებს. მეფე ბაგრატ III-მ: „მისცა სამწყსოდ

¹ არგვეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი მხარე ქუთათლის სამწყსო იყო XIX ს - ის დასაწყისშიც. 1808 წელს ქუთათელმა მიტროპოლიტმა დოსითეოსმა, ჯრუჭულასა და ჭიათურას შორის ადგილები, მღვიმევის მონასტერს შესწირა (იხ. ტყემელაშვილი 2005: 17)

(გელათს ბ.გ.) არგუეთის ნახევარი და ოკრიბა, ქუთათლის სამწყსონი“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 754). თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ გელათის საყდარს სხვა საეპისკოპოსოებშიც ჰქონდა „დაბანი და სოფელნი“ სადაც „მიმოდათესულნი გლეხნი“ ჰყავდა (კაკაბაძე 1921ა: 10-11).

ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვით გელათი: „პირველად იყო მონასტერი, შემდგომად ჰყო ბაგრატ საეპისკოპოსოდ“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 754). თუმცა არსებობს ვარაუდები, რომ გელათში XVI საუკუნემდეც მოქმედებდა საეპისკოპოსო კათედრა. ე. თაყაიშვილის მტკიცებით: „მცდარია აზრი იმის შესახებ თითქოს გელათი საეპისკოპოსოდ პირველად იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის ბრძანებით დაეარსებინოს მალაქია კათალიკოზ-პატრიარქს“ (თაყაიშვილი 1920: 32). დიდი მეცნიერი მიიჩნევდა, რომ მოძღვართ-მოძღვარი, რომელიც გელათის აკადემიას ხელმძღვანელობდა, ამავე დროს გელათის ეპისკოპოსი იყო (იქვე, 29). მოძღვართ-მოძღვრის ხელში გელათის ეპისკოპოსის ფუნქციის შეთავსება ნაკლებად დამაჯერებელია, რადგან მოძღვართ-მოძღვარს გენათელის პატივი რომ ჰქონოდა შეთავსებული, ეს იმ ხანის დოკუმენტებში აისახებოდა. ჩვენს ხელთ არსებულ არც ერთ საბუთში არ ჩანს, რომ მოძღვართ-მოძღვარი ამავე დროს გენათელი ეპისკოპოსია.

1529 წლამდე გელათის საეპისკოპოსოს არსებობას ვარაუდობდა ს. კაკაბაძეც. მისი აზრით, აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოს მალაქიას მიერ შედგენილი დოკუმენტი, სადაც საუბარია გელათის საეპისკოპოსოს შექმნაზე და გენათელ ეპისკოპოსად მელქისედეკ საყვარელიძის ხელდასხმაზე, წარმოადგენდა გენათელთა საეპისკოპოსო კათედრის აღდგენის საბუთს (კაკაბაძე 1921ა: 10). დოკუმენტში ნათქვამია, რომ გენათელი ეპისკოპოსი: „პირველადცა (პირველადცა) სხუათა ეპისკოპოსოთაგან უმეტესი იყო და აწცა ისივე პირველი საწირავი განუჩინეთ. ასი თეთრი მიერთმეოდეს სამარადისოდ“ (იქვე). ეს სიტყვები დასტური უნდა იყოს 1529 წლამდე გელათში საეპისკოპოსო კათედრის არსებობის.

ყურადღებას იპყრობს ლიხთ-იმერეთის მეფე ალექსანდრე II-ს (1484-1510) სიგელში გენათელის მოხსენიებაც: „ჩუენ მეფეთ მეფემან ალექსანდრე... შემოგწირეთ (გელათს) ბანოჟას ხუთი

კუამლი კაცი ხუცესი ბერაძე... მათის ცოლ-შვილითა, სახლ-კართითა, ჭურ-მარნითა, მიწა-ადგილითა... ორ შამახურს და ერთს ჩარექს საკმელს დიდ მარხვაშიდ ხახულის ღთისმშობლის წინ მიიტანდეს და ათს მენახევრეს ღვინოს გენათელს მიათმევდეს.... ყოველს დიდ მარხვაშიდ მეფის მწირველი იყოს...“ (ჟორდანი 1897: 323). სიგელი უთარიღოა. თ. ჟორდანიამ ის 1504 წლით დაათარიღა (იქვე). ფაქტია, რომ აღნიშნული სიგელი 1510 წლამდე დაიწერა, რადგან 1510 წელს მეფე ალექსანდრე გარდაიცვალა. სიგელში გენათელის მოხსენიება ეჭვს ბადებს XVI ს-ის დასაწყისში გელათში საეპისკოპოსო კათედრის არსებობის შესახებ. მაგრამ ჩვენს მიერ ზემოთ მოყვანილ ცნობებში, რომლებიც XVI ს-ის 20-იან წლებში მეფე ბაგრატ III-ის თაოსნობით გელათის საეპისკოპოსოს დაარსებას შეეხება, არსად არის ნახსენები ძველი გელათის საეპისკოპოსო. მათში საუბარია მეფე ბაგრატის მიერ გელათში საეპისკოპოსოს შექმნაზე და არა მის აღდგენაზე. აფხაზეთის კათალიკოსი მალაქია აბაშიძე გელათისადმი დაწერილ სიგელში აცხადებს: „ღვთივ გვირგვინოსანმან მეფეთმეფემან ბაგრატ მოგუახსენა და დაგუაჯერა, რომ გენათი საყდრად და საეპისკოპოსოდ შეგვექმნა“ (ხ.ე.ც. ფონდი SD - 2895). XVI ს-ის დასაწყისში გელათში საეპისკოპოსო კათედრას რომ ეარსება, ეჭვგარეშეა, ეს აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოს მალაქია აბაშიძეს ეცოდინებოდა და აღნიშნულიც ექნებოდა 1529 წელს გელათის საეპისკოპოსოს დაარსებისადმი სპეციალურად შედგენილ სიგელში.

წყაროთა სიმცირის გამო ძნელია გადაჭრით მტკიცება, არსებობდა თუ არა XVI ს-ის 20-იან წლებამდე გელათის საეპისკოპოსო და თუ არსებობდა, როდის შეწყვიტა მან მოქმედება. ფაქტია, რომ 1529 წელს, მეფე ბაგრატ III-ის თაოსნობით, გელათში ახალი საეპისკოპოსო შეიქმნა, დადგინდა მისი საზღვრები და გენათელ ეპისკოპოსად ხელდასხმულ იქნა მელქისედეკ საყვარელიძე.

გენათელი ეპისკოპოსის საყდრად გელათის ღვთისმშობლის ეკლესია გამოუყვიათ, რომელიც უძველესია გელათის არქიტექტურული ანსამბლის ნაგებობათა შორის. ტაძრის მშენებლობა მეფე დავით IV-ის (1089-1125) თაოსნობით დაწყებულა. თუმცა არსებობს ვარაუდები, რომ გელათში დავით

აღმაშენებლამდეც იყო ეკლესია (გოგსაძე 1948: 14).

„მოიგონა აღშენებაი მონასტრისაი და დაამტკიცა, რომელიცა გამოირჩია მადლმან საღმრთომან, ადგილსა ყოვლად შუენიერსა და ყოვლითურთ უნაკლულოსა, რომელსა შინა ვითარცა მეორე ცაი გარდაართხა ტაძარი ყოვლად წმიდისა დედისა ღმრთისაი... დასხნა მუნვე დიდთა და სუასროვანთა მეფეთა ტახტნი და საყდარნი, სასანთლები და საკიდელნი ფერად-ფერადნი, იავარად მოხუმულნი თვისნი“ (ქართლის ცხოვრება 2008: 313); მოგვითხრობს დავით მეფის ისტორიკოსი. იგი თავის თხზულებაში მონასტრის სახელს არ ახსენებს. ს. ყაუხჩიშვილის აზრით დავით აღმაშენებლის თანამედროვეთათვის იმდენად ცნობილი იყო დავითის მიერ გელათში მონასტრის აშენების ამბავი, რომ ისტორიკოსს ძეგლის აგების ისტორიის გადმოცემის დროს, ადგილის სახელის მოხსენიება გამორჩენია (ყაუხჩიშვილი 1948: 12). თუმცა შემდგომ ხანებში დავითის ისტორიის მკითხველები, როგორც ჩანს, გრძნობდნენ ამ უხერხულობას. ამის ანარეკლი უნდა იყოს ის, რომ ქართლის ცხოვრების ერაჯ ჭალაშვილისეულ ნუსხაში (XVI-XVII) დავითის მიერ აგებული მონასტრი უკვე სახელით მოხსენიება: „...ხოლო სახელი მისი გელათი“ (იქვე, 13). გელათის მონასტერს სახელით იხსენიებს ვახუშტი ბატონიშვილიც: „...წყალწითელას აღმოსავლით, გორის კალთას, არს ეკლესია ყოვლად წმიდის ღვთისმშობლისა, დიდ შუენიერი, დიდნაგები და ქმნული შიგნით სოფიის კენჭითა, გუმბათიანი, კეთილ-შუენიერის ადგილსა. აღაშენა აღმაშენებელმან დავით მეფემან და უწოდა სასუფეველს გენათი, და აწ უწოდებენ გელათს (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 753).

ტოპონიმ „გელათის“ გარშემო ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში მრავალი მოსაზრება გამოითქვა. სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, „გენათელია“ ბერძნული სიტყვაა და „შობისად გამოითარგმანება“ (სულხან-საბა 1991: 156). დავით ღამბაშიძის მტკიცებით, მონასტრის ნამდვილი სახელი იყო „გენათი, ანუ „გენათი“, რომელიც წარმოდგარა ბერძნული სიტყვის „გენაფლიაკონ“-ისაგან, რაც დაბადებას ნიშნავს (ღამბაშიძე 1888: 3). არის სხვა მოსაზრებაც, რომ „გელათი“, ქართული გვარსახელური ტოპონიმია და ის მონასტრის დაარსებამდეც არსებობდა. მისი თავდაპირველი ფორმიდან - „გელათი“,

განვითარდა გენათი, გეენათი და გაენათი (მელიქიშვილი 2007: 10).

„გენათი“ ამავდროულად ებრაულ ენაზე ნიშნავს ბაღის კარს, ანუ ძველი ქართულით - „სამოთხის კარს“ და იგი ეწოდებოდა იერუსალიმის ერთ-ერთ კარიბჭეს, რომელიც დავით წინასწარმეტყველის სასახლეში შედიოდა (იქვე, 10).

კიდევ ერთი მოსაზრების თანახმად, „გელათი“ ამოსულს, მზის ამოსვლის სადარს“ უნდა ნიშნავდეს (კაკულია 1997: 97).

მარტვილის რაიონის სოფელ ლეხანიდრაოში ჩაწერილი ლეგენდის მიხედვით, დავით მეფის მიერ აგებული ტაძრისათვის სახელწოდება გელათი, ანუ გაენათი (გენათი), დავითის გამზრდელს-გიორგი ჭყონდიდელს შეურჩევია (ქ. ი. მ. შრომები 2006: 79).

მეფე დავით IV-ს თანამედროვე ისტორიკოსი გელათის მონასტერს „მეორედ იერუსალიმად და სხუად ათინად“ იხსენიებს (ქართლის ცხოვრება 2008: 313-314), აქედან გამომდინარე, მონასტრის სახელი „გელათი“ თუ „გაენათი“, შესაბამისად ახლის დაბადებას, ახლის ამობრწყინებას უნდა ნიშნავდეს.

გელათის გულანის მინაწერი გვამცნობს: „ქ“ს სა (ქორონიკონსა) :ს ჟ დ: (1606) ამა ქორონიკონსამდის გელათი რომ დაწყებულა: ფ (500) წელიწადი გარდასულიყო“ (ჟორდანიას 1897: 437). ამ ცნობის საფუძველზე დგინდება, რომ გელათის მშენებლობა 1106 წელს დაწყებულა.

„დადიანთა ქრონიკის“ ცნობით: „წელს :ჩ რ ლ: (1130) დავით აღმაშენებელმა გელათი აღაშენა.“ მეფე დავითი გარდაიცვალა 1125 წელს. მართალია მექრონიკე დავითის გარდაცვალების თარიღში ცდება, მაგრამ ის კი საყურადღებოა უეჭველად, რომ გელათის დამთავრებას 1130 წლით ათარიღებს (გოგსაძე 1948: 15). 1130 წელს დავითის უფროსი ვაჟი დემეტრე I (1125-1156) მეფობდა.

გელათის ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარი მართლაც დემეტრე I-ის ზეობისას, 1130 წელს დასრულდა. მაგრამ გელათის მონასტრის აშენება რომ დავით აღმაშენებლის სახელს დაუკავშირდა, ეს სრულიად ბუნებრივია, რადგან იგი იყო ამ საქმის თაოსანი, დამწყები და სამუშაოთა დიდი ნაწილის შემსრულებელი (მეტრეველი 2006: 7).

მეფე დავითმა მონასტრის მშენებლობის პარალელურად გელათში დააარსა სასწავლო ცენტრი - გელათის აკადემია. სასწავლებელში სამოღვაწეოდ მოიწვია ცნობილი სწავლული ადამიანები: „შემოკრიბნა კაცნი პატიოსანნი ცხოვრებითა და შემკობილნი ყოვლითა სათნოებითა, არა თვისთა ოდენ სამეფოთა შინა პოვნილნი, არამედ ქუეყანისა კიდეთა, სადაითცა ესმის ვითიმე სიკეთე, სისრულე და სულიერითა და ხორციელითა სათნოებითა აღსავსეობაი; იძივნა და კეთილად გამოიძივნა, მოიყვანნა და დაამკვიდრნა მას შინა“ (ქართლის ცხოვრება 2008: 313).

გელათის აკადემია დაარსებული უნდა იყოს 1106-1110 წლებს შორის. წყაროებით ამ წლებისათვის საქართველოში სხვა აკადემიის არსებობა არ დასტურდება, ამდენად, შეგვიძლია მივიჩნიოთ, რომ გელათის აკადემია განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობის ხანის საქართველოს პირველი აკადემიაა (ჩაკვეტაძე 1958: 17). აკადემიისთვის მონასტრის ტერიტორიაზე საერო სტილის ნაგებობა აუშენებიათ, რომლის კედლებმა ჩვენამდე მოაღწია, (უკანასკნელ ხანებში ნაგებობას რესტავრაცია ჩაუტარდა).

გელათის უმაღლესი სკოლა-აკადემია იმდროინდელი უნივერსიტეტის ბადალი სასწავლო დაწესებულება იყო, რომელიც მაშინდელ სტანდარტებს შეესაბამებოდა, როგორც სავალდებულო საგნების სწავლებით, ისე ლექტორთა (მოდღვართა) მაღალი დონით. აქ ჩვენ იოანე პეტრიწისა და არსენ იყალთოელთან ერთად ვხედავთ ეფრემ მცირეს, იოანე ტარიჭისძეს, თეოფილე ხუცესმონაზონს, იეზიკელსა და სხვ“ (მეტრეველი 2006: 34). გელათის აკადემიაში ისწავლებოდა შვიდი დისციპლინა: გეომეტრია, არითმეტიკა, მუსიკა, რიტორიკა, გრამატიკა, ფილოსოფია და ასტრონომია (ყაუხჩიშვილი 1948: 15). აქ არსებობდა ობსერვატორიაც, საიდანაც დაკვირვებებს აწარმოებდნენ ციურ მნათობებზე (ნიკოლეიშვილი 1982: 12).

გელათის აკადემიას მოძღვართ-მოძღვარი ხელმძღვანელობდა, რომელიც დიდი პატივით სარგებლობდა როგორც სასულიერო, ასევე სახელისუფლებო წრეებში. სამეფო კარზე მოძღვართ-მოძღვარს მეტი პატივი ჰქონდა, ვიდრე ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსებს. მისი პატივი სწორი იყო ჭყონდიდელის პატივისა,

მაგრამ ზოგჯერ ამასაც მეტობდა (თაყაიშვილი 1929: 29). „მოძღვართ-მოძღვარი დარბაზს აწვიონ, და შინაური დარბაზის ერი უნდა, და ერთი ჯორი და სამი ცხენი მოძღვართ-მოძღვრისათვის და ორნი მისთა მოწაფეთათვის,“ აღნიშნულია „ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ (იქვე, 13).

გელათის უკანასკნელი მოძღვართ-მოძღვარი, როგორც თავში აღვნიშნეთ, გახლდათ მანასე. იგი იხსენიება 1527 წლის საბუთში, წინამძღვარ მაკარესთან ერთად. შემდგომი ხანის წყაროებში მოძღვართ-მოძღვარი აღარ ჩანს. 1529 წლიდან გელათში უკვე გენათელი ეპისკოპოსი მოღვაწეობს. ამ დროისათვის არსებობა შეწყვიტა გელათის აკადემიამაც.

მონასტრის გალავანში, ღეთისმშობლის სახელობის ტაძრისა და აკადემიის შენობის გარდა, აიგო წმ. გიორგისა და წმ. ნიკოლოზის შედარებით მცირე ზომის ეკლესიები, აგრეთვე სამრეკლო და სხვა დანიშნულების ნაგებობები. სავარაუდოდ, მეფე დავით IV-მ გელათში ააგო ქსენონიც. ქსენონის გელათში არსებობა იძლეოდა საფუძველს გელათის აკადემიაში მედიცინის სწავლების არსებობის ვარაუდისათვის (მეტრეველი 2006: 34).

1650-1652 წლებში იმერეთის სამეფოში რუსი ელჩები ა. იევლევი და ნ. ტოლოჩანოვი იმყოფებოდნენ, რომლებმაც 1651 წლის 13 ივლისს გელათის სამონასტრო კომპლექსი მონახულეს. იევლევის ცნობით, გელათის მონასტერს ციხე-გალავანი და კოშკები ერტყა. გალავნის შიგნით თერთმეტი სხვადასხვა ზომის პალატი (ნაგებობა) იდგა, მათ შორის ერთ-ერთი გამოირჩეოდა თავისი სიდიდით, რომლის სიგრძე ოცი საჟენი და სიგანე რვა საჟენი იყო (იევლევი 1969: 135). იევლევის მიერ აღწერილი პალატი გახლდათ გელათის აკადემიის შენობა, რომელსაც 1651 წლისათვის თავისი ფუნქცია უკვე დაკარგული ჰქონდა და სატრაპეზოდ იყო გადაკეთებული. იევლევის თქმით, ამ ნაგებობაში გამოყოფილი იყო სპეციალური ადგილი, სადაც მეფე ჯდებოდა სადილობის დროს (იქვე).

გელათის მონასტერი ქართული მეცნიერებისა და კულტურის კერა იყო. აქ დიდი მთარგმნელობითი სამუშაოები ტარდებოდა. გელათის აკადემიაში ითარგმნა ბერძნული ენიდან ქართულ ენაზე იოანე პეტრიწის მიერ არისტოტელეს, იოსებ ფლავიოსის, პროკლე დიადოხოსის, ნემესიოს ემესელის თხზულებანი. არსენ

იყალთოელის მიერ ითარგმნა დიდი სჯულის კანონი და სხვა (ნიკოლაიშვილი 1982: 12). გელათში უმდიდრესი წიგნთსაცავი უნახავთ რუს ელჩებს, იველევსა და ტოლოჩანოვს. იველევის თქმით, ღვთისმშობლის ტაძრის საკურთხეველში, აღსავლის კარების მარჯვენა მხარეს იყო წიგნების საცავი. გენათელ მიტროპოლიტ ზაქარია ქვარიანს რუსი ელჩებისთვის უთქვამს, რომ იმ წიგნთსაცავში ინახებოდა: „ძველი აღთქმის, დაბადების წიგნები, აგრეთვე წმინდა მამათა ცხოვრებისა და ბერძენთა და იმერთა კეთილმსახურ მეფეთა გამარჯვებების აღწერილობანი“ (იველევი 1969: 133).

ე. თაყაიშვილის ვარაუდით, გელათში უნდა შექმნილიყო სამართლის წიგნი თავისი ქრონოლოგიური ცნობებით, რომელიც დედნის პირის სახით ხელში ჰქონია ვახუშტი ბატონიშვილს და ვრცლად შეუტანია თავის ისტორიაში (თაყაიშვილი 1920: 12). გელათში უნდა დაწერილიყო ცნობილი „ხელმწიფის კარის გარიგებაც“ (იქვე, 10).

როგორც ირკვევა, XIX საუკუნის მეორე ნახევრამდე გელათის მონასტერში ცალკე საისტორიო თხზულების სახით ინახებოდა დავით აღმაშენებლის ცხოვრება, რომელიც ამავე დროს შესულია ქართლის ცხოვრების კრებულში. აღნიშნული თხზულების ავტორად დ. ღამბაშიძე მეფე დავითის სწავლულ მოძღვარს – არსენს ასახელებს (ღამბაშიძე 1888: 14). ეს ხელნაწერი გელათის მონასტრიდან წაუღია მიტროპოლიტ დავით წერეთელს და გადაუცია თავისი ძმის გრიგორისათვის, ამ უკანასკნელს კი თავის ძმისწულისათვის, რომლის ხელშიდაც ხელნაწერი დაკარგულა (იქვე).

ძლიერების ხანაში საქართველოში ოქროჭედური ხელოვნების რამდენიმე სკოლა არსებობდა. მათგან ოპიზის შემდეგ ერთ-ერთი ძლიერი სკოლა გელათში იყო, რომელიც წმინდა დეკორაციულ ამოცანებს ამუშავებდა (ჩაკვეტაძე 1958: 37).

გელათში, როგორც შედარებით დაცულ ადგილას, მრავალი განძი და სიწმინდე იყრიდა თავს. მათ შორის უმნიშვნელოვანესი იყო XII ს-ში სამხრეთ საქართველოდან აქ გადმობრძანებული ხახულის ღვთისმშობლის ხატი, ასევე XVI ს-ის II ნახევარში გადმობრძანებული აწყურისა და ბიჭვინთის ღვთისმშობლის ხატები“ (გელათური ხელნაწერები 2011: 52-53).

იველვეის ცნობით, გელათის ღვთისმშობლის ტაძარში ინახებოდა ჯვრებითა და ძვირფასი ქვებით შემკული ოქროს გვირგვინები, რომლებიც ქართველ მეფეთა კუთვნილება იყო (იველვეი 1969: 133). აქ აგრეთვე ინახებოდა სხვა აუარებელი ძვირფასეულობა.

გელათის ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარი, არქიტექტურული ღირსების გარდა, თავისი მოხატულობითაც გამოირჩევა. სამწუხაროდ, ტაძრის ცენტრალურ ნაწილში არსებულმა ფრესკებმა პირვანდელი სახით ჩვენამდე ვერ მოაღწიეს. როგორც სამხრეთ გუმბათქვეშა ბურჯზე დაცული წარწერა იუწყება, შენობა ხელახლა მოუხატავთ XVI საუკუნის პირველ ნახევარში (მემფისაშვილი 1965: 10). ფრესკებისგან განსხვავებით, პირვანდელი სახით არის შემორჩენილი ღვთისმშობლის ტაძრის საკუთრთველის ნახევარსფეროზე ბრწყინვალედ შესრულებული XII საუკუნის განთქმული მოზაიკა: ოქროსფერ ფონზე ფერადი კენჭებით გამოსახულია ღვთისმშობელი ორი ანგელოზით. შესრულების მაღალი ოსტატობა და მეტყველი გამომსახველობა გელათის მოზაიკას მსოფლიო მნიშვნელობის განთქმულ მხატვრულ ძეგლთა გვერდით აყენებს (იქვე). იგი თავისი ზოგადი მხატვრული პრინციპებით მიეკუთვნება ბიზანტიურ ხელოვნებას, მაგრამ ამავე დროს, მრავალი სტილისტიკური ნიშან-თვისებებით, განსხვავდება საკუთრივ კონსტანტინოპოლის სკოლის ქმნილებათაგან და მჭიდროდ უკავშირდება ქართული ხელოვნების ძეგლებს (მემფისაშვილი... 1982: 10).

არსებობს გადმოცემა, რომ როდესაც გასული საუკუნის 80-იან წლებში ამ მოზაიკას რესტავრაცია ჩაუტარდა, სარესტავრაციო ჯგუფის ხელმძღვანელს კარლო ბაკურაძეს, სათითაოდ დაუთვლია კენჭები და აღმოჩნდა, რომ გელათის მოზაიკა დაახლოებით მილიონ რვაასი ათასი კენჭისაგან არის შემდგარი.

გელათის მონასტერი აშენებისთანავე საქართველოს მეფეთა საძვალედ გამოცხადდა. აქ იკრძალებოდნენ ერთიანი საქართველოს მეფეები. საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლის შემდეგ გელათი იმერეთის მეფეთა საძვალედ იქცა.

1510 წელს ოსმალების მიერ გელათის დარბევის შემდეგ, აქ აღმშენებლობითი სამუშაოები იმერეთის მეფე ბაგრატ III-მ ჩაატარა. მის მიერ გაცემული ერთ-ერთი სიგელის მიხედვით,

ბაგრატი გელათს წყალწითელასა და რიონს შორის არსებულ მიწებს სწირავს და დასძენს რომ: „მოდვართ-მოდვრის მეტი სხვათა ხელი არავის შევიდოდესო“ (კაკაბაძე: 1921ა: 7). ბაგრატი სოფელ თხილებს მცხოვრებ გელათის მონასტრის გლეხებს სამეფო გადასახადებისგანაც ანთავისუფლებს (იქვე).

1527 წლის საბუთში, მეფე ბაგრატი საუბრობს მურვან ყრუსაგან საფუძვლამდე დაქცეული მთავარანგელოზის სახელობის ეკლესიის აღდგენაზე, რომელიც მონასტრის ახლოს უნდა მდგარიყო (იქვე, 8). ბაგრატ III-ს აღუდგენია მონასტრის გალაგნის შიგნით მდგარი წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესიაც და ის თავის საძვალედ გაუსვლია (იქვე, 51). მეფე ბაგრატთან ერთად გელათში აღმშენებლობითი სამუშაოები ჩაუტარებიათ აფხაზეთის კათალიკოს ევდემონ ჩხეტიძეს და პირველ გენათელ ეპისკოპოს მელქისედეკ საყვარელიძეს.

სოფელი გენათი, (კასტელის ალბომი)

§ 3

ზონის საეპისკოპოსოს დაარსების თარიღი და საზღვრები

როგორც აღვნიშნეთ, 1529 წელს გელათის პარალელურად, საეპისკოპოსო კათედრა დაარსდა ზონშიც და პირველ ზონელ ეპისკოპოსად ხელდასხმულ იქნა მანოელ ჩხეტიძე. „...ამასავე დროსა იმავე პატრონმან (ბაგრატ III - მ ბ. გ.) გააჩინა ზონელ ეპისკოპოზად მჩეტის-ძე (ჩხეტიძე) მანოელ მისვე აფხაზეთისა კათალიკოზისა ხელითა საყდართა შიგან ბიჭვინტისათა, ქორონიკონი იყო :ს ი ზ: (218) - 1529 წ. წარვედით აფხაზეთს საკურთხეველად იენისსა კ, (20) და მოვედით ივლისსა კ. (20)“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 493).

ზონელ ეპისკოპოსს ვაკე იმერეთის მწყემსს უწოდებს ვახუშტი ბატონიშვილი: „არს ზონს ეკლესია დიდი, გუმბათიანი, შუენიერ ნაგები. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ვაკისა. ეს იყო ერთობასა შინა ქართლის მთავარეპისკოპოზისა. შემდგომად განყოფისა დასუეს აქა ეპისკოპოზი“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 751). ამ ცნობის მიხედვით ზონის საეპისკოპოსო ვაკე იმერეთს მოიცავდა. მასში გაერთიანდა სათავადოებიდან: საღორთქიფანიძეო, სალოლობერიძეო, სამიქელაო, საჩიჯავაძო (ნაწილობრივ), წულუკიძეთა და ჩხეიძეთა სათავადოების ზონის შორიანლო მდებარე მამულები (ფაილოძე 1997: 164).

XVII ს-ში მოღვაწე თეათინელი მისიონერი კრისტოფორო კასტელი, რომელიც 1632-1656 წლებში საქართველოში იმყოფებოდა, ახსენებს ქუთაისის საზღვარზე არსებულ „კონოლის“ ანუ ზონის საეპისკოპოსოს: „კონოლის საეპისკოპოსო ქუთაისსა და სამეგრელოს საზღვარზეა. აქ ცხოვრობს მეფის მიერ არჩეული ეპისკოპოსი რომელსაც პისტორე ეწოდება“ (კასტელი 1976: 175).

ზონის საეპისკოპოსოს საზღვრების შესახებ საუბრობს XVIII საუკუნის გერმანელი მოგზაური გიულდენშტედტიც. მისი თქმით, ზონელი მთავარეპისკოპოსის სამწყსო: „როინსა და ცხენისწყალს შორის მდებარე იმერეთის ნაწილია“ (გიულდენშტედტი 1962: 29).

გიულდენშტედტი 1772 წლის აგვისტოს თვეში ზონში იმყოფებოდა. იგი ცნობებს გვაწვდის იმ პერიოდის ზონის

შესახებ. აღწერს ხონის წმინდა გიორგის ეკლესიას და მის მახლობლად მდებარე მოედანზე გამართულ ბაზრობას: „ხონი არის დიდი სოფელი, დაახლოებით 2000 ოჯახით; იგი აქაური ჩვეულების საწინააღმდეგოდ წრეებად და ქუჩებადაა დაყოფილი, მაგრამ ხალხი შორიშორს ცხოვრობს, რადგან ყოველ ოჯახს თავისი ბალები და ნათესები თავის სახლებთან აქვთ.....აქ არის იმერეთის მთავარეპისკოპოსის საჯდომი. ქვიტკირის უგუმბათო ეკლესია, სოფლის შუაში, არის მხოლოდ 15 ნაბიჯი სიგრძისა და 10 ნაბიჯი სიგანისა. პატარა სამრეკლო კოშკი დგას სასაფლაოს კედელზე.... ხონში ეკლესიის გვერდით არის დიდი მოედანი ცაცხვით და აღმოსავლური ჭადრით, ეს მოედანი 2 ვერსის ფართობს მოიცავს, როგორც ყოველ პარასკევს, დღესაც ამ ხეების ჩრდილში შეკრებილიყვნენ ორივე სქესის მყიდველ - გამყიდველნი და გაეჩაღებიანთ ბაზრობა...“ (გიულდენშტედტი 1962: 155).

სულხან-საბას განმარტებით, „ხონი“ დიდ ტაბაკს ნიშნავს, ხოლო „ხონჩა, სხუათა ენაა, ქართულად სიფლი და ტაბაკი ჰქვიან“ (სულხან-საბა 1993: 427).

სახელწოდება „ხონი“ - „ხონჩიდან“ უნდა დამკვიდრებულიყო და ფართო გადატანითი მნიშვნელობით დიდ დასახლებას აღნიშნავს (ფაილოძე 2003: 26).

ქუთაისის საეპისკოპოსოსგან გელათის და ხონის საეპისკოპოსოების გამოყოფის შემდეგ, ქუთათელის სამწყსო საგრძნობლად შემცირდა. საქუთათლოს სამხრეთით მესხეთის ქედი საზღვრავდა, რიონის სამხრეთით მდებარე ტერიტორია მდ. სულორიდან ლიხის ქედამდე და ჩრდილო აღმოსავლეთით მდ. ჩოლობურიდან ვიდრე ლიხის ქედამდე ქუთათელის სამწყსოდ დარჩა (გაბისონია 2006: 13). დასავლეთით საქუთათლოს ხონის საეპისკოპოსო დაუმეზობლდა, ხოლო ჩრდილო-აღმოსავლეთით გელათის საეპისკოპოსო.

ხონელი ეპისკოპოსის რეზიდენცია ხონის წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიაში განთავსდა, რომელიც ბაზილიკური ტიპის ნაგებობას წარმოადგენს. წყაროთა სიმცირის გამო ზუსტად ვერ დგინდება მისი აგების თარიღი. ფრანგმა ქართველოლოგმა მარი ბროსემ ხონის ეკლესიის მშენებლობა მეფე თამარის (1184-1213) სახელს დაუკავშირა. ექვთიმე თაყაიშვილმა ამ ეკლესიის

კედელზე შესრულებულ ერთ-ერთ ლაპიდარულ წარწერაში მოხსენიებული გიორგი კურაპალატი, ერთიანი საქართველოს მეფე გიორგი I-ად მიიჩნია და ტაძრის აშენების თარიღად 1014-1027 წლები დაასახელა (თაყაიშვილი, 1913-14: 272). დიდი მეცნიერის ვარაუდით ხონის ეკლესია XII საუკუნეში განახლებულა თამარ მეფის დროს, შემდეგ მისი აღდგენა XIV ს-ში მომხდარა, ვინაიდან ერთი გადმოცემა ხონის წმ. გიორგის ეკლესიის აშენებას მიაწერს ვამეყ დადიანს - 1396 წ. (იქვე).

არსებობს კიდევ ერთი ვარაუდი, რომ ხონის წმ. გიორგის ტაძარი აგებულია ერისმთავარ მირის ძმის, ერისმთავარ არჩილის შვილების: ჯუანშერის და იოანეს დროს, VIII საუკუნის მეორე ნახევარში (ფაილოძე 1997: 34).

ხონის ეკლესიაში შემორჩენილია ძველი ფრესკების ფრაგმენტები. როგორც ჩანს, ჟამთა სიავის გამო მათი სრული სახით შენარჩუნება ვერ მოხერხდა. ტაძრის მოხატულობას XVI-XVII საუკუნეებით ათარიღებენ. საკუთხველის თაღზე არსებული ბერძნული წარწერის მიხედვით, ხონის ტაძარი 1677 წელს არის მოხატული (მესხი 2011: 427). ფრესკებზე შემორჩენილ ქართულ და ბერძნულ წარწერებთან ერთად არაბული წარწერებიც გვხვდება, რაც სინელი ბერების საქართველოში მოღვაწეობასთანაა დაკავშირებული (იქვე).

ხონის ეკლესია მრავალ განმსა და სიწმინდეს ინახავდა. აქ დატული იყო ვერცხლით ნაჭედი წმინდა გიორგის სამი ხატი, აგრეთვე მაცხოვრის ხატი - „ანჩისხატის“ სახელით ცნობილი, რომელიც ანჩის საკათედრო ტაძრიდან იმერეთის მეფის ბაგრატ III - ის (1510 - 15650) მიერ უნდა იყოს გადმოტანილი (ფაილოძე 2003: 36). აგრეთვე ვერცხლის საწინამძღვრო ჯვარი ოქროთი დაფერილი, ჯვარი ათონური ვერცხლის არმით და ძვირფასი თვლებით შემკობილი, საეკლესიო დროშა და სხვა (თაყაიშვილი 1913-14: 279).

ხონის ეკლესიაში ინახებოდა სხვადასხვა დროს შემოწირული ძვირფასი ნივთებიც. მათ შორის სოლომონ I-ის მეუღლის - გულქანის მიერ შეწირული ვერცხლის თასი წარწერით: „ვარ სირმა ხასი ბრწყინვალე, გულქანის პირი მცინარე.“ ფეხიანი ჭიქა ვერცხლისა, მისგანვე შეწირული. სოლომონ I-ის შეწირული ვერცხლის სურა და სხვა (ბოჭორიძე 1995: 26).

მდიდარი იყო ხონის ეკლესიის წიგნთსაცავი. აქ უძვირფასეს ხელნაწერ წიგნებს შორის დაცული იყო „წიგნი ამმონიოს ერმიისაი,“ „ანტონი დიდის ცხოვრება,“ „კლემაქსი ანუ კიბე იოანე სინელისა,“ „ცხოვრება და მოქალაქეობა ნეტარისა ანდრიასი,“ „სახარების თარგმანი“ და სხვა (თაყაიშვილი 1913-14: 290-291).

ხონის წმ. გიორგის ეკლესიას კარგად ორგანიზებული სკოლა ჰქონდა, რომლის მწიგნობრული საქმიანობა კიდევ უფრო გაცხოველდა XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე, ხონელი მთავარეპისკოპოსი ანტონი ჩიჯავაძის დროს. მისი თანამედროვეა ამ სკოლის ერთ-ერთი მოღვაწე მიტროფანე გრიგოლაშვილი, რომელსაც შეუდგენია სასულიერო-მეთოდური ხასიათის სახელმძღვანელო „სწავლა თუ ვითარ მმართველს მოძღვარსა სწავლება მოწაფისა, კითხვა მიგებით წარმოდგენილი“ (ვაჭრიძე 1999: 55).

ხონელი ეპისკოპოსები მსგავსად გენათლებისა და ქუთათლებისა, აქტიურად იყვნენ ჩართული ქვეყნის სასულიერო და საერო ცხოვრებაში.

§ 4

ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსების თარიღი და საზღვრები

იმერეთის მეფე ბაგრატ III-მ გელათის და ხონის საეპისკოპოსოების დაარსების და იმერეთში პოზიციების განმტკიცების შემდეგ, ყურადღება რაჭაზე გადაიტანა.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, 1534 წელს: „ბაგრატ მეფემან დასუა ერისთავად რაჭას ჩხეიძე შოშიტა და მისცნა რომელნიმე სახასო დაბანი და ციხე მინდა, რამეთუ აქამომდე იყო რაჭა სამეფო და კუალად ჰყო საერისთოდ“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 811).

ძველი რაჭის საერისთავო გ. ბოჭორიძის ვარაუდით X-XI საუკუნეების ზღვარზე უნდა დაეარსებინა ერთიანი საქართველოს პირველ მეფეს ბაგრატ III-ს (978-1014), რომელმაც რაჭის ერისთავობა ბაღვაშთა სახლის წარმომადგენელს რატი ლიპარიტის ძეს უბოძა. მანამ კი რაჭა შესაძლებელია შორაპნის (არგვეთის)

საერისთავოს ნაწილი იყო (ბოჭორიძე 1994: 46). მეფე ბაგრატ III-ის სახელს უკავშირდება XI საუკუნის დასაწყისში რაჭაში ნიკორწმინდის ტაძრის აგებაც, (ამ საკითხზე ქვემოთ შევჩერდებით). არ არის გამორიცხული, რომ საერისთავოს შექმნა-განმტკიცებაში ამ არქიტექტურულმა ძეგლმაც გარკვეული როლი შეასრულა (მეტრეველი 2013: 70).

კაცხის მონასტერში XX ს-ის 20-იან წლებამდე ინახებოდა ერთი ჯვარი, რომლის წარწერაში „რატი რაჭისა ერისთავი ძითურთ“ ღმერთს შეწყალებასა და დახმარებას თხოვს. ეს ჯვარი და მისი წარწერა გ. ჩუბინაშვილმა X ს-ის დასასრულითა და XI ს-ის დასაწყისით დაათარილა. ეს არის რაჭის საერისთავოს და თვით რაჭის უძველესი წერილობითი მოხსენიება. თვით რატი კი რაჭის პირველი ერისთავი რატი ლიპარიტის ძეა (ბერაძე 2004: 77).

1021 წელს ბიზანტია-საქართველოს ომში სოფელ შირიმთან, რაჭის პირველი ერისთავის რატი ლიპარიტის ძის დაღუპვის შემდეგ, საქართველოს მეფემ გიორგი I-მა (1014 - 1027) რაჭის ერისთავობა მის ძეს კახაბერს უბოძა, რომელიც 10 წლის შემდეგ ბერად აღიკვეცა კირილეს სახელით. გიორგი I-ის მემკვიდრემ, საქართველოს მეფე ბაგრატ IV-მ (1027-1072) რაჭის საერისთავო კახაბერის ვაჟსრატი კახაბერის ძეს გადასცა. აქიდან მოკიდებული კახაბერისძე მამის სახელიდან გვარსახელად გადაიქცა, რომელსაც ბავშვობა სახლის ის შტო ატარებდა, რომელიც რაჭაში იყო დამკვიდრებული (იქვე).

XI ს-ის ბოლო პერიოდით დათარიღებულ ნიკორწმინდის მაცხოვრის ხატის წარწერაში ვკითხულობთ: „მე კახაბერ ყოფილმა კირილე... მოვჭედე ხატი ესე სადღეგრძელებლად ძისა ჩემისა ერისთავთ-ერისთავისა რაჭის ერისთავისა რატისად“ (ბოჭორიძე 1994: 46). წარწერაში მოხსენიებული რატი, რაჭის ერისთავი რატი კახაბერისძეა.

კახაბერისძეები რაჭის საერისთავოს XI საუკუნიდან მოყოლებული XIII საუკუნის 70-იან წლებამდე განაგებდნენ. ძველი რაჭის საერისთავოს უკანასკნელმა ერისთავმა კახაბერ კახაბერისძემ, რამდენჯერმე უღალატა ლიხთ-იმერეთის მეფე დავით ნარინს (1246-1259 წწ. ერთიანი საქართველოს მეფე დავით ულუსთან ერთად, 1259-1293 წწ. ლიხთ-იმერეთის

მეფე). გამოუსწორებელი შინაგამცემი კახაბერ კახაბერის ძე გახეიბრებით დაისაჯა, მისი მემკვიდრეები კი საქართველოდან კონსტანტინოპოლში გადასახლეს (ნარკვევები 1979: 602). ამის შემდეგ კახაბერ კახაბერისძეს დიდხანს აღარ უცოცხლია, რაჭის საერისთავო კი გაუქმდა.

როგორც თავში აღვნიშნეთ, ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, 1534 წელს იმერეთის მეფე ბაგრატ III-მ რაჭის საერისთავო აღადგინა და ერისთავობა შოშიტა ჩხეიძეს უბოძა. თუმცა, არსებობს ცნობები რომ რაჭის საერისთავო XIV-XV საუკუნეთა მიჯნაზე უკვე აღდგენილი იყო და ერისთავადაც აქ ვინმე აღბუღა იჯდა (სოსელია 1973: 73).

ე. თაყაიშვილის მიერ XIV საუკუნით დათარიღებულ მინაწერებში იხსენიებიან რაჭის ერისთავები ბედანი და ლომინა (თაყაიშვილი 1963: 36).

XV ს-ის პირველ ნახევარში რაჭის ერისთავობა ჭარელიძეთა გვარს ეჭირა. 1432 წლის სიგელში, რაჭის ერისთავად მოხსენიებულია ციცი ჭარელიძე. დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ ძმებს კოტრიძეებს ერისთავმა ჭარელიძემ ციცომ, ძმა აბესალომი მოუკლა და ამის გამო კოტრიძეებს ჭარელიძესათვის სამი სოფელი ონჭევი, სორლითი და ჭურისთავი დაურბევიათ (კაკაბაძე 1912ბ: 9).

ციცი ჭარელიძის შემდეგ რაჭის ერისთავი იყო ქველი ჭარელიძე, რომელსაც გადმოცემის მიხედვით აუშენებია და მოუხატავს სოფელ სორის ჯვარცმის სახელობის ეკლესია. მისი ფრესკული გამოსახულება დღესაც ეკლესიის ჩრდილო კედელზეა შემორჩენილი (გუგუშვილი 2003: 52). ქველი ჭარელიძის ფრესკას ახლავს წარწერა: „წმიდაო: გ“ი: მრავალძალისაო: მეუხ და მფარველ: ექმენ: წ“ე ლუ“თისა: ჭრელისძესა: (ჭარელისძესა ბ. გ.) ქველსა“ (თაყაიშვილი 1963: 25).

ისტორიულ დოკუმენტებში რაჭის ერისთავად კიდევ ერთი ჭარელიძე ფიქსირდება. ეს გახლავთ მირიან ჭარელიძე, რომელმაც გიორგი და აღსართან შერმაზანაშვილებს ათი კომლი გლეხი უბოძა. შერმაზანაშვილებს ერისთავი ერთგულად დაუცავთ, როდესაც მას შაორში გიორგი კახაბერისძე დასხმია თავს. შემდეგ კახაბერიძეს ნიკორწმინდის საყდრისთვის შეუფარებია თავი, საიდანაც ჭარელიძეს გამოუყვანია და ტყვედ ჩაუგდია. გიორგი

კახაბერისძე რაჭის ერისთავთა შთამომავალი უნდა ყოფილიყო (ბერაძე 2004: 82). ამ ცნობიდან ჩანს რომ კახაბერისძეთა საგვარეულოს წევრები ვერ ურიგდებოდნენ რაჭაში ჭარელიძეთა გაერისთავებას.

მირიან ჭარელიძე მოხსენიებულია სორის ეკლესიის ჯვარცმის ხატზე შესრულებულ წაწერაშიც: „...ქრისტე ღმერთო ჩვენო მეოხ მეყავ ჭრელის ძესა (ჭარელის ძესა ბ. გ.) მირიანს და ცოლსა ჩემსა“ (თაყაიშვილი 1963: 30).

XV საუკუნის ბოლოდან რაჭაში ჩხეტიძეების (ჩხეიძეების) გვარი გაძლიერდა და ერისთავობაც მათ გადაეცათ. 1488 წელს რაჭის ერისთავად ივანე ჩხეტიძეს ვხედავთ. 1497 წელს კი, მის ძმას კახაბერს, რომელიც რაჭის ერისთავად ჩანს 1503 წელსაც. ამიერიდან ეს საერისთავო ჩხეტიძეთა საგვარეულოს ხელშია (სოსელია 1973: 74).

მოყვანილი ფაქტებიდან გამომდინარე, ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობა, რომელიც 1534 წელს მეფე ბაგრატ III-ის მიერ რაჭის საერისთავოს აღდგენას შეეხება, სინამდვილეს არ შეესაბამება. რაჭის საერისთავო არა უგვიანეს XIV საუკუნის მეორე ნახევარში უკვე აღდგენილი იყო.

1534 წელს მეფე ბაგრატ III-მ რაჭის ერისთავობა შოშიტა ჩხეიძეს უბოძა (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 811). უნდა აღინიშნოს, რომ ჩხეტიძეთა საგვარეულო XVI ს-ის პირველ ნახევარში მეფისადმი ერთგულებით გამოირჩეოდა. ამით იყო განპირობებული იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის მიერ ჩხეტიძეების დაწინაურება და მათი წარმომადგენლების მაღალ საერო თუ საეკლესიო თანამდებობებზე ხელდასხმა. ამ პერიოდში (XVI ს-ის I ნახ.) დასავლეთ საქართველოს რამდენიმე საეპისკოპოსო კათედრაზე, დაახლოებით ხუთზე, ერთ დროულად ერთი და იგივე გვარის წარმომადგენლები - ჩხეტიძეები იხსნდნენ (ლომინაძე 1966: 206).

რაჭის ერისთავად შოშიტა ჩხეიძის დანიშვნის პარალელურად, ბაგრატ III-მ ამ მხარეში ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა შექმნა. არსებობს ვარაუდი, რომ გელათის მსგავსად, უწინ ნიკორწმინდაშიც იყო საეპისკოპოსო კათედრა, რომელიც გარკვეული დროის შემდეგ გაუქმდა და აღდგენილ იქნა 1544 წელს (კაკაბაძე 1922: 29), მაგრამ რა პერიოდში მოქმედებდა

ძველი ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო, ან თუ მოქმედებდა საერთოდ, წყაროთა სიმწირის გამო ძნელი დასაზუსტებელია. ამბროსი ხელაია იმოწმებს პლატონ იოსელიანის ცნობას, რომ ქართლის მეფე ვახტანგ გორგასლის მიერ ლიხთ-იმერეთში დაარსებული ორი ეპარქიიდან ერთი ნიკორწმინდის ეპარქია იყო რაჭაში (ხელაია 2011: 175). თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ პლატონ იოსელიანის ნაშრომში „Краткая история Грузинской церкви“, სადაც ჩამოთვლილია მეფე ვახტანგ გორგასლის მიერ დაარსებული თუ აღდგენილი ეპარქიები, არ იხსენიება ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო. ჩამონათვალში მოხსენიებულია ნინოწმინდის საეპისკოპოსო (Иоселиани 1843: 36). ვახტანგ გორგასლის დროიდან ნიკორწმინდაში საეპისკოპოსო კათედრის არსებობა ნაკლებად არის სავარაუდებელი. ზოგიერთი მოსაზრებით რაჭის მხარე ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსებამდე, (XVI ს-ის 30-იან წლებამდე) ქუთაისის საეპისკოპოსოს საზღვრებში შედიოდა (გაბისონია 2006: 11).

საფიქრებელია, რომ რაჭაში ქრისტიანობა ქართლიდან შევიდა, რასაც მოწმობს სოფელ ჯოისუბანში არსებული VIII-IX საუკუნეებით დათარიღებული ეკლესიის სახელწოდება - მცხეთის წმინდა გიორგის ეკლესია. სოფელი მცხეთა არსებობდა ლეჩხუმშიც. ორივე ეს გარემოება, ე. ი. „მცხეთის“ არსებობა რაჭაში და ლეჩხუმში ცხადყოფს, რომ ქრისტიანობა ამ კუთხეებში აღმოსავლეთიდან, მცხეთიდან შესულა (ბოჭორიძე 1994: 53). XVI საუკუნის 30-იან წლებში ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსებისა თუ აღდგენის შემდეგ, ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი, აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსს დაემორჩილა.

ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსების შესახებ ცნობები შემონახულია ჩვენს ხელთ არსებულ ორ დოკუმენტში. ერთ-ერთი მათგანი განლავთ ნიკორწმინდის სიგელი, რომელიც წარმოადგენს ნიკორწმინდის მონასტრის წინამძღვრის ანგარიშს, ნიკორწმინდისთვის შექმნილი ქონებისა და გაღებული შეწირულებების შესახებ. მ. ბერძნიშვილის ვარაუდით, აღნიშნული სიგელი უნდა დაეწერათ 1071-1080 წლებს შორის (ბერძნიშვილი 1979: 32). სიგელი ტყავის ეტრატზეა შესრულებული, რომლის მეორე გვერდზე XVI ს-ის ნუსხურით მანიოელ ნიკორწმინდელის

დავალებით, დეკანოზ მღვდელ-მონაზონ მარკოზს დაუწერია ცნობა, ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსების შესახებ. აღნიშნული დოკუმენტი თ. ჟორდანიამ შემოკლებული სახით შეიტანა „ქრონიკების“ II ტომში. ხოლო ს. კაკაბაძემ სრულად გამოაქვეყნა. მოვიყვანო ს. კაკაბაძისეულ ვარიანტს: „ღვთით გვირგვინოსანმან მეფემან ბაგრატ განაახლა და კ დ (კიდიო) აღაშენა ეკლესია წმიდის მღვდელთ მოძღვრის ნეზის (ნიკოლოზის) მისდა სადღევრძელოთ და გასამარჯვებლად.... იგულისმოდგინა თვით მპყრობელმან მეფემან... მონასტერი ესე ეკლესიად და დამადგინა მე განმგედ და ეფისკოპოსად უღირსი და ცოდვილი მღვდელ მთავარი მანოელ და განუჩინეს რაჭის შესავალი და სასჯლო და საკურთხი ადგილნი დაბანი მათის სამართლიანის მზღვრითა რომელიც ამ ეკლესიის შემავალი არის საყანე და სანადირო და სათევზე საწისკვილო საჯოგე სათიბი ტყითა და ველითა მითითა და ბართა არას კაცის ძალით წანადები და ნაუსამართლოველი არა არის მეფის იყო და მან დაიკლო წ ის (წმინდის) ნიკოლოზის საყდარს შემოსწირა სარაჭოს.... დაიწერა ქორონიკონსა :ს ლ ვ: - 236 (1548) ხელითა ფრიად ცოდვილისა... დეკანოზისა მღვდელ მონაზვნისა მარკოზისათა... ამის ყოველთა კიდეთა ქვეყნისათა პყრობელსა მეფისა ჩვენისა კურაპალატისა და მღვდელთ მთავარ ეფისკოპოზისა ჩვენისა მანოელ ნიკოლოზწმიდელისათა“ (კაკაბაძე 1912ა: 6). ს. კაკაბაძე აღნიშნავს, რომ თარიღის აღმნიშვნელი ს და ლ (230) ცუდად იკითხება, ხოლო ვ (6) გარკვევით ჩანს. აქიდან გამომდინარე მან აღნიშნული ქორონიკონი საეჭვოდ მიიჩნია.

მეორე დოკუმენტი გახლავთ ბაგრატ III-ის მიერ ნიკორწმინდისთვის ბოძებული სიგელი, რომელიც აგრეთვე ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსებას ეხება. დოკუმენტში გრძელი ღვთისმეტყველური წინასიტყვაობის შემდეგ ვკითხულობთ: „...ჩვენ ნებითა ღთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა და შანშე და შარვანშა მეფეთ მეფემან... ბაგრატ და თანამეცხედრემან ჩვენმან დედოფალთ დედოფალმან ელენე ვიგულეთ და ვიგულისმოდგინეთ და ხელვჰყავით აღშენებადა დაკინებულისა მონასტრისა ნიკოლწმიდისა და შევქმენ საყდრად და საეპისკოპოზოდ. დავადგინე და წმიდა და ღმერთ შემოსილი მანოელ და.... განუჩინეთ სამწყსონი და საკურთხნი თოთენდაურს

მთას აქადა, ოკრიბის მთას აქადა, ნაკალოებსა აქადა, მუხურის მთას აქადა, კვემელვას ერწოს საჯვარეს აქადა, მთა დვალეთისა, ღები, გლოლა, ყისონ გამომდინარე რიონი და სრულადა რაჭა ასკისწყალსა გამოლმა... რაც ამა სოფელსა და დაბასა გამოსავალი და ბეგარა გამოვიდოდეს ესენი სრულად წმიდასა მღდელთმთავარ ეპისკოპაზასა ნიკოლწმიდელსა მიებარებოდეს და არას კაცის ხელი არა მიხვდებოდეს... ვინცა მშელად და მაქცეველად გამოჩნდეს... კრულ... (იყოს, ბ. გ.) აფხაზეთის კ - ზ პარიაქთა მადლითა და ქართლის კ-ზ - ქთა მადლითა და მათთა მიმდგომთა მიტროპოლიტთა მთ-ეპისკოპოზთა და სხვათა ეპისკოპოზთა მადლითა... დაიწერა ბრძანება და სიგელი ესე ჩვენი ინდიკტიონსა მეფობისა ჩვენისა მეოთხესა ქკ “ ს (ქორონიკონსა) :ს კ ი ბ: (1544) თვესა აგვისტოსა თ (9), ხელითა გიგი აბაშიძისათა ნებითა ღთისათა“ (კაკაბაძე 1912ა: 8).

ს. კაკაბაძემ ამ ორი დოკუმენტის შეჯვრებით დაასკვნა, რომ ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დამაარსებელი ბაგრატ მეფე, კურაპალატად წოდებული, არ არის იმერეთის მეფე ბაგრატ III, რომელიც მეფობდა 1510-1565 წლებში. მას მიაჩნდა, რომ ბაგრატ III-ის პარალელურად, იმერეთში მოღვაწეობდა სხვა ბაგრატი, კურაპალატად წოდებული, რომელიც გამეფებულა 1541 წელს და იმოღვაწა 1548 წლის ჩათვლით. ს. კაკაბაძემ ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობა, რომელიც 1548 წელს იმერთა მეფის ბაგრატ III-ის გარდაცვალებას ეხება, შეცდომად ჩათვალა, რადგან 1565 წლამდე არსებულ საბუთებში ბაგრატ III ცოცხალი ჩანს. მისი აზრით, ვახუშტი ბატონიშვილს უპოვნია 1548 წლის ცნობა, რომელიც ბაგრატ მეფის, კურაპალატად წოდებულის გარდაცვალებას ეხება და შეცდომით მიუჩნევია ბაგრატ III-ის გარდაცვალების თარიღად. ს. კაკაბაძის ვარაუდით ბაგრატ მეფე, კურაპალატად წოდებული უნდა ყოფილიყო რაჭა-არგვეთის მფლობელი, რომელსაც ქართლის დასავლეთი ნაწილიც ემორჩილებოდა 1541-1548 წლებში და რომლის მიერაც იქნა დაარსებული ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო (კაკაბაძე 1912ა: 12-13).

ს. კაკაბაძის ვარაუდი სამეცნიერო წრეებში არ იქნა გაზიარებული. ძნელი დასაჯერებელია იმერეთის მეფე ბაგრატ III-ს, რომლის გავლენა იმ პერიოდის დასავლეთ საქართველოსა

და სამცხე-საათაბაგოზე ვრცელდებოდა, დაეშვა ვინმეს გაბატონება რაჭა-არგვეთში. გარდა ამისა ახალი საეპისკოპოსო კათედრების დაარსება სწორედ ბაგრატ III-ის პოლიტიკის შემადგენელი ნაწილი იყო, რაც მისთვის პოლიტიკური დასაყრდენის გაჩენას ისახავდა მიზნად. ამიტომ მოყვანილ დოკუმენტებში მოხსენიებული ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დამაარსებელი მეფე ბაგრატი, იგივე კურაპალატად წოდებული, იმერეთის მეფე ბაგრატ III-ეა და არა ვინმე რაჭა-არგვეთის მფლობელი ბაგრატ კურაპალატი.

მეფე ბაგრატის მიერ ნიკორწმინდისათვის ბოძებული სიგელი, თ. ჟორდანიას მიერ გამოცემულ ვერსიაში 1534 წლით თარიღდება. დოკუმენტში, სადაც საუბარია „ინდიკტიონსა მეფობისა ჩ“ნისა მეოთხესა,“ თ. ჟორდანიას ვარაუდით უნდა იგულისხმებოდეს „ოცდამეოთხესა“ (ჟორდანია 1897: 379). ბაგრატ III-ის გამეფებიდან თუ მივუმატებთ 24 წელს, მივიღებთ 1534 წელს (1510 + 24 = 1534). „...ჩ“ნ მეფეთ მეფემან ბაგრატ და თ“ა მეცხედრემან ჩ“ნმან დედოფალთ დედოფალმან ელენე... ხელვყავით აღშენებად დაკნინებულისა მონასტრისა ნიკოლოზ წ“ისა და შევექმენ საყდრად და საეპისკოპოსოდ და დავადგინე... მეუფე მანოელ... და შემოვწირეთ... შევაძკე... და შევსწირე დაბანი და სოფელნი... დაიწერა... ინდიკტიონსა მეფობისა ჩ“ნისა მეოთხესა (ოცდამეოთხესა ?) ქ“კს : ს კ ბ : (1534) თ“ა აგვისტოსა ცხრასა, ხელითა გ“ი აბაშიძისათა“ (იქვე, 380). ჩვენი ვარაუდით აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით თ. ჟორდანიას მოსაზრება უფრო მისაღებია. ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა, იმერეთის მეფე ბაგრატ III-ს გამეფებიდან ოცდამეოთხე წელს - „ქ“კსა : ს კ ბ: ანუ 1534 წელს უნდა დაეარსებინა.

თ. ჟორდანიას ვარაუდს იზიარებენ და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრას 1534 წელს დაარსებულად თვლიან ე. თაყაიშვილი, მ. ბერძნიშვილი გ. გუგუშვილი და სხვ. ხოლო ს. კაკაბაძის მსგავსად თ. ბერაძე და მ. მურუსიძე მიიჩნევენ, რომ ნიკორწმინდაში, საეპისკოპოსო კათედრა 1544 წელს შეიქმნა.

თ. ჟორდანიას აზრით, პირველი ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი მანუელი, შეიძლება იგივე მანუელ ჩხეტიძე იყოს, რომელიც 1529 წელს ხონელად დასვეს (იქვე, 379). მანუელ ჩხეტიძე მეფე ბაგრატის ნდობით აღჭურვილი პირი იყო. გარკვეული პერიოდი მას მაწყვერელი ეპისკოპოსის პატივიც ჰქონდა. არ

არის გამორიცხული, რომ მეფე ბაგრატს, თავისი ერთგული ეპისკოპოსი მანუელ ჩხეტიძე, ხონიდან ახლადდაარსებულ ნიკორწმინდის კათედრაზე გადაეყვანა. ამგვარად შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ პირველ ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად 1534 წელს ყოფილი ხონელი მანოელ ჩხეტიძე იქნა ხელდასმული.

ნიკორწმინდის საეპისკოპოსომ მთელი ისტორიული რაჭა მოიცვა. მისი სამხრეთ დასავლეთი და სამხრეთ აღმოსავლეთი საზღვარი: „ოკრიბის მთას აქათ ნაკალოებსა და მუხურის მთას გადმოღმა“ გავიდა. ჩრდილო და ჩრდილო აღმოსავლეთით „კვეშელვას ერწოს საჯვარეს, დვალეთის მთის გადმოღმა, ასევე ღებსა და გლოლას“ საზვრებში შემოიფარგლა. დასავლეთიდან ასკისწყალს გამოღმა სრულიად რაჭა მოიცვა. როგორც მანოელ ნიკორწმინდელის შედგენილი დოკუმენტიდან ჩანს ნიკორწმინდას: „ადგილნი და დაბანი მათის სამართლიანის მზღვრითა რომელიც ამ ეკლესიის შემავალი არის საყანე და სანადირო და სათევზე საწისკვილო საჯოგე სათიბი ტყითა და ველითა მითითა და ბართა... მეფის იყო და მან დაიკლო წ“ის ნიკოლოსის საყდარს შემოსწირა“ (კაკაბაძე 1912ა: 4). ამ დოკუმენტის მიხედვით ბაგრატ III-ს თავისი კუთვნილი მამული შეუწირავს ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოსთვის.

ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს საზღვრები უცვლელი ყოფილა XVIII საუკუნეშიც. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით: „ხოტევეს ზეთ, ამის წყალსვე, ერთვის აგარის ხევი. ამ ხევზედ არს ნიკოლაწმიდა, ეკლესია გუმბათიანი, კეთილ-დიდშენი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი გლოლას ქუეითის რაჭისა“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 764).

ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს, თავისი სამწყსოს საზღვრებს გარეთაც ჰქონდა კუთვნილი სოფლები. ერთ-ერთი მათგანი იყო მეფე ბაგრატ III-ის მიერ შეწირული სოფელი რცხილათი არგვეთში, სამი მოსახლე გვართ: გაბისაძეებით, ჩაფიძეებით და გამეზარდაშვილებით (კაკაბაძე 1912ა: 10).

ნიკორწმინდა, როგორც ზემოთ მოყვანილი დოკუმენტებიდან ირკვევა, საეპისკოპოსოს დაარსებამდე მონასტერი იყო. „მეფეთ მეფემან ბაგრატ და დედოფალთ დედოფალმან ელენე ვიგულისმოდგინეთ და ხელვყავით აღშენებადა დაკნინებულისა მონასტრისა ნიკოლწმიდისა და შევქმენ საყდრად და

საეპისკოპოსოდ (კაკაბაძე 1912ა: 6). თუმცა როგორც თავში აღვნიშნეთ არსებობს ვარაუდები, რომ ნიკორწმინდაში XVI საუკუნემდეც იყო საეპისკოპოსო კათედრა. ნიკორწმინდის მონასტრის წინამძღვარი, რომლის მიერაც დაიწერა ზემოთ მოყვანილი XI საუკუნის ნიკორწმინდის სიგელი, ამავე დროს ნიკორწმინდელი (ნიკორწმინდის ეპისკოპოსი) უნდა ყოფილიყო (მეტრეველი 2013: 63).

ნიკორწმინდის ტაძარი ექვსაფსიდიანი ცენტრალურ-გუმბათოვანი ნაგებობაა, (ბერიძე 1959: 8). ეს ძეგლი სკულპტურის განვითარების მნიშვნელოვანი ეტაპის დამახასიათებელი ნიმუშია, იგი მძლავრი შემოქმედებითი ძიების ხანას - XI საუკუნეს ეკუთვნის (ალადაშვილი 1957: 3). ტაძარი IV საუკუნეში მოღვაწე ცნობილი წმინდა მამის - ნიკოლოზის სახელზე აიგო და ძველ ისტორიულ დოკუმენტებში „ნიკოლასწმიდა“-დ ან „ნიკოლწმიდა“-დ იხსენიებოდა, ხოლო იქ მოღვაწე ეპისკოპოსები ნიკოლწმიდელად იწოდებოდნენ. მოგვიანებით სახელწოდება „ნიკოლასწმიდა“ შეიცვალა „ნიკორწმინდა“-დ, ამ საყდრის მღვდელმთავრებს კი „ნიკორწმინდელი“ ეწოდათ.

ნიკორწმინდის ტაძრის აგება ერთიანი საქართველოს პირველი მეფის ბაგრატ III-ის (978-1014) სახელთან არის დაკავშირებული. ეკლესიის დასავლეთი კარის ტიშპანზე მოთავსებულია წარწერა: „ქ. ძეო ღთისაო ადიდე სიმრთელით და დღეგრძელობით შენ მიერ გვირგვინოსანი ბაგრატ აფხაზთა და რანთა მეფე და ქართველთა კურაპალატი და გაზარდე ძე მათი გიორგი ნებასა შენსა მეოხებითა წმიდისა მღვდელთმოდღვრისა ნიკოლოზისათა“ (ბერძენიშვილი 1979: 21-22).

გ. ბოჭორიძის ვარაუდით, ნიკორწმინდის ტაძარი ბაგრატ III-ის მეფობის ბოლო წლებში უნდა იყოს აგებული. ამავე აზრს იზიარებს მ. ბერძენიშვილი და დასძენს: „რადგან ზემოდ მოყვანილ წარწერაში ბაგრატი მოხსენიებულია აფხაზთა და რანთა მეფედ, ხოლო როგორც წყაროებიდან ვიცით ბაგრატმა რანი 1010 წელს შემოიერთა, ნიკორწმინდის ტაძარი 1010-1014 წლებში უნდა აგებულიყო“ (იქვე).

ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო დიდი ყმა-მამულის მფლობელი იყო, რაც დასტურდება XI საუკუნეში ნიკორწმინდის მონასტრის წინამძღვრის მიერ შედგენილი სიგელით. ნიკორწმინდაში მრავალი

ძვირფასი საეკლესიო ნივთი და ხელნაწერი ინახებოდა. XIX ს-ის 20-იან წლებში აქ ჯერ კიდევ იყო ქართული ჭედური ხელოვნების ბრწყინვალე ნიმუშები და ხელნაწერები, რომელთა უმეტესობა დღეს მუზეუმებს აქვთ ჩაბარებული“ (ბერაძე 2004: 14). 1902 წელს როდესაც ამბროსი ხელაია რაჭა-ლეჩხუმში მოგზაურობდა ამ მხარეში არსებული სიძველეთა მონახულებისა და აღწერის მიზნით, მისთვის ერთ ღრმა მოხუცებულს უამბნია, რომ: „რაჭის მაზრის უფროსის (ტომით რუსის) ბრძანებით ნიკორწმინდიდან ურმით გაუზიდნიათ ხელნაწერნი და დაუწვავთ“ (ხელაია 2011: 196). ვინ იცის, ამ ხელნაწერებში დაცული რამდენი მნიშვნელოვანი ცნობა ჩაიფერფლა ჩვენი ქვეყნის ისტორიისა.

იმერეთის მეფე ბაგრატ III-მ ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს შექმნით და მის კათედრაზე თავისი ერთგული სასულიერო პირის დასმით, რაჭაში მდგომარეობა განიმტკიცა. მან გელათში, ზონსა და ნიკორწმინდაში საეპისკოპოსო კათედრების დაარსებით, ეკლესია გააძლიერა და მისი სახით ერთგული მოკავშირე გაიჩინა.

თავი III

საეპისკოპოსოების მართვა – გაგზობა XVI-XVIII საუკუნეების დასავლეთ საქართველოში და ეპისკოპოსების უფლება- ვალდებულებანი

რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოების მმართველობითი სისტემა, ანალოგიური იყო იმ ხანად (XVI-XVIII სს) საქართველოში არსებული სხვა საეპისკოპოსო კათედრების მართვის სისტემებისა. როგორც შესავალში აღვნიშნეთ, საეპისკოპოსო, საკათალიკოსოში შემავალ ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენდა და მისი მართვა-გამგეობა საკათალიკოსოს მართვის მსგავსად ხდებოდა, რაც კრებითობას, არჩევითობასა და დემოკრატიულობას ემყარებოდა (კელენჯერიძე 1918: 137).

ეპისკოპოსი ბერძნული სიტყვაა და ზედამხედველს ნიშნავს. ეპისკოპოსნი იყვნენ „პატივსა მღვდელმთავრობისასა“ და ამის გამო მათ მღვდლები და ეკლესიის ყველა მსახურნი ხელქვეით ჰყავდათ. ამავე დროს ეპისკოპოსი იყო სულიერი მთავარი ერისა და შეეძლო როგორც „განხსნაი ყოვლის კრულებისაი“, ისევე დაკრულვა (ჯავახიშვილი 1984: 16).

თავიდან ეპისკოპოსები ცოლოსნები იყვნენ. VI მსოფლიო საეკლესიო კრებამ (680-681) აკრძალა ეპისკოპოსების ცოლოსნობა და მას შემდეგ, ამ პატივის მიღება მხოლოდ შავი სამღვდელოების წარმომადგენლებისთვის, (ბერ-მონაზვნებისთვის) გახდა შესაძლებელი.

ეპისკოპოსი შეიძლება გამხდარიყო საზოგადოების ნებისმიერი სოციალური წრიდან გამოსული და საეკლესიო იერარქიაგავლილი შავი სამღვდელოების წარმომადგენელი, მისი პიროვნული ღირსებებისა და სათანადო განსწავლულობის შესაბამისად. ეპისკოპოსს კათალიკოსი ადგენდა. VIII-X სს-ში ქართულ ეკლესიაში ეპისკოპოსის პატივის მისაღებად სასულიერო პირის არჩევაში, სამღვდელოებასთან ერთად ერისკაცებიც იღებდნენ მონაწილეობას. არქიპიერარტიკონის მიხედვით: „მღდელად გინა თუ ეპისკოპოზად რომელი დადგებოდის წამებულცა (არჩეული ბ. გ.) არს ყოველისა ერისაგან“ (იქვე,

19). ირკვევა, რომ საეკლესიო მართვა-გამგეობის საქმეში ქართველ ერს თავისი უფლება ჰქონდა და მონაწილეობაც მიუღია. ამგვარ მონაწილეობას ხელთ-დასხმადთა არჩევანში „წამება და თანადგომა“ ეწოდებოდა (ჯავახიშვილი 1984: 19). თუმცა ეს უფლება დროთა განმავლობაში ერს ჩამოერთვა და ეპისკოპოსებად ის სასულიერო პირები ინიშნებოდნენ, რომლებიც მეფეების სასურველი კანდიდატები იყვნენ. ერთიანი საქართველოს მეფის ბაგრატ IV-ის (1027-1072) დროს, ადგილი ჰქონდა საეპისკოპოსოების გაყიდვასაც. ამ უწყესობის წყალობით უპირატესობა იმ საეპისკოპოსო კანდიდატს ეძლეოდა, რომელსაც მეტი ქრთამის გაღება შეეძლო საეპისკოპოსო პატივის მისაღებად. ყოველივე ამას წინ აღუდგა ათონელი მამა გიორგი მთაწმინდელი და მეფე ბაგრატ IV-ის მხილება დაიწყო (ჯავახიშვილი 1984: 27).

მომდევნო საუკუნეებში დამკვიდრებული წესის თანახმად, ეპისკოპოსის პატივს მხოლოდ ფეოდალური წრიდან გამოსული სასულიერო პირები იღებდნენ. ვახტანგ VI-ის სამართლის მიხედვით მთავარეპისკოპოსი, მიტროპოლიტი, ეპისკოპოსი და არქიმანდრიტი, თავადთა წოდებასთან არის გათანაბრებული და მათი სისხლის ფასი ისეთივეა, როგორც თავადებისა (ნარკვევები 1973ბ: 214).

ეპისკოპოსი იყო მწყემსმთავარი თავის საეპისკოპოსოს საზღვრებში მცხოვრები მოსახლეობისა. ამ მოსახლეობაში თავადების, აზნაურებისა და გლეხების სოციალური ფენები ერთიანდებოდა. ეპისკოპოსს საეპისკოპოსოს მართვაში მოხელეებისაგან შემდგარი კოლეგია ეხმარებოდა (კელენჯერიძე 1918: 140), რომელიც „სამღვდელო და საერო“ პირებისგან შედგებოდა. ესენი იყვნენ: ქორეპისკოპოსი, დეკანოზი, მოხელე - კანდელაკი, მეღვინეთუხუცესი, მოურავი და სხვა. თანამეწეებში პირველი ადგილი ქორეპისკოპოსს ეკავა. ქორეპისკოპოსობა იყო „პატივი უმეტესი მღვდლობისაი“ და „წმიდათა ეკლესიათა... განმგებელ“-ად ითვლებოდა, განსაკუთრებით სოფლის ეკლესიათა. ქორეპისკოპოსს სოფლების მღვდელ-დიაკონნი ექვემდებარებოდნენ (ჯავახიშვილი 1984: 16). ქორეპისკოპოსად, გარდა ეპისკოპოსისა, შეიძლებოდა დანიშნულიყო დეკანოზი, მონასტრის წინამძღვარი, მღვდელი ან დიაკანი. ქორეპისკოპოსის მოვალეობა იყო

„სოფლის სოფლამდის და ეკლესიის ეკლესიამდის“ სიარული და საქმეების მოწესრიგება (კაკაბაძე 1913ა: 5). ამ შრომისათვის მას საეპისკოპოსოს შემოსავლიდან ეძლეოდა მეთაფი ნაწილი (კელენჯერიძე 1918: 140).

საეპისკოპოსოს მართვაში სამღვდელოებასთან ერთად ჩართული იყვნენ საერო პირებიც, რომლებსაც გადასახადების აკრეფვა, აგრეთვე სამეურნეო, სამშენებლო და სხვა საქმიანობების ზედამხედველობა ევალებოდათ.

რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების (1004) გადაწყვეტილებით, ეპისკოპოსად ხელდასმული ბერ-მონაზონი უნდა ყოფილიყო არა უმცირეს 35 წლისა (ქ. ს. ძ. 1970: 115), თუმცა ეს დადგენილი წესი ყოველთვის ზედმიწევნით არ სრულდებოდა. მაგალითად, 1740 წელს 20 წლის ასაკში ქუთათელ ეპისკოპოსად აკურთხეს თეიმურაზ ბაგრატიონი, შემდგომში ქართლის კათალიკოსი ანტონ I (ქორდანიას 1967: 166).

ერთიანი საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლას, ქართლის (საქართველოს) საკათალიკოსოსგან აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) საკათალიკოსოს გამოყოფა მოჰყვა (XV ს-ის 70-იანი წწ.), რამაც ეკლესიის დასუსტება გამოიწვია. აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსს დასავლეთ საქართველოში არსებული საეპისკოპოსოები დაექვემდებარნენ. თუმცა დასავლეთ საქართველოს ეპარქიებზე აფხაზეთის კათალიკოსის გავლენა იმდენად სუსტი იყო, რომ ხშირ შემთხვევაში ეპისკოპოსებს მეფე - მთავრები კათალიკოსთან შეუთანხმებლად ნიშნავდნენ თავიანთი პოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე. ასეთი ფაქტები მრავლად გვხვდება ისტორიულ დოკუმენტებში. მაგალითად, ერთ-ერთ საბუთში იმერეთის მეფე გიორგი II (1565-1583) აღნიშნავს, რომ გენათელ ეპისკოპოსად აბაშიძე დასვა (ბურჯანაძე 1958: 17). თავისი ნება-სურვილისამებრ ნიშნავდნენ ეპისკოპოსებს გაძლიერებული ფეოდალებიც. მათ შორის იყო XVII საუკუნის მეორე ნახევარში მოღვაწე რაჭის ფეოდალი მერაბ წულუკიძე, რომელმაც ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად თავისი ძმა სვიმონ წულუკიძე დასვა (თაყაიშვილი 1963: 42). აღნიშნული ფაქტები რათქმაუნდა საეკლესიო კანონებთან წინააღმდეგობაში მოდიოდა, მაგრამ იმ ხანად (XVI-XVIII სს) ქვეყანაში არსებული ვითარება (ეკლესიის დასუსტება, პოლიტიკური ანარქია და სხვა.)

ყველაფერს დასაშვებს ხდიდა.

მეფეები კათალიკოსთან შეუთანხმებლად ეპისკოპოსების გადაყენებასაც არ ერიდებოდნენ. იმერეთის მეფე სოლომონ I-მა (1752-1784), რაჭის საერისთავოს გაუქმების შემდეგ (1769), ნიკორწმინდელიდან გადააყენა გერმანე წულუკიძე და მის ნაცვლად სილიბისტრო ლოლობერიძე დასვა (ბატონიშვილი დავითი 1905: 19). გერმანე წულუკიძე ერთგული იყო მეფე სოლომონის მოწინააღმდეგე რაჭის ერისთავის როსტომ ჩხეიძისა და ეს ჩანაცვლებაც ამით იყო განპირობებული. სოლომონ I-მა პიროვნული უთანხმოების საფუძველზე ხონის საეპისკოპოსო კათედრას ჩამოაცილა ხონელი ანტონ ჩიჯავაძეც. ეს უკანასკნელი, სოლომონის გარდაცვალების (1784) შემდეგ დაბრუნდა ხონში. ერთმანეთში უთანხმოება ჰქონდათ იმერეთის უკანასკნელ მეფე სოლომონ II-ს (1790-1810) და გელათის უკანასკნელ ეპისკოპოსს ეფთვიძე შერვაშიძესაც. გარკვეული პერიოდი სოლომონ II-მ ეფთვიძე, გენათლობიდან გადააყენა, მაგრამ მალევე უკან დააბრუნა.

იყო შემთხვევები, როდესაც ეპისკოპოსების პოზიციას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა სხვადასხვა ძალებს შორის სამეფო ტახტის დასაკავებლად გამართულ ბრძოლაში. მაღალი სამღვდლოების, კერძოდ აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოს სვიმონ ჩხეტიძისა (1660-1666) და გენათელი ეპისკოპოსის - გედეონ ლორთქიფანიძის (1662-1682) აქტიურობის შედეგად, 1663 წელს იმერეთის სამეფო ტახტზე დაბრუნებულ იქნა მეფე ალექსანდრე III-ის (1639-1660) ვაჟი ბაგრატ IV, რომელსაც 1660 წელს დედინაცვალმა დედოფალმა ნესტან-დარეჯანმა, თვალები დათხარა და მეფობიდან გადააყენა (ჟორდანიას 1897: 477).

XVI საუკუნის 50-იან წლებში იმ ხანად ეკლესიაში არსებული უწესობების აღაგმვის მიზნით, დასავლეთ საქართველოში იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის (1510-1565) ინიციატივით, საეკლესიო კრება გაიმართა. ამ კრების დადგენილების მიხედვით, რომელიც „სამართალი კათალიკოზისას“ სახელით არის ცნობილი, სხვა საკითხებთან ერთად, დასავლეთ საქართველოში მოღვაწე ეპისკოპოსების უფლება-ვალდებულებებიც განისაზღვრა. ეპისკოპოსს აეკრძალა 20 დღეზე მეტი ხნით საეპისკოპოსოს

დატოვების უფლება, თუკი რაიმე საპატო მიზეზი არ იყო (კაკაბაძე 1913ა: 4).

ეპისკოპოსს თავისი სამწყსოს სულიერ ცხოვრებაზე ზრუნვის გარდა, საეპისკოპოსოს შიგნით აღმშენებლობითი სამუშაოების წარმოება, საეკლესიო ყმა-მამულის გაზრდა და მწარმოებელი კლასისათვის სამეურნეო პირობების შექმნა ევალებოდა.

ეპისკოპოსს ეკრძალებოდა უღირსი მღვდლის ან დიაკვნის კურთხევა. აგრეთვე არ უნდა ეკურთხებინა ისეთი პირი მღვდლად ან დიაკვნად, რომელსაც მოძღვარი არ ჰყავდა და არ შეეძლო დავითნის კითხვა. ეპისკოპოსს არ უნდა შეენდო სხვა ეპისკოპოსისაგან შეუნდობელი მღვდლის ან დიაკვნისათვის. ჩამოთვლილი წესების შეუსრულებლობის შემთხვევაში, ეპისკოპოსი საეკლესიო კრებისაგან შეჩვენებული იქნებოდა (იქვე, 4-6).

ეპისკოპოსი, რომელიც „საღმრთოსა და სასჯულოსა საქმეზედა“ რამეს დაამაგებდა და ამის გამო კათალიკოსი დანაშაულის გამოსწორებას მიუთითებდა, ის კი კათალიკოსის მითითებას არ შეასრულებდა, მას მეფე „წირვისაგან განკვეთდა“ და თავის საეპისკოპოსოს ჩამოაცილებდა (იქვე). მეფისაგან ისჯებოდა ყველა ის პირიც, თავადი, აზნაური თუ გლეხი, ვინც ეპისკოპოსს უსამართლოდ წინ აღუდგებოდა და არ დაემორჩილებოდა. ისჯებოდა კათალიკოზისა და ეპისკოპოსის მაგინებელნიც (იქვე, 5-6).

ეპისკოპოსებს საჭიროების შემთხვევაში ევალებოდათ თავიანთ სამწყსოში მოეხდინათ სმხედრო მობილიზაცია. საეპისკოპოსოებიდან გამოყვანილი ჯარი თავად-აზნაურებისაგან შედგებოდა. რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოებში მოღვაწე ეპისკოპოსები, კერძოდ გენათლები, ციხე-სიმაგრეების მფლობელნიც იყვნენ. იყო შემთხვევები, როცა გენათლების ციხეები იმერეთის მეფის მოწინააღმდეგე მთავრების დარტყმის ობიექტი ხდებოდა. XVII ს-ის 50-იანი წლების ახლოს, სამეგრელოს მთავარმა ლევან II დადიანმა (1612-1657), იმერეთის სამეფოზე მორიგი თავდასხმის დროს, ალყა შემოარტყა გენათელი ზაქარია ქვარიანის ციხეს და ერთკვირიანი საარტილერიო ბრძოლის შედეგად მიწასთან გაასწორა მისი ზღუდეები (ნარკვევები 1973ბ: 339). ზოგჯერ გენათელი ეპისკოპოსების ციხე-სიმაგრეებში, მეფის მოწინააღმდეგე ბანაკის

წევრები პოულობდნენ თავშესაფარს. ასეთი გახლდათ ოკრიბაში მდგარი ჯვარის ციხე, რომელსაც ფლობდა გენათელი გედეონ ჩხეტიძე (1720-1733). გედეონი თავდაპირველად იმერეთის მეფე ალექსანდრე V-ს (1720 ხანგამოშვებით 1752) მოწინააღმდეგე იყო. ამის გამო 1724 წელს მეფე ალექსანდრემ სამეგრელოს მთავარ ბეჟან დადიანთან ერთად, იერიში მიიტანა გედეონ გენათელის ციხეზე. შეშინებული მეციხოვნეები დანებდნენ და ციხე მეფეს გადასცეს (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 883).¹

ეპისკოპოსებს თავიანთ სამწყსოში რამდენიმე რეზიდენცია ჰქონდათ. გენათელი ეპისკოპოსების ძირითადი რეზიდენცია იყო ქუთაისში მწვანეყვავილაზე, რომელიც ააშენა გენათელმა ზაქარია ქვარიანმა 1637-1639 წლებში (მეტრეველი 2010: 139). გენათელ გედეონ ლორთქიფანიძეს საზაფხულო რეზიდენცია ჰქონდა სოფელ ჩხარშიც.

აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოს მალაქია გურიელს, რომელიც ამავე დროულად ცაიშლობას, ჯუმათლობას და ხონელობას ითავებდა, 18 რეზიდენციიდან ერთ-ერთი ხონის სამწყსოში, კერძოდ სოფელ მათხოჯში ჰქონდა (ქ. ს. ძ. 1970: 503). უკანასკნელი ხონელი ეპისკოპოსი ანტონ ჩიჯავაძე შედარებით მოკრძალებულად ცხოვრობდა. მისი საცხოვრისი ხონის ეკლესიის მახლობლად იდგა.

ნიკორწმინდის ტაძრის სიახლოვეს ჰქონდათ თავიანთი ძირითადი რეზიდენცია ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსებსაც. გერმანელი მოგზაურის გიულდენშტედტის ცნობით, ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსის საცხოვრებელი ხისგან იყო აშენებული, მაგრამ ის, უდიდესი და ყველაზე წესიერად აგებული შენობა ყოფილა იმერეთში (გიულდენშტედტი 1962: 131).

ეპისკოპოსები, როგორც მომრიგებელნი და შუამავალნი მონაწილეობას იღებდნენ სასამართლო დავებშიც. ხშირად მათ თავადაც უხდებოდათ ბრძოლა სამართლის ძალით თავიანთი სამწყსო მიწების დასაცავად. 1785 წლის ახლო ხანებში, ეფთვიმე გენათელი გელათის კუთვნილ მიწას კათალიკოს მაქსიმეს, მოძღვარ ქრისტეფორეს, სახლთუხუცეს ზურაბ წერეთელს და მდივანბეგ დავითს ეღაპებოდა (ჟორდანიას 1967: 392). გენათელ ეფთვიმეს გელათის მიწებისთვის სასამართლო დავა ჰქონდა ივანე

¹ იხ. გენათელი ეპისკოპოსები...

და ქაიხოსრო აგიაშვილებთანაც. ამ სასამართლო დავაში მეფე სოლომონ II-ც იღებდა მონაწილეობას (ქ.ს.დ. 1974: 282 – 284).

უნდა აღინიშნოს, რომ გელათის საეპისკოპოსო, განსხვავებით სხვა საეპისკოპოსოებისაგან, თავისი ყმების გასამართლების უფლებით იყო აღჭურვილი. სავარაუდოდ, გელათის მონასტერმა სასამართლო შეუვალობა პირველად XII საუკუნეში მეფე დავით IV-ისაგან მიიღო და XVIII საუკუნის დასასრულამდე შეინარჩუნა. გელათის სასამართლოს მსაჯულებს გელათელი ბერები წარმოადგენდნენ. აქ ყველა სახის დანაშაულებრივი საქმე ირჩეოდა, მათ შორის: მკვლელობის, ქურდობის, ზნეობრივ-სარწმუნოებრივი დანაშაულობანი და სხვა (ლომინაძე 1955: 66).

გელათის მონასტრის სამრეკლოს შუა სართულში მოთავსებულია ოთახი, რომელიც სავარაუდოდ საპატიმრო იყო (გოგსაძე 1948: 63). როგორც ჩანს, ამ ოთახში ჰყავდა დაპატიმრებული იმერეთის მეფეს ბაგრატ III-ს, სამეგრელოს მთავარი ლევან I დადიანი, რომელმაც 1545 წელს, მეფე ბაგრატ III-ს ოსმალების წინააღმდეგ სოხოისტას ველზე გამართულ ბრძოლაში დახმარება არ გაუწია. ბაგრატმა ლევანის დასჯა განიზრახა: „მოიწვია დადიანი ლეონ ჭალასა ხონისასა, და ღალატად შეიპყრა იგი ბაგრატ მპყრობელმან იმერეთისამან და პატიმარ ჰყო... გელათს სამრეკლოსა შინა (ყაუხჩიშვილი 1959: 501). ლევან დადიანმა გელათის სამრეკლოს საპატიმროდან გაქცევა ზოფილანდრე ჩხეიძის დახმარებით შეძლო (იქვე).

ეპისკოპოსებს უფლება ჰქონდათ, სამართლის ძალით უკან დაებრუნებინათ საეკლესიო ყმები, რომლებიც თვითნებურად მიატოვებდნენ თავიანთ ალავს. XIX საუკუნის დასაწყისში, მწირი მოსავლიანობის გამო, ხონის საეპისკოპოსოში გლეხების მხრიდან ადგილი ჰქონდა თავიანთი ალავების თვითნებურად დატოვებას და სხვა ეპარქიებში გადასვლას. ხონელმა ეპისკოპოსმა ანტონ ჩიჯავაძემ, დახმარებისთვის იმერეთის მეფე სოლომონ II-ს მიმართა, რომელმაც აიძულა ხონის სამწყსოს გლეხები თავიანთ ადგილებს დაბრუნებოდნენ.¹

ეპისკოპოსებს მოღვაწეობა უწევდათ დიპლომატიურ სარბიელზეც. 1766 წელს იმერეთის მეფე სოლომონ I-მა

¹ იხ. ხონელი ეპისკოპოსები...

სტამბულში, ოსმალეთის იმპერიასა და იმერეთის სამეფოს შორის საზავო მოლაპარაკების გასამართად, თავისი ძმა გენათელი ეპისკოპოსი იოსები გაგზავნა.¹ სხვადასხვა დროს პოლიტიკურ პროცესებში აქტიურად იყვნენ ჩართული გენათელი ეპისკოპოსები: ზაქარია ქვარიანი და ეფთვიმე შერვაშიძე, ქუთათელები მაქსიმე აბაშიძე და დოსითეოს წერეთელი, ნიკორწმინდელი სოფრონიოს წულუკიძე და სხვანი.

ეპისკოპოსები საგანმანათლებლო საქმიანობითაც იყვნენ დაკავებული. როდესაც გელათის აკადემიამ არსებობა შეწყვიტა, საგანმანათლებლო ფუნქცია გელათის საეპისკოპოსო კათედრამ შეითავსა. ამ მხრივ დიდი იყო გენათელი ეპისკოპოსების ღვაწლი.

სამრევლო სკოლა არსებობდა ხონის წმ. გიორგის ეკლესიის მახლობლადაც, რომელიც განსაკუთრებით გაძლიერდა ხონელი ეპისკოპოსის ანტონ ჩიჯავაძის (1771- 1820) მოღვაწეობის დროს. ამ სკოლაში არაერთმა მწიგნობარმა მიიღო განათლება.

ცნობილი იყო ნიკორწმინდის ტაძრის მახლობლად არსებული სასწავლებელიც. ამ სასწავლებლის განვითარებაზე ზრუნავდა ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი სოფრონიოს წულუკიძე. მის სახელს უკავშირდება ნიკორწმინდის სამწყსოში შემავალ სოფელ წესში სტამბის დაარსებაც (კეზევაძე 2000: 2).

¹ იხ. გენათელი ეპისკოპოსები...

თავი IV

რაჭა - იმერეთის საეპისკოპოსოსის სოციალურ - ეკონომიკური მდგომარეობა (გელათი, ხონი, ნიკორწმინდა)

რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოსების (გელათი, ხონი, ნიკორწმინდა) მართვის სამეურნეო მექანიზმი, მსგავსი იყო იმ ხანის ფეოდალური სენიორიების სამეურნეო წარმოებისა. ზოგადად საეპისკოპოსოსს მიწათმფლობელობა ახლოს იდგა XVI-XVIII საუკუნეების სათავადო მფლობელობასთან, მაგრამ ამავე დროს საეპისკოპოსოს, როგორც საეკლესიო ადმინისტრაციულ ერთეულს, მიწათმფლობელობის თავისებური ფორმებიც ახასიათებდა (ლომინაძე 1955: 60). საეკლესიო მიწათმფლობელობა ძირითადად შეწირული ქონებისაგან შედგებოდა. შეწირული ქონების გვერდით არსებობდა ნასყიდი ქონებაც, მაგრამ ნასყიდის ზვედრითი წონა, XVI-XVIII საუკუნეებში მეტად მცირე იყო (ნარკვევები 1973ბ: 214).

რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოსების მეურნეობაში წამყვანი ადგილი მიწათმოქმედებას ეჭირა. აქ მოჰყავდათ ღომი, პური, ქერი და სხვა მარცვლეულის სახეობები. განვითარებული იყო მევენახეობა და მეფუტკრეობა. ცნობილია, რომ გელათის მონასტერს ჰქონდა ღვინის დიდი შემოსავალი. მეღვინეობის საქმის მომწესრიგებლად დადგენილი იყო საგანგებო მოხელე მეღვინეთუხუცესის სახით (ლომინაძე 1955: 64). მეღვინეობა გელათში საეპისკოპოსოსს დაარსების (1529) შემდეგაც წამყვან დარგად რჩებოდა, ხოლო მეღვინეთუხუცესი, გელათის საეპისკოპოსოსს მმართველი ორგანოს საპატოო წევრი იყო, რასაც ადასტურებს 1790 წლის საბუთში „საგენათლოს კრებულ სამღვდლო და საერო“ პირთა შორის, მეღვინეთუხუცესისა და მეღვინეს მოხსენიება (ხ.ე.ც. ფონდი HD - 1621). ხონის საეპისკოპოსოში განვითარებული იყო მეაბრეშუმეობაც. ერთ-ერთი საბუთის მიხედვით, ხონის სამწყსოში შემაჯავლი სოფელ მათხოჯის მცოვრებლებს, სხვა სახის გადასახადებთან ერთად, ეკისრებოდათ „საყაჭობო“ გადასახადის გადახდაც (ფაილოძე 2003: 155). აბრეშუმის ჭიას დასავლეთ საქართველოში ყაჭს

უწოდებდნენ. სიტყვა „საყაჭობო“ მეაბრეშუმეობასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. „საყაჭობო“ გადასახადი გვხვდება 1578 წელს შედგენილ ქუთაისის საყდრის გამოსავლის დავთარშიც (ქ. ს. ძ. 1970: III 298).

რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოებს შორის ეკონომიკური სიძლიერით, გელათის საეპისკოპოსო გამოირჩეოდა. გელათის მონასტრის დაქვემდებარებაში იყო მოქცეული მრავალი სოფელი, ასეულობით კომლი გლეხი, ვენახები, ზვრები, ტყეები, წისქვილები, სავაჭრო ღუქნები და სხვა (მეტრეველი 2006: 44). გელათში საეპისკოპოსო კათედრის დაარსების შემდეგ (1529 წ.), გელათის მონასტრის უძრავ-მოძრავი ქონება გენათელი ეპისკოპოსის სამწყსოში გაერთიანდა. გენათელი ეპისკოპოსები „სხუათა ეპისკოპოსთაგან უმეტესნი იყვნენ“ და დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდნენ იმერეთის სამეფო კარზე. მათ სხვა შემოსავლების გარდა, დადგენილი წესის მიხედვით „ასი თეთრი მიერთმეოდათ სამარადისოდ“ (კაკაბაძე 1921ა: 10-11).

გენათელები იმერეთის სამეფოში მდიდარი და გავლენიანი სასულიერო პირები რომ იყვნენ, ეს უცხოელი მოგზაურების ცნობებითაც დასტურდება. ფრანგი იუველირი და მოგზაური ჟან შარდენი, რომელიც საქართველოში 1672-73 წლებში იმყოფებოდა, გენათელი ეპისკოპოსის შესახებ საუბრის დროს აღნიშნავს, რომ: „იგი (საუბარია გენათელ გედეონ ლორთქიფანიძეზე ბ. გ.) იმერეთში მდიდარი და მეტად ღირშესანიშნავი პიროვნებაა“ (შარდენი 1975: 243).

XVII საუკუნის მეორე ნახევარში იმერეთის სამეფოსა და მთელ დასავლეთ საქართველოში პოლიტიკური ანარქია არ ცხრებოდა. გაუთავებელმა შინააშლილობებმა და ძარცვა-რბევებმა, ქვეყანა ეკონომიკურად დასცა და განადგურების პირას მიიყვანა. ყოველივე ამას ოსმალური აგრესია ემატებოდა. 1672 წელს იმერეთის სამეფოში ახალციხის ფაშა შემოიჭრა. უთანასწორო ბრძოლაში იმერეთის ლაშქარი დამარცხდა და უსინათლო მეფე ბაგრატ IV (1660- ხანგამოშვებით-1681) ტყვედ ჩავარდა. ოსმალებმა იმერეთის რბევა დაიწყეს. შარდენის ცნობით (შარდენი იმ ხანად იმერეთში იმყოფებოდა), გენათელმა ეპისკოპოსმა (საუბარია გედეონ ლორთქიფანიძეზე ბ. გ.) ფაშას თხუთმეტი ათასი ეკიუ გადაუხადა, რათა თავისუფლება მოეპოვებინა და მისი

მიწებიც ხელუხლებლად შეენარჩუნებინა (შარდენი 1975: 247). ფაშამ ქრთამი აიღო და გენათელის სამწყსო აღარ დაარბია. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით ოსმალთაგან დატყვევებული მეფე ბაგრათი, შეევედრა ახალციხის ფაშა - ასლანს, რომ მისთვის მეფობა შეენარჩუნებინა და სანაცვლოდ ქრთამის მიცემა აღუთქვა. თუმცა იმხანად სამეფო ხაზინა დაცარიელებული იყო, ამიტომ ბაგრატმა ფაშას ქრთამის ნაცვლად „წინადა“ მისცა თავისი ძე - ალექსანდრე (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 841). ამ ორი ცნობიდან ირკვევა, რომ იმ უმძიმეს ვითარებაშიც კი, რომელიც იმერეთის სამეფოში სუფევდა, გელათის საეპისკოპოსო ეკონომიკურ სიძლიერეს ინარჩუნებდა და გენათელი ეპისკოპოსის ფინანსური მდგომარეობა, გაცილებით უკეთესი იყო ვიდრე იმერეთის მეფისა. მაშინ, როდესაც სამეფო ხაზინა დაცარიელებულია და მეფე ბაგრატ IV ტყვეობიდან თავდასახსნელად ახალციხის ფაშას ქრთამის ნაცვლად მძევლად თავის ვაჟს აძლევს, გენათელ ეპისკოპოსს შეუძლია თხუთმეტი ათასი ეკიუს გადახდა პირადი თავისუფლებისა და მისი მიწების ხელშეუხებლობის პირობით. შარდენის ცნობით, იმ ხანად დასავლეთ საქართველოში ტყვის მსყიდველები ოცდახუთიდან ორმოც წლამდე მამაკაცებს 15 ეკიუდ ყიდდნენ. ორმოცზე მეტი ხნისას 8-დან 10 ეკიუმდე. ქალწულებს ცამეტიდან თვრამეტე წლამდე 20 ეკიუდ, ხოლო ბავშვებს 3 ან 4 ეკიუდ (შარდენი 1975: 212). იმ ფონზე, როდესაც დატყვევებული ადამიანის ფასი 15-20 ეკიუს არ აღემატებოდა, თხუთმეტი ათასი ეკიუ საკმაოდ სოლიდური თანხა, გენათელი ეპისკოპოსი გედეონ ლორთქიფანიძე კი მთელს იმერეთში ყველაზე მდიდარი ადამიანი იქნებოდა.

სიმდიდრით გამოირჩეოდა აფხაზეთის კათალიკოსი მალაქია გურიელიც (1616- 1639), რომელსაც პარალელურად ცაიშლობა, ჯუმათლობა და ხონელობა ჰქონდა შეთავსებული. იგი ოცდაოთხი საკათალიკოსო მსხვილი მამულის მფლობელი იყო, აქედან თვრამეტეში სამეურნეო-საგამგეო ცენტრი ჰქონდა განთავსებული (მეტრეველი 2010: 136). მალაქია გურიელის, როგორც გავლენიანი მღვდელმთავრის შესახებ, ქართული წყაროების გარდა ცნობებს გვაწვდიან კათოლიკე მისიონერებიც (არქანჯელო ლამბერტი, ქრისტოფორო კასტელი და სხვ.), რომლებიც XVII საუკუნის შუა ხანებში დასავლეთ საქართველოში მოღვაწეობდნენ.

ფინანსურად ძლიერი იყო გენათელი ეპისკოპოსი ზაქარია ქვარიანიც (1637-1660). მან 1637-39 წლებში ქუთაისში მწვანეყვავილაზე ააშენა მთავარანგელოზის ეკლესია, ციხესიმაგრე და სახლ-კარი (მეტრეველი 2010: 139). ზაქარია ქვარიანი აღმშენებლობით სამუშაოებს აწარმოებდა მთელი გელათის საეპისკოპოსოს მამულებით. ჟამთა ვითარებისაგან გაპარტახებულ სოფლებში ასახლებდა გლეხებს და ცდილობდა მეურნეობის აღორძინებას.

ჩიჯავაძეთა ფეოდალური სახლის მემკვიდრე იყო უკანასკნელი ზონელი მთავარეპისკოპოსი ანტონ ჩიჯავაძე (1771-1820). მის საკუთრებაში შედიოდა საჩინოსა და ვანის სანახებში არსებული ათობით სოფელი 1000-მდე კომლით და აზნაურის 12 საგვარეულოთი (ფაილოძე 1997: 173). თუმცა მძიმე ეკონომიკური კრიზისის დროს ანტონს თათრის ვალი დასდებია და იძულებული გამხდარა მამული გაეყიდა (ვაჭრიძე. 1977: 17).

ფინანსურ სიდუხჭირეს არ უჩიოდნენ ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსებიც. მათ მფლობელობაში მრავალი სოფელი და ყმა-მამული იყო. გერმანელი მოგზაურის გიულდენშტედტის ცნობით, ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსების რეზიდენცია უდიდესი და ყველაზე წესიერად აგებული შენობა იყო მთელ იმერეთში (გიულდენშტედტი 1962: 131). ნიკორწმინდელთაგან ფინანსური შესაძლებლობებით გამოირჩეოდნენ წულუკიძეთა ფეოდალური სახლის წარმომადგენლები, გერმანე და სოფრონიოს წულუკიძეები. ამ უკანსაკნელს დიდი წვლილი მიუძღვის ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოში განხორციელებული აღმშენებლობის პროცესში.

საეპისკოპოსოს საზღვრებში მცხოვრები ყველა სოციალური ფენის წარმომადგენელი თავადი, აზნაური თუ გლეხი, ამ საეპისკოპოსოს სამწყსოს წევრად ითვლებოდა და ვალდებული იყო გადაეხადა სამწყსო გადასახადი. თითოეულ საეპისკოპოსო კათედრას თავისი აზნაურები და გლეხები ჰყავდა, რომლებსაც ეკლესიის მხრიდან გარკვეული ვალდებულებები ეკისრებოდა.

საეკლესიო აზნაურების ვალდებულება ძირითადად სტუმრის მიღება-გამასპინძლებით, ლაშქრობებში მონაწილეობითა და სხვა საპატიო სამსახურით შემოიფარგლებოდა. საცაიშლოს გამოსავლის დაუთარში აღნიშნულია, რომ: „ათმან აზნაურიშვილმან ზროხიანი კარგი საჭმელი თავის თავით გვაჭამოს, რა რიგადცა თავი ესახელებოდეს“ (საისტორიო კრებული 1928: 10). ანალოგიური

ვალდებულება აქვთ დაკისრებული ქუთაისის სამწყსოს აზნაურებს 1578 წელს შედგენილი ქუთაისის საყდრის დავთრის მიხედვით: „7 კომლს აზნაურთ მართებთ თითოს პურის ჭამა, ლაშქრობა და თითო თეთრის ყავრის მიტანა ქუთაისს“ ((საისტორიო კრებული 1928: 13). აღნიშნული ვალდებულებები გელათის, ხონისა და ნიკორწმინდის საყდრის აზნაურებზეც ვრცელდებოდა.

გაცილებით უფრო მეტი ვალდებულებები ეკისრებოდა საეკლესიო გლეხებს. გლეხი, რომელიც ეკლესიის მიწაზე იჯდა, თავისი შემოსავლის ნაწილი, ეკლესიისათვის უნდა გაეღო. საეკლესიო გლეხების მდგომარეობა სამეფო და საბატონო გლეხების ფონზე, შედარებით მსუბუქი იყო, რადგან საეკლესიო გლეხები განთავისუფლებული იყვნენ სახელმწიფო გადასახადებისაგან.

საეკლესიო გლეხები, ისევე როგორც სამეფო და საბატონო გლეხები, რამდენიმე ჯგუფად იყოფოდნენ. მათ შორის იყვნენ აზატები და მებეგრეები. მებეგრეები თავის მხრივ იყოფოდნენ მსახურებად და მონაღლებად. აზატები მებეგრეებზე პრივილეგირებულ მდგომარეობაში იყვნენ. ზოგიერთ მათგანს თავისი გლეხიც კი ჰყავდა (იქვე, 10). აზატებს ევალეობათ სტუმრის გამასპინძლება, ცხენით სამსახური, მცირე რაოდენობის ნატურალური გადასახადი და სხვა. ძირითადი ვალდებულებები და გადასახადები მებეგრე გლეხებს ეკისრებოდათ. თოფურიძეთა სასისწლო სიგელში ნახსენებია „მეხადილე გლეხებიც“ (ივერია 1891: ნომ. 213). ხადილს იმერეთში სახელდახელოდ მომზადებულ სადილს უწოდებდნენ. ეს ტერმინი დღემდე შემორჩენილია. იყვნენ მეაღაპე გლეხებიც, რომლებსაც ყოველწლიურად მხოლოდ ეკლესიისათვის შემომწირველის სულის მოსახსენიებელი ალაპი უნდა ეხადათ. ალაპის ბეგარაში შედიოდა სანთელი, პური, ღვინო, ხორცი, თევზი, ყველი და სხვა საჭმელი. მარხვის პერიოდში სამარხეო საკვები.

ხონის საყდრის დავთარს ახლავს ერთ-ერთი მინაწერი, სადაც აღნიშნულია: „ქ. ჩვენ ბატონმა ჯვრის მამამ და მისმა მოძღვარმა ზებედემ დავსხედით და გიორგი ჩხეიძის შეწირული გლეხის სააღაპო საქმე გავარიგეთ, ბეგრისაგან გავარიგეთ; უნდა მოიტანოს დათვიამ ჩხიკელემ მისის ბეგრისაგან: ერთი ცხვარი, ხუთი კოდი ღომი, ოთხი კოკა ღვინო, ერთი შაურის სანთელი და ერთი შაურის საკმეველი გიორგობისთვის აღების შაბათს, დეკანოზს

და მთავარს ჟამს აწირვინებდეს. გლახებსა და იმ მღვდელსა და მთავარს გაუმასპინძლებოდეს და შენდობას ათქმევინებდეს, მღვდელს ორს შაურსა და ცხვრის ტყავს მისცემდეს, მთავარს ერთს შაურს“ (ქ. ს. ძ. 1970: 370).

ნიკორწმინდის საბუთებში არსებულ ერთ-ერთ შეწირულების წიგნში, მონაზონი იოსებ წულუკიძე თავისი მამის გიორგი წულუკიძის სულის მოსახსენებლად, ხახუასა და დათუა ჯმუხნაძეების ოჯახს ალაპის გადახდას აკისრებს: „...დავდევით ალაპი ხახუას ჯმუხნაძეს, დათუას, მის ძმას, მათთა შვილთა და მომავალთა, სამისდღეშიოდ მოუშლელად ყოველს ხორციელის შაბათს, სულთაობას (?) უნდა მოიტანოს ერთი კაი ცხუარი, სამი კასრი ღვინო, ორი სვერული დამცხუარი პური, ნახევარი ჩარეჭი სამთელი (სანთელი), სამთელი ხატს მთართუან, კანდელაკმან ჟამი უნდა უწიროს გიორგი წულუკიძეს შესანდობელად და ჩუენდა სადღევრძელოდ და სულის საოხად...“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 1531).

ამ ცნობების მიხედვით, ზოგადი წარმოდგენა გვექმნება, დაახლოებით რა სახის იყო ალაპის ბეგარა. მეაღაპე გლეხებს საგანგებოდ მფარველობდნენ შემომწირველები, რათა ისინი არ შეევიწროებულიყვნენ და ამას შემომწირველთა სულის სამსახურის მოსპობა არ გამოეწვია (ლომინაძე 1955: 74). მეაღაპე გლეხების რიცხვი მებეგრეებისაგან განსხვავებით მცირე იყო. მათი უმრავლესობა შეწირულები იყვნენ. საეკლესიო დოკუმენტებში გვხვდება მღვდელმთავრების მიერ მებეგრე გლეხის მეაღაპედ გადაქცევის ფაქტები. ეს რასაკვირველია მებეგრე გლეხისათვის დიდ პრივილეგიად ითვლებოდა, რადგან მეაღაპე გლეხის მდგომარეობა მებეგრე გლეხისაგან განსხვავებით, გაცილებით მსუბუქი იყო. ასეთ პრივილეგიერებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა გლეხი ხოჭონო კეთილაძე მისი შთამომავლობით, რომელსაც ხონელმა მთავარეპისკოპოსმა ბასილი ჩხეიძემ (დაახლოებით 1580-1600) ბეგარა აღუკვეთა და მთავარეპისკოპოსის სულის საოხად ალაპის გადახდა დააკისრა: „...მე მთავარეპისკოპოსს ჩხეიძეს ბასილს ამჟვეთია ბეგარა ხოჭონო კეთილაძისათვის და მისს შვილისა და მომავლისათვის და აწე ბეგრის მაგიერ და დამიც და დღეთა ჩემთა სადღევრძელოდ მერმედ სულისა ჩემისა საოხად და ალაპი მცხრით გარდაიხადოს სულისა ჩემისათვის ყოველს შობის

მორე დღეს დეკანოზს ჟამს აწირვინებდეს. სასებისკვრეთ იმ დღეს მიაბარებდეს ათს კოდს (კოდი დაახლოებით 32 კილოგრამი) პურს...“ (კაკაბაძე 1913ბ: 19).

პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისის დროს, იყო შემთხვევები, როდესაც სამეფო ხელისუფლება საეკლესიო გლეხებსაც აკისრებდა სახელმწიფო გადასახადებს. საეკლესიო გლეხები ხშირ შემთხვევაში იხდიდნენ საურის („საური“ თურქული სიტყვაა და ნიშნავს სამსახურს, ხარკს) გადასახადსაც. იმერეთის მეფე სოლომონ I ერთ-ერთ საბუთში ბოდიშს უხდის სამტრედიაში მცხოვრებ გელათის ღვთისმშობლის ეკლესიის გლეხებს, რომ მათ იმერეთის სამეფოში ფინანსური კრიზისის გამო, დამატებითი გადასახადები დააკისრა და პირობას დებს, რომ ამიერიდან არც თვითონ და არც მისი შემდგომი მეფეები ამ გლეხებს: გელაიშვილებს, ვახანიასა და რევიშვილ გიორგის, საურის გადასახადს აღარ გადაახდევინებდნენ (ხ.ე.ც. H D - 10143. ბერძენიშვილი 1953: 278).

1755 წელს სოლომონ I-მა გელათის საყდრის გლეხები მთლიანად გაათავისუფლა სახელმწიფო გადასახადებისაგან (კაკაბაძე 1921ბ: 6). მანვე პირობა მისცა ხონის საყდრის გლეხებს, რომ საურის გადასახადს, თითო მარჩილის მეტს არ გადაახდევინებდა: „მეფე სოლომონ გიბრძანებ სულ ერთობით ხონელებო, ღმერთი მომიცემია თქვენთვის თავდებათ. თუ დიდი თათრის ძალი და გარდასახადი არ მომდგეს, წრეულს იქით ჩემთვის საური თითო მარჩილის მეტი არ გადაგახდევით“ (იქვე, 36). 1764 წელს შედგენილი საბუთის მიხედვით ხონის ეკლესიის გლეხები მეფე სოლომონ I-მა საუდიერო გადასახადებისაგან გაათავისუფლა: „ამოგვიკვეთია საუდიერო საძალოდ სათხოვარი ხონის წმინდის გიორგის ყმათათვის, რომ ჩვენგან არა ეთხოვბოდეს რა...“ (ს. ც. ს. ა. ფონდი 1448, საქმე - 2170. კაკაბაძე 1913გ: 11). 1778 წელს მანსაურის გადასახადისაგან გაათავისუფლა ნიკორწმინდის საყდრის ყმებიც: „...ესე წყალობის წიგნი დაგიწერეთ და გიბოძეთ ჩვენ მეფეთ მეფემან სოლომონ... თქვენ ნიკოლოზის ეკლესიის ყმას ერთობით ძმუელებს და წყნორელებს, ასე რომე დაგვეაჯენით და შემოგვეხვეწეთ, ამოგიწერეთ საური, არასოდეს ჩვენგან და შემდგომთა ჩვენთა მეფეთაგან თქვენ საური არ გეთხოვებოდესთ ამისა ნაცვლად თქვენი ჩემი წირვა დაიდევით,

მანამ ცოცხალი ვიყვნეთ, ჩვენის მეფობის წარსამართებელად და ძეთა და ასულთა ჩვენთა სანდღეგრძელოდ...“ (კაკაბაძე 1921ბ: 67).

იყო შემთხვევები, როდესაც საეპისკოპოსო საყდრის გლეხებს ზოგიერთი კათალიკოსი თვითნებურად უდგენდა დამატებითი სახის გადასახადებს. მაგალითად, აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოს ბესარიონს (1742-1769), გარკვეული პერიოდი მეფე სოლომონ I-ის შეჭირვებული მდგომარეობით უსარგებლია და ხონის ეკლესიის გლეხებისათვის ხორცზე, მარილზე, თევზსა და მატყლზე დამატებითი გადასახადები (ბაჟი) დაუწესებია. ამის გამო გლეხებმა დედოფალ მარიამს (სოლომონ I-ის მეუღლე) შესჩივეს. დედოფალმა ხონის ეკლესიის გლეხების საჩივარი დააკმაყოფილა და მათ დამატებითი გადასახადები მოუხსნა. ეს ფაქტი დედოფალ მარიამის მიერ ხონის ეკლესიის გლეხებისადმი მიცემული პირობის წიგნშია აღნიშნული: „...ამ (ხონის ბ. გ.) ეკლესიის ყმას, მარილის, ხორცის, თევზის და მატყლის ბაჟი არ ეთხოვებოდეს, ვერც ჩვენმა მაგიერმან კაცმან და ვერც ვინც იყოს მთავარეპისკოპოსმან, ვერც არავინ სხვამა ვერ გთხოვოსყე...“ (იქვე 39).

პოლიტიკური ანარქიისა და შინა აშლილობების დროს, რაც XVI-XVIII სს-ში დასავლეთ საქართველოს მუდამ თან სდევდა, ერისკაცების მხრიდან ადგილი ჰქონდა საეკლესიო ყმა-მამულის მითვისების ფაქტებსაც. ერთ-ერთი ასეთი შემთხვევა იყო ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოსათვის იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის მიერ XVI ს-ში შეწირული სოფლის რცხილათის ერისკაცთაგან მითვისება. XVIII ს-ის მეორე ნახევარში მეფე სოლომონ I-მა აღნიშნული სოფელი კვლავ ნიკორწმინდის საყდარს დაუბრუნა: „...მეფეთ მეფემან პატრონმან სოლომონ და თანამეცხედრემან ჩემმან დედუფალთ დედუფალმან დადიანის ასულმან ბატონმან მარიამ... ვიგულისმოდგინეთ და ვინებეთ, ასე რომე რცხილათი სოფელი პირველ ჩვენთა მამა პაპათაგან თქვენთვის (ნიკორწმინდის საყდრისათვის ბ. გ.) შემოწირათ. მერმე ჟამთა ვითარებისაგან და სოფლის შფოთთა მიძქევისაგან ის ჩვენთა ძველთაგან შემოწირული სოფელი საერისკაცოდ გამხდარიყო. მერმეთ როდესაც შეწვენითა შენითა... კვალად განგიახლეთ გუჯარი ესე და თქვენდავე შემოგვიწირავს,

როგორც პირველ შეწირულ ყოფილა, ისე მისის სამართლიანის ზღვრითა და სამართლით...“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 2164. კაკაბაძე: 1921ბ: 50). მეფე სოლომონმა 1782 წელს ხონის საყდარს დაუბრუნა „ერისკაცთაგან სამკვიდრებელად თვისად განსაკუთრებული“ გლეხებიც (ხ.ე.ც. H D - 8452).

ფეოდალთაგან ეკლესიის ყმა-მამულის მისაკუთრების ფაქტები, როგორც აღვნიშნეთ, მრავლად იყო XVII-XVIII საუკუნეებში. მღვდელმთავრები საეკლესიო ქონებისა და თავისი სამწყსოს ყმების დაცვას ცდილობდნენ. ხონელი მთავარეპისკოპოსის იოსებ მაჩაბელის (XVIII ს-ის 50-იანი წწ.-1763) შუამდგომლობით, ხონის წმ. გიორგის ეკლესიას კაცია წულუკიძემ ჭანტურიშვილების ოჯახი დაუბრუნა (კაკაბაძე 1921ბ: 12-13). 1816 წელს გენათელმა ეფთვიძემ შარვაშიძემ ღვანკითს მცხოვრები ბერიკა არაბიძის ოჯახი ყიფიანისაგან დაიხსნა და გელათის საყდარს დაუბრუნა (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე 6833).¹ მსგავსი შემთხვევები მრავლად გვხვდება იმ დროის საეკლესიო საბუთებში.

თითოეული საეპისკოპოსოს მწყემსმთავარი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა თავისი სამწყსოს გლეხებზე ზრუნვას, რადგან გლეხები იყვნენ „მოქმენი ამა ქვეყნისანი“ და საეპისკოპოსოს ეკონომიკური სიძლიერეც, ძირითადად, მათი შრომის ნაყოფიერებაზე აისახებოდა. საეკლესიო გლეხი, როგორც აღვნიშნეთ, ვალდებული იყო თავისი შემოსავლის ნაწილი ეკლესიისთვის მიეცა. გლეხი ბეგარას ძირითადად ნატურით იხდიდა, თუმცა არსებობდა ფულადი გადასახადებიც. გადასახადებში შედიოდა: საკლავი (უნდა იგულისხმებოდეს ძროხა ან ხარი. ხონის საყდრის დავთარში საკლავი ცალკე აღინიშნება და ღორი ცალკე. საცაიშლოს დავთარში კი ძროხა ცალკეა აღნიშნული და საკლავი - ცალკე, ამ შემთხვევაში საკლავის სახით ღორი უნდა იგულისხმებოდეს), ღორი, ქათამი, თევზი, კვერცხი, ღვინო, პური, ქერი, ღომი, სანთელი და სხვა. როგორც აღვნიშნეთ იყო ფულადი გადასახადიც.

საეკლესიო გლეხზე დაკისრებული გადასახადის ოდენობა, მისი მთლიანი შემოსავლიდან გამომდინარეობდა. მნიშვნელობა ენიჭებოდა, თუ რამდენად ნაყოფიერ მიწას ამუშავებდა გლეხი. ხშირად მღვდელმთავრები გლეხებს გადასახადებზე შეღავათებს

¹ იხ. გენათელი ეპისკოპოსები...

აძლევენ და მხოლოდ ღვინის ან ღომის ბეგარას აკისრებდნენ. მაგალითად, 1782 წელს ზონელმა მთავარეპისკოპოსმა იოანემ, მათხოველ გლეხებს მათივე თხოვნის საფუძველზე შეღავათები მისცა და ყოველ მესამე წელიწადს, მხოლოდ თითო კეხი ღომის გადახდა დაუდგინა: „...მობრძანდით ჩვენს ქვეყანას დასამწყსელად (საუბარია ზონელ მთავარეპისკოპოს იოანეზე ბ. გ.) და სასჯულოთ და რომელიც თქვენის ეკლესიის მახლობელს სოფლებს საწულუკიდოს, ნახახულევერს და კონტოეთის ემართა ჩამომწყისა, ისე იმ გვართა ჩამომწყისას შემოგვხვეწეთ ერთობი თემი და წყალობის თვალთ მოგვხედეთ და შეგვიხვეწით და რავგართაც იმ სოფლებს ემართა, ისე თითო კეხი ღომი დაგვადევი მესამეს წელიწადს“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 2259. კაკაბაძე 1921ბ: 77), აღნიშნულია ზონელი მთავარეპისკოპოსი იოანესადმი მათხოველი გლეხების მიერ მიცემულ პირობის წიგნში.

იყო შემთხვევები, როდესაც ეკლესიის ყმას ვალი ედებოდა და მის დასაფარად ეკლესია ეხმარებოდა, სანაცვლოდ კი ყმას გარკვეული სახის ვალდებულებას აკისრებდა. 1791 წელს სოფელ სიმონეთში მცხოვრებ გელათის საყდრის ყმას აზნაურისშვილს ბასილა კლდიაშვილს, ვალი დასდებია და დახმარებისათვის ეფთვიმე გენათელისთვის მიუმართავს: „რომელიცა ვალი დასდებოდა ჩვენ გარდავიხადეთ...“ – აღნიშნავს ეფთვიმე გენათელი 1791 წლის დოკუმენტში. - „და ამისდა ნაცვლად თვითან თავს ნებითაც ინება და ჩვენც განუწყსეთ და დავსდევით: ყოველს წელიწადს... ბატონისშვილის კათალიკოზის იოსების მიცვალების დღეს ცამეტს მაისს ხუთის რუბის ცხვარს გელათს მიიყვანდეს და გელათის დეკანოზს მიგვრიდეს და გელათის დეკანოზი თვითან იმ დღეს... ბატონისშვილის კათალიკოზის იოსებისათვის სწირვიდეს და პანაშვიდს გარდუხდიდეს....და კიდე ისივ კლდიაშვილი... პურის მოსავლის დროზედ ორს კოდ პურს გელათს სასებისკვერეთ მიიტანდეს და გენათელს მიერთმეოდეს...“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 3222).

გლეხებს, რომელთა შემოსავალი საარსებო მინიმუმს არ აღემატებოდა, ეკლესია გადასახადებს არ აკისრებდა. მაგალითად, სოფელ მუხაყრუაში მცხოვრები გელათის სამწყსოს 17 კომლი გლეხი სიღარიბის გამო 12 წლის განმავლობაში განთავისუფლებული იყო გადასახადებისაგან (საისტორიო

კრებული 1928: 94). ასეთ შემთხვევებს ადგილი ჰქონდა ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოებშიც.

საეკლესიო გლეხი იხდიდა სამწყსო (საეპისკოპოსო), სამაჭრობო (შემოდგომის გადასახადი), საყველიერო (გადასახადი დიდი მარხვის დასაწყისში), საპურობო (სამასპინძლო), საბატკობო (გადასახადი აღდგომის შემდეგ იხ. ა. ფაილოძე 2003: 160. ბატკი სულხან - საბას განმარტებით ჩვილ თიკანს ნიშნავს), საყაჭობო და სხვა სახის გადასახადებს. აღნიშნული გადასახადების გადახდა ძირითადად ნატურით ხდებოდა. „ხონის საყდრის დავთარში“ (ხონის საყდრის დავთარი სავარაუდოდ XVI საუკუნის ბოლოს არის შედგენილი) დაცული ცნობების მიხედვით, ერთი კომლი გლეხის გადასახადი დაახლოებით ამგვარი სახის იყო: „მართებს გიორგა ზურციძეს 1 საკლავი, 1 ქათამი, 1 თეთრის ყველი, საპურობო 1 ქათამი, 3 კოდი ღომი, 2 კოკა ღვინო, 2 თეთრი, 3 თეთრის საბატკობო, 1 ქათამი, 3 კოდი ღომი, 2 კოკა ღვინო (კოკა დაახლოებით 8 - 10 ლიტრი, ზოგიერთ შემთხვევაში 16 - 20 ლიტრი), 2 თეთრის სამაჭრობო, 4 ქათამი, 3 კოდი ღომი, 2 კოკა ღვინო, 2 თეთრი, 1 თეთრის საყველიერო, ერთი ურემი ღომი, 10 კოდი ცეხვილი, 24 კოკა მრთელი ღვინო, 1 ურემი თივა სამეჯინიბო ან ურიში და ან ფეტვი, 1 ურემი შეშა და მუშაობა“ (კაკაბაძე 1913ბ: 6. ქ. ს. ძ. 1970: 359). ერთი კომლის გადასახადი ჯამში შეადგენდა 1 საკლავს, 7 ქათამს, 10 თეთრს, ერთი თეთრის ყველს, 6 კოდსა და ერთ ურემ ღომს, 10 კოდ ცეხვილს, 30 კოკა ღვინოს, 1 ურემ თივასა და 1 ურემ შეშას. ძნელია ზუსტად განვსაზღვროთ, თუ დროის რა ინტერვალით იხდიდა გლეხი აღნიშნულ გადასახადებს. არსებული საბუთების მიხედვით, ხონის საყდრის გლეხს, ეკლესიისთვის საკლავი, ყოველ მესამე წელს უნდა გაეღო. რაც შეეხება სხვა გადასახადების ჩამონათვალს, სავარაუდოდ, მათი გადახდა გლეხს წლის განმავლობაში უწყვედა. ს. კაკაბაძის მიერ გამოქვეყნებული „ხონის საყდრის დავთარში“ არსებული ნუსხის მიხედვით, 61 გლეხის კომლის საეკლესიო გამოსაღებმა, ჯამში შეადგინა 248 თეთრი, 58 საკლავი (ძროხას ან ხარს), 21 ღორი, 241 ქათამი, 43 თეთრის ყველი, 107 თეთრის თევზი, დაახლოებით 234 კოდი ღომი (ღომზე, ყველზე, კვერცხსა და ღვინოზე, ზუსტი რაოდენობის დადგენა ჭირს, რადგან ნუსხის

გარკვეულ ნაწილში არ ფიქსირდება აღნიშნული ჩამონათვალის ოდენობა), დაახლოებით 788 კოკა ღვინო, 171 კოდი ცეხვილი, 23 ურემი თივა და 19 ურემი შეშა.

„აფხაზეთის საკათალიკოზო გლეხების დიდი დავთრის“ მიხედვით კი, რომელიც დაიწერა არა უგვიანეს 1621 წლისა, ზონის წმინდა გიორგის ეკლესიის გამოსავლის „ჯუმალი,“ (ჯამი) მთლიანად შეადგენდა 840 კოკა ღვინოს, 501 კოდ ცეხვილ ღომს, 98 საკლავს, 273 ქათამს, ყველის, კვერცხის, თევზის, აგრეთვე საყველიეროსა და საბატკობოს „ჯუმალს“ 429 თეთრს; 25 ურემ ღომს, 42 ურემ თივასა და შეშას, 25 კალათ სამეფინბოს ან ურიშს ან მჭადს (ქ. ს. დ. 1970: 480).

ჩამოთვლილი გადასახადების გარდა, გლეხებს ეკისრებოდათ დამატებითი სამუშაოების შესრულებაც. მათ შორის: ეკლესიამონასტრის მიწის დამუშავება, ბაღ-ვენახებისა და პირუტყვის მოვლა-პატრონობა, სამონასტრო მშენებლობებში მონაწილეობის მიღება, საჭიროების შემთხვევაში სტუმრის გამასპინძლება და სხვა. გლეხების გარკვეული ნაწილი ვალდებული იყო ეპისკოპოსს თან ხლებოდა თავისი სამწყსოს ერთი მხარიდან მეორეში გადაადგილების დროს. მეორე ნაწილს მღვდელმთავრის გამასპინძლება ევალებოდა. თითოეული გლეხის ოჯახს ან გვარს, გადანაწილებული ჰქონდა მოვალეობები. მაგალითად, როდესაც ზონელი მთავარეპისკოპოსი სვიმონ ჩიჯავაძე სანავარდოს მხარეს ეწვეოდა, კორძაიებს და სხვა გვარის წარმომადგენლებს წესად ჰქონდათ მისთვის თითო ზუთხის მირთმევა (კაკაბაძე 1913: 17).

იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის (1510-1565) მიერ 1545 წელს გაცემულ სიგელს, რომელიც გელათის წმინდა გიორგის საყდრის აღდგენას ეხება, დართული აქვს დავთარი, სადაც გელათის სამწყსოს გლეხების გადასახადებია აღნუსხული. ერთი გლეხის კომლის გადასახადი ამგვარი სახისა იყო: „მართებს დოლაძეს მამუკას 20 თეთრი, 40 კოკა ღვინო, ღომი ნაოთხალი (კოდის მეოთხედი), სამაჭრობო საკლავი 2, ქათამი 4, ღვინო კოკა 6“ (ხ.ე.ც. ფონდი S D - 2896). ჩვენს ხელთ არსებული ნუსხების მიხედვით XVI ს-ის 40-50 - იანი წლებისათვის გელათის საყდრის 54 გლეხის კომლის გამოსავალი, დაახლოებით ჯამში შეადგენდა: 515 თეთრს, 884 კოკა ღვინოს, 3 საკლავს, 4 ბატკს

(ჩვილი თიკანი), 64 ქათამს, 21 კოდ პურს, 16 კოდ ქერს, დაახლოებით 136 კოდ ღომს და 20 ლიტრ ხორბალს (ხ.ე.ც. ფონდი S D - 2896, 2897. ფონდი HD - 11201. ჟორდანია 1897: 336-340. კაკაბაძე 1914ა: 58 - 69).

1570 წლის გელათის სამწყსოში შემავალ წყალწითელას მცხოვრებთა საბევრო ნუსხის მიხედვით კი 15 კომლი გლეხის გამოსავალი შეადგენდა: 27 ლიტრ სანთელს, 22 გვერდ ღომს, 12 გვერდ პურს, 33 კოკა ღვინოს და 100 თეთრის საკლავს (კაკაბაძე 1921ა: 28).

1573 წლის იმერეთის მეფის გიორგი II-ის შეწირულების წიგნის ჩამონათვალში გელათის საყდრის 14 გლეხის კომლის გამოსავალი, ჯამში შეადგენდა: 80 თეთრს, 100 თეთრის საკლავს, 308 კოკა ღვინოს, 14 ქათამს, 13 კოდ ღომს და 4 ზვინ თივას (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 3324. კაკაბაძე 1921ა: 29).

ზემოთ მოყვანილი დოკუმენტების მიხედვით შესაძლებელი ხდება ზოგადი წარმოდგენა შეგვექმნას, დაახლოებით როგორი სახის გადასახადები იყო XVI საუკუნეში ხონისა და გელათის სამწყსოში. სამწუხაროდ, წყაროთა სიმწირის გამო ამ კუთხით ჯერ-ჯერობით ვერაფერს ვამბობთ ნიკორწმინდის სამწყსოზე. სავარაუდოდ, ნიკორწმინდის საყდრის გლეხებსაც, მეტ-ნაკლები რაოდენობით იმგვარი სახის გადასახადები ჰქონდათ დაკისრებული, როგორც გელათისა და ხონის საყდრის გლეხებს.

XVII-XVIII საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოში არსებული შინააშლილობა თუ გარე ძალების აგრესია, ქვეყნის მეურნეობას მძიმე დაღს ასვამდა. ტყვეთა სყიდვისა და დროდარო გავრცელებული ჟამიანობის გამო, კატასტროფულად მცირდებოდა მწარმოებელთა რაოდენობა. იცლებოდა სოფლები, დაუმუშავებელი რჩებოდა მიწები, იკლებდა გადასახადების ოდენობა, რაც საბოლოო ჯამში, მძიმე ეკონომიკურ კრიზისს ქმნიდა. ეკონომიკური კრიზისი ეკლესიასაც შეეხო. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში ინახება XVII საუკუნეში შედგენილი ჯიმაშთარის, ჯიქთუბანისა და ხონის გლეხთა საბევრო ნუსხის ფრაგმენტი, რომლის მიხედვითაც ხონის მაცხოვრებელთა გამოსაღებებმა ჯამში შეადგინა: ოთხმოცდაათი მთელი (კოკა) ღვინო, ოთხმოცდაათი თეთრი, შვიდნახევარი ურემი ღომი და ცხრა სასუქი ქათამი (ხ.ე.ც. HD - 11223). აღნიშნული გამოსავალი

გაცილებით მცირეა XVI ს-ის 80-იანი წლების ხონის საყდრის გლეხების გამოსავალთან შედარებით, რაც იმ პერიოდში (XVII ს) არსებული ეკონომიკური კრიზისის დამადასტურებელია.

XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში, გარკვეული დროის მანძილზე არსებობა შეწყვიტეს ქუთაისის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოებმა. გელათის საეპისკოპოსო კათედრა უმძიმეს პერიოდშიც განაგრძობდა მოქმედებას, მაგრამ ქვეყნის საერთო ეკონომიკური კრიზისი მის შემოსავლებზეც აისახებოდა. 1730 წელს იმერეთის მეფის ალექსანდრე V-ის მიერ გელათის საყდრისათვის მიცემულ შეწირულობის წიგნს, გელათის სამწყსოს გლეხების გადასახადების პატარა ნუსხა ახლავს. ამ ნუსხის მიხედვით 13 გლეხის გამოსავალმა ჯამში შეადგინა 6 ლიტრი სანთელი, 120 კოკა ღვინო, სამმარჩილ-ნახევრის საკმეველი, 7 ურეში ღომი, 2 კოდი გაცეხვილი ღომი და 22 ქათამი (კაკაბაძე: 1921ა: 123). მოყვანილი ცნობებიდან ჩანს, რომ XVI ს-ის 70-იან წლებში გელათის საყდრის გლეხების გამოსავალი, ორჯერ აღემატებოდა XVIII ს-ის 30-იანი წლების გელათის სამწყსოს ყმათა გამოსავალს.

იმერეთის მეფის სოლომონ I-ის თაოსნობით XVIII ს-ის 50-იან წლებში საეკლესიო რეფორმის გატარება დაიწყო. აღდგა ქუთაისის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრები. მეფე აღდგენილი საეპისკოპოსოების ეკონომიკური მდგომარეობითაც დაინტერესდა. როდესაც მან ხონის საყდრის ძველი საშემოსავლო ნუსხები მოიკითხა, აღმოჩნდა, რომ ისინი დაკარგული იყო. სოლომონ I-ის დავალებით შედგა საეკლესიო კრება აფხაზეთის კათალიკოსისა და დასავლეთ საქართველოს მღვდელმთავართა მონაწილეობით. კრებამ ხონის საყდრის შემოსავლის საქმეზე იმსჯელა და დაადგინა, რომ ხონის საეპისკოპოსოში იმგვარივე სახის გადასახადები დაწესებულიყო, როგორიც იყო ჭყონდიდის, გელათისა და ქუთაისის საეპისკოპოსოებში. ეს ფაქტი აღნიშნულია 1761 წლის საეკლესიო განჩინებაში: „...თვითმპყრობელი მეფეთ მეფე სოლომონ და თანამეცხედრე ჩემი დედოფალთ დედოფალი დადიანის ასული მარიამ, პირაშო ძე ჩვენი სასურველი ალექსანდრე... შემოვკრებით მაღლის მიცემად ღვთისა და განახლებად ეკლესიათა და ტაძრისა ამის ხონის წმინდის გიორგის ტაძრის განახლება და

განთავისუფლება ვინებთ... მოვიკითხეთ და ეკლესიის გუჯარი ვერ ვნახეთ, ჟამთა ვითარებისაგან დაკარგულიყო. არც სამრევლოსი შემოსავლის, არც ნიშნის, არც სახუცოსი, არცერთის წიგნი აღარ იყო. ამაზედ შემოვკრიბეთ თავად უფალი ჩვენი ყოვლად ნეტარი კათალიკოზი ბესარიონ, უფლისწული ძმა ჩვენი ყოვლად ღიენთეულის (გენათელი ბ. გ.) მიტროპოლიტი იოსებ, ჭყონდიდის მიტროპოლიტი გრიგოლ, ქუთათელ მიტროპოლიტი მაქსიმე, შემოქმედელი მიტროპოლიტი ნიკოლოზ, მიტროპოლიტი დანიელ, ბედიელ მიტროპოლიტი მაქსიმე, იერუსალიმის პატრიარქის ვექილი სვიმეონ, არქიმანდრიტი მონაზონი დაყუდებული გერმანე და სხვანი ერთობით ლიხთ იმერთა კრებული და ეკლესიის ნიშანი, სამრევლო და გამოსავალი და სახუცო მოვიკითხეთ და წმიდამ ამ კრებამ ასე დაამტკიცეს და ბძანეს: როგორათაც ჭყონდიდის სამწყსოშიდ იყოსო, გენათლისა და ქუთათლის სამწყსოშიდ, იმასაც (ხონის სამწყსოს ბ. გ.) ეგრეთ განუწყესოთო“ (კაკაბაძე 1913გ: 7).

XVIII საუკუნის 70-80-იან წლებში იმერეთის სამეფოში შედარებით სტაბილურმა ვითარებამ, ხელი შეუწყო ქვეყნის ეკონომიკურ გაძლიერებას. იმატა სამწყსო გადასახადებმაც. 1783 წლის მეფე სოლომონ I-ის შეწირულობის წიგნს ახლავს გელათის სამწყსოში შემავალი სოხასტრის გლეხების გამოსავლის ნუსხა. ამ ნუსხის მიხედვით თითოეული გლეხის გამოსავალი შეადგენდა: სამ კოდ ღომს, ექვს თორმეტიან ღვინოს (თუ „თორმეტიანს“ ვივარაუდებთ როგორც თორმეტი ლიტრის ოდენობის ღვინის ჭურჭელს, გამოვა რომ თითოეულ გლეხს, 72 ლიტრი ღვინის ბეგარა ეკისრებოდა), ერთ ჩარექ სანთელს (ჩარექი ლიტრის მეოთხედია), ერთ ჩარექ ყველს და ორი რუბის ხორცს (კაკაბაძე: 1921ბ: 79). ჯამში 28 გლეხის გამოსავალმა შეადგინა: 81 კოდი ღომი, 158 „თორმეტიანი“ ღვინო (სავარაუდოდ 2 ტონა და 16 ლიტრა), 27 ჩარექი სანთელი, 27 ჩარექი ყველი, 54 რუბის ხორცი და ერთი მარჩილის საკმეველი.

XVIII საუკუნეში შედგენილი ხონის საყდრის საბეგრო ნუსხების მიხედვით, რომელიც 1803 წელს ხონელი მთავარეპისკოპოსის ანტონ ჩიჯავაძის ბრძანებით გადაწერა მღვდელმა ოსე გაბაონმა, დაახლოებით 38 გლეხის კომლის სანთლის ბეგარამ შეადგინა: 33 ჩარექი და 7 შამახური სანთელი, აგრეთვე 10 მწყთა

ტილო (კაკაბაძე: 1921ბ: 125 - 127). აღნიშნული სანთლის ბეგარა ფაქტობრივად წარმოადგენს ფულად ბეგარას სანთელზე გადატანით (საისტორიო კრებული 1928: 23). საკლათალიკოსო ყმების ფულადი ბეგარა თავისი კათალიკოსობის პირველივე წლებში აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსს გრიგოლ ლორთქიფანიძეს სანთლის ბეგრით შეუცვლია. როგორც ჩანს, ანალოგიური ცვლილება გატარებულია სხვა საეკლესიო გლეხების და კერძოდ, ხონის მთავარეპისკოპოსის გლეხების მიმართაც (იქვე).

ზემოთ მოყვანილ ხონის საყდრის საბეგრო ნუსხებში სანთლის ბეგრის გარდა, არის ღომის და ღვინის ბეგარა, აგრეთვე ბეგარა ღორის, ქათმის, თევზის, ყველისა და კვერცხისა. ს. კაკაბაძის ვარაუდით, საკლავისა და ქათმის გადამხდელთა ნუსხა შედგენილი უნდა იყოს 1730-1740 წლებში, ღომის და ღვინის გადამხდელთა ნუსხა 1746-1750 წლების ახლოს, ხოლო სანთლის ბეგრის ნუსხა 1756-1760 წლებში (იქვე, 25). როგორც თავში აღვნიშნეთ, ხონის საეპისკოპოსო კათედრა აღდგა XVIII ს-ის 50-იან წლებში,¹ მისი აღდგენის პროცესში კი ვერც ერთი ძველი საშემოსავლო ნუსხები ვერ უპოვნიათ. აქედან გამომდინარე, ნაკლებად სავარაუდოა, რომ ხონის საყდრის ყმათა საგადასახადო ნუსხები 1730-1740 წლებში შეედგინათ. წინააღმდეგ შემთხვევაში მეფე სოლომონ I-ისთვის ცნობილი იქნებოდა ამ ნუსხების შესახებ. აღნიშნული ნუსხების ყველა კრებული ხონის საეპისკოპოსო კათედრის აღდგენის შემდეგ, ანუ XVIII ს-ის 50-იან წლებში უნდა დაწერილიყო. ზემოთ დამოწმებული ნუსხების მიხედვით, ხონის საყდრის 147 გლეხის კომლის საერთო ბეგარამ ჯამში შეადგინა: 590 კუახი ღომი, (კუახი დაახლოებით კოდის 1, 5 - იხ. საისტორიო კრებული 1928: 28) დაახლოებით 893 კოკა ღვინო, 179 რუბისა და 50 მარჩილის ღორი, 120 ქათამი, 4 რუბის თეთრი, 25 შაურის ხორცი და სხვა (კაკაბაძე: 1921ბ: 127-139). ამას ემატება ყველისა და კვერცხის ბეგარა, რომლის ზუსტი რაოდენობის დადგენა ვერ ხერხდება, რადგან აღნიშნულ ნუსხებში მათი ოდენობა არ არის დაფიქსირებული.

ორკვევა, რომ 1803 წელს გადაწერილი XVIII ს-ის ხონის საყდრის საბეგრო ნუსხების მიხედვით, ხონის სამწყსოს 147

¹ ვრცლად იხ. ხონელი ეპისკოპოსები...

გლეხის საერთო გადასახადების ოდენობა, თითქმის თანაბარია XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე შედგენილ ხონის საყდრის დავთრის ნუსხებში ასახული ხონის ეკლესიის 61 გლეხის საერთო გადასახადების ოდენობისა. ხონის საეპისკოპოსოს მაგალითზე, XVIII საუკუნეში XVI საუკუნისგან განსხვავებით, გადამხდელთა რიცხვი გაზრდილია, ხოლო გადასახადი შემცირებული, რაც მოსახლეობის გაღარიბების ნიშანია. სავარაუდოდ, ქვეყანაში არსებული მძიმე ეკონომიკური ფონის გამო, ანალოგიური მდგომარეობა უნდა ყოფილიყო გელათისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოებშიც.

იმერეთის სამეფოში რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგ (1810 წ.), დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის რეფორმირება დაიწყო. რეფორმის სისრულეში მოყვანა ვერ მოხერხდა საქართველოს პირველი ეპარქოსის - ვარლამ ერისთავის დროს. ეს უკანასკნელი 1817 წელს რუსეთში გაიწვიეს და მის ნაცვლად საქართველოში მოავლინეს თეოფილქტე რუსანოვი. თეოფილქტემ აღნიშნული რეფორმის გატარებისათვის მზადება აქტიურად დაიწყო. რეფორმის ძალით რაჭა-იმერეთის ოთხივე საეპისკოპოსო კათედრა (გელათი, ქუთაისი, ხონი და ნიკორწმინდა) უქმდებოდა და იმერეთის ეპარქიაში ერთიანდებოდა. ქართული ეპარქიები რუსული ეპარქიების ყაიდაზე უნდა მოწყობილიყო. მცირდებოდა ეკლესია-მონასტრებისა და სასულიერო პირების რაოდენობა.

1819 წლისათვის იმერეთში 12908 კომლი ცხოვრობდა, ეკლესია-მონასტრების რაოდენობა კი 633 იყო. (ამ მონაცემებში უნდა შედიოდეს რაჭაში არსებული ეკლესია-მონასტრებიც. არსებობს განსხვავებული მონაცემებიც, რომლის მიხედვით 1782 წლისათვის იმერეთში 18980 კომლი ცხოვრობდა, ხოლო 1819 წლისათვის მათი რაოდენობა 12730 კომლამდე იყო დასული. 30 წლის განმავლობაში იმერეთის მოსახლეობის საგრძნობი კლება, 1812 წელს აქ გაჩენილი ჟამიანობის შედეგი იყო. (იხ. ვაჭრიძე გ: 1999 34)). სასულიერო პირთა რაოდენობა ცხრაას სამოცდაცხრას აღწევდა. აქედან 693 მღვდელი, 79 ბერი და 197 დიაკვანი იყო (Махарадзе 1942: 59). რეფორმის ძალით რაჭა-იმერეთში არსებული ეკლესია-მონასტრების რაოდენობა განახევრდა. მაგალითად, ქუთაისის საეპისკოპოსოში არსებული 72

ეკლესიის და 105 სასულიერო პირის ნაცვლად, დარჩა 37 ეკლესია და 39 ღვთისმსახური. ხონელის სამწყსოში 42 ეკლესიისა და 59 სასულიერო პირის ნაცვლად, დარჩა 25 ეკლესია და 23 ღვთისმსახური (Махарадзе 1942: 59). ანალოგიური ვითარება უნდა ყოფილიყო გელათისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოებშიც. სამწუხაროდ, ამ საეპისკოპოსოებში არსებული ეკლესია-მონასტრებისა და იქ მოღვაწე სასულიერო პირთა რაოდენობის შესახებ ზუსტი მონაცემები არ მოგვეპოვება.

რეფორმის ძალით უქმდებოდა გადასახადების ნატურით გადახდა და წესდებოდა მხოლოდ ფულადი გადასახადები. გაუქმებული საეპისკოპოსო კათედრების გლეხები, სახაზინო უწყებაში გადადიოდნენ, სასულიერო პირებს კი ტრადიციულ შესაწირავ-გადასახადთა ნაცვლად, ხელფასები ენიშნებოდათ (ფაილოძე 2003: 65).

1819 წელს თეოფილაქტე რუსანოვის განკარგულებით დასავლეთ საქართველოში ჩატარებული საეკლესიო ყმების აღწერილობაში გენათლის სამწყსოს 45 სოფელში 446 კომლი ყმა არის აღრიცხული (საისტორიო კრებული 1928: 81). მათ 1819 წელს ნატურალური გადასახადების ნაცვლად დაუწესდათ ფულადი გადასახადები, რომელმაც ჯამში შეადგინა 1977 მანეთი (იქვე, 74-81). (ზოგიერთი მონაცემებით 1819 წლისათვის გელათის კათედრა 42 სოფლიდან 395 კომლს ფლობდა, ფულადი შემოსავალი კი იყო 2038 მანეთი (იხ. Махарадзе 1942: 63)). სავარაუდოდ გელათის სამწყსოს აღნშნულ პერიოდში შვიდასამდე კომლი ყმა ჰყავდა (კაკაბაძე 1956: 382). ხონელის სამწყსოს 9 სოფელში 139 კომლი ყმა აღირიცხებოდა, მათთვის დადგენილმა ფულადმა გადასახადებმა ჯამში შეადგინა 447 მანეთი (საისტორიო კრებული 1928: 28-32-85). ნიკორწმინდელის სამწყსოს 4 სოფელში აღირიცხებოდა 53 კომლი ყმა. მათი ფულადი გადასახადი ჯამში 218 მანეთი იყო (იქვე, 84-85). საეკლესიო ყმებზე დაკისრებული ფულადი გადასახადები თითქმის ორჯერ აღემატებოდა ნატურალურ გადასახადებს, რაც გლეხის ისედაც მძიმე მატერიალურ მდგომარეობას კიდევ უფრო აუარესებდა. მაგალითად, თუკი ხონის სამწყსოს სამი სოფლის: ივანდიდის, კონტუათისა და ნახახულავერის მცოვრები 18 გლეხის კომლის ნატურალური გადასახადები დაახლოებით

ჯამში 40 მანეთის ღირებულებისა იყო, მათ დაუწესდათ 85 მანეთი ფულადი გადასახადი (საისტორიო კრებული 1928: 31). სოფელ მუხაყრუაში მცხოვრებ გენათლის სამწყსოს 17 კომლ გლეხს, გელათის საეპისკოპოსოს გაუქმებამდე ნატურის სახით ბეგარა ედოთ: თითო კომლს 5-7 კოკა ღვინო, 4-6 ბათმანი ღომი, 2-4 გირვანქა სანთელი, ზოგი კომლი იხდიდა ერთ მანეთს ცხვრის სამაგიეროდ. ჯამში აღნიშნული გადასახადები შეადგენდა 38 მანეთს, მაგრამ გლეხების სიღარიბის გამო გელათის საყდარს მათთვის 12 წლის განმავლობაში ბეგარა არ მოუთხოვია. 1819 წლიდან ამ 17 კომლ გლეხს, რეფორმის ძალით 51 მანეთი ფულადი გადასახადი დაეკისრა (იქვე, 94). სოფელ ძმუისში მცხოვრებ ნიკორწმინდელის სამწყსოს 10 კომლ გლეხს, კომლზე ბეგარა ედოთ 5 ჩაფი ღვინო და 2 ბათმანი ღომი, 1819 წლიდან დაედოთ ფულადი ბეგარა 40 მანეთი (იქვე, 85), რაც წინანდელ ბეგარას ორჯერ აღემატებოდა.

1821 წლის ნოემბრის თვეში საბოლოოდ გაუქმდა რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოები და შეიქმნა იმერეთის ეპარქია, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა უკანასკნელი ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი სოფრონიოს წულუკიძე. იგი რუსეთის ხელისუფლებისადმი ერთგულებით გამოირჩეოდა და დიდი წვლილი შეიტანა იმერეთის ეპარქიის რუსულ ყაიდაზე გარდაქმნის საქმეში.¹ 1821 წლისათვის იმერეთის ეპარქიაში 15 მონასტერი და 618 ეკლესია მოქმედებდა. საეკლესიო გლეხების რიცხვი 1808 კომლს (7072 სული) შეადგენდა. იმერეთის ეპარქიის წლიური შემოსავალი ჯამში განისაზღვრა 11482 მანეთი ვერცხლით (история Грузинской иерархии 1826: 49)

მრავალსაუკუნოვან ქართულ ეკლესიაში რუსული მმართველობის დამყარებამ სხვა უარყოფით ფაქტორებთან ერთად, რაჭა-იმერეთისა და სხვა ქართულ საეპისკოპოსოებში არსებული ტრადიციული სამეურნეო სისტემის მოშლა, ხოლო საეკლესიო ყმებზე გადასახადების გაორმაგება გამოიწვია, რაც მძიმე ტვირთად დააწვა ისედაც სავალალო მდგომარეობაში მყოფ გლეხობას.

¹ იხ. ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსები...

თავი V

გენათელი ეპისკოპოსების მოღვაწეობა და მათი ქრონოლოგიური რიგი (1529 – 1820 წწ.)

1529 წელს მელქისედეკ საყვარელიძე გენათელ ეპისკოპოსად იქნა ხელდასმული. გელათის საეპისკოპოსოს საკათედრო ტაძარი, გელათის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია გახდა. გელათში უნდა განთავსებულიყო გენათელის საცხოვრისიც. გენათელ ეპისკოპოსებს შემდგომ ხანებში თავიანთი რეზიდენციები ჰქონდათ იმერეთის სხვა მხარეებში. მათ შორის ჩხარში და ქუთაისში (მწვანეყვავილზე). გენათლებს ჰქონდათ ციხე-სიმაგრეებიც, რომლებსაც ჟამთა ვითარებიდან გამომდინარე, საბრძოლო მოქმედებების დროს იყენებდნენ (ამაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი).

მელქისედეკ საყვარელიძე ნდობით აღჭურვილი პირი იყო იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ისა (1510-1565), რომლის რჩევითაც აფხაზეთის კათალიკოსმა მალაქია აბაშიძემ, მელქისედეკი გენათელ ეპისკოპოსად აკურთხა. მალაქია აბაშიძე გელათის საეპისკოპოსოს დაარსებისადმი შედგენილ სიგელში, მელქისედეკ საყვარელიძეს იხსენიებს როგორც: „ღვთივშემოსილსა და ანგელოზთა მობაძავს, წმინდა მეუფეს“ (ხ.ე.ც.ფონდი SD-2895. კაკაბაძე 1921ა: 10-11).

მელქისედეკ საყვარელიძეს გელათში აღმშენებლობითი სამუშაოები ჩაუტარებია. ღვთისმშობლის ტაძრის სამკვეთლოში არის ქვა ასომთავრული წარწერით: „ქ. აღიდნეს ღმერთმან, მეფეთ-მეფე ბაგრატ და დედოფალი ელენე. ამინ. დიდისა საყდრისა გენათელ მთავარეპისკოპოსმან საყვარელიძემან მელქისედეკ აღვაშენე კანკელი და ტრაპეზი ესე.“

მელქისედეკ საყვარელიძე აგრეთვე იხსენიება გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის საკურთხეველის რვასაფეხურიანი ქვის კიბის მეშვიდე საფეხურზე შესრულებულ წარწერაში: „საყდრისა ამის მღვდელმთავარეპისკოპოსსა მელქისედეკ საყვარელიძეს შეუნდოს ღმერთმან.“ ქვის კიბე თავისი წარწერით მელქისედეკ საყვარელიძეს გაუკეთებია (ლომინაძე 1955:

34). საკურთხევიდან სამკვეთლოში, თალიან გასასვლელში შემორჩენილია მელქისედეკ საყვარელიძის ფრესკა წარწერით: „ქ. საყდრისა ამის მღრღელთმთავარეპისკოპოზს მელქისედეკს საყვარელიძესა შეუნდევს ღმერთმან, ამინ“.

მელქისედეკ საყვარელიძის გენათელ ეპისკოპოსად მოღვაწეობის პერიოდი 1529 წლიდან 1550 წლამდე უნდა გაგრძელებულიყო.

ლ. ტყეშელაშვილი დოკუმენტების მიუთითებლად მელქისედეკ საყვარელიძის გარდაცვალების თარიღად 1543 წელს ასახელებს, რაც სინამდვილეს არ შეესაბამება. მისი აზრით, მელქისედეკ საყვარელიძის შემდეგ გენათელის პატივი ევდემონ ჩხეტიძეს ეკავა 1543 – 1557 წლებში (ტყეშელაშვილი 2007: 74). ამავე წლებით საზღვრავს ევდემონ ჩხეტიძის გენათლობას თ. ქორიძე (ქორიძე 2000: 139). მას მიაჩნია, რომ ევდემონ ჩხეტიძე 1541 წელს ფლობდა აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) საკათალიკოსო ტახტს, შემდეგ ჩვენთვის უცნობი მიზეზის გამო დაკარგა და ხელახლა დაიკავა 1557 წელს (კ. ლ. ი. ი. 2002: 17). გ. მჭედლიძე იმოწმებს თ. ქორიძის ვარაუდს და მიაჩნია, რომ მელქისედეკ საყვარელიძის შემდეგ გელათის ეპისკოპოსად 1543 – 1557 წლებში ევდემონ ჩხეტიძე მოღვაწეობდა (მჭედლიძე... 2008: 161). 1543-1557 წლებით არის განსაზღვრული ევდემონ ჩხეტიძის გენათელ ეპისკოპოსად მოღვაწეობა რ. მეტრეველის ავტორობით გამოცემულ ნაშრომში „საქართველოს მეფეები და პატრიარქები“ (მეტრეველი 2010: 134).

უნდა აღინიშნოს, რომ ევდემონ ჩხეტიძე გენათელი ეპისკოპოსის პატივით არსებულ დოკუმენტებში არ ფიქსირდება. საეჭვოა, რომ ის 1543 წლიდან გენათელი ეპისკოპოსი გამხდარიყო, რადგან 1548 წლის წყალობის წიგნში, გენათელად კვლავ მელქისედეკ საყვარელიძე ჩანს: „ქ. ნებითა ღმრთისათა, ჩუენ, დიდისა და ცათა მობაძავისა ახლისა იელუსალიმისა (იერუსალიმისა) გენათისა... (ღმრთისაშრობელსა)... (მთავარეპის)...კოპოზმან მელქ... (ისედეკმან) ესე სამკვიდრო და საბოლოოთ გასათავებელი წყალობის სიგელი გიბოძეთ ერთგულათ და თავდადებით ნამსახურსა და ჩუენგან შვილულებ გაზრდილსა ივანეს ...ძესა (ი. დოლიძის ვერსიით „ცირილიაძესა“) და თქუენთა შვილთა....“ (ხ.ე.ც. HD–1573. ქ. ს. ძ 1970: 260-262). ამჟამად დოკუმენტი ძალიან დაზიანებულია. ძნელად იკითხება საბუთის ის ნაწილი, სადაც

დოკუმენტის შექმნის თარიღია ასახული: „დაიწერა სიგელი ესე ქორონიკონსა ო...(?) თექვსმეტსა..“ (ხ.ე.ც. HD–1573.). 1964 წლის ისტორიული დოკუმენტების აღწერილობის მიხედვით, აღნიშნული საბუთის დათარიღებისას გამოითქვა ვარაუდი, რომ ის უნდა იყოს დაწერილი ან „ქორონიკონსა ორას თექვსმეტსა,“ ანუ 1528 წელს, ან „ორას ოცდათექვსმეტსა“ - 1548 წელს (ისტორიული დოკუმენტების კატალოგი: 1964 ფონდი HD ტ. 1, 11). ეს დოკუმენტი ისიღორე დოლიძემ 1548 წლით დაათარიღა (ქ. ს. ძ.1970: 260-262).

ჩვენ წინა თავში ვიმსჯელებთ მელქისედეკ საყვარელიძის გენათლად ხელდასმის თარიღთან დაკავშირებით და დავასკვნით, რომ ეს ფაქტი 1529 წელს მოხდა. აქედან გამომდინარე, ზემოთ მოყვანილი დოკუმენტი 1528 წელს ვერ დაიწერებოდა. ამ საბუთის შექმნის თარიღი ქორონიკონით ორას ოცდათექვსმეტი, ანუ 1548 წელი უნდა იყოს, რაც ცხადყოფს, რომ მელქისედეკ საყვარელიძეს XVI საუკუნის 50-იან წლებამდე გელათის საეპისკოპოსო კათედრა ეკავა, ეს კი თავისთავად გამორიცხავს ევდემონ ჩხეტიძის გენათლობას 1543 წლიდან.

არსებობს ვარაუდი, რომ მელქისედეკ საყვარელიძის შემდეგ 1565 – 1568 წლებში, გენათელი ეპისკოპოსი ყოფილი მაწყვერელი ანტონი იყო (ლომინაძე 1959: 17).

მელქისედეკ საყვარელიძის შემდეგ გენათელი ეპისკოპოსის პატივი მართლაც ყოფილ მაწყვერელ ეპისკოპოს ანტონს უნდა მიეღო, მაგრამ არა 1565 წელს, არამედ უფრო ადრე, (ამაზე ქვემოთ შევჩერდებით). რაც შეეხება მელქისედეკ საყვარელიძეს, ის, როგორც ჩანს, გენათლობის შემდეგ ნიკორწმინდელი გახდა.

ნიკორწმინდის ტაძრის დასავლეთ კედლის ჩრდილოეთ ნაწილში, ქვაზე კუთხოვანი ასომთავრულით წერია: „წმიდაო ნიკოლაოზ, მონს ეყავ მეფეს გიორგის მის მ (მოწყალებით?) ჭელიში ავაშენე ნიკოლაოზ წმიდელმან საყვარელიძემან მელქისედეკ. ამინ“ (ბოჭორიძე 1994: 99). გ. ბოჭორიძის მტკიცებით, წარწერა ეკუთვნის XVI საუკუნეს. მასში მოხსენიებული გიორგი მეფე უნდა იყოს იმერეთის მეფე გიორგი II (1565–1584), რომელიც იკითხება ამავე ეკლესიის ღვთისმშობლის ხატის წარწერაში თავისი ძით ლეონით (იქვე). წარწერაში მოხსენიებული ნიკორწმინდელი მელქისედეკ საყვარელიძე, პირველი გენათელი ეპისკოპოსი

მელქისედეკი უნდა იყოს, რომელმაც გიორგი II-ის გამეფების შემდეგ (1565) ნიკორწმინდელის პატივი მიიღო.

როგორც ჩანს, მელქისედეკს გენათლობიდან პირდაპირ ნიკორწმინდელობა არ მიუღია. დოკუმენტში „სამართალი კათალიკოზისა“, რომელიც სავარაუდოდ XVI საუკუნის 50-იან წლებშია შედგენილი (ამაზე ქვემოთ შევჩერდებით), ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად იოაკიმე იხსენიება, ხოლო გენათელად, ყოფილი მაწყვერელი ანტონი. ცხადია, ამ დროს მელქისედეკ საყვარელიძეს აღარ ეკავა გელათის საეპისკოპოსო კათედრა, ხოლო ნიკორწმინდელის პატივი ჯერ არ ჰქონდა მიღებული. წყაროთა სიმწირის გამო არ ვიცით რა პატივს ატარებდა მელქისედეკ საყვარელიძე გენათლობიდან ნიკორწმინდელობამდე.¹ არსებობს ვარაუდი, რომ მელქისედეკ საყვარელიძე, ამ პერიოდში იშხნელი ეპისკოპოსი იყო (ყლენტი 2014: 45-46).

როგორც აღვნიშნეთ, მელქისედეკ საყვარელიძის შემდეგ გელათის საეპისკოპოსო კათედრა ანტონმა დაიკავა. ირკვევა, რომ ანტონი გენათლობამდე მაწყვერელიყოფილა. გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის ჩრდილოეთის მინაშენის კარიბჭეში, ჩრდილოეთის კარების თაღზე არის წარწერა: „ჰოი, ასულო სიონისო, ნაყოფო იოვაკიმესო, სურნელებაო სამოთხისო, წმიდა ღვთისმშობელო, შეიწყალე სული ანტონის გენათელ მღვდელთმთავარეპისკოპოზისა.“ ამავე კარიბჭეში სამხრეთის კედელზე კარებთან არის სასულიერო პირის სურათი წარწერით: „მაწყვერელმან და აწ გენათელ მთავარეპისკოპოსმან ანტონ დავხატენ კარისბჭე ესე ჩემდა სულის საოხად, მეფეთ მეფის გიორგის სადიდებლად, ამინ“ (ლომინაძე 1955: 40).

ანტონს გელათის საეპისკოპოსო კათედრა XVI საუკუნის 50-იან წლებში უნდა დაეკავებინა. მან, როგორც გენათელმა ეპისკოპოსმა, მონაწილეობა მიიღო დასავლეთ საქართველოში გამართულ საეკლესიო კრებაში, რომელიც სავარაუდოდ XVI ს-ის 50-იან წლებში ჩატარდა, იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის ისინიციატივით. კრებას მიუღია დადგენილება – „სამართალი კათალიკოზისა.“ ამ დოკუმენტში აფხაზეთის კათალიკოს ევდემონთან და ქართლის კათალიკოს მალაქიასთან ერთად, მოხსენიებული არიან: ქუთათელი მიტროპოლიტი სვიმონი, გენათელი მთავარეპისკოპოსი ანტონი, ჭყონდიდელი, ბედიელი,

¹ ვრცლად იხ. ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსები...

მოქველი, დრანდელი, ცაგერელი, ცაიშელი კირილე და ნიკორწმინდელი იოაკიმე (კაკაბაძე 1913ა: 7). უნდა აღინიშნოს, რომ ს. კაკაბაძის მიერ გამოქვეყნებულ დოკუმენტში „სამართალი კათალიკოზისა და მისი შედგენის დრო,“ კრებაში მონაწილე ეპისკოპოსების გვერდით არ არის მოხსენიებული სონელი ეპისკოპოსი ზაქარია, რომელიც ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით ამ კრებას ესწრებოდა: „...ჟამთა ამათ შინა, ვითარცა ვიხილავთ, იქმნა განტევება ცოლთა, კვლა კაცთა და იღუმალ ტყვის ყიდვა და უჯერონი სჯულსა ზედა მრავალნი იმერეთსა შინა. ამისთვის შეიკრიბნენ ქართლისა კათალიკოზი მალაქია, აფხაზთა კათალიკოზი ევდემონ და ყოველნი ეპისკოპოზნი იმერეთ-ოდიშისანი. ხოლო ეპისკოპოსნი ესენი იყვნენ: ქუთათელი სვიმონ, გენათელი ანტონი, ჭყონდიდელი, ბედიელი, მოქველი, დრანდელი ფილიპე, ცაგერელი კოზმან, სონელი ზაქარია, ნიკორწმინდელი იოაკიმ, ჩაისელი (ცაიშელი) კირილე. ამათ განაჩინეს მოქმედთა მათთათვის ჯეროვანი შერისხუანი, დაწერნეს და შეაჩუენნეს მოქმედნი მისნი, ვითარცა გვაუწყებს აღწერილი მათი“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 824). აღსანიშნავია, რომ კრებაში მონაწილეობას არ იღებენ გურიის საეპისკოპოსოების მწყემსმთავრები.

ვახუშტი ბატონიშვილი ამ საეკლესიო კრების შესახებ 1605 წლის ამბების აღწერის შემდეგ მოგვითხრობს, რაც შეცდომად მიიჩნია ს. კაკაბაძემ იქიდან გამომდინარე, რომ: „სამართლის დამამტკიცებელი პირნი XVII საუკუნის დამწყებს არ ცხოვრობდნენ“ (კაკაბაძე 1913ა: 8). ს. კაკაბაძის ვარაუდით, „სამართალი კათალიკოზისა“ უნდა შედგენილიყო იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის დროს არა უადრეს 1544 წლისა, რადგან დოკუმენტში მოხსენიებულია ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი იოაკიმე, ხოლო ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა ს. კაკაბაძის აზრით, 1544 წელს დაარსდა და არა უგვიანეს 1562 წლისა, რადგან დოკუმენტში მოხსენიებული სვიმონ ქუთათელი 1562 წელს გარდაიცვალა (იქვე). დამოწმებულ „სამართალი კათალიკოზისა“-ში ქუთათელი სვიმონის მოხსენიება გვაფიქრებინებს, რომ დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო კრება, ბაგრატ III-ის (1510-1565) მეფობის პერიოდში, არა უგვიანეს 1562 წლამდე ჩატარდა. ეს კი ადასტურებს, რომ კრებაში მონაწილე ანტონ გენათელს 1565 წლამდე ჰქონდა მიღებული გენათელის პატივი.

გ. მჭედლიძის აზრით, საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი მალაქია, ვერ იქნებოდა „კათალიკოსთა სამართლის“ შექმნის თანამონაწილე აფხაზეთის კათალიკოს ევდემონთან ერთად, რადგან ევდემონი აფხაზეთის კათალიკოსი 1557-1578 წლებში იყო, ხოლო ამ პერიოდში მალაქიას ქართლის საკათალიკოსო ტახტი აღარ ეჭირა. ასე რომ, „კათალიკოსთა სამართალში“ მისი შესავალი ნაწილი გვიან გაკეთებული ჩანართი უნდა იყოს (მჭედლიძე... 2008: 165-166). აღნიშნული ავტორი „სამართალი კათალიკოზისა“-ს შედგენის თარიღად 1557-1562 წლებს ასახელებს, რადგან კრების მონაწილე ევდემონ ჩხეტიძე, აფხაზეთის კათალიკოსი 1557 წელს გახდა.

1559 წლის დოკუმენტში, ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად ჩანს დავით საყვარელიძე (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე-3320. ქ. ს. დ. 1979: 262). „სამართალი კათალიკოზისა“-ში კი, როგორც აღვნიშნეთ, ნიკორწმინდელად იოაკიმე იხსენიება. აქედან გამომდინარე, „სამართალი კათალიკოზისა“-ს შექმნის თარიღად, შესაძლებელია 1557-1559 წლები მივიჩნიოთ. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ს. კაკაბაძის ვარაუდით, ნიკორწმინდელი დავით საყვარელიძე არა XVI, არამედ XVII ს-ის მოღვაწეა, რომელიც მოხსენიებულია იმერეთის მეფე ბაგრატ IV-ის მიერ რუსეთის ხელმწიფისადმი გაგზავნილ წერილში. მისი აზრით, ზემოთ მოყვანილი დოკუმენტი შეცდომით არის 1559 წლით დათარიღებული, ის 1659 წელს უნდა დაწერილიყო (კაკაბაძე 1921ა: 63). აღნიშნული მოსაზრება გაიზიარა მ. მურუსიძემაც და დავით საყვარელიძე გააიგივა XVII საუკუნეში მოღვაწე დავით მიტროპოლიტთან, რომელსაც რუსი ელჩები იევლევი და ტოლოჩანოვი იხსენიებენ (ქ.ი.მ. შრომები 2008: 54).¹

კითხვის ნიშნის ქვეშ დგება „სამართალი კათალიკოზისა“-ში მოხსენიებული ქართლის კათალიკოსის მალაქიას, საეკლესიო კრებაში უშუალოდ მონაწილეობის საკითხი, რადგან 1556-1560 წლებში, როდესაც სავარაუდოდ, ეს კრება ჩატარდა, ქართლის კათალიკოსი დომენტი I იყო, 1561-1584 წლებში კი ნიკოლოზ II (ბარათაშვილი) (მეტრეველი 2010: 89). მალაქიას ქართლის საკათალიკოსო ტახტი დაახლოებით 1532-1534 წლებში ეჭირა (იქვე). არ არის გამორიცხული, რომ ყოფილი ქართლის კათალიკოსი

¹ იხ. ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსები...

მალაქია, დასავლეთ საქართველოში გამართულ საეკლესიო კრებას საპატიო სტუმრის სტატუსით დაესწრო, მაგრამ ის დოკუმენტში „სამართალი კათალიკოსისა,“ კათალიკოსად მოიხსენიეს.

დავუბრუნდეთ ანტონის გენათლობას. ანტონი გენათლობამდე აწყურის ეპისკოპოსი ყოფილა.

1545 წელს იმერეთის მეფემ ბაგრატ III-მ სოხოისტას ბრძოლაში მარცხი განიცადა ოსმალებთან და სამცხე დაკარგა, (ბაგრატმა სამცხე 1535 წელს იმერეთის სამეფოს შემოუერთა და 10 წლის განმავლობაში ეჭირა), ამის შემდეგ ოსმალებმა სამცხეში ფეხი მტკიცედ მოიკიდეს და ქრისტიანების შევიწროება დაიწყეს. მრავალი სასულიერო პირი იძულებული გახდა სამცხე დაეტოვებინა და საქართველოს სხვა კუთხეებში გადასულიყო. ერთ-ერთი ასეთი სასულიერო პირი გახლდათ ანტონ მაცყვერელი, რომელიც ვერ შეურიგდა ოსმალების ბატონობას, დატოვა სამცხე და იმერეთში გადავიდა. ბაგრატ III-მ ის გელათის ეპისკოპოსად დასვა. ჩანს ანტონი ნდობით აღჭურვილი პირი იყო ბაგრატ III-ისა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის გელათის საეპისკოპოსო კათედრას ვერ დაიკავებდა.

ანტონის გენათლობის პერიოდში უნდა მომხდარიყო აფხაზეთის საკათალიკოსო ტახტის ბიჭვინთიდან გელათში გადმოტანა. ამ საკითხის გამოკვლევით დადასტურდა, რომ ბიჭვინთიდან გელათში აფხაზეთის საკათალიკოსო ტახტის გადმოტანა 1545-1569 წლებშია საძიებელი. უფრო ვიწრო პერიოდად კი 1565-69 წლები ივარაუდება, როდესაც აფხაზეთის კათალიკოსი ევდემონ ჩხეტიძე იყო (ლომინაძე 1966: 186).

ბიჭვინთიდან აფხაზეთის საკათალიკოსო ტახტის გელათში გადმოტანა განპირობებული იყო აფხაზეთში შექმნილი მძიმე მდგომარეობით. XVI ს-დან იწყება ჩრდილო კავკასიელი წარმართი მთიელების აფხაზეთში ინტენსიური ჩამოსახლება, რომლებმაც შეავიწროვეს ადგილობრივი ქრისტიანული მოსახლეობა და საფრთხე შეუქმნეს მათ ფიზიკურ არსებობას. იმხანად აფხაზეთში მრავალმა ეკლესია-მონასტერმა შეწყვიტა მოქმედება. ჟამთა ვითარებიდან გამომდინარე, იმერეთის სამეფო კარმა და აფხაზეთის კათალიკოსმა ევდემონ ჩხეტიძემ, მიიღეს გადაწყვეტილება, რომ ბიჭვინთიდან აფხაზეთის საკათალიკოსო ტახტი გელათში გადმოეტანათ. აფხაზეთის საკათალიკოსო ტახტი

გელათის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესიაში განთავსდა, ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარი კი გელათის საეპისკოპოსო კათედრას დარჩა. აფხაზეთის საკათალიკოსო ტახტის ბიჭვინთიდან გელათში გადმონაცვლების მიუხედავად, არც ევდემონ ჩხეტიძე და არც მის შემდგომ მოღვაწე აფხაზეთის კათალიკოსები, არ წყვეტდნენ ბიჭვინთაში მიმოსვლას. თუმცა ბიჭვინთისკენ მიმავალი გზები საკმაოდ სახიფათო იყო. სწორედ ამ გზაზე დასხმიან თავს კათალიკოს ევდემონ ჩხეტიძეს გაძარცვის მიზნით ყაჩაღები და მოუკლავთ (იველევი 1969: 138).

ბიჭვინთაში ხარშავდნენ (აზავებდნენ) მირონს აფხაზეთის კათალიკოსები XVII საუკუნეშიც, რასაც იმ პერიოდში საქართველოში მოღვაწე მისიონერები და ფრანგი მოგზაური ჟან შარდენი ადასტურებენ. შარდენი ბიჭვინთაზე საუბრის დროს აღნიშნავს: „მეგრელები მიგვითითებენ ზღვის ნაპირას მდ. კორაქსის (კოდორის) ახლოს ერთ ადგილზე, რომელსაც ბიჭვინთა ჰქვია და სადაც ძალიან დიდი სამნავიანი ეკლესია ღვას. ისინი ირწმუნებიან, რომ იქ, სადაც ეკლესია არის აშენებული, წმ. ანდრია ქადაგებდაო. ეკლესია მე შორიდან ვნახე... იქ კათალიკოსი წელიწადში ერთხელ ჩადის ზეთის დასამზადებლად, რასაც ბერძნები მირონს უწოდებენ“ (შარდენი 1975: 127).

ევდემონ ჩხეტიძეს აღმშენებლობითი სამუშაოები ჩაუტარებია გელათში. გელათის წმინდა გიორგის ეკლესიის ნაწილი ევდემონის დაკვეთით მოუხატავთ. ამ ეკლესიის გუმბათის ერთ-ერთ კამარაზე იკითხება: „ქრისტეს მიერ კურთხევით კურთხეული აფხაზეთის კათალიკოზი ევდემონ რომელმან დავახატვინე“ (ლომინაძე 1966: 181).

ევდემონ ჩხეტიძის ფრესკაა გამოსახული ღვთისმშობლის ეკლესიის ჩრდილოეთ კედელზე მეფე დავით აღმაშენებლის გვერდით, მათ შემდეგ გამოსახულია ბაგრატ III-ის, მისი მეუღლის ელენეს, მეფე გიორგი II-ის, მისი მეუღლე რუსუდანის და მათი ძე ბაგრატის ფრესკები. ეს მხატვრობა შესრულებულია XVI საუკუნეში, მეფე გიორგი ბაგრატის ძის დროს, კერძოდ 1565-1578 წლებში. როგორც ჩანს, ამავე პერიოდში მოახატვინა ანტონ გენათელმა ღვთისმშობლის ჩრდილოეთი კარიბჭე.

ანტონი გენათელ ეპისკოპოსად იხსენიება მეფე გიორგი II-ის (1565-1584) მიერ გელათისადმი ბოძებულ შეწირულობის წიგნში,

რომელიც 1568 წლით არის დათარიღებული. მეფე გიორგი გელათს წირავს ყმა-მამულს თავისი „საძებრითა და უძებრით.“ შეწირულ ყმა-მამულს შორის არის სოფელ ცხუკურში არსებული სასახლე, თავისი ყანებით, სათიბებით და ამ სასახლეში შემავალი ათი კომლი გლეხით. აღნიშნული შეწირულობების სანაცვლოდ, მეფე გენათელ ეპისკოპოსს სამეფო ოჯახისათვის ლოცვასა და შემდგომში მათ სულებზე ზრუნვას ავალებს: „აწ: ამ მამულის გამოსავლისათვის ჩვენდათ სადღეგრძელოდ და სულისა ჩვენისა საოხად და შესანდობლად გვიწირავდეს გენათელი მთავარეპისკოპოსი სრულიად ქრისტეს შობის მარხუათა ჟამსა და ქრისტესშობის დღესა აღაპს გვიზამდეს სახორცითა მისითა პურითა და ღვინითა და სანთელ-საკმეველითა და ბატონი გენათელი და სრულიად მისნი კრებულნი ჟამსა გვიწირებდეს და საწირავსა ბატონი გენათელი მისცემდეს: ესეწირვადალაპი ნურც ამოიშლების.. ზისაშინაანტონისასადაინდიკტიონისამეფობისაჩვენისასამეოთხესა, ქორონიკონსა ორას ორმოცდათექვსმეტსა (1568) თვესა აგვისტოსა ოცდაათსა: ხელითა... კარის დივანმწიგნობრისა თავაქალაშვილის აღასითა (ხ.ე.ც.ფონდი SD-2901. ჟორდანიას 1897: 410). სხვა ცნობები ანტონ გენათელის შესახებ არ მოგვეპოვება. მისი გელათის საეპისკოპოსო კათედრაზე მოღვაწეობის პერიოდი დაახლოებით XVI ს-ის 50-იანი წლებიდან 1568 წლებს შორის უნდა განისაზღვროს.

ანტონის შემდეგ გენათელი ეპისკოპოსი გახდა ბერ-მონაზონი აბაშიძე, რომლის სახელი სამწუხაროდ ჩვენს ხელთ არსებულ საბუთებში ვერ მოვიძიეთ. იმერეთის მეფე გიორგი II კლიაშვილებისადმი ბოძებულ წყალობის წიგნში აღნიშნავს, რომ გენათელ ეპისკოპოსად აბაშიძე დასვა. საათაბაგოდან იმერეთში დაბრუნებულ მეფე გიორგის კლიაშვილების ოჯახი გამოყვა. აღნიშნულ დოკუმენტში საუბარია მეფე გიორგის მიერ მათთვის სოფელ სიმონეთში ბოძებული გონადისეული ალაგის შესახებ: „სახლ-კარით, ჭურ-მარნით, ტყითა და ველით.“ მეფე ოჯახის უფროსისადმი მიცემულ წყალობის წიგნში დასძენს, რომ: „გიბოძე სვიმონეთს საყდარი და სასაფლაო... და იმ საყდრის დეკანოზად დაგაყენე, და თემის უფროსობა გიბოძეთ: და ერისგანს-მოხელობა. ოთხი პატრიაქი გარდმოგვეყვა და მირჩიეს, რატომ ერთი ეფისკოპოზი შენს სასაფლაოზედ არ ზისო: აბაშიძე

გენათლად დასვსი. შენ გენათელს მიგაბარე და ჩემათ საჯეროთ ჯვარწითვლათ (?) დაგაყენე“ (ბურჯანაძე 1958: 17). დოკუმენტს თარიღი არ გააჩნია. შ. ბურჯანაძის ვარაუდით, გიორგი მეფე საათაბაგოდან დაბრუნდა 1562 წელს, რუსუდანი შეირთო 1563 წელს (დოკუმენტში მეფე გიორგისთან ერთად იხსენიება მისი მეუღლე, დედოფალი რუსუდანი), საბუთი დაწერილი უნდა იყოს ამის შემდეგ, დაახლოებით 1563-1564 წლებში (იქვე). აღნიშნული საბუთი 1563-64 წლებში ვერ დაიწერებოდა, რადგან გიორგი II 1565 წელს გამეფდა (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე-3327). ჩვენი ვარაუდით, საბუთი, სადაც მეფე გიორგი II-ის მიერ აბაშიძის გენათლად დასმაზეა საუბარი, 1568 წლის შემდეგ არის დაწერილი. როგორც ჩანს, ამ დროისათვის ანტონს გენათელი ეპისკოპოსის პატივი აღარ ჰქონდა და მისი ადგილი აბაშიძემ დაიკავა.

მკვლევართა ნაწილი ანტონ გენათელის გარდაცვალების თარიღად 1588 წელს მიიჩნევს, ხოლო მის შემდეგ, გენათლად 1588-1603 წლებში სვიმონ ბატონიშვილს ვარაუდობს (ტყეშელაშვილი 2007: 79-80), ნაწილი კი ანტონის გენათლობას დაახლოებით 1543-1584 წლებით საზღვრავს და მის შემდეგ 1584-1603 წლებში გენათელ ეპისკოპოსად, დომენტი ჩხეტიძეს ასახელებს (მჭედლიძე... 2008: 206). არსებული ვარაუდები სიზუსტეს მოკლებულია, რასაც ადასტურებს ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი დოკუმენტი XVI ს-ის 60-იანი წლებისა, სადაც აღნიშნულია, რომ მეფე გიორგი II-მ ანტონის შემდეგ გენათლად აბაშიძე დასვა.

გენათელი აბაშიძე, გარდა თავში მოყვანილი დოკუმენტისა, სხვა წყაროებში არ იხსენიება.

გ. წერეთელს აღწერილი აქვს გელათის ღვთისმშობლის სახელობის ტაძრის სამხრეთის მკლავში, ყვითელ ფონზე შავი ასოებით შესრულებული წარწერა: „ქ. წმინდაო ნათლისმცემელო ქრისტესო, მფარველ და მეოხ ექმენ წინაშე ღვთისა გენათელ მღვდელმთავარებისკოპოსსა დომენტი ჩხეტიძეს.“ ასევე გ. წერეთელს წაუკითხავს სალაროს კარის თავზე წარწერა თეთრი ასოებით მწვანე ფონზე: „ქ. გენათელ მღვდელმთავარებისკოპოსი დომენტი ჩხეტიძე. საუკუნომცა არს ხსენება მისი, ამინ.“ აქვე გამოხატული ყოფილა თვით დომენტი ჩხეტიძე საეპისკოპოსო შესამოსელში (ლომინაძე 1955: 33). როგორც ირკვევა, ეს

წარწერები გელათის ღვთისმშობლის ტაძარში 1948 წლამდე დაცული ყოფილა (გოგსაძე 1948: 29). 1955 წელს კი ზემოთ მოყვანილი წარწერებისთვის ვედარ მიუკვლევია ბ. ლომინაძეს.

გ. ბოჭორიძის წიგნში „იმერეთის ისტორიული ძეგლები“ კურსების მაცხოვრის ეკლესიის სამხრეთის კარის მარცხენა ქვაზე შესრულებული წარწერაა მოყვანილი: „ქრისტე შეიწყალე და დაიცივე მშვიდობით ორთავე შინა ცხოვრებათა გენათელი დომენტი ჩხეტიძე, ამინ“ (ბოჭორიძე 1995: 117-118). თუმცა როგორც ირკვევა, აღნიშნული წარწერა ამ ეკლესიის საწინამძღვრო ჯვარზე ყოფილა შესრულებული და არა ეკლესიის კედელზე. ეს საწინამძღვრო ჯვარი დღეს დაკარგულია. დომენტი ჩხეტიძე იხსენიება გოდოგანის მაცხოვრის ეკლესიის ჯვარზე ასომთავრულით შესრულებულ წარწერაშიც: „ჯუარო ქრისტესაო, შეიწყალე ორთავე ცხოვრებათა გენათელი დომენტი ჩხეტიძე“ (იქვე, 122). დომენტი ჩხეტიძის შესახებ ჩვენს ხელთ არსებული არცერთი დათარიღებული ცნობა არ არსებობს, ამიტომ ჭირს მისი გენათელ ეპისკოპოსად მოღვაწეობის წლების განსაზღვრა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ დომენტი ჩხეტიძე XVI საუკუნის II ნახევარში მოღვაწე გენათელი ეპისკოპოსია, რომელმაც გელათის საეპისკოპოსო კათედრა გენათელი აბაშიძის შემდეგ დაიკავა და მოღვაწეობდა დაახლოებით XVI ს-ის 80-90-იან წლებში. დომენტი ჩხეტიძის შემდეგ გენათელის პატივი სვიმონ ბატონიშვილს უნდა მიეღო.

სვიმონ ბატონიშვილი მოხსენიებულია 1603 წლის წყალობის სიგელში. იმერეთის მეფე როსტომი (1590-1604) გელათის საყდარს სწირავს გლეხ გოლთაძეს: „ჩვენ მღვთივ გვირგვინოსანმან მეფეთ მეფემან როსტომ და დედოფალთ დედოფალმან თინათინ ვიგულისმოდგინეთ და გკადრეთ და მოგახსენეთ ჩვენად საღვთისმშობელად და გასამარჯვებელად და მეფობისა ჩვენისა წარსამართებელად... შემოგწირეთ მცირე... შემოსაწირავი... გლეხი გოგალი გოლთაძე... საყდარსა და ბატონისშვილსა გენათელსა დაუდევით სუმიონსა უპატივოდ ამისის თეთრის ბეგარისაგან ორი შამახური სანთელი ყოველ დიდმარხვაში...“ დოკუმენტს ბოლოში თარიღი აქვს დასმული: „დაიწერა ბრძანება და სიგელი ესე გენათელ მთავარებისკოპოსისა ბატონისშვილის სუმიონისსა და ინდიკიტონსა მეფობისა ჩუენისასა ქორონიკონსა ორას

ოთხმოცდათერთმეტსა (1603) თუვესა აგვისტოსა.“ (ხ.ე.ც.ფონდი SD-2905. კაკაბაძე 1921ა: 36).

გელათის ღვთისმშობლის ეკლესიის ჩრდილოეთ მინაშენის კედელზე გამოსახულია სვიმონ ბატონიშვილის ფრესკა ბერის სამოსით. ქვევით წარწერა ახლავს: „ბატონიშვილი გენათელი სვიმონ.“ სვიმონის ფრესკის წინ საფლავის ქვაა, რომელიც სვიმონ გენათელს ეკუთვნის (ლომინაძე 1955: 41).

არსებობს გენათელი სვიმონ ბატონიშვილის მიერ იოვანე კლდიაშვილისადმი გაცემული წყალობის სიგელი: „ქ. ჩვენ, ქრისტეს მიერ კურთხეულმან გენათელმა მღრდელ-მთავარ-ეფისკოპოზმა ბატონისშვილმა ბატონმა სვიმონ შენ, იოვანეს კლდიაშვილს და შენსა შვილსა იასა და გიორგის თქუენტა შვილთა და მომავალთა... მოგეცით სვიმანეთის დეკანოზობა მკვიდრათ და შოუცილებლათ... დაიწერა ესე წიგნი თავს იანვარსა ქორონიკონსა ოზდარვასა და ოთხსა“ (ქ. ს. ძ. 1970: 621). აღნიშნული ქორონიკონით ზუსტი თარიღის განსაზღვრა ძნელია. თუ „ოზდარვასა და ოთხში“ 284-ს ვივარაუდებთ, გამოდის, რომ სიგელი 1596 წელს დაწერილა. ი. დოლიძემ აღნიშნული სიგელი ზოგადად XVII საუკუნით დაათარილა (იქვე).

გენათელი სვიმონი ჩვენს ხელთ არსებულ კიდევ ერთ საბუთში იხსენიება. ეს გახლავთ მის მიერ ბოძებული წყალობის სიგელი, მიცემული დათინას, ივანასა და მამუკასათვის. ამ უკანასკნელთ გენათელი ეპისკოპოსი ბეგარას უმცირებს და სავარაუდოდ მიწას უწყალობებს. სიგელი უთარიღოა და ამავე დროს ძალიან დაზიანებული. ის XVI–XVII საუკუნეთა მიჯნაზე უნდა იყოს დაწერილი. მასში ვკითხულობთ: „...მოგეცით: ჩუენ: გენათელმან: მღვდელმ... (მთავარმან) სვიმიონ: თქვენ: დათინსა: დამის... ივანას: დამამუკას: ასრე (რო)...მე: მოგვადექით: კარადა: და: ვისმინეთ: თქვენ: შეგიწყალეთ: და: ამოგი... (კვეთეთ საძალო სათხოვარი? ბ. გ.)... (გებელ) ..ნიეროს ღმერთმან: ჩუენს (ერთგულ)...ობაშიდა: არა მოგეშალოს: ...სხვათა ეფისკოპოზთაგან:“ (ხ.ე.ც. HD-14982). საბუთს ამოწმებს დავით ხუცესი. დოკუმენტს ბოლოს დართული აქვს სვიმონ გენათელის ხელრთვა. სხვა ცნობები სვიმონ გენათელის შესახებ არ მოგვეპოვება. ჩანს, იგი სამეფო სახლის წევრი იყო, რადგან ბატონიშვილად იხსენიება.

სვიმონ გენათელს გელათის საეპისკოპოსო კათედრა უნდა

სჭეროდა გიორგი III-ის (1604–1639) მეფობის პერიოდშიც. იმხანად მთელ საქართველოში და მათ შორის იმერეთის სამეფოში მძიმე ყაში იდგა. ირანის შაჰის აბას I-ისგან დევნილი ქართლ-კახეთის მეფეები ლუარსაბ II და თეიმურაზ I, თავიანთი ამალით იმერეთს იყვნენ შეხიზნულები. მეფე თეიმურაზი შემდგომ ხანებშიც აფარებდა იმერეთს თავს. ბერი ეგნატაშვილის გადმოცემით: „რაჟამს იყო ბატონი თეიმურაზ იმერეთს, მას ჟამსა შეიქმნა სიყმილი დიდი იმერეთს. და მამინ გაუეზავენა ბატონმან თეიმურაზ ხონთქარსა კაცი, შეეხუეწა და სთხოვა სარჩო. ხოლო ხონთქარმან სხუა ველარა გააწყო რა და მისცა გონიას და ახალციხესა გარემემო მისსა მამული სარჩოდ. და სანამდის ზვანთქარის კაცი მოუვიდოდა ბატონს თეიმურაზს, ველარ გასძლო იმერეთს, წარვიდა და მივიდა მამია გურიელთან“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 402). ამ სიტყვებიდან ნათლად ჩანს, თუ რა გასაჭირი იყო იმჟამად იმერეთში. გაჭირვებასა და შიმშილს შინააშლილობაც დაერთო თან, რომელმაც საუკუნენახევარი გასტანა.

იმერეთში კიდევ უფრო დამძიმდა მდგომარეობა გიორგი III-ის ძის, ალექსანდრე III-ის (1639–1660) მეფობის პერიოდში. იმხანად გელათის საეპისკოპოსო კათედრა ზაქარია ქვარიანს ეკავა, რომელმაც გენათელის პატივი სავარაუდოდ სვიმონ ბატონიშვილის შემდეგ მიიღო.

ლ. ტყეშელაშვილი მიიჩნევს, რომ 1603-1637 წლებში გელათის საეპისკოპოსო კათედრა დომენტი ჩხეტიძეს ეჭირა (ტყეშელაშვილი 2007: 80-81). თუმცა იგი ამ ვარაუდს არანაირი საბუთით არ ამყარებს.

იმერეთის მეფე გიორგი III 1630 წლის შეწირულების წიგნში, იხსენიებს სამეფო ეკლდერის წინამძღვარ ზაქარიას (კაკაბაძე 1921ა: 48), რომელიც ზაქარია ქვარიანი უნდა იყოს. 1637 წლიდან იგი გენათელი ეპისკოპოსი გახდა (ჟორდანიას 1897: 452).

ზაქარია გენათელს აღმშენებლობითი სამუშაოები ჩაუტარებია. მან დაახლოებით 1637-1639 წლებში ქუთაისში (მწვანეყვავილაზე) ააშენა მთავარანგელოზის ეკლესია, ციხე-სიმაგრე და სახლ-კარი (ციხე და მთავარანგელოზის ეკლესია დღემდე შემორჩენილია) (მეტრეველი 2010: 139). მწვანეყვავილაზე გენათლების რეზიდენცია არსებობდა XVIII საუკუნეშიც.

ზაქარია ქვარიანი ერთგული და ნდობით აღჭურვილი პირი

იყო მეფე გიორგი III-ის და შემდეგ მისი ძის – ალექსანდრე III-ისა. ერთ-ერთ შეწირულების წიგნში ზაქარია თავის გამზრდელად მეფე გიორგი III-ს ასახელებს (ქ. ს. ძ. 1970: 508).

ზაქარია ქვარიანის გენათლობის პერიოდში გართულებული იყო ურთიერთობა სამეგრელოს მთავარ ლევან II დადიანსა (1611–1657) და იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-ს შორის. დადიანის ინტენსიურმა თავდასხმებმა დაასუსტა და განადგურების პირას მიიყვანა იმერეთის სამეფო. ასეთ ჟამს გენათელ ეპისკოპოსს აქტიურად უხდებოდა საერო საქმეებში ჩარევა და ზოგ შემთხვევაში ბრძოლაში ჩაბმაც.

1647 წელს ლევან დადიანმა ქუთაისზე მორიგი თავდასხმის დროს ტყვედ ჩაიგდო მეფე ალექსანდრეს ძმა მამუკა ბატონიშვილი (ანთალავა 1990: 126). მეფე ალექსანდრემ დიდი ცდების მიუხედავად ვერ შეძლო ძმის გამოხსნა ტყვეობიდან. უფრო მეტიც, მან მამუკა ბატონიშვილის დასახსნელად თავისი მემკვიდრე ბაგრატი გაგზავნა მძევლად დადიანთან, მაგრამ თავს გასულმა მთავარმა არათუ მამუკა გაანთავისუფლა, ბაგრატ ბატონიშვილიც თავისთან დაიტოვა. მეფე ალექსანდრემ ლევან დადიანთან მოსალაპარაკებლად გენათელი ზაქარიაც მიავლინა, მაგრამ მიტროპოლიტ ზაქარია ქვარიანის მისიამ ოდიშში, უშედეგოდ ჩაიარა (იქვე, 128).

გართულებული იყო მდგომარეობა აღმოსავლეთ საქართველოშიც. 1648 წელს, ქართლის მეფე როსტომმა (1632–1658), კახეთიდან საბოლოოდ გამოაძევა მეფე თეიმურაზ I. მან კახეთის მეფე-დედოფალს იმერეთში გადასასვლელი გზა მისცა. თეიმურაზსა და დედოფალ ხორეშანს არ გაუმხილეს ყიზილბაშთაგან მათი ვაჟის, უფლისწულ დავითის მოკვლის ამბავი. იმერეთისაკენ მომავალ კახეთის მეფე-დედოფალს, მეფე ალექსანდრე III-მ (ალექსანდრე სიძე იყო თეიმურაზისა, მას ცოლად ჰყავდა თეიმურაზის ქალიშვილი ნესტან-დარეჯანი) გენათელი ზაქარია და იმერელი თავადები მიაგება. შემდეგ თვითონ ალექსანდრე გაეშურა დიდი ჯარით დევნილ მეფე-დედოფალთან შესახვედრად. ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობით, ზაქარია გენათელმა მეფე ალექსანდრეს დავით უფლისწულის დალუპვის ამბავი აცნობა და ურჩია: „იმერეთს ამდენი შეძლება არა აქვსო, რომ ორჯელ ცალკეცალკე თემი შეეკყაროთ. ბარემ

დედოფალი მობრძანდესო და დედაშვილთ შეყრაში განუცხადოთო. რა ზარი ამაღლდესო, მეფემანო თავსცემით ბატონისშვილის დათუნას წამება თათართაგან ქებით წარმოსთქვასო. ამაღლდა ზარი და მეფე ალექსანდრემ მხარჩახდილი თავსცემით ბატონს თეიმურაზს წინ დაუჩოქა და ბატონისშვილის დათუნასი მამაცობითა და ქებით მოკვლა წარმოთქვა. ბატონი თეიმურაზ და ორნივ დედოფლები ვით უსულო მკვდარნი შეიქმნენ. გენათელი და ეპისკაპოზნი წამოდგნეს და გულზედ წყლის დასხმით ძლივას სულს მოვიდნეს, საღმრთო სიტყვანი უქადაგეს და განკითხვის დღის შიში დასდვეს და მღთის საწყენი საქმეები დაარიდეს და ჭირისუფალნი დასხეს, ორმოცამდისინ ტირილი და ზარი იყო“ (კაკაბაძე 1926: 50).

იმერეთში მყოფმა თეიმურაზმა მეფე ალექსანდრეს ურჩია, ელჩი გაეგზავნა რუსეთის ხელმწიფესთან და მფარველობა ეთხოვა. ალექსანდრე დათანხმდა, მან რუსეთის ხელმწიფეს იმერეთის სამეფოს მფარველობაში მიღება და ლევან დადიანის წინააღმდეგ დონელი კაზაკების გამოგზავნა სთხოვა. თეიმურაზმა ალექსანდრეს ელჩს რუსეთში თავისი ელჩიც გააყოლა. თეიმურაზი ცდილობდა რუსეთის დახმარებით კახეთის სამეფო ტახტის დაბრუნებას. თეიმურაზისა და ალექსანდრეს ელჩები 1649 წლის 13 აგვისტოს მოსკოვში ჩავიდნენ. რუსეთის მთავრობამ 1650 წლის 10 ივნისს ქართველ მეფეებთან იმერეთში საპასუხო ელჩობა გამოგზავნა, ალექსი იევლევისა და ნიკიფორე ტოლოჩანოვის შემადგენლობით. რუსი ელჩები 1650-1652 წლებში იმერეთის სამეფოში იმყოფებოდნენ. ამ ხნის განმავლობაში მათ რამდენჯერმე გამართეს მოლაპარაკება მეფე ალექსანდრესა და მეფე თეიმურაზთან. მოლაპარაკებებზე მეფე ალექსანდრეს ყოველთვის თან ახლდა გენათელი ზაქარია ქვარიანი. რუსი ელჩები ზაქარიას მოიხსენიებენ, როგორც მეფის სულიერ მოძღვარს. 1651 წლის 5 ივლისს იევლევი და ტოლოჩანოვი გენათელ ზაქარიას სახლში, სადილზე ესტუმრნენ, სადაც მეფე ალექსანდრეც იმყოფებოდა ადგილობრივ დიდებულებსა და მღვდელმთავრებთან ერთად (ტოლოჩანოვი 1970: 107). სტუმრობა გენათელის რეზიდენციაში, მწვანეყვავილაზე გაიმართა.

რუსი ელჩები შეთანხმებისამებრ მოითხოვდნენ, მეფე ალექსანდრეს ერთგულების ფიცი დაედო რუსეთის

ხელმწიფისათვის, მეფე თეიმურაზს კი რუსეთში თავისი შვილიშვილი ერეკლე გაეგზავნა. თეიმურაზი შვილიშვილის გაგზავნაზე თავს იკავებდა, მეფე ალექსანდრეც ფიცის დადებას აჭიანურებდა. როგორც ჩანს, ალექსანდრე და თეიმურაზი რუს ელჩებთან წარმოებული მოლაპარაკებების პარალელურად, ლევან დადიანთან დაზავებას ცდილობდნენ. თუკი დადიანი ხელს აიღებდა იმერეთის ინტენსიურ დარბევებზე, მაშინ ალექსანდრე რუსეთის ხელმწიფესთან ერთგულების ფიცის დადებაზე თავს შეიკავებდა.

ლევან დადიანთან მოლაპარაკებაზე ოდიშში მეფე თეიმურაზი და გენათელი ზაქარია ქვარიანი ჩავიდნენ. მოლაპარაკებამ შედეგი ვერ გამოიღო. ტოლოჩანოვის ცნობით: „სექტემბრის ორს სადადიანოდან ქალაქ ქუთაისში მეფე თეიმურაზი, მეფე ალექსანდრეს მოძღვარი მიტროპოლიტი ზაქარია და მისი დარბაზის მდივანი ფეშანგი ჩამოვიდნენ. მეფე თეიმურაზი და მიტროპოლიტი ზაქარია სადადიანოში შესარიგებლად იყვნენ წასული. მაგრამ თეიმურაზ მეფემ, მეფე ალექსანდრე სადადიანოს მთავარს ვერ შეარიგა“ (ტოლოჩანოვი 1970: 79).

იევლევი და ტოლოჩანოვი დაჟინებით მოითხოვდნენ მეფე ალექსანდრესგან ერთგულების ფიცის დადებას. მათ გენათელი ეპისკოპოსის საშუალებით მიაღწიეს შედეგს. იევლევის მოხსენებაში ერთგან აღნიშნულია: „ალექსანდრე მეფე რუსთხელმწიფეს ფიცს არ აძლევდა, საქმეს აჭიანურებდა. კვირიდან კვირამდე გვპირდებოდა და ასე გვიტყევდა. ამის გამო ვიხმეთ მეფის სულიერი მოძღვარი ზაქარია მიტროპოლიტი, დარბაზის კაცი ფეშანგ მდივანი „ამირევი,“ ბიძინა თარჯიშანი და ამათ (საიდუმლოდ) მოველაპარაკეთ, რომ მეფეს ურჩიონ... ის საქმე დააბოლოოს, ჯვარზე მთხვევით დაიფიცოს...“ (იევლევი 1969: 2).

1651 წლის 9 ოქტომბერს ალექსანდრე III-მ ერთგულების ფიცი დადო რუსეთის ხელმწიფისადმი. ამ დოკუმენტს სხვა საერო და სასულიერო პირებთან ერთად ხელი ზაქარია ქვარიანმაც მოაწერა (იქვე, 175). თუმცა ამ ელჩობას არათუ რაიმე რეალური შედეგი მოჰყვა, პირიქით, უფრო დამძიმდა ურთიერთობა სამეგრელოსა და იმერეთს შორის. განრისხებულმა ლევან დადიანმა გააძლიერა თავდასხმები იმერეთზე.

ერთ-ერთი დიდი ლაშქრობის დროს ლევან დადიანმა გადაწყვა

და ააოხრა ქალაქი ქუთაისი, შემდეგ ალყა შემოარტყა ზაქარია გენათელის ციხეს, რომელიც ერთი კვირის საარტილერიო ბრძოლის შემდეგ აიღო, ხელთ იგდო 40 თავად-აზნაური, მრავალი მეთოფე და დიდძალი ნადავლი (ნარკვევები 1973ბ: 339).

ამ ფაქტს „დიდი სიამაყით“ აღნიშნავს ლევან დადიანი: „მიუხედავად მეფესა ალექსანდრეს რიონს გაღმა, ქუთათისი ქალაქი დაესწვით და ავაოხრეთ, შემოვადექით გენათელის ციხესა და დავიწყეთ ბრძოლა. დაუშინეთ დიდროვანი ზარბაზნები, დავამტვრიეთ ციხე და ავიღეთ სწორზედა“ (რეზვიაშვილი 1989: 97). როგორც ჩანს, ლევან დადიანმა ზაქარია ქვარიანის მიერ მწვანეყვავილაზე აშენებული ციხის ზღუდეები მთარღვია. ლევან II დადიანის რისხვა გენათელ ეპისკოპოსს იმ მიზეზით დაატყდა თავს, რომ ეს უკანასკნელი, ალექსანდრე მეფის უახლოესი მრჩეველი და აქტიური მხარდამჭერი იყო.

ლევან დადიანის ინტენსიური თავდასხმების შედეგად აოხრდა იმერეთის სამეფო, გაპარტახდა სოფლები. ხალხი მთებსა და მეზობელ მხარეებში გაიხიზნა. ზაქარია ქვარიანი ცდილობდა გაპარტახებული ადგილების ისევ ხალხით შეესებინა და სოფლის მეურნეობის აღორძინებას. 1644 წლის შეწირულების წიგნში, გენათელ ეპისკოპოსს ჩამოთვლილი აქვს, თუ რამდენი გაპარტახებული ადგილი შეიძინა და იქ რამდენი გლეხი დაასახლა. ამავე დოკუმენტში გენათელი ზაქარია აღნიშნავს, რომ მეფე გიორგი III-ის მიერ ნაწყალობევი აბესალამ მასხარაშვილისეულ მამულში: „აღვაშენე ეკლესია მთავარანგელოზთა და ციხე და სახლ-კარი და შევჰქენით სოფლად უშენი ადგილი ასე, რომე ამაზედ მინდლეში კაცი არ სახლებულიყო“ (ქ. ს. დ. 1970: 508).

1652–1655 წლებში გენათელი ზაქარიას შეკვეთით გადაწერეს დიდი გულანი, რომელიც შემდგომ დავით გარეჯის მონასტრისათვის შეუწირავთ. მისივე შეკვეთით დამზადდა შავ ხავერდზე ოქრომკედით ნაქარგი ძვირფასი გარდამოხსნა, რომელზეც არის წარწერა: „ღმერთო, შეიწყალე აფხაზეთის კათალიკოსი ზაქარია ქვარიანი, ამინ, ამან შეამკო გარდამოხსნა ესე“ (ტყეშელაშვილი 2007: 85).

ერთ-ერთი ქრონიკის ცნობით: „ქორონიკონსა :ტმდ: (1656) აკურთხა მიტროპოლიტად გაენათელი ზაქარია ქვარიანი ღირსმან და ლუთისმოყვარემან აფხაზეთისა კათალიკოზმან

მაქსიმე მაჭუტაძემან თუესა იენისსაი (10)” (ოდიშელი 1968: 61). აღნიშნული ქორონიკონით დათარიღება სინამდვილეს არ შეესაბამება. ზაქარია ქვარიანს, როგორც მიტროპოლიტს, იხსენიებენ რუსი ელჩები იევლევი და ტოლოჩანოვი, რომლებიც, როგორც აღნიშნეთ, იმერეთში 1650–1652 წლებში იმყოფებოდნენ. აქედან გამომდინარე, ზაქარიას მიტროპოლიტის ხარისხი არა უგვიანეს 1650-52 წლებში უკვე ჰქონდა მიღებული.

1657 წლიდან ზაქარია ქვარიანი აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსი გახდა. მან კათალიკოსობასთან ერთად გარკვეული პერიოდი გენათლობაც შეითავსა. ერთ-ერთ საბუთში ზაქარია ქვარიანი მოხსენიებულია როგორც აფხაზეთის კათალიკოსი და გენათელი ეპისკოპოსი: „ჩუენ, ქრისტეს მიერ კურთხევით კურთხეულმან აფხაზეთისა კათალიკოზმან და გენათელმან ბატონმან ზაქარია ესე საბოლოოდ გასათავებელი... წყალობის წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და გიბოძეთ შენ, იოვანეს...“ (ქ. ს. ძ. 1970: 532).

ზაქარია კათალიკოსობის პერიოდშიც აქტიურად განაგრძობდა მოღვაწეობას. მან 1659 წელს სამეგრელოს მთავარ ვამეყ დადიანს სთხოვა მისთვის ადგილი გამოეყოთ ოდიშის სამთავროში, რადგან კათალიკოსს იქ რეზიდენცია არ ჰქონდა და დღესასწაულის ჟამს: „ხან ერთსა ეპისკოპოზსა ჩაუდგებოდა და ხან მეორეს, და ეპისკოპოზები მჭვეთ გარჯით და დაღონებით იყვნენ“ (ფორდანი 1897: 475). სამეგრელოს მთავარმა ზაქარიას თხოვნა შეუსრულა და გამოუყო სენაკის საწინამძღვრო საყდარი და „სასახლე მისის მამულითა“ (იქვე).

ზაქარია ქვარიანთან ახლო ურთიერთობა ჰქონდა თეათინელ მისიონერს დონ კრისტოფორო დე კასტელს, რომელიც 1632-1656 წლებში იმყოფებოდა საქართველოში. კასტელი ზაქარია ქვარიანს იხსენიებს, როგორც კაცთმოყვარეობით სავსე და წმინდა სარწმუნოებისადმი ღვთისმოსავ ადამიანს, კათოლიკე პატრების კეთილისმყოფელად (კასტელი 1976: 154). შემორჩენილია კასტელის მიერ დახატული ზაქარია ქვარიანის პორტრეტი ძვირფასი სამოსელით.

ერთ-ერთი ქრონიკის ცნობით: „ქორონიკონსა :ტ. მ. ზ: (1659) ამაქკ“ს (ქორონიკონსა) გარდახდა კათალიკოზი ქუარიანი ზაქარია და იმავე წელსა ქრისტიანე და ღვთისმოყუარე ქუთათელ-

ზაქარია ქვარიანი (კასტელის აღბოძი)

მიტროპოლიტი ჩხუტიძე ბატონი სვიმონ კათალიკოზად დასვეს“ (ქორდანია 1897: 476). ზოგიერთი ცნობით, ზაქარია ქვარიანი 1660 წელს გარდაიცვალა. სამეცნიერო წრეებში ზაქარიას

გარდაცვალების თარიღად 1660 წელია მიჩნეული.

გელათის ღვთისმშობლის ტაძარში შემორჩენილია ზაქარია ქვარიანის ორი ფრესკა, ერთი გენათლობის, მეორე კი კათოლიკოსობის დროინდელი. ორივე ფრესკას წარწერა ახლავს. პირველი ფრესკა წარმოდგენილია ტაძრის აღმოსავლეთ ნაწილში, მცირე ზომის სამლოცველოს აღსავლის კარის მარცხენა მხარეს სარკმელთან წარწერით: „გენათელი ზაქარია ქვარიანი.“ მეორე ფრესკა ტაძრის დასავლეთის მკლავშია გამოსახული წარწერით: „ღმერთო, შეიწყალე დიდისა საყდრისა გენათისა მიტროპოლიტი და აწ აფხაზეთისა და საქართველოს დიდისა ბიჭვინტისა კათალიკოსი ზაქარია ქვარიანი, ამინ.“

ზაქარია ქვარიანი გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის ჩრდილოეთ კარიბჭეშია დაკრძალული. მისი საფლავის ქვაზე შემორჩენილია წარწერა: „უფალო, შეიწყალე კზ-ი (კათალიკოზი) ზაქარია! ესე საფლავი ჩემი არის და ვინც ჩვენსუკან გახსნას, შეჩვენებული იყოს“ (ჟორდანია 1897: 476)! როგორც ჩანს, იმხანად გაძარცვის მიზნით საფლავების გახსნა ხშირი მოვლენა იყო.

როგორც ირკვევა, ზაქარია ქვარიანს გარდაცვალებამდე, ანუ 1660 წლამდე, აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსის თანამდებობის პარალელურად გენათლობა აღარ ეჭირა. 1659 წელს მეფე ალექსანდრე III-მ გენათელად სხვა მღვდელმთავარი დასვა.

1658-1659 წლებში საქართველოს ესტუმრა იერუსალიმის პატრიარქი პაისი. მას ზამთარი გელათის მონასტერში გაუტარებია. პატრიარქი პაისი 1659 წლის 6 იანვარს იმერეთის მეფემ ალექსანდრე III-მ ნათლისღების დღესასწაულზე მიიპატიჟა ქართლის საზღვართან მდებარე პატარა დასახლებაში, ამავედროულად მეფე ალექსანდრე იერუსალიმის პატრიარქს გენათელი ეპისკოპოსის კურთხევას თხოვდა. იერუსალიმის პატრიარქმა მიპატიჟებაზე უარი თქვა, რადგან ირანის შაჰის მორჩილი გამუსულმანებული ქართლის მეფე როსტომის და მეფე ალექსანდრეს მოწინააღმდეგე სომხების ეშინოდა. პატრიარქი შიშობდა, რომ სომხები გზაზე ჩაუსაფრდებოდნენ და დაატყვევებდნენ: „После недолгаго пребывания, Мепесь Александръ приглашалъ Патриарха прибыть къ нему къ знаменитому празднику Крещения, въ селение Гурианъ,-

довольно удаленное отъ города Кутаиса, на границу Картлинии, и посвятить также Кинателя или Епископа Гелатскаго монастыря, где мы проживали. Но мы не поехали в Карталинию: потому что тамъ находился Ростомъ, царь Мусульманский; да и кроме того, Патриарх опался, что бы Армяне (находящиеся тогда въ ссоре съ Александромъ) не поставили бы ему на дороге засаду, и чтобъ Персидский Шахъ, не проводилъ бы Патриарха въ Испагань“ (Броссе 1843: 215-216. ცნცაძე 2010: 50).

იმერეთის მეფის შეთავაზება იერუსალიმის პატრიარქისათვის გენათელი ეპისკოპოსის კურთხევაზე უჩვეულოდ ჩანს. აფხაზეთის საკათალიკოსოში, როგორც დასავლეთ საქართველოს ავტოკეფალურ ეკლესიაში, ეპისკოპოსის კურთხევა აფხაზეთის კათალიკოსის ხელიდან ხდებოდა. ამ შემთხვევაში გენათელი ეპისკოპოსისათვის ხელი კათალიკოს ზაქარია ქვარიანს უნდა დაესხა და არა იერუსალიმის პატრიარქს. რატომ დასჭირდა მეფეს აფხაზეთის კათალიკოსის გვერდის ავლით იერუსალიმის პატრიარქისათვის თხოვნა გენათელი ეპისკოპოსის კურთხევაზე, ჩვენთვის უცნობია. აფხაზეთის კათალიკოსი ზაქარია ქვარიანი მეფე ალექსანდრე III-ის ერთგული თანამებრძოლი იყო. ამ ფონზე ეს საკითხი კიდევ უფრო გაუგებარი ხდება. როგორც აღვნიშნეთ, ზაქარია ქვარიანმა 1657 წლიდან აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსობასთან ერთად გენათლობაც შეითავსა. ეს ხომ არ გახდა მიზეზი მეფე ალექსანდრესა და კათალიკოს ზაქარიას შორის დაპირისპირებისა?

პატრიარქი პაისის „მოგზაურობაში,“ რომელიც მ. ბროსეს მიერ ითარგმნა რუსულ ენაზე და გამოიცა 1843 წელს, გენათელი ეპისკოპოსის სახელი არ იხსენიება. ჩვენს ხელთ არსებულ 1659-1663 წლების დოკუმენტებში გენათელი ეპისკოპოსი არ ჩანს. ამიტომ ძნელია დაზუსტება, ვინ განაგებდა გელათის საეპისკოპოსოს ამ პერიოდში. პ. ცხვილოელი (კარბელაშვილი) 1658-1668 წლებში გენათელ ეპისკოპოსად აბრაამს ასახელებს, რომელიც არჩილის (ქართლის მეფის ვახტანგ V-ის ვაჟი) იმერეთის მეფედ კურთხევის ცერემონიალს დასწრებას ქუთაისში (კარბელაშვილი 1892: 11). აღნიშნული ფაქტი 1661 წელს მოხდა. წყაროთა სიმწირის გამო ისლა დავგრჩენია, დავეყრდნოთ ამ

ცნობას და ვივარაუდოთ, რომ იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-მ 1659 წელს გენათელად აბრაამი დასვა და მისი კურთხევა სთხოვა იერუსალიმის პატრიარქს პაისს. აბრაამის გენათლობა 1659-1663 წლებში არის სავარაუდებელი, რადგან 1663 წლიდან გელათის საეპისკოპოსო კათედრა გედეონ ლორთქიფანიძეს უჭირავს. სამწუხაროდ, სხვა ცნობები გენათელი აბრაამის შესახებ არ მოგვეპოვება.

როგორც აღვნიშნეთ, 1663 წლიდან გელათის საეპისკოპოსო კათედრაზე გედეონ ლორთქიფანიძე ჩანს, თუმცა ნაწილი მკვლევარებისა გედეონის გელათის ეპისკოპოსად მოღვაწეობის პერიოდს 1660-1682 წლებით საზღვრავს (ლომინაძე 1955:47), რაც სიზუსტეს მოკლებულია. 1660 წლით დათარიღებულ საბუთში გედეონ ლორთქიფანიძე ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად იხსენიება (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე-2143. კაკაბაძე 1921ა: 64), ხოლო 1664 წლის შეწირულობის წიგნში ის უკვე გენათელ-ნიკორწმინდელია (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე-1534. კაკაბაძე 1921ა: 69). მას გენათლობა 1662-63 წლებში უნდა მიეღო.

გენათელ გედეონ ლორთქიფანიძეს უმძიმეს პერიოდში მოუხდა მოღვაწეობა. 1660 წელს გარდაიცვალა მეფე ალექსანდრე III და ტახტზე მისი ძე ბაგრატ IV ავიდა (1660-1681). ბაგრატის გამეფებიდან იმერეთი სრულმა ანარქიამ მოიცვა. ნ. ბერძენიშვილის თქმით, XVII ს-ის 60-იან წლებში იმერეთში დაწყებული ანარქიის შედეგად: ”40 წელიწადში ოცჯერ შეიცვალა მეფე. ამათგან მხოლოდ ერთი შერჩა მეფობას ბუნებით სიკვდილამდის. თავადებმა მიიტაცეს და დაისაკუთრეს სამეფო ყმა-მამული. ერისთავ-მოურავებმა ხელმწიფობა დაიჩემეს. მთავრები აუქმებდნენ საეპისკოპოსოებს, საწინამძღვროებს და იტაცებდნენ საეკლესიო მამულებს. საერო ფეოდალებმა დაიტაცეს საკათალიკოსო სოფლები“ (ბერძენიშვილი 1973: 274).

XVII ს-ის მეორე ნახევარში იმერეთის სამეფოსა და მთელ დასავლეთ საქართველოში, ადგილი ჰქონდა ცალკეულ მეფეთა და მთავართა არაშორსმჭვრეტელურ საქმიანობას, ერთმანეთის დაუნდობლობას, გამუდმებულ კინკლაობას მეფესა და თავადებს, ცალკეულ თავადებს, მეფესა და მთავრებს შორის. და რაც მთავარია, ღია ამორალობას მმართველი ელიტის მხრიდან, რომელიც თავისი მენტალობითა და რეალური ქმედებით ზნეობრივი დაქვეითების

მაგალითს იძლეოდა (მეტრეველი 2012: 26).

ბაგრატ IV-მ გამეფებისთანავე თავისი დედინაცვლის დედოფალი დარეჯანის სურვილისამებრ, ცოლად შეირთო დარეჯანის ძმიშვილი ქეთევანი, (თეიმურაზ I-ის შვილიშვილი). დარეჯანმა თავისი გავლენის ქვეშ მოაქცია მეფე ბაგრატი. ფარსადან გორგიჯანიძის თქმით, დარეჯანი: „თვითან მეფეც იყო და დედოფალიცა. ბაგრატს არაფერი ეკითხებოდა და შეუჯნდნენ დედოფალს ეშმაკსავით მაცდურები და ასრე გამოურჩივეს: ბაგრატ მოკალო და ჭუჭუნისშვილი ვახტანგ ბაგრატიონი შეირთეო და მეფეთ აკურთხეო და სინამდისინ რუსეთით ძმისწულიც მოაყვანიეო (საუბარია ერეკლე ბატონიშვილზე) და ის გააბატონეთო. და ბატონი თეიმურაზც რუსეთით ახალი მოსრული იყო და ხორეშან დედოფალსზედ მგლოვიარეთ იყო, სკანდაში ციხეში იყო. გაუწყრა ღმერთი მრჩეველსა, დარეჯან დედოფალმან ბაგრატ მეფე დაჭირვინა და თვალები დაუთხრევიან და მეფობას თავის მამას შეეპატიჯა. მამამ უჯავრა, რასთვის ჩემს სიძეს თვალები დასთხარაო. სკანდით ქუთათისს არ ჩავიდა. დედოფალმანც მამის ჯავრით ვახტანგ მეფეთ აკურთხა და ქმრათ შეირთო“ (კაკაბაძე 1926: 63).

დარეჯანმა ბაგრატიონთა სახლის წევრი ვახტანგი, ჭუჭუნისაშვილად წოდებული, ქმრად შეირთო და მეფედ გამოაცხადა, ფაქტობრივად კი თვითონ გაბატონდა იმერეთში. დარეჯანის ბატონობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. მისი საქციელით უკმაყოფილო თავადთა ერთმა ნაწილმა (ქვემო იმერეთიდან) ვამიყ დადიანი, მეორე ნაწილამა (ზემო იმერეთიდან) ქართლის მეფე ვახტანგ V შაჰნავაზი (1658–1675) მიიწვია იმერეთში. ვამიყმა შეიპყრო დარეჯანი და ვახტანგი (ამ უკანასკნელს თვალები დასთხარა) და თავი მეფედ გამოაცხადა. ამასობაში ვახტანგ V-მ ზემო იმერეთი დაიკავა. დადიანი და ვახტანგი შეთანხმდნენ და იმერეთი შუაზე გაიყვეს, საზღვრად მდ. ბუჯისწყალი დადვეს (1660 წ.) (ნარკვევები 1973ბ: 345).

ბერი ეგნატაშვილის ცნობით, დარეჯანის იმერეთში გაბატონების შემდეგ, ახალციხის ფაშა ასლანი: ”წარმოემართა ლაშქრითა და ჩამოვიდა იმერეთს. ვერვინ წინააღუდგა, წარმოიყვანა თანა ჭუჭუნაშვილი, ქეთევან და დარეჯან, მაძიდა და ძმისწული. ესენი წარიყვანა ასლან ფაშამან და დააყენა ოლთისს პატივითა დიდითა.

ხოლო ბაგრატი თუალდამწვარი გააბატონა მუნვე იმერეთს.

და გამოჰხდა ხანი რამე, მაშინ იმერლებმა დაუწყეს მეფეს შაჰნავაზს ლაპარაკი და დადიანმანც, რამეთუ არა მორჩილ ექმნეს ბაგრატს, იქიდან დადიანი მოუხდა და დაიპყრა იმერეთი. ხოლო მეფე შანავაზ წარვიდა და მივიდა ფცისწყალზედა” (ყაუხჩიშვილი 1959: 437).

ვამეც დადიანმა და შაჰნავაზმა დამძახლება გადაწყვიტეს. ვამეცის ასული შაჰნავაზის ვაჟზე არჩილზე უნდა დაქორწინებულიყო. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ვამეცმა თავისი მეუღლის განზრახვით, არჩილზე დაწინდული ასული ბეჟან ლოლობერიძეს მიათხოვა. შაჰნავაზსა და ვამეცს შორის მტრობა ჩამოვარდა. შაჰნავაზი დემეტრე გურიელს დაუკავშირდა და დადიანის წინააღმდეგ წამოვიდა. შაჰნავაზს მიემხრნენ ზემო იმერელები. მათ მოკლეს ბეჟან ლოლობერიძე და ქართლის მეფე თავისთან მიიწვიეს. საჩხერესთან მდგარმა ვამეც დადიანმა ვეღარ გაბედა წინააღმდეგობის გაწევა და ოდიშში გადავიდა. შანავაზს მიემხრო ლეჩხუმის თავი ლასხიშვილი ხოსიაც. ქართლის მეფემ დაიკავა სვერის ციხე და კაცხი. ამ დროს ჩაბარდა შაჰნავაზს სკანდის ციხეში მყოფი თეიმურაზ I. შაჰნავაზმა ქუთაისიც აიღო და ციხეში შეკეტილი მეფე ბაგრატი IV გამოიყვანა. ამის შემდეგ ქართლის მეფე ოდიშში გადავიდა. აიღო ციხე-სიმაგრეები, შეიპყრო ჭაქეთის ციხეში შეხიზნული ვამეცის ცოლ-შვილი. სამეგრელოს მთავრად ლევან II დადიანის ძმიშვილი შამადავლე დასვა, რომელმაც ბიძის საპატივცემულოდ ლევანი დაირქვა. ქართლის მეფემ ახალ მთავარს თავისი ძმისწული, სილამაზით განთქმული თამარი მიათხოვა ცოლად. ეს უკანასკნელი შემდგომ ხანებში ქართველი მეფე-მთავრების ცილობის საგანი გახდა და 18 წლის განმავლობაში ხელიდან ხელში გადადიოდა. შაჰნავაზს მორჩილება გამოუცხადა აფხაზეთის მთავარმა შერვაშიძემაც, ხოლო სვანეთში შეხიზნული ვამეც დადიანი ხოსია ლასხიშვილის შეჩენით, ქართლის მეფის მომხრეებმა მოკლეს. შაჰნავაზი ქუთაისში დაბრუნდა და იქ თავისი 14 წლის ვაჟი არჩილი გაამეფა (1661 წელი) (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 836-837). როგორც ჩანს, ამ ფაქტს დაესწრო გენათელი აბრაამი.

არჩილის გამეფების შემდეგ შაჰნავაზი იმერეთიდან ქართლში დაბრუნდა და უსინათლო ბაგრატი თან წაიყვანა.

არჩილს იმერეთში დიდი ხანი არ უმეფვია. ადგილობრივ დიდებულთა ნაწილს არ მოსწონდა შაჰნავაზის იმერეთში გაბატონება და ახალციხის ფაშას თხოვეს დახმარება არჩილის იმერეთიდან გასადევნად. ახალციხის ფაშამ ეს ყოველივე სულთანს აცნობა.

1639 წლის ირან-ოსმალეთის ზავის მიხედვით, აღმოსავლეთ საქართველო ირანის, ხოლო დასავლეთ საქართველო ოსმალეთის ვასალად იყო აღიარებული. ვახტანგის დასავლეთ საქართველოში გაბატონება ოსმალეთმა ირანის თავის საქმეებში ჩარევად მიიჩნია და კატეგორიულად მოსთხოვა ირანს არჩილის უკან გაწვევა (ნარკვევები 1973ბ: 346). ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით: „ყვენმა მოუწერა“ ვახტანგს (შაჰნავაზს) რომ წაეყვანა იმერეთიდან თავისი ძე არჩილი. ხოლო იმერლებმა მას მეფე ბაგრატის დაბრუნება თხოვეს (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 837). ვახტანგ V იძულებული გახდა ბრძანება შეესრულებინა. 1663 წელს მან არჩილი წამოიყვანა და იმერეთში მეფედ ბაგრატი დააბრუნა.

ერთ-ერთი ქრონიკის ცნობით, ბაგრატის იმერეთში დაბრუნების ინიციატორთა შორის გენათელი გედეონ ლორთქიფანიძეც ყოფილა. :ქკს (ქორონიკონსა) :ტმწ: (1660) თვესა მარტს :დ: (4) მეფე ალექსანდრე მიიცვალა – ამავე წელსა და ამავე თვესა მის წილ ძე მისი ბაგრატ მეფე იქმნა – და მასვე წელსა, თვესა ივლისსა უღალატა დედინაცვალმან და ზოგმა მისმა ორგულმა ყმებმა, დაიჭირეს და თვალი დაწუეს სამს წელიწადს იმერეთი ოხერ და უმკვიდრო იქნა: ზოგჯერ დადიანს ეჭირა, ზოგჯერ ყიზილბაშთაგან, ზოგჯერ ურუმთაგან და ერთს წელს გურიელიც მეფობდა. ესეთი უსაზომო ჭირი იქნა ამისის დაშავებითა და :ვ: (3) წელიწადს (1663) კათალიკოზმან ჩხეტძემ სვიმეონ და მისმა ძმამ სახლისუხუცესმან სეხნიამ და გენათელმან ლორთქიფანიძემ გედეონ დიდის ცდითა მოიყვანეს და გააბატონეს (ივულისხმება ბაგრატ IV) თვესა ივლისსა ოცდაექვსსა” (ჟორდანიას 1897: 477).

მეფე არჩილის წინააღმდეგ მოწყობილი შეთქმულების ორგანიზატორთა შორის გენათელ ეპისკოპოსს ასახელებს ფრანგი მოგზაური ჟან შარდენიც, რომელიც 1672–73 წლებში საქართველოში იმყოფებოდა. მისი თქმით, „შეთქმულების სულის ჩამდგმელები იყვნენ მეფის კარის ვეზირი და ეპისკოპოსი

გენათელი“ (შარდენი 1975: 241).

დასავლეთ საქართველოში არეულობა არ ცხრებოდა. ლევან III დადიანმა არ ცნო ბაგრატი იმერეთის მეფედ და 1663 წელს მასზე გამოილაშქრა. ბაგრატი დაამარცხა დადიანი და დაატყვევა კიდეც (მეტრეველი 2012: 19). ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ბაგრატი დატყვევებულ დადიანს წაართვა ცოლი - თამარი და თვითონ შეირთო. ხოლო თამარის და თითია, რომელიც ცოლად ესვა, განაგდო. ლევანს ცოლად თავისი და, გოშაძის ნაცოლარი თინათინი შერთო: „რომელსა ესევე დადიანი ლევანცა შესწამოდა, რეცა მრუშებად მის ქალისა თანა“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 837). ლევან დადიანი დედოფალ თინათინთან ერთად ოდიშში გაისტუმრეს.

ანტიოქიის პატრიარქის მაკარიოსის მტკიცებით, რომელიც 1664–65 წლებში საქართველოში იმყოფებოდა, დედოფალი თამარის ლევან III დადიანთან გაცილება და მისი მეფე ბაგრატზე დაქორწინება, აგრეთვე დადიანისთვის მეფის დის თინათინის ცოლად შერთვა, იმერელი თავკაცების და კერძოდ აფხაზეთის კათალიკოსის სვიმონის ინიციატივით მოხდა, რათა მეფე-მთავარს შორის დაპირისპირება აღარ გაგრძელებულიყო (ასათიანი 1973: 50). როგორც შემდგომმა მოვლენებმა ცხადყო, ამ „ორიგინალურმა გეგმამ“ არ გაამართლა.

3. ცხვილოელის თქმით, ლევან III დადიანს მეფე ბაგრატ IV-მ გენათელი გედეონ ლორთქიფანიძის რჩევით წაართვა ცოლი (კარბელაშვილი 1892: 11). ამ ფაქტის შესახებ ანალოგიურ ცნობას გვაწვდის ჟან შარდენი. მისი თქმით, მეფე ბაგრატს თამარის ცოლად შერთვა გენათელმა ეპისკოპოსმა შთააგონა. თუმცა შარდენი გენათელი ეპისკოპოსის სახელს არ ანსენებს: „ეპისკოპოსმა გენათელმა რომელიც იმერეთში მეტად ღირშესანიშნავი პიროვნებაა, იგი (თამარი ბ. გ.) პირველივე ნახვისთანავე უსაზღვროდ შეიყვარა. იგი მდიდარია (საუბარია გენათელ ეპისკოპოსსზე ბ. გ.). მან ძვირფასი საჩუქრები მიართვა მას (თამარს) და ისე აშკარად, თითქოს ის მისი ცოლი იყოს. ეშმაკობა, რომელსაც ამ ეპისკოპოსმა მიმართა, რათა ეს მზეთუნახავი ტყვე გაეჩერებინა იმერეთში, მეტად იშვიათი და გონებამახვილურია. მან ეს დედოფალი, მის სილამაზეზე ოსტატური თხრობით შეაყვარა საბრალო უსინათლო მეფეს,

ბაგრატს, და როდესაც ბაგრატს სიყვარულის ცეცხლი მოედო, შესთავაზა მისი შერთვა: – თქვენო უდიდებულესობავ! – უთხრა მან. – თქვენ დაკარგეთ მეუღლე, ახალციხის ფაშამ წაიყვანა იგი (საუბარია ქეთევანზე) და ღმერთმა იცის რა მოუვიდა მას: თქვენი დანიშნული, საქართველოს მეფისნაცვლის ძმისწული, ჯერ კიდევ ბავშვია, როდის შეერთავთ თქვენ მას სინამდვილეში? დაე, თქვენმა უდიდებულესობამ შეირთოს სამეგრელოს დედოფალი, ის ხომ და არის იმ ქალისა, რომელიც თქვენ, თქვენი თანხმობით დაგინიშნეს, და მკვიდრი ბიძაშვილი იმისა, რომელიც თურქებმა მოგტაცეს. გარდა ამისა, იგი ულამაზესია. ჭკუით და სილამაზით მის მსგავს ქალს თქვენ ვერასოდეს შეერთავთ. მეფემ გულუბრყვილოდ მიიღო მისი რჩევა; არ დაეჭვებულა, რომ იგი თავის მრჩევლის საქმეს უფრო აკეთებდა, ვიდრე თავისას. დედოფალმაც გულლიად მისცა თავისი ხელი“ (შარდენი 1975: 244).

ძნელია იმის თქმა, თუ რამდენად შეესაბამება სინამდვილეს შარდენის ეს ცნობა, მაგრამ XVII საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში არსებული ვითარების გათვალისწინებით, გამორიცხული არაფერია. სამწუხაროდ, იმხანად ერში არსებული ზნეობრივი სისუსტის გამოვლინებები, სასულიერო პირების მოქმედებებშიც აისახა.

ბერი ეგნატაშვილის გადმოცემით: „ხოლო მუნ უფროსად და უმეტესად განძრავლდა და გარდაემატა ცოდვა იგი ვიდრე დღეისამდე... რამეთუ თვით მუნ – მყოფნი მღვლელთ-მთავარნიცა და სამღვლელოთაგანნი შეირინნეს ბოროტითა მით სენითა, რამეთუ არა იყო პირველ ლევან დადიანსა და ალექსანდრესა, ამათთა ჟამთა შინა შემოვიდა წარსაწყმედელად სულთა მათთა, რამეთუ ესე ესრეთი ქმნა...“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 428).

XVII ს-ის 60-იან წლებში, დასავლეთ საქართველოში საეკლესიო წესების თუ ქრისტიანული ეთიკისა და ცხოვრების ნორმების დარღვევების შესახებ ნათქვამია ანტიოქიის პატრიარქის მაკარიოსის აღწერილობაშიც. საქართველოში ჩამოსული მაკარიოსი იბრძოდა აღნიშნული დარღვევების წინააღმდეგ. ამ თემებზე სასაუბროდ ის ხშირად ხვდებოდა აფხაზეთის კათალიკოს სვიმონს. ანტიოქიის პატრიარქს დაუსჯია დამნაშავე მაღალი საეკლესიო პირები (ანტიოქიელი პატრიარქები ქართულ ეკლესიას და განსაკუთრებით აფხაზეთის საკათალიკოსოს თავის

სამწყსოდ თვლიდნენ და ცდილობდნენ გავლენა ჰქონოდათ მასზე. ასეთი მცდელობა ანტიოქიელ პატრიარქებს VIII, XI და XV საუკუნეებშიც ჰქონდათ) და გაულაშქრია იმხანად გავრცელებული ტყვის სყიდვის წინააღმდეგ. მაკარიოსი ცდილობდა შეერიგებინა იმერეთის მეფე ბაგრატ IV და ლევან III დადიანი (ასათიანი 1973: 22), მაგრამ მისმა ცდებმა შედეგი ვერ გამოიღო.

დავუბრუნდეთ შარდენის ცნობას. შარდენი განსხვავებით პ. ცხვილოელისაგან, გენათელი ეპისკოპოსის სახელს არ ახსენებს. იმხანად, როდესაც აღნიშნული მოვლენები ხდებოდა და რომელ ზედაც შარდენი საუბრობს (1663 წ.), გელათის საეპისკოპოსო კათედრა გედეონ ლორთქიფანიძეს ეჭირა. სწორედ გედეონი უნდა ყოფილიყო შარდენის მიერ ნახსენები გენათელი ეპისკოპოსი, რომელმაც საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე, მეფე ბაგრატ IV-ს სამეგრელოს დედოფლის თამარის შერთვა ურჩია ცოლად. ამ ფაქტს პ. ცხვილოელის ზემოთ მოყვანილი ცნობაც ადასტურებს. გედეონ გენათელისა და დედოფალი თამარის „რომანი“ წლების განმავლობაში გაგრძელებულა, რასაც შარდენის შემდგომი ცნობები ცხადყოფს. შარდენი საქართველოში 1672 წლის სექტემბერში ჩამოვიდა. 1673 წლის იანვრის დასაწყისი იმერეთში გაატარა. ამ პერიოდში ესტუმრა იგი გენათელ გედეონ ლორთქიფანიძეს, რომელიც ჩხარში იმყოფებოდა დედოფალ თამართან ერთად. შარდენი დედოფლისა და გენათელი ეპისკოპოსის მიჯნურობის მოწმე გახდა. მისი გადმოცემით: „ეპისკოპოსმა გენათელმა ლამის თვალებით შეჭამოს იგი (საუბარია დედოფალ თამარზე). მრუშული სიყვარული არასოდეს ყოფილა ასე გამჟღავნებული და ასეთი თავშეუკავებელი. საკმარისია ერთხელ შეხედოთ ამ მიჯნურებს, რომ მიხვდეთ, თუ რა ურთიერთობაშიც არიან ისინი ერთმანეთთან“ (შარდენი 1975: 285).

გედეონ ლორთქიფანიძე ქვეყანაში შექმნილი მძიმე ვითარების ჟამს აქტიურად იყო ჩართული საერო საკითხების მოგვარებაში, მაგრამ პარალელურად თავის სამწყსოს ზრუნვას არ აკლებდა. გელათის საეპისკოპოსოსთვის ყიდულობდა მიტოვებულ ადგილ-მამულებს და ასახლებდა გლეხებს. 1664 წლის შეწირულების სიგელში გედეონ გენათელი აღნიშნავს: „...მოსავმან და მსასობელმან მისა და სახისა თქვენ... (ლორთქიფა) ნიძემან გენათელ ნიკოლოზ წმიდელმა გედეონ საკუთარქმნილი მამული

შენი... ესრეთს იწროებასა, ოხრებასა და მწ(უხარებასა იყო ბ. გ.) ოთხსა ხუთს წელიწადს რომე... ესეთი შფოთი და ურვა მას აქეთ... (არავის) (ს)მენოდა და ბძანებითა თქვენითა... ტაძარსა თქვენსა მო(საყდ)ერ ვექმენ და ესეთი ცდა და ღონისძიება ვქენით, რომე ერთს მონასა და მეგობარსაც არა ეჯერა ყმასა თქვენსა და არცა რამე დაკლებული იქმნა მამულის მის თქვენთვის შემოწირულისა. მას აქათ მოხედვა ჰყო ღონ (ღმერთმან) წყალობისა თვალითა იმერეთსა ზედა და მკვიდრი პატრონი ვიშოვნეთ და ქვეყანამ დაწყნარება და დამშვიდება დაიწყეს. მას აქათ ვიგულებთ და ვიგულისმოდგინეთ დაბძანებითა მეფეთ მეფისა პატრონისა ბაგრატიისათა და დედოფალთ დედოფლისა ქართველთ მეფის ასულისა პატრონისა თამარისათა კაცია კუჭაიძისაგან მაჭოტოური ვიყიდეთ არგვეთს, ძველი ციხე იყო და აღშენება დაუწყეთ და გლეხებს დასახლება: და საზღვარი ამის მუხურის მთამდის სკანდურს დაღმა, სკანდის შარას შემოღმა აქეთ თხილთა წყაროს ღელემდის და იქით სკანდის ღელემდის. ამ შვაზედ რაც მიწა ადგილია, ყველა უკლებლად და ხელშეუვალად ვიყიდე, არას კაცს ამაშიდ ღმერთმან უწყის არა ნაძალადევი და არა ნაუსამართლევი არა ურევია რა, ჩემის ალალის თეთრით მიყიდა... დაიწერა წიგნი ესე ქკსა (ქორონიკონსა) :ტ. ნ. ბ: (1664) ხელითა ფრიად ცოდვილისა მღღლისა თეოდოსისათა.“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 1534. კაკაბაძე 1921ა: 69).

იმერეთში სიმშვიდემ ვერ დაისადგურა. 1666 წელს მეფე ბაგრატს განუდგა სახლთუხუცესი სეხნია ჩხეიძე, მოიყვანა ოსმალნი და ქუთაისის ციხეში ჩააყენა. 1667 წელს ბეჟან ლორთქიფანიძემ ოსმალური გარნიზონი ამოწყვიტა, ციხე დაიბრუნა და მეფე ბაგრატს ჩააბარა (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 838).

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ტყვეობაში მყოფ დედოფალ დარეჯანს, ახალციხის ფამასთვის იმერეთში გამეფების სანაცვლოდ ოცი ათასი მარჩილის გადახდა აღუთქვამს. რადგან დარეჯანს ვერცხლი არ ჰქონდა, ძმისწული ქეთევანი დაუწინდავს. ქეთევანი შაჰნავაზმა დაიხსნა და თავის ვაჟზე დააქორწინა. ხოლო ფაშამ როდესაც დაპირებული თანხა მიიღო, 1668 წელს წამოიყვანა ახალციხიდან დედოფალი დარეჯანი მეუღლესთან ერთად და იმერეთში გააბატონა. მეფე ბაგრატი ქართლში გაიხიზნა

შაჰნავაზთან. ოსმალებმა დაარბიეს იმერეთი და შემუსრეს ეკლესია-მონასტრები: „დასუეს დარეჯან და ვახტანგ მეფედ და წარვიდა ფაშა ალაფთა სავსე ახალციხეს“ (ბატონიშვილი ვახუშტი: 839).

პარიზის ქრონიკის მიხედვით, დარეჯანის იმერეთში გაბატონების შემდეგ, ბაგრატი ლეჩხუმში გაიხიზნა (პარიზის ქრონიკა 1980: 115). შარდენის ცნობით, ბაგრატი დედოფალ თამართან ერთად რაჭის ციხე-სიმაგრეს შეეფარა (შარდენი 1975: 246). თვით მეფე ბაგრატი რუსეთის მეფის ალექსი მიხაილის ძისადმი მიწერილ წერილში აღნიშნავდა, რომ „ოსმალებთან შებრძოლება არ შეგვეძლო, ლიხთ-იმერეთი დავტოვეთ და რაჭა-ლეჩხუმში გაემაგრდითო“ (Борще 1861: 84). ვფიქრობთ, ეს ცნობები უფრო შეესაბამება სინამდვილეს. ბაგრატი არა ქართლში, არამედ რაჭა-ლეჩხუმში უნდა გახიზნულიყო.

ზემოთ მოყვანილი მოვლენების შესახებ მოგვითხრობს გედეონ გენათელიც „ქორონიკონსა: ტ. ნ. ვ: (1668) დედოფალმან ნესტან-დარეჯან ჩამოიყვანა ურუმისა ლაშქარი და მრავალი ავი ქნა და მრავალი სოფელი წახდა და კიდეცა შიმშილობა იქნა. იმ წელსა მე გენათელმა გედეონ ხიდი ავაშენე ჭიშურაზე და სულის ჩემის საოხად, და ვინაც შენდობა ბრძანოთ, ღმერთმა თქვენცა შეგიხდეს: ამინ: ქ. მეორესა წელსა (ე. ი. 1669 წ.) გელათს წყალ-წითელზედ ვაშენებდი ხიდსა და არ დამცალეს რაჭველებმა, თვარა გათავებას უპირობდი. იმა წელსა აღდგომა აპრილსა თერთმეტსა იყო“ (ჟორდანიას 1897: 485). გენათელი გედეონი არ აკონკრეტებს, რატომ შეუშალეს ხელი რაჭველებმა წყალწითელაზე ხიდის მშენებლობაში.

იმერეთში დარეჯანისა და ვახტანგის ბატონობა არც ამჯერად გაგრძელებულა დიდხანს. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით: „მაშინ დარეჯანს და ვახტანგს ჰყვნეს სანდოდ თვისად ლაშხისშვილი ხოსია თავი ლეჩხუმისა, და სცხო ძირონიცა დარეჯან ხოსიას, და განაგებდნენ იმერეთსა. შემდგომად შეიზრახნენ იმერნი, გარდმოიბირეს ხოსია და შეუჩინეს დარეჯანს და ქუთათისს ციხესა შინა, აღძკაზმელი თავისა თვისისა დილასა დარეჯან დედოფალი მოჰკლა შუბითა ხოსიამ. ხოლო იმერთა ასპარეზსა ზედა მიმომთხველი ვახტანგცა მოჰკლეს. მოიყვანეს გურიელი დემეტრე და დასუეს მეფედ, ქორონიკონსა :ჩქდჳ:“ (1668)

(ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 839). იმერლებმა არც დემეტრე გურიელის მეფობა ისურვეს, შეიპყრეს, „აღმონადნეს თვლნი“ და იმერეთიდან გააძევეს. შაჰნავაზს სთხოვეს იმერეთში ბაგრატიის დაბრუნება. 1668 წელს იმერეთში კვლავ ბაგრატი გამეფდა (იქვე).

„პარიზის ქრონიკაში“ აღნიშნული ამბავი სხვაგვარად არის გადმოცემული. ამ ქრონიკის მიხედვით, დედოფალ დარეჯანის წინააღმდეგ სეხნია ჩხეიძემ და ხოსია ახვლედიანმა „პირობა შეკრეს.“ დედოფალმა ეს ამბავი შეიტყო და შეთქმულები თავისთან იხმო. ხოსია ახვლედიანმა დედოფალს ერთგულება შეჰფიცა, დედოფალი ამ ფიცს მიენდო: „დედოფალი ქუთათის გარ იდგა, მეორეს დღეს ხორა (ხოსია?) ახვლედიანი, სეხნია ჩხეიძე შუადღეს უკან შევიდნენ სოფრონ გენათელი და დედოფალი იმათი მიმდევრი ვეზირობდნენ, ჯერ სოფრონ გენათელსა ჰკრეს შუბი და გაიყვანეს და დასჭრეს ლეკურიითა, დედოფალს გულს თოფი ჰკრეს და ორმა იმისმა მხლებელთ მოიტაცეს, ციხისაკენ წაიყვანეს, კინკილთ მაჰმადი ფაშა და ციხის თათრები მოდგომილი ჰყვანდათ, ახვლედიანს და სეხნია ჩხეიძეს მხლებელი და საქონელი ციხეში იყო, დედოფლისა ციხის კართან რომ მივიდა იმ დროს შუბი მისცეს და მოკლეს დედოფალი, ჭუჭუნაშვილს ვახტანგს თავი გააგდებინეს, საქონელი და მხლებელი აიფორაქეს... დედოფალი ქუთათის ყოვლადწმიდის დეკანოზმა წმიდის კარისბჭეში დამარხა... მერემე დედოფალი წელიწადზედა მოიღეს, გელათს დამარხეს, ბაგრატ თავიანთის მემკვიდრე ბატონისშვილი გააბატონეს ცოტახანს უკან“ (პარიზის ქრონიკა 1980: 116).

სოფრონ გენათელს იხსენიებს პ. ცხვილოელიც, თუმცა იგი განსხვავებით „პარიზის ქრონიკისა,“ სოფრონის გენათლობას 1529-1544 წლებით საზღვრავს და აღნიშნავს, რომ როცა: „ბაგრატ მეფემ ლიხთ იმერი სამ საეპისკოპოსოდ გაჰყო, გენათლობა მას (სოფრონს ბ. გ.) მისცა“ (კარბელაშვილი 1892: 11). ჩვენ არ ვიცით, რა წყაროზე დაყრდნობით გადმოგვცემს აღნიშნულ ცნობას პ. ცხვილოელი, მაგრამ ფაქტია, რომ ის სინამდვილეს არ შეესაბამება და ამას ჩვენს მიერ ზემოთ მოყვანილი დოკუმენტები ცხადყოფენ, რომლის განხილვასაც აქ აღარ შეუდგებით. უნდა აღინიშნოს, რომ პ. ცხვილოელის მიერ შედგენილ გენათელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიურ რიგში, სხვა

მრავალი უზუსტობაცაა დაფიქსირებული.

ჩვენ ვიცით, რომ 1668 წელს, როდესაც დედოფალ დარეჯანის მკვლელობა მოხდა, გელათის საეპისკოპოსო კათედრა გედეონ ლორთქიფანიძეს ეკავა, რასაც ადასტურებს მის მიერ იმავე წელს გაცემული სიგელი, (აღნიშნული სიგელი ზემოთ დავიმოწმეთ). ვფიქრობთ, „პარიზის ქრონიკაში“ გენათელი ეპისკოპოსის სახელი – სოფრონი, შეცდომით არის მოხსენიებული გედეონის ნაცვლად. ეს შეცდომა გაიმეორა პ. ცხვილოელმაც და თავის მხრივ კიდევ ერთი შეცდომა დაუმატა, როდესაც სოფრონის გენათლობის წლები განსაზღვრა. თუმცა პ. ცხვილოელის ცნობაში არის ერთი საგულისხმო ფაქტი, სადაც აღნიშნულია, რომ: „ესე სოფრონ დედოფალს თანაყოფოდა“-ო (კარბელაშვილი 1892: 11). პ. ცხვილოელი დედოფლის სახელს არ ახსენებს. ამ ცნობას თუ გედეონ გენათელისა და დედოფალ თამარის მიჯნურობას დავუკავშირებთ, რომელზედაც შარდენი საუბრობს, ჩვენი ვარაუდი უფრო სარწმუნო გახდება „პარიზის ქრონიკაში“ ნახსენებ სოფრონ გენათელისა და გედეონ გენათელის იდენტურობის შესახებ. ძნელი სათქმელია, რამდენად შეესაბამება სინამდვილეს „პარიზის ქრონიკაში“ აღწერილი ამბავი, რომელიც გენათელის დაჭრას შეეხება, თუმცა არ არის გამორიცხული, რომ დედოფალთან მყოფი გენათელი ეპისკოპოსი თავადაც შეთქმულების მსხვერპლი გამხდარიყო.

დედოფალ დარეჯანის მკვლელობის ამბავს გადმოგვცემს ჟან შარდენიც, მაგრამ ამ შემთხვევაში იგი გენათელ ეპისკოპოსს არ ახსენებს. ფრანგი მოგზაურის თქმით, ხოსია ლასხიშვილის მკვლელობა, სახელად ხოსიამ, შეძლო დედოფლის დარწმუნება მის ერთგულებაში, რაჭის ციხე-სიმაგრეში შეხიზნულ ბაგრატს კი ფარულად შეატყობინა: იმერეთში ჩამოდი და დედოფალს ან მკვდარს ან ცოცხალს ჩაგაბარებო. ხოსიამ ღალატით მოაკვლევინა დარეჯან დედოფალი. მისი მეუღლე ვახტანგ ჭუჭუნიაშვილი კი ხელფენშეკშეკრული მიჰკვარეს ბაგრატ IV-ს. „ბაგრატმა როგორც კი შეიგრძნო მისი (ვახტანგის) მიახლოება, უთხრა: – მოღალატე! შენ თვალები დამთხარე, მე კი გულს ამოგვლეჯ! – თქვა თუ არა ეს, ბრძანა ახლოს მიეყვანათ ამ უბედურთან და ხელის კანკალით რამდენჯერმე ხანჯალი ჩასცა“ (შარდენი 1975: 246).

„პარიზის ქრონიკის“ და შარდენის ცნობები ერთმანეთს ემთხვევა იმ საკითხში, რომ ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობისგან განსხვავებით, დედოფალი დარეჯანი არა ზოსია ლასხიშვილმა, არამედ ზოსია ახვლედიანმა მოკლა. ბაგრატ IV-ის იმერეთში დაბრუნება კი ლეჩხუმის თავის სარდალ დიმიტრის მეშვეობით მოხდა. უნდა აღინიშნოს, რომ 1669 წლის ახლო ხანებში შედგენილ დოკუმენტში – „განჩინება ცაგერის ტაძრისა და ლეხანელთა მამულის საქმეზე,“ ლეჩხუმის თავად ზოსია ახვლედიანი იხსენიება (ქ.ს.დ. 1972: 124).

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, 1669 წელს ბაგრატის იმერეთში დაბრუნების შემდეგ, სახლთუხუცესმა სეხნია ჩხეიძემ ქუთაისის ციხე კვლავ ოსმალებს გადასცა, რომლებიც იქიდან მოყოლებული თითქმის ასი წლის განმავლობაში ფლობდნენ იმერეთის სატახტო ქალაქს.

მეფე ბაგრატმა ოსმალური აგრესიის შესაჩერებლად დახმარება რუსეთის მეფეს ალექსი მიხეილის ძეს სთხოვა და 1668 წელს რუსეთში ელჩობა გაგზავნა. ბაგრატს ალექსი მიხეილის ძესთან პირველი ელჩობა 1667 წელს ჰყავდა გაგზავნილი დიმიტრი (ეზეკიელი) არეშიძის ხელმძღვანელობით. ამ დროს იმერეთში მორიგი გადატრიალება მოხდა და სამეფო ტახტი დარეჯანმა დაიკავა, რომელმაც მოსკოვში ელჩობის გაგზავნაც მოასწრო. თუმცა რუსეთიდან მობრუნებულ დიმიტრი ეზეკიელს სამეფო ტახტზე კვლავ ბაგრატი დახვდა. იმხანად რუსეთში იმყოფებოდა დარეჯანის ძმიშვილი ერეკლე (იგი ნიკოლოზადაც იწოდებოდა) ბატონიშვილი, რომელიც რუსეთის სამეფო კარს იმერეთში მიმდინარე მოვლენების შესახებ ცნობებს აწვდიდა.

დარეჯანის მიერ რუსეთში ელჩების გაგზავნამ, როგორც ჩანს, იმერეთის მთავრობის მხრივ მოსკოვში ახალი ელჩობის გაგზავნა განაპირობა. საჭიროდ მიიჩნიეს ალექსი მიხეილის ძისათვის დროულად შეეტყობინებინათ, რომ იმერეთში კანონიერი მემკვიდრე იჯდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში შეიძლებოდა რუსეთს დარეჯანისთვის ანგარიში გაეწია და ერეკლესათვის შეეწყო ხელი საქართველოში ჩამოსასვლელად (ტივაძე 1977: 123). როდესაც ერეკლე ბატონიშვილი დარწმუნდა, რომ კახეთის დასაბრუნებლად რუსეთი ჯარით არ დაეხმარებოდა და თავისი ძალებით კი მიზანს ვერ მიაღწია, XVII ს-ის 60-იანი წლების

მიწურულს იმერეთში გამეფებას შეეცადა (ტივაძე 1977: 124). ერეკლე ბატონიშვილი ბაგრატ IV-ის მოწინააღმდეგე იყო, ამიტომ მოსკოვში ჩასულ იმერეთის ელჩობას ხელს უშლიდა დიპლომატიური მოლაპარაკებების წარმოებაში.

ბაგრატის მიერ გაგზავნილი ელჩობა 1669 წლის 23 ნოემბერს მოსკოვს ეწვია. ელჩობა 26 კაცისგან შედგებოდა. მათ შორის იყვნენ მიტროპოლიტი ევდემონი, ზოგიერთი წყაროებით გედეონი, დიმიტრი – ეზეკიელი არეშიძე, დავით გრიგორიევი და სხვანი (იქვე, 123).

მეფე ბაგრატი რუსეთის მეფის ალექსი მიხეილის ძისადმი მიწერილ წერილში, გაგზავნილი ელჩობის ხელმძღვანელად მიტროპოლიტ ევდემონს ასახელებს: „ბედნიერს ხელმწიფეს ჩვენი ელჩი ესმოდ და ჩვენი კარის წინამდგომი მიტროპოლიტი ევდემონ და ისევ დიმიტრი ეზეკიელი არეშიძე, თილმაჯი მოლე გოცაძე, ზინდარი ჯაფარიძე და მეჯინიბეხუცესი ბუაძე... გვიახლებია“ (Броссе 1861: 85). რუსულ წყაროებში კი მიტროპოლიტი ევდემონი – გედეონად არის მოხსენიებული: „7178 го (1669) ноября 23 дня приехали в Москву имеретинские земли митрополит Гедеон (он же Иевдемий) да имеретинского Баграта царя посол Дмитрий Езекилеев....“ (პაიჭაძე 1970: 161).

მიტროპოლიტი ევდემონი გენათელ გედეონ ლორთქიფანიძედ მიიჩნია თ. ტივაძემ (ტივაძე 1977: 123). ბაგრატის მიერ 1669 წელს რუსეთში ჩასული ელჩობის ხელმძღვანელად გედეონ ლორთქიფანიძეს ასახელებს ბ. ლომინაძე (ბ. ლომინაძე: 1955 47). ჩანს, ბ. ლომინაძე ეყრდნობოდა პ. ცხვილოელის ცნობას, რომლის მიხედვით გენათელი გედეონი: „წარგზავნილ იქმნა მეფე ბაგრატისაგან მოსკოვში დესპანად ოქმით რუსეთის მეფესთან 1669 წ. ამ დროს აქ იყო ბატონიშვილი ნიკოლოზ (ნაზარალიხანი), მომხრე ბაგრატის დედინაცვლისა დარეჯანისა (დედიდისა თუ მამიდისა), ანუ მოწინააღმდეგე ბაგრატისა და მისი დესპანის გედეონისა. ამასა ჰკითხეს ვითარება ბაგრატის და დარეჯანის შორის შფოთისა, და სრული სიმართლე უამბო რუსთ მთავრობასა, ე. ი. უმანკობა თვალ-დამწვარის ბაგრატისა და ბოროტება დარეჯანისა, მეფე ალექსანდრეს ქვრივისა. ამასათვის ნიკოლოზი გადაეკიდა გედეონს და იმდენი აბეზლა რუსეთის მთავრობასთან,

რომ გედეონი დააპატიმრებინა 1672 წ. დეკემბერში კირილეს მონასტერში, სადაც 3 წელიწადი იტანჯებოდა საცოდავი. მხოლოდ დედოფლის ელენეს (ნიკოლოზის დედის) თხოვნით გაანთავისუფლეს გედეონი 1676 წ. სექტემბერში და მობრუნდა სამშობლოში. გედეონის დესპანობის შესასრულებლად ბაგრატმა თან დაადევნა ევდემოს ჭყონდიდელი (კარბელაშვილი 1892: 11). უნდა აღინიშნოს, რომ ევდემოს ჭყონდიდელი არ ფიქსირდება მეფე ბაგრატის მიერ რუსეთის მეფისადმი მიწერილ წერილში, სადაც იმერეთის ელჩობის წევრებია მოხსენიებული (Броссе: 1861: 85).

გ. მჭედლიძის აზრით, იმერეთის ელჩობის ხელმძღვანელი მიტროპოლიტი ევდემონი, რომელიც რუსულ წყაროებში გედეონად იხსენიება, არ არის გენათელი გედეონ ლორთქიფანიძე. აღნიშნულ ავტორს თავისი მოსაზრების დასადასტურებლად მოყავს ფრაგმენტი გ. პაიჭაძის მიერ გამოქვეყნებული დოკუმენტიდან, სადაც ნათქვამია: „И послан он митрополит квеликому государю от Баграта царя а не от боярина ево от князя Дмитрея. А имя де ему митрополиту Евдегий. А как де его в Астрахани написали в подоржной Гедеоном, и он тем имя не мучал писатся. А назывался де он в Астрахани Евдегием же, а не гедеоном. А для чего Гедеоном его написали, того неведает“ (მჭედლიძე...2008 182. პაიჭაძე 1970: 165).

გ. მჭედლიძეს აღნიშნული აქვს ის ფაქტიც, რომ ბაგრატ IV-ის მიერ ალექსი მიხეილის ძისადმი გაგზავნილ წერილში, რომელიც მ. ბროსეს მიერ იქნა გამოქვეყნებული, აფხაზეთის კათალიკოს ეფთვიმისა და ქუთათელი მიტროპოლიტი სვიმონის შუამდგე, გელათის ეპისკოპოსად გედეონია მოხსენიებული: „დიდისა დავით აღმაშენებლისა დიდის საყდრის გაენათისა გაენათელ მიტროპოლიტი გედევან....“ (Броссе 1861: 82). ხოლო იმავე წერილში მეფე, მოსკოვში გაგზავნილ ელჩად მიტროპოლიტ ევდემონს იხსენიებს: „ბედნიერს ხელმწიფეს ჩვენი ელჩი ეხმო და ჩვენი კარის წინამდგომი მიტროპოლიტი ევდემონ... გვიახლებია“ (იქვე, 85). აქედან გამომდინარე გ. მჭედლიძე მართებულად ასკვნის, რომ არ შეიძლება ბაგრატ IV-ს და სამეფო კარს, რომელმაც შეადგინა მოსკოვში მეფის სახელზე გასაგზავნი წერილი, არ

სცოდნოდათ საკუთარი ელჩის სახელი და არასწორად ჩაეწერათ საელჩოს შემადგენლობა (მჭედლიძე... 2008: 183). აღნიშნული ფაქტებიდან გამომდინარე მიჩნეულია, რომ რუსეთში ელჩად მივლინებული მიტროპოლიტი ევდემონი არა გენათელი გედეონ ლორთქიფანიძე, არამედ ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი ევდემონია, რომელიც რუსეთში გამგზავრებამდე მიტროპოლიტად აამაღლეს, ხოლო ევდემონის საქართველოში არყოფნის დროს, 1669-1673 წწ: ნიკორწმინდის კათედრა გედეონ ლორთქიფანიძეს შეუთავსეს და ამიტომ იწოდება გედეონი გენათელ-ნიკორწმინდელად. 1677 წელს სამშობლოში დაბრუნებულ ევდემონს, ნიკორწმინდელობა დაუბრუნეს, გედეონი კი გენათელად დარჩა (მჭედლიძე... 2008: 184).

ეს მოსაზრება სიზუსტეს მოკლებულია. 1). გედეონ ლორთქიფანიძე გენათელ-ნიკორწმინდელად იხსენიება 1664 წლის დოკუმენტში, რომელიც ზემოთ მოვიყვანეთ. შემდგომი ხანის საბუთებში ის მხოლოდ გენათელად ჩანს. მას 1669 წლისათვის ნიკორწმინდის კათედრა აღარ ეჭირა, რაც დასტურდება ბაგრატ IV-ის მიერ 1669 წელს რუსეთის მეფისადმი გაგზავნილ წერილში, სადაც ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად დავითია მოხსენიებული (Броссе 1861: 82). რაც შეეხება მიტროპოლიტ ევდემონს, ასეთი სახელის მქონე ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი არც 1669 წლამდე და არც 1677 წლის შემდეგ არსებულ საბუთებში არ ფიქსირდება.

2). გ. მჭედლიძის მტკიცებით, გედეონ ლორთქიფანიძე 1669 წელს რუსეთში არ გამგზავრებულა, ის იმერეთში იმყოფებოდა და 1682 წლამდე გელათის საეპისკოპოსო კათედრას განაგებდა (მჭედლიძე... 2008: 184), რაც აგრეთვე არ შეესაბამება სიმართლეს. გედეონ ლორთქიფანიძეს 1663 წლიდან 1682 წლამდე უწყვეტად გელათის საეპისკოპოსო კათედრა არ სჭერია, რადგან 1673 წლის საბუთში, გენათელად დავით ნემსაძე იხსენიება (ბურჯანაძე 1958: 38), მის შემდეგ კი გენათელი ეპისკოპოსი გრიგოლი გახდა, (ამ საკითხებზე ქვემოთ შევჩერდებით). გ. მჭედლიძე დავით ნემსაძის გენათელ ეპისკოპოსად მოღვაწეობის პერიოდს 1657-1664 წლებში ვარაუდობს, რაც აგრეთვე არ შეესაბამება სინამდვილეს. 1678 წლის საბუთში გენათელად კვლავ გედეონ ლორთქიფანიძე ჩანს (კაკაბაძე 1921ა: 77). ჩნდება კითხვა: სად იყო გედეონ

ლორთქიფანიძე 1673 წლიდან 1678 წლამდე? ან ვინ იყო წასული რუსეთში ელჩად, თუ არა გედეონ ლორთქიფანიძე?

ბუნებრივია, ეჭვს ბადებს მეფე ბაგრატის მიერ ელჩად მოხსენიებული სამეფო კარის წინამდგომი მიტროპოლიტი ევდემონის გენათელ გედეონ ლორთქიფანიძესთან გაიგივება. ამ ეჭვს აძლიერებს ის ფაქტიც, რომ 1668 წლის მარტში რუსეთიდან გამოსტუმრებული მეფე ბაგრატ IV-ის ელჩი დიმიტრი ეზეკიელი, იმავე წლის (1668) დეკემბერში ახალი მისიით ისევ თერგზე იყო (ტივაძე 1977: 123). დიმიტრი ეზეკიელთან ერთად თერგზე იმყოფებოდა მიტროპოლიტი ევდემონი და დელეგაციის სხვა წევრებიც, სულ 26 კაცი. ამრიგად, ბაგრატ IV-ის ელჩობა იმერეთიდან 1668 წლის შემოდგომაზე გამგზავრებულა. ზემო დამოწმებულ დოკუმენტში კი, სადაც გენათელი გედეონ ლორთქიფანიძე 1668 წელს ჭიშურაზე ხიდის აშენების შესახებ საუბრობს, დასძენს, რომ: „მეორესა წელსა (ე. ი. 1669 წელს ბ. გ.) გელათს წყალ-წითელაზედ ვაშენებდი ხიდსა და არ დამაცალეს რაჭველებმა, თვარა გათავებას უპირობდი იმ წელს აღდგომა აპრილსა თერთმეტსა იყო“ (ჟორდანიას 1897: 485). ამ ცნობიდან ჩანს, რომ გენათელი გედეონი 1669 წელს გელათში იმყოფებოდა, შესაბამისად ის ვერ იქნებოდა იმ ელჩობის წევრი, რომელიც 1668 წლის შემოდგომაზე რუსეთში გაემგზავრა. ამგვარად, პ. ცხვილოელის ცნობა 1669-1676 წლებში გენათელი გედეონ ლორთქიფანიძის რუსეთში ელჩობის შესახებ (კარბელაშვილი 1892: 11), სინამდვილეს არ შეესაბამება.

მეფე ბაგრატ IV-ის მიერ 1668 წელს რუსეთში გაგზავნილი ელჩობის საქმიანობაზე, ამჟამად მუშაობს თ. ჯოჯუა, რომლის გამოკვლევით რუსეთში მივლინებული ელჩი მიტროპოლიტი ევდემონი, არა გედეონ ლორთქიფანიძე, არამედ ევდემონ ინასარიძეა, რომელსაც მიტროპოლიტობა რუსეთში გამგზავრებამდე მცირე ხნით ადრე უბოძეს.

გასარკვევი რჩება ერთი საკითხი, სად იმყოფებოდა გედეონ ლორთქიფანიძე XVII საუკუნის 70-იანი წლების გარკვეულ მონაკვეთში, როდესაც გელათის საეპისკოპოსო კათედრა დავით ნემსაძესა და შემდეგ გრიგოლს ეკავა.

ხონის ეკლესიის ვერცხლით მოჭედილ წმინდა გიორგის ხატზე შესრულებულია ასომთავრული წარწერა, სადაც ხონელი

მთავარეპისკოპოსი გედეონია მოხსენიებული: „ჩვენ ზონელ მთავარეპისკოპოზმან გედეონ ხატი ესე წმიდის გიორგის პირველად დამწვარი იყო და ჩვენ მოვაჭედინეთ, რათა გვექმნეს მეოხ აქაც და მერმისა მას საუკუნესა ამინ“ (თაყაიშვილი 1913-14: 277). წარწერა უთარილოა. ექვთიმე თაყაიშვილმა ეს წმინდა გიორგის ხატი თავისი წარწერით XVII საუკუნეს მიაკუთვნა. ჩვენი ვარაუდით, აღნიშნულ წარწერაში მოხსენიებული ზონელი მთავარეპისკოპოსი გედეონი, გედეონ ლორთქიფანიძე უნდა იყოს, რომელმაც 1673 წელს გარკვეული პერიოდი გელათიდან ზონში გადაინაცვლა და ზონელი ეპისკოპოსის პატივი მიიღო, 1678 წელს კი ის გელათში დაბრუნდა და კვლავ გელათის საეპისკოპოსო კათედრა დაიკავა. რა მიზეზით იყო განპირობებული გედეონ ლორთქიფანიძის გელათიდან ზონში გადასვლა და შემდეგ უკან დაბრუნება, ჯერჯერობით დაუდგენელია. ფაქტია, რომ ის 1673–1678 წლებს შორის გელათის საეპისკოპოსო კათედრას არ განაგებდა.

დაუზბრუნდეთ XVII ს-ის 70-იანი წლების დასაწყისის მოვლენებს. ამ დროისათვის დასავლეთ საქართველოში შინააშლილობა გრძელდებოდა. ლევან III დადიანი ვერ ურიგდებოდა მეფე ბაგრატისაგან ცოლის წართმევის ფაქტს. ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვით: „...გარნა კუალად არა დასცხრა დადიანი, რამეთუ შური აქუნდა ცოლისა თვისისა თამარისათვის, რომელი იყო ფრიად კეკლუცი და აღმატებული სიშუენიერთა სრული უმეტესად...“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 840). 1671 წელს დადიანი თავს დაესხა ბაგრატს, ბრძოლა კვლავ ბაგრატის გამარჯვებით დასრულდა. დადიანი შეიპყრეს და მეფეს მიჰგვარეს. მეფემ ურჩი მთავარი ერთგულებაზე დააფიცა და გაუშვა (იქვე).

დადიანსა და მეფე ბაგრატს თამარისათვის ბრძოლაში ახალი კონკურენტი გამოუჩნდა გიორგი გურიელის სახით. ვახუშტი ბატონიშვილის დახასიათებით: „გიორგი გურიელი იყო კაცი მხნე, შემმართებელი მშვილდოსანი მოასპარეზე რჩეული, უღმრთო, მესისხლე და ტყვისმყიდველი უწყალო... გარნა ეტრფიალა ცოლსა ბაგრატ მეფისასა თამარს, მცდელობდა წაგურასა და თვით შერთუასა და ვერ ეწია. ამისთვის ევედრა ფაშასა, რათა წარგუაროს ბაგრატ მეფესა და მისცეს მას და აღუთქუა ქრთამი დიდი და შეასმინაცა ორგულებასა ზედა ზონთქრისასა ბაგრატ.

ხოლო ფაშამ მაჰმადიანობითა და ქრთამისათვის არღარა რაი გამოიკითხა და წარმოემართა ბაგრატსა ზედა. ესე სცნა ჩხეიძემ როსტომ და აუწყა ბაგრატ მეფესა. მაშინვე ბაგრატ წარავლინა თამარ ცოლი თვისი ციხესა შინა კუარას და თვით შეიკრიბნა სრულიად იმერნი, მოვიდა ფაშაცა და გურიელი მისთანა ქუთათისს; ეკუეთა ბაგრატ სპითა თვისითა და იქმნა ბრძოლა. გარნა ივლტოდნენ იმერნი და ბაგრატ უთუალობითა ვერღარა ივლტოდა. შეიპყრეს და მოგუარეს ფაშას ქორონიკონსა :ჩქობ:“ (1672) (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 840-841).

ბაგრატი შეევედრა ახლციხის ფაშა ასლანს, რომ მისთვის მეფობა შეენარჩუნებინა და ქრთამის მიცემაც აღუთქვა: „ხოლო ფაშამან იხილა რა, რამეთუ არა ძალ-ედვა შოვნა თამარისა და შემუსრვა კუარას ციხისა, ამისთვის მიიღო მეფისა და გურიელისაგან ქრთამი დიდი, მისცა იმერეთი ბაგრატსვე და ბაგრატ ქრთამისათვის მისცა წინდად ძე თვისი ალექსანდრე... ხოლო ფაშამ წარიყვანა ალექსანდრე და წარვიდა“ (იქვე, 841).

ამ ფაქტს სხვაგვარად აღწერს ფრანგი ვაჭარი და მოგზაური ჟან შარდენი, რომელიც 1672 წელს იმერეთში იმყოფებოდა. შარდენის თქმით: „ფაშა იმერეთში ჩავიდა, დაიპყრო იგი და წამოიყვანა მეფე ბაგრატი. მაგრამ მის ცოლს, დედოფალს, ხელი არ ახლეს. ეპისკოპოსმა გენათელმა თხუთმეტი ათასი ეკიუ მისცა ფაშას, რათა თავისუფლება მოეპოვებინა, დედოფალთან ერთად წასულიყო იქ, სადაც თვითონ მოისურვებდა და თავისი მიწები ხელუხლებლად შეენარჩუნებინა“ (შარდენი 1975: 247).

ძნელია შარდენის ცნობას არ დაეთანხმო, რადგან ის თვითმხილველი იყო იმ მოვლენებისა, რომელიც 1672 წელს დასავლეთ საქართველოში ხდებოდა.

XVII საუკუნის II ნახევარში არაერთხელ აოხრდა და გაიძარცვა იმერეთი. გელათის საეპისკოპოსო, როგორც ჩანს, მანც ინარჩუნებდა ეკონომიკურ სიძლიერეს. იმ ფონზე, როდესაც დაცარიელებული იყო სამეფო ხაზინა და მეფე ბაგრატმა ქრთამის ნაცვლად ახალციხის ფაშას თავისი ძე ალექსანდრე გაატანა მძევლად, გენათელ ეპისკოპოსს შეეძლო საკუთარი მიწების და პირადი თავისუფლების გადასარჩენად, თხუთმეტი ათასი ეკიუ გაეღო, რომელიც იმ პერიოდისთვის სოლიდური თანხა

იყო. შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე, გენათელმა გედეონ ლორთქიფანიძემ, საკუთარი სამწყსოს აოხრებას, ფაშასთან მოლაპარაკება და თანხის გადახდა არჩია.

მრავალმხრივი ბრძოლების შედეგად, იმერეთის სამეფო კარი რომ უკიდურეს სიღარიბეში იყო ჩავარდნილი, შარდენის მიერ მოთხოვნილი ერთ-ერთი ფაქტიდანაც ნათლად ჩანს.

„რვა იანვარს გენათელთან მოვიდა იმერეთის მეფის მიერ თბილისში გაგზავნილი აზნაური, რომელმაც დედოფალს მოახსენა, თუ რა წარმატებით შეასრულა მეფის დავალება. ეს აზნაური გაეგზავნათ რვა ათასი ეკიუს სასესხებლად, რისთვისაც გირაოდ სამეფო გვირგვინი გაეტანებინათ. ეს არის ძვირფასი ქვებით მოჭედილი ოქროს გვირგვინი, რომლის ღირებულება, ალბათ, ოთხი ათასი ჰისტოლი იქნებოდა. მაგრამ ფულის სესხება ამ გირაოთი არავინ მოისურვა. საქართველოს მთავარმა (საუბარია შაჰნავაზზე) შეიტყო თუ არა, რომ იმერეთის მეფე და დედოფალი გასაჭირში არიან, მათ საჩუქრები გაუგზავნა: მეფეს – სამი ცხენი, იარაღი და ათასი ეკიუ ფულად; დედოფალს – ოქრონაქსოვი და მოვერცხლილი ფარჩა, ატლასი, თავთა და ხუთასი ეკიუ. საქართველოს მთავარი ასე იმიტომ მოიქცა, რომ ამით სურდა განემტკიცებინა მათი უდიდებულესობის გადაწყვეტილება იმის თაობაზე, რომ ერთ-ერთი მისი ვაჟიშვილთაგანი ეშვილებინათ“ (შარდენი 1975: 286).

ამ ფაქტების თვითმხილველმა შარდენმა საქართველოში ყოფნის დროს, თავადაც მრავალი განსაცდელი გაიარა. იგი პარიზიდან საქართველოს გავლით ისპაჰანში მიემგზავრებოდა და თან ძვირფასი საიუველირო ნაწარმი მიჰქონდა. ფრანგ ვაჭარს დასახული გეგმით, საქართველო რამდენიმე დღეში უნდა გაეგლო, მაგრამ სამეგრელოსა და იმერეთში დატრიალებული მოვლენების გამო ექვსი თვე მოუწია აქ გაჩერება და თავს მრავალი ხიფათიც გადახდა. იგი მაღლიერებით იხსენიებს გენათელ ეპისკოპოსს, რომელმაც გაჭირვების ჟამს მას რამდენჯერმე დახმარება გაუწია და თავშესაფარიც მისცა იმერეთში. გენათელი ეპისკოპოსი, რომელსაც შარდენი იხსენიებს, როგორც აღვნიშნეთ, გედეონ ლორთქიფანიძე იყო.

1672 წლის 31 დეკემბერს შარდენი თბილისიდან ქუთაისში ჩავიდა და ღამე გაათია გენათელის სახლში, მწვანეყვავილაზე. მისი

თქმით, გენათელი იმჟამად შინ არ იმყოფებოდა, მაგრამ მსახურებმა კარგად მიიღეს. 1673 წლის 1 იანვარს შარდენს გენათელი გედეონის სახლში უთანხმოება მოუვიდა თავის მსახურთან და იძულებული გახდა გორელ კაპუცინ იუსტინესთან ერთად ჩხარში გადასულიყო, სადაც გენათელი ეპისკოპოსი თავის საზაფხულო რეზიდენციაში იმყოფებოდა. სწორედ აქ გაიცნო შარდენმა გენათელი გედეონ ლორთქიფანიძე და ულამაზესი დედოფალი თამარი, რომლის გამოც დიდი ცილობა იყო ატეხილი დასავლეთ საქართველოში. „5-ში (იანვარს) ეპისკოპოსმა და დედოფალმა კაცი გამოგვიგზავნეს და თავისთან მიგვიწვიეს. ჩვენც ვეახელით და იმ დღეს მათთან ერთად ვისადილეთ; შემდეგშიაც ხშირად დავდიოდით და ვსადილობდით მათთან. ეს დიდ პატივისცემად არ ითვლება, რადგანაც ისინი თავიანთი უმდაბლესი ყმებისა და მსახურთა მიმართაც ასე იქცევიან. როგორც უკვე ვთქვი, დედოფალი ძალიან ლამაზია, მაგრამ მისი საქციელი ყველაფერს აბათილებს. იგი უტიფრობამდე თავდაუჭერელია; იქცევა და ლაპარაკობს უსირცხვილოდ, ყოველ შემთხვევაში თავმეუკავებლად“ (შარდენი 1975: 285). შარდენის მიერ დედოფალი თამარის ასეთი შეფასება არ არის გასაკვირი, რადგან ისეთი ბიოგრაფიის მქონე დედოფალი, როგორც თამარი იყო, ზნეობრივი ღირებულებებით არ იქნებოდა დაჯილდოებული.

როგორც აღვნიშნეთ, 1673 წელს გედეონ ლორთქიფანიძემ გელათიდან ხონში გადაინაცვლა, გელათის საეპისკოპოსო კათედრა კი მცირე ხნით დავით ნემსაძემ დაიკავა. იგი ამოწმებს მეფე ბაგრატის მიერ ქაიხოსრო წერეთლისადმი ბოძებულ წყალობის წიგნს: „მოწამე და გამრიგე: გენათელი ნემსაძე დავით, ერისთავი შოშიტა, სახლით-უხუცესი ჩიჯავაძე საზვერელი და ლოლაბერიძე ზალ. დაიწერა წიგნი ესე ინდიკტიონსა მეფობისა ჩვენისა ქორონიკონს სამას სამოცდაერთსა (1673) ხელითა ჩვენის მდივან-მწიგნობრის თავაქარაშვილის ასლანისათა“ (ბურჯანაძე 1958: 38). დავით ნემსაძე 1673 წელსვე აფხაზეთის კათალიკოსი გახდა: „ქორონიკონსა :ტ. დ. ა: (1673) ამა ქორონიკონსა ქრისტეიანე და ლთისმოყუარე კზი (კათალიკოზი) დავით ნემსაძე კზად (კათალიკოზად) დაჯდა“ (ჟორდანიას 1897: 488). მოგვიანებით მან შემოქმედის ეპისკოპოსობაც შეითავსა (ქართველიშვილი 2006: 29).

გელათის საეპისკოპოსო კათედრა დავით ნემსაძის შემდეგ გრიგოლს უნდა დაეკავებინა. კათალიკოს დავით ნემსაძისათვის მიცემულ ფიცის წიგნში კვითხულობთ: „ესე საბოლოოდ გასათავებელი ფიცი, პირი და წიგნი მოგართვით თქვენ კათალიკოსს ბატონ დავითს ჩვენ ჯაიანმან დეისმამ ასე და ამა პირსა ზედან რომე თქვენსა და ჩვენს შუა სამდღურავი საქმე ჩამოვარდა და გვიწყრებოდით: და მოვედით ხორგას სასახლეში და შემოგეხვეწეთ გარიგების საქმეზედ... არიან ამისი შუამავალნი... თავს: ცაიშელი მაქსიმე, გენათელი გრიგოლი, ჯოლია ხახუ, ზებედე...“ (ხ.ე.ც. ფონდი HD-11208. თაყაიშვილი 1920: 41). დოკუმენტს თარიღი არ გააჩნია. მასში მოხსენიებული ცაიშელი მაქსიმე (ციხისთავიშვილი) სავარაუდოდ 1673-1700 წლებში მოღვაწეობდა (კალანდია 2004: 469). ე. თაყაიშვილი ვარაუდობდა, რომ რადგან დავით ნემსაძე დაახლოებით კათალიკოსათ იყო 1661-1680 წლებში, ეს წერილიც ამავე დროს უნდა ეკუთვნოდეს (თაყაიშვილი 1920: 40). ჩვენ ვიცით, რომ დავით ნემსაძეს აფხაზეთის საკათალიკოსო ტახტი 1673-1696 წლებში ეკავა (მეტრეველი 2010: 141). ამიტომ აღნიშნული საფიცრის წიგნის შექმნის თარიღი 1673-1696 წლებშია საძიებელი. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ 1678 წლიდან გელათის საეპისკოპოსო კათედრაზე ისევ გედეონ ლორთქიფანიძე ჩანს, ხოლო მის შემდეგ XVII ს-ის 80-იან წლებში ნიკოლოზ ლორთქიფანიძე და ამავე საუკუნის 90-იან წლებში მარკოზ ლაშხიშვილი, გამოდის, რომ ჯაიანი დეისმას საფიცრის წიგნი, სადაც გენათელი გრიგოლია მოხსენიებული, 1673-1678 წლებს შორის დაწერილა. ამრიგად, გრიგოლის გენათელ ეპისკოპოსად მოღვაწეობა 1673-1678 წლებით უნდა განისაზღვროს. სამწუხაროდ, გრიგოლ გენათელის შესახებ სხვა ცნობები არ გავაჩნია.

როგორც აღვნიშნეთ, 1678 წლის საბუთში გენათელ ეპისკოპოსად კვლავ გედეონ ლორთქიფანიძეა მოხსენიებული. ეს გახლავთ ბეჟან ყიფიანის საფიცრის წიგნი: „ესე საფიცარი და პირი მოგართვი მე ყიფიანმა ბეჟან თქვენ გენათელს ბატონს გედაონს, ასრე და ამა პირსა ზედან, რომე ნიშანი მემართა თქვენი და სხვა ვერა გიშოვეთ რა და მაშინა ყიფიანისოული მოგართვით მიწა საყანა ცხრა თავი ასრე. არას ძეს კაცისას ამ საქმეზედ ხელი არ აქვს... მე ჭიჭინაძეს მღრღელს დამიწერია ქორონიკონსა სამას სამოცდაექვსსა (1678) და ამა

წიგნის დაწერაზედ მთავარებისკოპოზი საყვარელიძე სვიმონ თან დაგვესწრა და მოწამეცა არის...“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე-2149. კაკაბაძე 1921ა: 78). გ. მჭედლიძე ვარაუდობს, რომ საბუთში მოხსენიებული სვიმონ საყვარელიძე, გენათელი ეპისკოპოსია და იმხანად გელათს ორი მღვდელმთავარი ჰყავდა - ერთი მიტროპოლიტი გედეონ ლორთქიფანიძე და მეორე - მთავარეპისკოპოსი სვიმონ საყვარელიძე (მჭედლიძე... 2008: 189). ჩვენი ვარაუდით, სვიმონ საყვარელიძე არა გენათელი, არამედ ხონელი ეპისკოპოსი უნდა იყოს.

გედეონ ლორთქიფანიძე 1682 წელს გარდაიცვალა და დაკრძალულია გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის დასავლეთ მინაშენში. შემორჩენილია გედეონ ლორთქიფანიძის საფლავის ქვა წარწერით: „ქ. ღმერთო შეიწყალე გენათელი ლორთქიფანიძე გედეონ ვინცა შენდობა ბრძანოთ თქვენც შეგინდოთ ღმერთმან. ამას წინათაც პაპაჩემს ხელმწიფისაგან წყალობად საფლავი ემოვნა კარშესავალს. ესენიც და დედაჩემიცა აქ დაემარხნენ და აწ ესე არს, განსასვენებელი ჩემი, ამას დავემკვიდრო უკუნისამდე, რამეთუ მთნავს ესე, ვინც კაცის დასამარხვად ეს გახსნას, ჩემდამც მუქაფად განიკითხვის მეორედ მოსვლას. ქორონიკონსა :ტლი: (1682)“ (ლომინაძე 1955: 81).

გედეონ ლორთქიფანიძის მწიგნობრული მოღვაწეობიდან შემონახულია მხოლოდ ერთი ხელნაწერი სახარება-სამოციქულო, რომელიც მისი დაკვეთით გადაუწერიათ (ლომინაძე 1997: 576).

გედეონ ლორთქიფანიძის საფლავის ქვა

გედეონ ლორთქიფანიძის შემდეგ გელათის საეპისკოპოსო კათედრა ნიკოლოზ ლორთქიფანიძემ დაიკავა. ბაგრატ IV-ის მიერ გელათის მონასტრისათვის გაცემულ შეწირულების წიგნს ახლავს ბაგრატის ძის, მეფე ალექსანდრე IV-ის მინაწერი: „ჩვენ, ღუთიუ გვირგვინოსანმან მეფეთ-მეფემან ალექსანდრემან, პაპის ჩვენის, ალექსანდრეს (საუბარია ალექსანდრე III-ზე. ბ. გ.) საფლავი მოვიკითხეთ. მამული შეეწირა და გარიგება არ დასცალებოდა. მოკითხული ვქენით. ჩვენგან დასმული გენათელი ლორთქიფანიძე ნიკოლოზ უჩინეთ და ასე გავარიგებინეთ, რომ ცხრა შემახური სანთელი, ერთი ჩარეკი საკმეველი ყოველს წელიწადს პაპისჩვენის საფლავის დეკანოზს მიეზარებოდეს...“ (ბურჯანაძე 1958: 32).

ალექსანდრე IV ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით 1683 წელს გამეფდა. 1690 წელს ის ტახტიდან ჩამოაგდეს და სულთნის ბრძანებით არზრუმის ფაშამ იმერეთში, შაჰნავაზის შვილი არჩილი გაამეფა. 1692 წელს ალექსანდრემ ტახტი დაიბრუნა, მაგრამ დიდხანს არ უმეფია. ვახუშტი ბატონიშვილის შეფასებით „ულმერთო და ტყვისმყიდველი“ მეფე, არც მისმა მეუღლემ, გიორგი აბაშიძის ქალიშვილმა თამარმა და არც იმერეთის საზოგადოებამ არ ისურვა: „შეიკრიბნენ კათალიკოზი, ეპისკოპოსნი, ერისთავი პაპუნა და სრულიად წარჩინებულნი იმერეთისანი და მოადგნენ სკანდას მყოფსა ალექსანდრეს, შეიპყრეს და წარგზავნეს მღვიმეს, მერე სუერს. შემდგომად მისცეს გიორგი მეფესა (გიორგი XI), მიიყვანეს რუისს, მოაშთვეს და დაფლეს მუნავე ეკლესიასა შინა ქს (ქორონიკონსა) :ჩლუე: (1695)“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 857).

ზემოთ მოყვანილი დოკუმენტი, სადაც გენათელი ნიკოლოზ ლორთქიფანიძეა მოხსენიებული, 1683–1690 წლებში უნდა იყოს დაწერილი, (ალექსანდრე IV – ის მეფობის პირველ პერიოდში) რადგან 1691 წლის საბუთში, გენათლად უკვე მარკოზ ლაშხიშვილი იხსენიება. აქედან გამომდინარე, ნიკოლოზ ლორთქიფანიძის გენათელ ეპისკოპოსად მოღვაწეობა 1683–1691 წლებს შორის უნდა ვივარაუდოთ.

1691 წლის წყალობის წიგნში, გენათელი მარკოზ ლაშხიშვილი დეკანოზ სვიმონს უწყალობებს მახარა კლდიაშვილს: „...ესე აუარებელი, მტკიცე, შეუცვალებელი წყალობის წიგნი შეგიწყალოთ

და გიბოძეთ ჩვენ, ქრისტეს მიერ კურთხევით კურთხეულმან გენათელ მიტროპოლიტმან ლაშხიშვილმან მარკოზმან შენ, დეკანოზს სვიმონს, შენს შვილს გიორგის, ანდრიას, სხვათა შენთა შვილთა და მომავალთა. წყალობით გიბოძე მახარა კლდიაშვილი მისი ცოლშვილითა, რისაც მქონებული იყოს... დაიწერა წიგნი ესე ქორონიკონსა სამას სამოცდაცხრამეტსა (1691)“ (ხ.ე.ც.ფონდი HD-7883. ქ. ს. ძ. 1970: 599).

მარკოზ ლაშხიშვილის შესახებ სხვა ცნობები არ გაგვაჩნია. როგორც ირკვევა, მას გელათის საეპისკოპოსო კათედრა XVII ს-ის 90-იან წლებში ეჭირა.

მარკოზ ლაშხიშვილის შემდეგ გენათელი გახდა გიორგი დადიან-ლიპარტიანის ვაჟი – გაბრიელი, რომელმაც შემდგომ ჭყონდიდელობა და ჯუმათლობაც შეითავსა. თ. ქართველიშვილი მას გაბრიელ ჩიქვანად მოიხსენიებს (ქართველიშვილი 2006: 36). უნდა აღინიშნოს, რომ გაბრიელ გიორგის ძემდე გაცილებით უფრო ადრე, XVII ს-ის 60-70-იანწლებში, ჭყონდიდელ ეპისკოპოსად სხვა გაბრიელ ჩიქვანიც მოღვაწეობდა (ტულუში 1988: 228). ამრიგად, გაბრიელ გიორგის ძე ლიპარტიან-დადიანი, გაბრიელ II ჭყონდიდელია.

გიორგი IV გურიელი და მისი დედა ელენე, გაბრიელ თაყაიშვილს უბოძებენ სიგელს, რომელსაც ადასტურებს ჭყონდიდელ-გენათელ-ჯუმათელი გაბრიელი (ბაქრაძე 1987: 247). გაბრიელ დადიან-ლიპარტიანი ჭყონდიდელად პირველად 1701 წლის საბუთში იხსენიება. 1714 წელს ბეჟან დადიანს ის გადაუყენებია ჭყონდიდელობიდან და მის ნაცვლად ევემონ III ლოლობერიძე დაუსვამს (ტულუში 1988: 229). თ. ქართველიშვილის ვარაუდით, გაბრიელმა ჭყონდიდელობასთან ერთად ჯუმათლობაც დაკარგა (ქართველიშვილი 2006: 36).

რა პერიოდში იყო გაბრიელი გენათელი ეპისკოპოსი? 1701-1714 წლებში, როდესაც გაბრიელს ჭყონდიდელის პატივი ჰქონდა, ამ დროს გელათის საეპისკოპოსო კათედრა ნიკოლოზ გენათელს ეჭირა (ამ საკითხზე ქვემოთ შევჩერდებით) და ცხადია გაბრიელი 1701–1714 წლებში გელათის ეპისკოპოსობას ვერ შეითავსებდა. ჩვენი ვარაუდით, მას გენათლობა მცირე ხნით, ჭყონდიდლობაზე ადრე უნდა მიეღო. მან სავარაუდოდ, XVII ს-ის 90-იანი წლების მეორე ნახევარში, გელათის საეპისკოპოსო კათედრაზე მარკოზ

ლაშხიშვილი შეცვალა. 1701 წელს ის გენათელთან ერთად როგორც ჩანს ჭყონდიდელ-ჯუმათელი იყო. სწორედ ამ დროს უნდა დაწერილიყო გიორგი IV-ის სიგელი, სადაც გაბრიელი ჭყონდიდელ-გენათელ-ჯუმათელად იხსენიება. 1701 წელსვე გაბრიელის ნაცვლად, გენათელის პატივი ნიკოლოზმა მიიღო.

გ. მჭედლიძეს მიაჩნია, რომ გაბრიელ ჭყონდიდელი XVIII ს-ის 50-იანი წლების მოღვაწეა და არა იმავე ასწლეულის პირველი წლებისა. ამის დასადასტურებლად მოყავს იმერეთის მეფის სოლომონ I-ის (1752-1784) მიერ 1755 წელს გაცემული სიგელი, სადაც იმ პერიოდში მოღვაწე „პირველ გენათელად წოდებული“ ჭყონდიდის მიტროპოლიტი გაბრიელია მოხსენიებული (მჭედლიძე. 2008: 187).

ეს ვარაუდი სიზუსტეს მოკლებულია. გ. მჭედლიძეს ერთმანეთში ერევა გაბრიელ გიორგის ძე ჭყონდიდელი, რომელიც ჭყონდიდის საეპისკოპოსოს 1701-1714 წლებში განაგებდა და გაბრიელ ბეჟანის ძე ჭყონდიდელი, რომელიც ჭყონდიდის საეპისკოპოსო კათედრაზე ჩანს 1738-1760 წლებში (ტულუში 1988: 230). გაბრიელ ბეჟანის ძეს, ჭყონდიდობამდე გელათის საეპისკოპოსო კათედრა ეკავა, დაახლოებით 1720-23 წლებს შორის, (ამ საკითხზე ქვემოთ შევჩერდებით). სწორედ გაბრიელ ბეჟანის ძეა მოხსენიებული 1755 წელს სოლომონ I-ის მიერ გაცემულ სიგელში, სადაც აღნიშნულია, რომ ის (გაბრიელი), ჭყონდიდობამდე გენათელი იყო: „პირველ გენათელ წოდებული ყოვლად სამღვდლო ჭყონდიდის მიტროპოლიტი გაბრიელ“ (კაკაბაძე 1921ბ: 5). ამრიგად XVIII ს-ის დასაწყისში მოღვაწე გაბრიელ გიორგის ძეს, გელათის საეპისკოპოსო კათედრა დაახლოებით XVII-XVIII სს-თა მიჯნაზე ეჭირა, ხოლო გაბრიელ ბეჟანის ძე 1720-23 წლებში იყო გელათის ეპისკოპოსი.

დავუბრუნდეთ XVII-XVIII საუკუნეთა მიჯნას. ამ ხნის განმავლობაში იმერეთში ანარქია არ ცხრებოდა. 1695 წელს მეფე ალექსანდრე IV-ის მოკვლის შემდეგ, იმერეთში კვლავ არჩილი გამეფდა. ადგილობრივმა გავლენიანმა ფეოდალმა გიორგი აბაშიძემ არჩილს თავისი ქალიშვილის თამარის ცოლად შერთვა შესთავაზა, მაგრამ უარი მიიღო. ამის გამო იმერელმა ფეოდალებმა 1696 წელს მოიძიეს ოდიშში მყოფი მეფეთა მონათესავე ვინმე გიორგი, შერთეს თამარს და უწოდეს იმერეთის მეფე. გიორგი მეფობრივ

უფლებებს მოკლებული აღმოჩნდა, ის მალე გააძევეს და მეფობა კვლავ არჩილს შესთავაზეს. ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვით, არჩილმა: „არა ინება ვინაითგან უწყოდა მცირესა ჟამის მეფობად, რამეთუ არლარა იყო პირმტკიცობა. არამედ განრყუნილნი, ფიცის მტეხელნი, ტყვის-მყიდველნი, მხდომნი, მკრეხელნი, უკეთურნი, არათუ წარჩინებულნი, გარნა მდაბიურნიცა, მოქმედნი ამისნი ყოველთა, რომელთა ვსწერთ. არამედ მაიძულებელთა თვისთაგანვე წარმოვიდა არჩილ, მიეგებნენ სრულიად რაჭველნი, შთამოვიდა და დაიპყრა იმერეთი ქორონიკონსა ჩ ქ უ ჴ (1698)“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 859).

არჩილს არც ამჯერად უმეფია დიდხანს. ახალციხის ფაშამ იმერეთში ალექსანდრე IV-ის ვაჟი სვიმონი გაამეფა. გიორგი აბაშიძემ სვიმონს თავისი მეორე ქალიშვილი ანიკა შერთო ცოლად. ფაქტობრივად კი იმერეთს გიორგი აბაშიძე და მისი ქალიშვილი თამარი მართავდნენ. ამის გამო მეფე სვიმონი ქართლში გაიხიზნა. თამარმა ქმრად გიორგი ლიპარტიანი შეირთო და თავისი პოზიციები ოდიშშიც გაიმყარა. მამია გურიელმა სვიმონისათვის მეფობის დაბრუნება განიზრახა, ეს უკანასკნელი ახალციხის ფაშას ჩარევით, ნაზარალი-ხანისაგან (ერეკლე I) გამოიხსნა, გიორგი აბაშიძის ქალიშვილს ანიკას გააშორა, შერთო თავისი და ცოლად და მეფედ გამოაცხადა. აბაშიძე და გიორგი ლიპარტიანი შეიკრნენ და გურიელს მოუწოდეს მოეკლა მეფე სვიმონი. გურიელმა თავად არ ინდომა სვიმონის მოკვლა, მაშინ აბაშიძის და ლიპარტიანის გაგზავნილმა კაცებმა აღასრულეს ბრძანება და 1701 წელს მოკლეს მეფე სვიმონი. იმერეთში მამია გურიელი გაამეფეს. თუმცა იმერეთს კვლავ გიორგი აბაშიძე და მისი ასული მართავდნენ. ამის გამო მამია გურიელი გურიაში დაბრუნდა (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 959).

სვიმონის მცირეხანიანი მეფობის ბოლო წელს (1701) გენათელის პატივი ნიკოლოზმა მიიღო. ლ. ტყეშელაშვილს მიაჩნია რომ ეს უკანასკნელი, ნიკოლოზ ლორთქიფანიძეა. აღნიშნული ავტორი 1683-1691 წლებში ნიკოლოზ ლორთქიფანიძის გენათელ ეპისკოპოსად მოღვაწეობის შესახებ არაფერს ამბობს. 1701-1717 წლებით დათარიღებულ საბუთებში მოხსენიებული ნიკოლოზ გენათელის გვარი არსად ფიქსირდება. ამიტომ ამ უკანასკნელი ნიკოლოზის ნიკოლოზ ლორთქიფანიძესთან გაიგივება, მიუღებელია

დაზუსტების გარეშე .

ნიკოლოზ გენათელი აფხაზეთის კათალიკოზ გრიგოლთან და სხვა ერისკაცებთან ერთად ამოწმებს სვიმონ მეფის მიერ მამია გურიელისადმი ბოძებულ საფიცრის წიგნს (ბურჯანაძე 1958: 45). დოკუმენტს თარიღი არ გააჩნია. შ. ბურჯანაძის ვარაუდით, აღნიშნული საბუთი 1698-1701 წლებს შორის არის დაწერილი (იქვე). როგორც გავარკვიეთ 1701 წლამდე გელათის საეპისკოპოსო კათედრა გაბრიელს ეჭირა, ამიტომ ეს საბუთი 1701 წელს, სვიმონ მეფის მოკვლამდე რამდენიმე ხნით ადრე უნდა დაწერილიყო, როდესაც გენათელი ეპისკოპოსი უკვე ნიკოლოზი იყო.

1701 წლიდან რომ გელათის საეპისკოპოსო კათედრა ნიკოლოზს უკავია, დასტურდება გიორგი ლიპარტიანის საფიცრის წიგნიდან. ლიპარტიანი ფიცს დებს გრიგოლ კათალიკოსის წინაშე, რომ ტყვის სყიდვას გარდაავდებს: „...არის ამისი მოწამე თავად ბატონი გენათელი ნიკოლოზ, ჩაისელი ღოღაბერიძე სვიმონ, პატრიაქის ვეჟილი პაპა ლავრენტი. (დაიწერა) ქორონიკონსა ქრისტეს აქეთათას შვიდას და ერთსა“ (თაყაიშვილი 1920: 46).

გენათელი ნიკოლოზი მოხსენიებულია ბურჯანაძეების მიერ დადებულ ფიცის წიგნშიც, რომელსაც ექვთიმე თაყაიშვილი 1707-1710 წლებით ათარიღებს. „...სულა ერთობილმა ბურჯანაძემმა, ...სიბრიყვით და უცოდინარობით ბევრს ავს უმართებულოსა და საკანონოს საქმესშიდ ვერეოდით, მობძანდით თავად თქვენ ქუთათელი ბატონი ევდემონ, გენათელი ბატონი ნიკოლოზ, ჯერ კიდევ გაგვიწყერთ, მერემეთ კიდევ შეგვიწყნარეთ, დღეის ამას იქეთელი პირობის მოცემა გვიბძანეთ, აწ ეს პირობა მოგვირთმოვია ყველას ერთობილს ბურჯანაძეს: არც ტყვის გაყიდვას და შვამავლობასშიდ გევერიოთ, არც მოპარული ტყვე დავიჭიროთ და ვიმთხრობლოთ, არც ჩვენ ერთმანეთის გაცემასშიდ, ქურდობასშიდ, მთხრობლობასშიდ გევერიოთ“ (იქვე, 1920: 47).

ჩანს, გენათელი ნიკოლოზი აფხაზეთის კათალიკოს გრიგოლთან და ქუთათელ ევდემონთან ერთად, აქტიურად იბრძოდა ტყვის სყიდვის წინააღმდეგ, რომელიც იმ ხანად მთელს დასავლეთ საქართველოში ფართოდ იყო გავრცელებული და ისედაც გაუბედურებულ ქვეყანას დაღუპვის საფრთხეს უქმნიდა.

ნიკოლოზ გენათელი აქტიურად იყო ჩართული ქვეყნის

პოლიტიკურ პროცესებშიც.

XVIII ს-ის დასაწყისში დასავლეთ საქართველოზე ოსმალეთის იმპერიის გავლენა შესუსტდა. თურქთა გარნიზონები მხოლოდ ქუთაისისა და სოხუმის ციხეებში იდგნენ და ქვეყანას მნიშვნელოვან საფრთხეს ვერ უქმნიდნენ (ნარკვევები 1973ბ: 455). 1703 წლის დასაწყისში, თურქეთი მძიმე ეკონომიკურ კრიზისს განიცდიდა. ჯარი ხანგრძლივი დროის მანძილზე ჯამაგირს არ იღებდა და მთავრობის საწინააღმდეგო გამოსვლები ერთიმეორეს მოსდევდა (იქვე, 457). ამით ისარგებლა გიორგი აბაშიძემ და ხარკის გადახდა შეუწყვიტა თურქებს. მას მიბაძეს ლიპარტიანი და გურიელმა. იმერეთი-გურია-სამეგრელოს ერთიანი ანტითურქული გამოსვლა რუსეთის ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში გააქტიურებოდაც იყო გამოწვეული. 1696 წელს რუსეთის მეფე პეტრე I-მა ოსმალებს აზოვის ციხე წაართვა. ქერჩის სრუტე თურქთა ხელში დარჩა, მაგრამ აზოვზე გაბატონება რუსეთს შავ ზღვაზე გასვლისა და თურქეთისათვის დამუქრების საშუალებას აძლევდა. უკვე 1701 წელს ვორონეჟთან მზად იყო 100-მდე დიდი და პატარა ხომალდისაგან შემდგარი ფლოტიც. როდესაც გენ. გორდონმა პეტრეს მოახსენა, რომ შავ ზღვაზე გასულ ფლოტს ნავსადგური დასჭირდებაო, პეტრემ უპასუხა: „ჩემი ხომალდები ნავსადგურს იპოვნიანო“ (იქვე, 455).

პეტრე I იმედოვნებდა, რომ პლაცდარმი, ოსმალების წინააღმდეგ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, დასავლურ ქართულ სამეფო-სამთავროებში ექნებოდა. ოსმალებმა გადაწყვიტეს დაესწროთ და დასავლეთ საქართველოს დაპყრობით რუსეთისათვის დასაყრდენი ბაზა მოესპოთ (იქვე).

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, როდესაც გიორგი აბაშიძემ ხარკის გადახდა შეუწყვიტა ოსმალებს, სულთანი ძლიერ განრისხდა და არზრუმის ფაშას უბრძანა, დაერბია იმერეთი (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 866).

ოსმალები დასავლეთ საქართველოს ზღვიდან და ხმელეთიდან მოადგნენ. ქართველმა ფეოდალებმა აფხაზეთის კათალიკოსის გრიგოლის, ქუთათელი ევდემონის და გენათელი ნიკოლოზის წინაშე ფიცი დადეს, რომ ერთიანი ძალით გამოვიდოდნენ დამპყრობელი თურქების წინააღმდეგ: „ესე აუარებელი, მტკიცე შეუცვალებელი... ფიცი, პირი, და საფიცრის წიგნი გიბოძეთ

ჩვენ ლიპარტიანმან ბატონმან გიორგიმ და ერისთავმან ბატონმან შოშიტამან და წულუკიძემ გიორგიმ, და მიქელაძემ გიორგიმ, და მიქელაძემ პაატამ და შაქარმან, და ჭილაძემ გიორგიმ, და ჩიჯავაძემ ვახუშტიმ, და პატამ, და სახლის უხუცესმამან ჩხეიძემ გიორგიმ, აბაშიძემ გიორგიმ, ბოქაულთ უხუცესმან მამუკამან და იაშვილმან ქაიხოსრომ, და გიორგიმ, ...თქვენ ჩრდილოსა და აფხაზეთისა კათალიკოზს ბატონს გრიგოლს და ქუთათელს ევდემონს და გენათელს ნიკოლაოზს ასრე და ამა პირსა ზედან, რომე იმერეთს თათრებისგან დიად ძალი დამართებოდათ და ქრისტიანობა მოუძღურებულიყო მერმე მოგვაღეპით კარსა და ერთობით საფიცარი მოგართვით ჩვენ, რომ დღეს შემდგომათ იმერეთის წასახდენად და ასაოხრებლად ჩვენ თათარს არც პირი მივსცეთ და თუ ვინ იცის და თათარი ლაშქრით აქ ჩამოვიდეს იმერეთის წასახდენათ, ჩვენ არც მივიდეთ მასთან და უწინამძღვროთ, და არც არა მათი ვიწამოთ რა. ამ იმერეთის წახდენის საქმეზედცა ამ ციხის აღება და წახდენა მართლის გულით მოვიჭირვოთ, და არ უსუსტოთ ციხის აღების საქმე...“ (თაყაიშვილი 1920: 45).

ოსმალების წინააღმდეგ საბრძოლო მოქმედებებს გიორგი აბაშიძე ხელმძღვანელობდა. თურქები ყველგან მეღვარ წინააღმდეგობას წააწყდნენ. თუმცა მტრის სიმრავლემ და ფეოდალურმა განკერძოებულობამ თავისი გაიტანა. გურია-სამეგრელოს დაკავების შემდეგ თურქები იმერეთში შეიჭრნენ. თითქოს ქართველთა მარცხი გარდაუვალი იყო, მაგრამ 1703 წლის ივნისში ოსმალების იმპერიაში აჯანყებამ იფეთქა, რასაც ხელისუფლების შეცვლა მოჰყვა, ტახტზე ახალი სულთანი აჰმედ III ავიდა (ნარკვევები 1973ბ: 459).

ახალმა სულთანმა დასავლეთ საქართველოში მყოფი ჯარების სარასკირი უკან გამოიწვია, ხოლო სარასკირის მოადგილემ, სარდალმა ქეჰამ, აბაშიძესთან მოლაპარაკება დაიწყო. ქეჰა დაუზავდა აბაშიძეს და იმერეთში მეფედ სვიმონის ძმა გიორგი დატოვა. უკან გაბრუნებულ თურქთა ჯარს აბაშიძემ გზები შეუკრა და სასტიკად დაამარცხა. ამ ბრძოლაში იმერელებმა მოკლეს კოლის ფაშა და დაჭრეს ახალციხის ფაშა ისაყი (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 867).

მეფე გიორგი ქუთაისის ციხეში შეიკეტა. თავადი მიქელაძის

რჩევით ის ქართლის მეფე გიორგი XI-ის ქალიშვილზე დაქორწინდა. იმერეთს კვლავ გიორგი აბაშიძე მართავდა. მას ემორჩილებოდნენ გურიელი და ლიპარტიანცი.

ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვით: „არამედ დაამშვიდა აბაშიძემ იმერეთი ხდომა - ოხრებათაგან ფრიად, რამეთუ ვერვინ იკადრებდა პარვად რისამედ, კუალად ვერცალავინ იკადრებდა განყიდვად ტყვისა, თვინიერ მისსა (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 867).

გაძლიერებულ აბაშიძეს ქართლის გამგებელმა ვახტანგიმ (შემდგომში ქართლის მეფე ვახტანგ VI), დამძახლება შესთავაზა. თუ აბაშიძის ვაჟი ლევანი ვახტანგის ქალიშვილზე დაქორწინდებოდა, მაშინ ვახტანგი ლევანს ქართლის სააბაშიძეთოს მისცემდა. გიორგი აბაშიძე ვახტანგის წინადადებით კმაყოფილი დარჩა, მაგრამ მისმა გარემოცვამ დაარწმუნა, რომ თუკი გიორგი თავის ვაჟს ვახტანგთან გაუშვებდა, ეს უკანასკნელი, ლევანს ყაენს გაუგზავნიდა. ამიტომ გიორგიმ უარი უთხრა ვახტანგს დამძახლებაზე. ამის გამო ქართლის გამგებელი განაწყენდა და აბაშიძის საწინააღმდეგოდ, ქუთაისში შეკეტილი სვიმონ მეფის ძმის გიორგის, იმერეთში გაძევება გადაწყვიტა. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ვახტანგიმ გადაიბირა აფხაზეთის კათალიკოსი გრიგოლი, გენათელი ეპისკოპოსი ნიკოლოზი და რაჭის ერისთავი შოშიტა, რომლებმაც 1708 წელს გამოიყვანეს გიორგი ქუთაისიდან და უწოდეს მეფე (იქვე).

„ზოლო დაჯდა გიორგი მეფედ, ძე ალექსანდრე მეფისა; მიუვლინა აბაშიძეს, რათა დაუტეოს სამეფო ყოველი და დაიპყრას მამული თვისი. მაშინ აბაშიძემ წარუვლინა კათალიკოზი და გენათელი, რათა ჰყონ ზავი და მშვიდობა. არამედ კათალიკოზისა და გენათელის განზრახვითა არღარა გამოუტევა მეფემან ივინი, რამეთუ ეტყოდენ: - უკეთუ არა განგვიტეოთ მოგერთნენ ყოველნი იმერენი. - მაშინ დაუტევებდნენ აბაშიძეს და მიერთოდნენ გიორგი მეფესა“ (იქვე).

როგორც ჩანს აფხაზეთის კათალიკოსმა გრიგოლმა და გენათელმა ნიკოლოზმა გაძლიერებულ ფეოდალთან ყოფნას, მეფის გვერდით დგომა არჩიეს. გიორგი აბაშიძეს მხარს უჭერდნენ ლიპარტიანი, გურიელი და რაჭის ერისთავი. დასავლეთ საქართველოში ანარქია გრძელდებოდა. 1709 წელს მეფე

გიორგიმ ფარცხანაყანევთან დაამარცხა მოკავშირეები. აბაშიძე სვერის ციხეში გამაგრდა. მეფე რაჭას შეესია და სასტიკად დაარბია. ამის შემდეგ ის ოდიშში გადავიდა და იქ ლიპარტიანის ვაჟი კაცია გაამთავრა. იმის გამო, რომ გურიელი აბაშიძის მხარეს იდგა, მეფე გიორგიმ არც გურია დაინდო, ის იქ შეიჭრა და მოარბია. სვერის ციხეში გამაგრებულ აბაშიძეს ქართლის გამგებელმა „კაცი მიუვლინა“ და ქართლში გადაიყვანა. კაცია დადიანის გარდაცვალების შემდეგ ოდიშში კვლავ ლიპარტიანი გამთავრდა, რომელიც მეფე გიორგიმ შემოირიგა და 1711 წელს ისევ რაჭას შეესია. ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვით: „ვინაითგან იყო გიორგი მეფე ცუნდრუკი, მომხუეჭელი, ანგაარი, ვერცხლის მოყუარე, შეიზრახნენ გურიელისა თანა ლიპარტიანი, ერისთავი და ბეჟან ლეჩხუმის ბატონიცა მოვიდა მამისა თანა. ამას მოჰყვა ზურაბ აბაშიძე, მოიყვანეს და ყვეს მეფედ გურიელი ქორონიკონსა :ჩ ღ ი ა: (1711)“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 870).

ქართლში გაქცეული მეფე გიორგი პოზიციებს არ თმობდა და დროდადრო იმერეთის სამეფო ტახტს იბრუნებდა. მან 1719 წელს ოსმალთა ჯარის დახმარებით შეძლო ტახტზე დაბრუნება. მთავრები მეფის წინააღმდეგ შეიკვრნენ და 1720 წლის თევდრობის შაბათს მეფე გიორგი სვიმონ აბაშიძეს მოაკვლევინეს (იქვე, 882).

ასეთი არეულობის უამს ერის სულიერი და ფიზიკური გადარჩენისთვის გზების ძიებაზე ეკლესია ზრუნავდა. გენათელი ნიკოლოზი აფხაზეთის კათალიკოს გრიგოლთან და სხვა მღვდელმთავრებთან ერთად ცდილობდა ზნეობრივი ზემოქმედებით თავის სამწყსოს სულიერ გაძლიერებას. ნიკოლოზ გენათელი აგრძელებდა ბრძოლას ტყვის სყიდვის წინააღმდეგ. 1717 წლის საფიცრის წიგნში, ბეჟან დადიანი და შოშიტა რაჭის ერისთავი, პირობას დებენ გრიგოლ კათალიკოსის წინაშე, რომ აღარასოდეს გაყიდონ ტყვეებს და არც თავიანთ ხელქვეითებს მისცემენ ტყვეებით ვაჭრობის უფლებას. დოკუმენტს ამოწმებს ორი გენათელი; ნიკოლოზი და ერისთავის ძმა გენათელი გედევანი: „არის მოწამე და შუამავალი გენათელი ლიტრაპოლიტი (მიტროპოლიტი) ნიკოლოზ და ჯვარის მამა ზაბილონ, ერისთავის ძმა გენათელი გედევან, ღოღაბერიძე წინამძღვარი ევდემოზ... დაიწერა წიგნი ესე ქრისტეს აქეთ ათას შვიდას და ჩვიდმეტსა თვესა ნოემბერსა

ოცდახუთსა...“ (კაკაბაძე 1921ბ: 174).

გ. მჭედლიძე არ გამორიცხავს, რომ 1717 წელს, მისი ვარაუდით, მსგავსად 1678 წლისა, გელათში ორი გენათელი მოღვაწეობდა - ნიკოლოზი და რაჭის ერისთავის ძმა გედეონი. თუმცა იქვე დასძენს: „ეს ყველაფერი იმ შემთხვევაშია დასაშვები, თუ დამოწმებულ დოკუმენტებში მათ გადამწერთა და გამოძცემელთაგან ჩადენილ შეცდომებთან არა გვაქვს საქმე და ტექსტში პირუთვნელი ჭეშმარიტებებია გადმოცემული“ (მჭედლიძე... 2008: 189).

1717 წლის საფიცრის წიგნში, რომელსაც ორი გენათელი ნიკოლოზი და გედეონი ამოწმებს, არ არის გამორიცხული, რომ მართლაც გადამწერის შეცდომასთან გვქონდეს საქმე. თუმცა იმის გათვალისწინებით, თუ რა ვითარება იყო იმ უამად იმერეთის სამეფოში და როგორი კალეიდოსკოპური სისწრაფით იცვლებოდნენ მეფეები სამეფო ტახტზე, არ იქნება გასაკვირი არსებული ანარქია ეკლესიასაც მოსდებოდა და გარკვეული პერიოდი გელათის საეპისკოპოსო კათედრა ორ გენათელს ერთდროულად დაეჭირა.

XVIII ს-ის 20-იან წლებში, როგორც თავში აღვნიშნეთ, გელათის ეპისკოპოსი გახდა გაბრიელ ბეჟანის ძე დადიანი. იმერეთის მეფის ალექსანდრე V-ის (1720-1741, 1746-1752) მიერ გაცემულ დოკუმენტში ნათქვამია: „ქ. დავსხედით ჩვენ, ბრჭენი და მოსამართლენი თავად ბატონი მეფე ალექსანდრე, დადიანი ბატონი ბეჟან, აბაშიძე ზურაბ, გენათელი გაბრიელი, სხვანი დარბაისელნი და საბატოს-შვილნი სარჩიელსა პაპუნა წერეთლისასა და ზალისასა“ (ბერეჟენიშვილი 1940: 447). ნ. ბერეჟენიშვილის ვარაუდით ეს საბუთი დაწერილი უნდა იყოს ბეჟან დადიანის იმერეთის მეფისადმი კეთილგანწყობილების ხანაში, რომელიც ვახუშტით იყო 1721 - 1732 წლებში (იქვე).

1724 წელს ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, გელათის საეპისკოპოსო კათედრა რაჭის ერისთავის ძმას გედეონ ჩხეტიძეს ეჭირა (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 883), რომელიც გენათელ ეპისკოპოსად ჩანს 1733 წელსაც. ამიტომ საბუთი, სადაც გენათელი გაბრიელი იხსენიება, 1720-1723 წლებს შორის უნდა დაწერილიყო. ამავე წლებით უნდა განისაზღვროს გაბრიელ ბეჟანის ძე დადიანის გენათლობა.

გაბრიელის შემდეგ გენათელის პატივი გედეონ ჩხეტიძემ მიიღო. ამრიგად XVIII ს-ის პირველ მეოთხედში მოღვაწე გენათელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი ასე დალაგდება: XVII-XVIII სს-თა მიჯნა (დაახლოებით 1698-1701 წწ.) - გაბრიელ გიორგის ძე ჭყონდიდელ-გენათელ-ჯუმათელი, 1701-1717/20 წლებში - ნიკოლოზი, 1717/20 -1723 წლებში გაბრიელ ბეჟანის ძე დადიანი, 1723-1733 წლებში - გედეონ ჩხეტიძე. რაც შეეხება 1717 წლით დათარიღებულ საბუთში ორი გენათელის - ნიკოლოზისა და გედეონის ერთდროულად მოხსენიებას, ეს საკითხი კითხვის ნიშნის ქვეშ რჩება.

გედეონ გენათელი, როგორც თავმდები და მოწმე, გვხვდება შოშიტა რაჭის ერისთავის მიერ პაპუნა წერეთლისადმი მიცემულ საფიცრისა და წყალობის წიგნში (ბურჯანაძე 1958: 60). გედეონი ამოწმებს მეფე ალექსანდრე V-ს მიერ პაპუნა წერეთლისათვის ბოძებულ სიგელსაც. აღნიშნული სიგელით, მეფე, პაპუნა წერეთელსა და მის შთამომავლობას უბრუნებს მამუკა ბატონიშვილისაგან მიტაცებულ წერეთლების სამკვიდრო მამულს - რწმანს: „ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი და გიბოძეთ ასევე თქვენი სამკვიდრო მეცა და ჩემმა ძმამ მამუკამა. გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმან... არს ამისი გამრიგე და მოწამე გენათელი გედევან, ლივკორწმინდელი (ნიკორწმინდელი ბ. გ.) სვიმონ, სახლითუხუცესი ჯაფარიძე ლომკაცი, აგიაშვილი სვიმონ, კიკიანი ასან. მე მდივანს ლევანს, დამიწერია და მოწამეც ვარ“ (ხ.ე.ც. HD - 2171. ბურჯანაძე 1959: 67). ამ ორ საბუთს სამწუხაროდ თარიღი არ გააჩნია. სავარაუდოთ ისინი XVIII ს-ის 20-იან წლებში უნდა დაწერილიყო.

გედეონ ჩხეტიძემ გენათელ ეპისკოპოსად მოღვაწეობის პირველ ხანებში, თავის ძმასთან შოშიტა რაჭის ერისთავთან ერთად, გელათს ჩხარის საწინამძღვრო საყდარი შესწირა, რომელიც „უბატონობისაგან... საერისკაცოდ გამხდარიყო“ (კაკაბაძე 1921ა: 127). ამ პერიოდში იმერეთში გიორგი VI-ის ძე ალექსანდრე V მეფობდა. თავდაპირველად ალექსანდრე V-ს მოკავშირე, სამეგრელოს მთავარი ბეჟან დადიანი იყო, ხოლო მეფის მოწინააღმდეგეთა ბანაკს რაჭის ერისთავი შოშიტა და მისი ძმა - გენათელი გედეონი წარმოადგენდნენ. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით 1724 წელს: „მოადგა მეფე ალექსანდრე

და ბეჟან დადიანი ჯუარის ციხეს ოკრიბას, რომელი ეპყრა ერისთავის ძმას გედევან გენათელს; შეუთხარეს რა, იწყო რლუევად ზღუდემან, შეშინდნენ მეციხოვნენი და მოსცეს მეფეს ციხე“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 883).

შოშიტა ერისთავი ალექსანდრე V-ის წინააღმდეგ ბრძოლას განაგრძობდა. ხოლო მისი ძმა გედეონ გენათელი, მეფის მხარეს გადავიდა. მეფე ალექსანდრემ გედეონ გენათელისათვის იმერეთში ბარის საერისთავო შექმნა და მას ბარის ერისთავი უწოდა. ვახუშტი ბატონიშვილი ამ ფაქტს ასე განგვიმარტავს: „რამეთუ ესე ბარის ერისთავი იყო გენათელი და ძმა შოშიტა რაჭვის ერისთავისა. ამან წარგუარა ცოლი ძმისწულსა თვისსა პაპუნას, ასული ვახტანგ მეფისა, შეერთო თვით და მოვიდა მეფესა თანა. ამან შეიწყნარა შურითა ერისთავისათა და მისცა საერისთო მამული იმერეთს - შინანი და უწოდეს ბარის ერისთავად“ (იქვე). საერისთავოში შედიოდა სოფლები: ამალღება, ძულუხი, სიმონეთი და ნაწილობრივ ბზვანი, რომელთაც ბარის ერისთავები ფლობდნენ XIX საუკუნეშიც (რეხვიაშვილი 1989: 163).

რაჭის ერისთავების საპირისპიროდ, ალექსანდრე V-ს ბარის საერისთავო 1732 წლამდე უნდა შეექმნა, რადგან 1732 წელს მის წინააღმდეგ ოტია დადიანისა და რაჭვის ერისთავის გრიგოლის მიერ მოწყობილი შეთქმულების დროს, მეფის გვერდით დგას ბარის ერისთავი გედეონ გენათელი (გაფრინდაშვილი 2008: 85).

გედეონ გენათელის ქმედებები ყოველგვარ ზნეობრივ საზღვრებს სცილდებოდა, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ის გარკვეული პერიოდი ბარის ერისთავობასთან ერთად გენათლობასაც ინარჩუნებდა. 1733 წლის საბუთში, მეფე ალექსანდრე, ღვთისმსახურ ბერს - კოპალიან გრიგოლს, გელათის სასაფლაოს ეკვდერის წინამძღვრად ადგენს და საწინამძღვრო მამულს უბოძებს. საბუთს სხვა პირებთან ერთად ამტკიცებს გენათელი გედეონი: „ქ: ჩვენ ბატონი გენათელი გედეონ ამ ბატონის ჩუენის ბრძანებას უმტკიცებთ... დაიწერა... თვესა ივნისსა ი ზ (17) ქორონიკონსა ქ კ ს (1733) (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, 3304. კაკაბაძე 1921ა: 130 - 131).

გედეონი ბოლომდე ალექსანდრე V-ის ერთგული დარჩა. იგი 1741 წელს იმერეთიდან დევნილ მეფეს თან გაჰყვა ქართლში. ქართლის ხანმა მეფე ალექსანდრე, დიდი პატივისცემით მიიღო,

ისე, როგორც მეფეს ეკადრებოდა, მაგრამ შემდეგ დაატყვევა. ამის მხილველი ბარის ერისთავი ეახლა ღარუბანდში მყოფ ირანის მბრძანებელს ნადირ-შაჰს და მეფის თხოვნა მიართვა. ნადირ-შაჰმა იმერეთის მეფის თხოვნა შეიწყნარა და ახალციხის ფაშა იუსუფის დახმარებით ალექსანდრე V იმერეთის სამეფო ტახტზე დააბრუნა (რეხვიაშვილი 1989: 167). ამის შემდეგ ბარის ერისთავი გედეონის შესახებ ცნობები აღარ მოგვეპოვება.

გედეონის შემდეგ გენათელის პატივი ეფთვიმე I-მა შარვაშიძემ მიიღო. იგი გახლდათ ძმისწული ჯუმათელი მაქსიმე შარვაშიძისა (ქართველიშვილი 2006: 37). ეფთვიმე გენათელი მოხსენიებულია გიორგი გურიელის მიერ უდაბნოს წინამძღვარ იოსებისადმი ნაბოძებ სიგელში, სადაც ნათქვამია: „ჯერ კიდევ ჩემმა ძმამ გიბოძა ეს მოწყალება, ჩვენც ჩვენდა თავად გაგიახლეთ ჯუმათელ მაქსიმეს და შემდგომ გენათელ ექვთიმეს დამტკიცებული სიგელი“ (ბაქრაძე 1987: 259).

1736 წლის საბუთში ეფთვიმე მხოლოდ ჯუმათელად იხსენიება (ბერძენიშვილი 1940: 467), 1738 წელს ის უკვე გენათელი ეპისკოპოსია, რომელმაც ბერად აღკვეცილი თეიმურაზ-ანტონი (შემდგომში ქართლის კათალიკოსი ანტონ I), დიაკვნად აკურთხა გელათში.

„დაიბადა თეიმურაზ - ანტონი ... ჩ ღ კ წელსა (1720), თვესა ოკტომბერსა: ი ზ, (17) დღესა კირიაკესა, ჟამსა ღამისასა მესამესა. ათვრამეტისა წლისა (1738) მონაზონ იქმნა და აღიკვეცა... გაენათს, თებერვალსა ორსა; სამსა თებერვალსა დიაკვნად ხელდასხმულ იქმნა დღესა შაბათსა ხელითა გაენათელ მიტროპოლიტისა ეფთვიმისითა“ (ჟორდანიანი 1967: 74).

ეფთვიმე I-ს გენათლობა 1736-38 წლებს შორის უნდა მიეღო. არსებობს ვარაუდი, რომ ეფთვიმეს ჯუმათლობასთან ერთად გენათლობაც შეუთავსებია და ერთ დროს გენათელ-ჯუმათელი ყოფილა (ქართველიშვილი 2006: 37).

ეფთვიმე I გენათელად ჩანს 1744 წლის სიგელშიც. იგი მამია IV გურიელის კარის წინამძღვარს იოსებ ტუსკიას, „საჯუმათლოს“ ქორეპისკოპოსობას უბოძებს და ავალებს, რომ ყოველთვის ახლდეს მღვდელმთავარს რათა: „უთქვენოდ ეპარქია არ უნდა მოიმწყსოდეს“ - ო (ბაქრაძე 1987: 252).

1745 წლიდან გელათის საეპისკოპოსო კათედრაზე ჩანს

ალექსანდრე V-ს ძე და მომავალი იმერეთის მეფის, სოლომონ I-ის (175 -1784) ძმა იოსებ (ერისკაცობაში იესე) ბაგრატიონი. იგი მოხსენიებულია თავისი გამზრდელის გუნცადის ასულის - ელენეს შეწირულობის წიგნში: „ქ. ნებითა ღთისათა და ჯერჩინებითა პატრონის ჩემის უფლისწულის გენათელის იოსებისათა ვიგულისმოდგინე მე ფრიად ცოდვილმან იმ ჩემის ხელმწიფის შვილის გენათელის გამდელმან გუნცადის ასულმან ელენემ..... (დაიწერა) ქორონიკონსა ქრისტეს აქეთ ჩ ღ მ ე (1745) თვესა დეკემბერსა ი თ (19)“ (კაკაბაძე 1921ა: 157).

ისტორიული გადმოცემის თანახმად, იოსები (იესე) ალექსანდრე V-ის უფროსი ვაჟი იყო და სამეფო ტახტი მას ეკუთვნოდა, მაგრამ ვინაიდან იგი ხედავდა, რომ მისი უმცროსი ძმა სოლომონი, უფრო სამეფო კაცი იყო, როგორც თვალტანადლობით, აგრეთვე ძლიერებით და სიმარჯვით, მეფობა მას დაუთმო და თვითონ ბერად შედგა (სოლომონ მეფე და როსტომ ერისთავი 1936: 17). ისტორიულ გადმოცემას ეწინააღმდეგება ერთ-ერთ საბუთში დაცული ცნობა, სადაც მეფე სოლომონ I იოსებ გენათელს „უმრწემეს (უმცროსს) ძმას“ უწოდებს (კაკაბაძე 1921ბ: 6), თუმცა ჭეშმარიტებასთან ახლოს ისტორიული გადმოცემა უნდა იდგას, რასაც შემდეგი გარემოებები ცხადყოფს. რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების (1104) დადგენილების მიხედვით, იკრძალებოდა ბერ-მონაზონის ეპისკოპოსად კურთხევა 35 წლის ასაკამდე (ქ. ს. ძ. 1970: 115), მაგრამ აღნიშნული წესი ყოველთვის ზედმიწევნით არ სრულდებოდა. მაგალითად, 1740 წელს 20 წლის ასაკში ქუთათელ ეპისკოპოსად აკურთხეს თეიმურაზ ბაგრატიონი, შემდგომში ქართლის კათალიკოსი ანტონ I (ჟორდანიას 1967: 166). არ არის გამორიცხული, რომ მსგავსი გამონაკლისი იოსებ ბატონიშვილის შემთხვევაშიც მომხდარიყო და ის გენათელ ეპისკოპოსად თეიმურაზ ბაგრატიონის მსგავსად, 35 წელზე გაცილებით ახალგაზრდა ასაკში, არა უმცირეს 20 წლის ეკურთხებინათ, რადგან 20 წლის ქვემოთ ბერ-მონაზონის ეპისკოპოსად ხელდასხმა, ნაკლებად სავარაუდებელია. ამგვარად, 1745 წელს სრულიად ახალგაზრდა 20 წლის იოსები გელათის ეპისკოპოსი რომ გამხდარიყო, ამ შემთხვევაშიც ის თავის ძმა სოლომონზე უფროსი იქნებოდა, რადგან ვიცით, რომ სოლომონ I 1752 წელს 17 წლის ასაკში გამეფდა (ნარკვევები 1973ბ:

636), ამ დროისათვის კი ჩვენი ვარაუდით, იოსებ გენათელი სულ მცირე 25-27 წლის უნდა ყოფილიყო.

სადავო საკითხია სოლომონ I-ის გამეფების თარიღიც. ვახუშტი ბატონიშვილის ქრონოლოგიური ცხრილის მიხედვით: ქორნიკონსა :უ მ: (1752) ამ დიდმარხვას მარტში მოკულა ალექსანდრე მეფე. დაჯდა ძე მისი სოლომონ მეფედ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 914). ამ ცნობაზე დაყრდნობით სამეცნიერო წრეებში სოლომონ I-ის გამეფების თარიღად 1752 წელია მიჩნეული. თუმცა არსებობს განსხვავებული მოსაზრებებიც. ს. კაკაბაძის მტკიცებით, სოლომონი იმერეთის სამეფო ტახტზე 1752 წლამდე ავიდა, სავარაუდოდ 1749 წელს. ამის დამადასტურებლად მას მოჰყავს 1750 წლით დათარიღებული ორი დოკუმენტი, სადაც სოლომონი მეფედ არის მოხსენიებული. პირველი მათგანი გახლავთ გელათის სიგელი, მეორე კი იოსებ მროველის შეწირულობის წიგნი (კაკაბაძე 1914ბ: 95- 97. Пурцеладзе 1881: 141). ამას გარდა არსებობს 1751 წლით დათარიღებული დოკუმენტი, სადაც მეფე სოლომონ I გელათის ღვთისმშობლის ეკლესიის გლეხებს საურის გადასახადებისგან ათავისუფლებს (ხ.ე.ც. ფონდი HD-10143. ბერძენიშვილი 1953: 278). ეს დოკუმენტები გვაფიქრებინებს, რომ შესაძლებელია სოლომონ I-ს 1752 წლამდე დაეკავებინა იმერეთის სამეფო ტახტი, მაგრამ თუნდაც 17 წლის სოლომონი 1752 წლამდე გამეფებულიყო, დაახლოებით 1749-1750 წლებში, ის მაინც უმცროსი იქნებოდა თავის ძმა იოსებ გენათელზე, რადგან როგორც აღვნიშნეთ, 1745 წლისათვის იოსები სულ მცირე 20 წლის იყო. ამგვარად, ისტორიულ გადმოცემაში დაცული ცნობა, რომელიც იოსებისა და სოლომონის უმცროს-უფროსობის საკითხს ეხება, სწორი უნდა იყოს.

იოსებ ბაგრატიონი თავისი აქტიური მოღვაწეობით გამოირჩეოდა გენათელ ეპისკოპოსთა შორის. იოსებ გენათელისა და მეფე სოლომონ I-ის თაოსნობით, დასავლეთ საქართველოში მთელი რიგი საეკლესიო და სახელმწიფო რეფორმების გატარება დაიწყო. XVIII საუკუნის II ნახევრიდან იმერეთი სულიერი და ფიზიკური გაძლიერების გზას დაადგა.

იოსებ გენათელი ეპისკოპოსობის პირველივე წლებიდან ფეოდალთაგან უკანონოდ მიტაცებული გელათის სამწყოსო

მიწების დაბრუნებას შეუდგა. XVII-XVIII საუკუნეთა მიჯნაზე პოლიტიკური ანარქიის დროს, საეკლესიო მიწები საერო პირებმა დაიბრუნეს. ამ პერიოდში დაემცრნენ და შემდეგ არსებობა შეწყვიტეს ქუთაისის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრებმა. გელათის საეპისკოპოსო შედარებით ძლიერი აღმოჩნდა. მრავალი სირთულის მიუხედავად მან თავის გადარჩენა შეძლო.

XVIII ს-ის 50-იანი წლების დასაწყისში, მძიმე ეკონომიკური კრიზისი იყო მთელს დასავლეთ საქართველოში. სოლომონ I-ს გამეფების დროს ოსმალთაგან შევიწროებული და შინა ფეოდალური ბრძოლებისგან მრავალჯერ გაძარცვულ-აოხრებული ქვეყანა დახვდა. დაცარიელებული იყო სამეფო ხაზინა. ამის გამო მეფე იძულებული გახდა საეკლესიო ქონების და მათ შრის გელათის საეპისკოპოსოს შემოსავლის ნაწილი მოეხმარა, რისთვისაც იგი ზემოთ ნახსენებ დოკუმენტში ბოდიშს უხდის გელათის ღვთისმშობლის ეკლესიისთვის შეწირულ სამტრედიელ გლეხებს, გელეიშვლებს, ვახანიას და რევიშვილ გიორგის: „...ურჯულოთაგან გაგვიჭირდა. ჩვენის სასაფლავს გელათის ღვთისმშობლის შეწირული იყავით. ნამეტნავად რამ გაგვიჭირდა, მოგიხედით, შეგესიეთ, ბევრი ავი დაგემართათ ჩვენგან. ჩვენცა ამისა ნუქბად ეს წყალობა გიყავით თქვენ: არცა ჩვენგან, არცა სხვათა ჩვენ შემდეგთა მეფეთაგან, არცა დიდთა და არცა მცირეთაგან არასოდეს საური (ხარკი) არ გეთხოვოთ... არს ამისი მოწამე გენათელ მიტრაპოლიტი ბატონიშვილი ბატონი იოსებ. მხეიძე გიორგი, წულუკიძე ბერი... დაიწერა მაისის ზ (7) ქორონიკონს ჩ ღ ნ ა (1751)“ (ხ. ე. ც. ფონდი HD - 101 43. ბერძენიშვილი: 1953: 278).

როგორც კი მეფემ პოზიციები გაიმყარა, თავისი ძმის იოსებ გენათელის თხოვნით, გელათის საეპისკოპოსოს ეკონომიკური გაძლიერებისათვის ზრუნვა დაიწყო. სოლომონ I-მა გელათის საეპისკოპოსოს გლეხებს გადასახადების მხრივ სახელმწიფოს მხრიდან სრული შეუვალობა მიანიჭა. 1755 წლის საბუთში სოლომონი ამბობს: „ყოველთავე ვიგულისმოდგინეთ ტაძრისა ამის განთავისუფლება და მას ჟამსა ძმა ჩემი უმრწემესი... იოსებ გენათლად იჯდა, გვევედრა კრებულით თვისით... მრავალთა განსაცდელთაგან ოხერ ქმნილისა ამას ჩვენცა ხელ ვყავით განთავისუფლებად დიდისა იწროებათაგან მოცულისა ტაძრისა

ამის შემავალთათვის, და თვით პატიოსანისა ამის ეკლესიისა სამსახურად მოვაცალეთ შემავალთა ამისა, რათა ამათ მიერ იმკობოდეს უკუნისამდე.... გელათის შემავალ არც აზნაურისშვილის ყმას და არც გლეხს მისი საკუთარი სახასო ყმა, სადაც იყოს არსად ჩვენგან და ჩვენის მორჩილისა და ბრძანების ნება მყოფლის კაცისაგან არასოდეს საურის გადასახადი ხარაჯა არ ეთხოვებოდეს. დაიწერა ქორონიკონსა ჩ ლ ნ ე (1755)“ (კაკაბაძე 1921ბ: 6).

სოლომონ I-მა ოსმალთა ბატონობისაგან იმერეთის განთავისუფლება დაისახა მიზნად. ქვეყნის განმანთავისუფლებელ ბრძოლაში მას თავისი ძმა იოსებ გენათელი ედგა გვერდში. ოსმალებს იმერეთში მყარად ჰქონდათ ფეხი მოკიდებული. ქუთაისის, ცუცხვათის, ბაღდადისა და შორაპნის ციხეებში მათი გარნიზონები იდგნენ. თურქები ტყვის სყიდვას ეწეოდნენ, ავრცელებდნენ მაჰმადიანობას, ანგრევდნენ ქრისტიანულ ეკლესიებს და მათ ნაცვლად აშენებდნენ მეჩეთებს.

სოლომონ I-მა ენერგიულად შეუტია დამპყრობლებს და 1757 წლის დეკემბრის დასაწყისში, ხრესილის ველზე სასტიკად დაამარცხა ოსმალთა ლაშქარი. თურქებმა საპასუხოდ 1758 წელს ახალციხის ფაშას თაოსნობით ორი დამსჯელი ექსპედიცია მოაწყეს იმერეთში. ერთ-ერთი ლაშქრობის დროს ახალციხიდან შემოჭრილი ზუნძახელი ლეკები თავს დაესხნენ გელათს, ააოხრეს და დიდი ნადავლით დაბრუნდნენ უკან. თავდასხმა იმდენად მოულოდნელი იყო, რომ სოლომონმა ჯარის შეყრა ვერც კი მოასწრო (ნარკვევები 1973ბ: 639).

იმერეთში ლეკთა ჯარის შემოჭრისა და გელათის დარბევის შესახებ ცნობას გვაწვდის პაპუნა ორბელიანი: „ესე ზუნძახის ბატონი ლეკის ჯარით გაუსივა ფაშამ იმერეთის ქვეყანასა და დაპირდა ჯამაგირსაც. ჩავიდა ქუთაისს, ქვევით და ზევით სულ დაატყვევეს. გააოხრეს იმერეთი, მრავალი იშოვეს, მეფე სოლომონმა შებმა ვერ გაბედა, არც ქართველთ თხოვა ჯარი. გელათის ეკლესია მაშინ წახდა. ეს ნაშოვარი მოიტანეს ახალციხის ქვეყანას, მისცა ფაშამ ბევრი ლეკთა და გაისტუმრა დაღისტანს შინა“ (ორბელიანი პაპუნა 1981: 246).

ლეკთაგან გელათის დარბევის შესახებ ცნობა შემონახულია შემოქმედის გულანშიც: „ქორონიკონსა უ მ ვ (1758), ამავე

ქორონიკონსა იმერეთს ლეკის ლაშქარი მოვიდა; მრავალი სული ქრისტიანი იშოვეს; გელათი და სოჯუნის საყდარი დაწვეს თვესა აგვისტოსა“ (ჟორდანიას 1967: 260). ზოგიერთი ცნობით ლეკთაგან გელათის დარბევა 1759 წლის 10 აგვისტოს მოხდა (ლომინაძე 1955: 26).

იოსებ გენათელის მიერ აღდგენილი საკათალიკოსო ტახტი

ლეკებმა გელათის დარბევის დროს დაამტვრიეს და გაიტაცეს მარმარილოს საკათალიკოსო ტახტი. 1760 წელს იოსებ გენათელმა ახალი ტახტი ააგო, რომელზედაც წერია: „მოიხსენე უფალო ტახტისა ამის აღმაშენებელი მეფის ალექსანდრეს ძე გენათელი მიტროპოლიტი იოსებ მის წელსა იყო ქრისტეს აქეთ ქორონიკონი ჩ ღ დ (1760).“

მძიმე სანახავი ყოფილა დარბეული გელათი. ხალხი შეძლებისდაგვარად შესაწირავს უძღვნიდა მტრისგან „წახდენილ“ ეკლესიას: „...გელათი რომ ლეკმა დასწვა... ეკლესია გაოხრებული იყო, ყოველი მართლმადიდებელი ქრისტიანი ვინც იყო და გელათი ენახათ იმ ჟამად სტროდენ და კიდევ ეწეოდენ“ (ჟორდანიას 1967: 261), აღნიშნულია ერთ-ერთ ქრონიკაში. მაგრამ როცა მოსახლეობის დიდი ნაწილი გელათის აღდგენისთვის ზრუნავდა,

მეორე ნაწილს მის გაძარცვაზე ეჭვით ვართ თვალის მიყრდნობა. მათ შორის იყვნენ ჟორჟოლადის კაცები: „მოვიდენ ჟორჟოლადის კაცები და გელათი გატეხეს და ტყვია მოიპარეს... დაიჭირეს... გაიბჭვენ კათალიკოზი იოსებდა ბერუკა ჟორჟოლადე და ის ქურდები კათალიკოზს იოსებს ხელათ მქმნელათ გაუჩნდა, სანამ არ მოკვდა (იოსები ბ. გ.) ხელში ყავდა... (ჟორდანია 1967: 261). როგორც ამ ცნობიდან ირკვევა იოსებ გენათელის შთაგონებით მძარცველებს არა მარტო ნაძარცვი დაუბრუნებიათ, არამედ სიკვდილამდე იოსების მსახური გამხდარან.

სოლომონ I-ს ბრძოლა არ შეუწყვეტია. მან იმერეთში ახალციხის ფაშას მიერ გამოგზავნილი სამი ათასიანი ლაშქარი პირწმინდად გაანადგურა და ციხეებში მდგარი თურქული გარნიზონები ისე შეავიწროვა, რომ ისინი ციხიდან გამოსვლას ვეღარ ბედავდნენ.

სოლომონ I-მა თავისი დიდი წინაპრის იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის მსგავსად, ეკლესიის გაძლიერება გადაწყვიტა, რომელიც მუდმივად მხარში ედგა სამეფო ხელისუფლებას ქვეყნის ერთიანობისათვის ბრძოლაში. იმ ხანად იმერეთის სამეფოში ეკლესია დასუსტებული იყო, აღარ ფუნქციონირებდა ქუთაისის, ზონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრები. ფეხს იკიდებდა ისლამი. საჭირო იყო ქმედითი ღონისძიებების გატარება ქართული ეკლესიისთვის გავლენისა და ავტორიტეტის დასაბრუნებლად.

სოლომონ I-მა 1759 წლის 4 დეკემბერს საეკლესიო კრება მოიწვია, რომელმაც ქუთაისის საეპისკოპოსო კათედრა აღადგინა. იოსებ გენათელი აქტიურად იყო ჩართული კრების მუშაობაში.

„ქუთაისის ეკლესია ყოვლად წმინდის ტაძარი ხელთ ეგდო მძინვარეს აგარიანს და მიზეზითა ამით საქუთათლო მამული და სამრევლო მიმობნეულიყო და ქუთათელი აღარ იჯდა, ახლა ჩვენ ვინებეთ განახლება და წმინდასა ამას კრებასა მოგახსენეთ და თქვენც კეთილად აღვიჩნდათ და ვითარც შენოდა სიწმინდესა თქვენსა, ეგრეთ შემწე გვექმნით და ინებეთ საქუთათლოს მოუშლელიობა... და დავაჯდინეთ ქუთათელი ესე და გაკურთხებინეთ ქუთათლად აბაშიძე მაქსიმე და აწ გაწესებთ, რათა ამიერიდგან

¹ აღნიშნული ცნობა გვიანი ხანისაა, რადგან იმ დროს (1758 წელს) როდესაც ლეკთაგან გელათის დარბევა მოხდა, იოსებ ბატონიშვილი კათალიკოსი არ იყო, მას მხოლოდ გენათელის პატივი ჰქონდა

უკუნისამდე შეუცვალებლად ეგოს, ვითარცა წმინდამან ამან კრებამ განაწესეთ და დაამტკიცეთ. ასე რომ საქუთათლო სახასო მამული სადაც იყოს და ვისაც ქონდეს ყველა უკლისად საქუთათლოდ ეგოს ამიერ უკუნისმდე... დაიწერა სიგელი ესე ქრისტეს აქეთ :ჩ ღ ნ თ: (1759), თვესა დეკემბერსა დ (4)“ (კაკაბაძე 1913გ: 4), აღნიშნავს მეფე სოლომონ I ქუთაისის საეპისკოპოსოს აღდგენის საბუთში. დოკუმენტს სხვა სასულიერო და საერო პირებთან ერთად ამტკიცებს გენათელი ეპისკოპოსი იოსები (კაკაბაძე 1913გ: 6).

კრების მეორე სხდომა 5 დეკემბერს დასავლეთ საქართველოს დიდ ფეოდალთა თანდასწრებით ჩატარდა. ამ სხდომაზე იმერეთის, სამეგრელოსა და გურიის ფეოდალებმა აფხაზეთის კათალიკოსის ბესარიონის, ჭყონდიდელი გაბრიელის, გენათელი იოსების, შემოქმედელი ნიკოლოზის... ხონელი იოსების, ნიკორწმინდელი გერმანესი და სხვა ეპისკოპოსთა წინაშე, იმერეთის მეფის მორჩილებისა და „ტყვის სყიდვის“ აკრძალვის პირობა დადეს: „ახალციხის ფაშამ ასეთი საშინელი... სიტყვა შემოგვითვალა..... ტყვეს თუ არ გაყიდით არ იქნებაო. ეხლა ამაზედ ასე ერთპირობით დაგვიმტკიცებია ღთის შუამდგომლობით, რომ სანამდის სული გვიდგას ეს საქმე ჩვენგან არ იქნეს, არც ამაშიდ ერთმანეთს უსუსტოთ ვიდრეც ერთმანეთს მიუდგეთ კიდევ, მეფე სოლომონის მორჩილი და ბრძანების აღმასრულებელი ვიქნეთ“ (ხ.ე.ც. ფონდი SD - 2976). საეკლესიო კრებამ ტყვის მსყიდველნი შეაჩვენა, საერო ხელისუფლება კი მათ სიკვდილით დასჯით დაემუქრა (ნარკვევები 1973ბ: 641).

ქუთაისის საეპისკოპოსოს აღდგენის პარალელურად სოლომონ I-მა საეპისკოპოსო კათედრები აღადგინა ხონსა და ნიკორწმინდაშიც. ხონელ ეპისკოპოსად ყოფილი მროველი იოსებ მაჩაბელი, ნიკორწმინდელად კი გერმანე წულუკიძე იქნა დადგენილი. ამ პროცესში სხვა მაღალ სამღვდელო პირებთან ერთად აქტიურად იყო ჩართული იოსებ გენათელი.

იოსებ გენათელი სასამართლო დავებშიც მონაწილეობდა. მათ შორის იყო ქაიხოსრო წერეთლისა და გოგია ჯაფარიძის დავა. ამ დავაში იოსებს, მეფე სოლომონსა და რაჭის ერისთავ როსტომ ჩხეიძესთან ერთად, მომრიგებლის ფუნქცია ჰქონდა შეთავსებული (ქ. ს. დ. 1974: 272).

იოსებ გენათელს დიპლომატიური მოღვაწეობაც უწევდა. 1766 წელს თურქეთთან საზავო მოლაპარაკებების გასამართად, გენათელი ეპისკოპოსი სოლომონ I-მა სტამბულში ელჩად გაგზავნა. მეფემ თავის ძმას საკმაოდ საპასუხისმგებლო და მძიმე მისია დააკისრა. ოსმალეთში გამგზავრებამდე იოსებმა მეფე სოლომონს ანდერძი დაუტოვა: „ქ. ჩემო ძმავო ბატონო საყვარელო მეფე სოლომონ, შენი ძმა გენათელ მიტროპოლიტი იოსებ ამ ანდერძს მოგახსენებ. ჩემი სიტყვა და ანდერძი ზეპირადაც მომიხსენებია და წიგნითაც მოგახსენებ. ჩემი რაც არის წიგნი ან შესამოსელი ყველა თქვენ გაბარია. მე რათგან თქვენის ერთგულებისა და ქვეყნისათვის ამ უსჯულოებში შევალ ვინ იცის რა ამიტყდება. ან მათი ხელით რამ მოხვდეს ჩემი სიკვდილი და ან ჩემი თავის დღით და სწეულობით რომ მოგკვდე...“ (კაკაბაძე 1914ბ: 54). იოსები გარდაცვალების შემთხვევაში მეფეს უანდერძებდა რომ მისი (იოსების) ქონება გელათისათვის შეეწირა, ხოლო გენათელ ეპისკოპოსად იოსების მიერ შერჩეული პირი დაესვა: „გენათლადაც რომელიც ჩვენი მოგახსენეთ თუ თქვენმა ბუნებამაც ქნას მისი ყაბული ის დასვით ამისთვის რომ ჩემს სულსაც უფრო შეიბრალებს და მოიხსენებს და თქვენი ერთგული იქნება“ (იქვე, 55). ანდერძში არ კონკრეტდება ის პირი, რომელიც იოსების გარდაცვალების შემთხვევაში გენათელი ეპისკოპოსი უნდა გამხდარიყო. იოსები, მეფეს გელათის ყმა-მამულის მოველასაც ავალებდა: „...ყველა გებრალებოდეს და როგორც ჩემი ნამსახური ისე გიყვარდესთ ჩემო ბატონო მამათ ბატონათ ძმათ სულის და ხორცის მომვლელათ შენ დამიტოვებისარ და შენ იცი ჩემო ბატონო.“ სიგელი 1766 წლის 23 აგვისტოს არის დაწერილი (იქვე, 57).

მოლაპარაკება ოსმელეთის იმპერიასა და იმერეთის სამეფოს შორის ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე II-ის (1745-1762 კახეთის მეფე, 1762 -1798 ქართლ-კახეთის მეფე) შუამავლობით შედგა. ოსმალეთსა და იმერეთს შორის ხელშეკრულება 1767 წელს დაიდო. ოსმალეთმა იმერეთი ცნო არა ვასალურ, არამედ მფარველობაში მყოფ სახელმწიფოდ. იმერეთს ოსმალეთისათვის ერთგულების ნიშნად ყოველწლიურად უნდა გაეგზავნა 60 ქალი, ოღონდ, წინანდელისაგან განსხვავებით, სავალდებულო არ იყო ეს ქალები ქართველები ყოფილიყვნენ. ზავის ეს პირობები იმერეთის ელჩის მიერ იყო შეთავაზებული. ის ფაქტი, რომ

ხელშეკრულებაში არაფერია ნათქვამი ტყვის სყიდვის აღდგენის შესახებ, სოლომონ I-ის დიდ წარმატებად უნდა ჩაითვალოს. რუსი დიპლომატების ცნობით, ოსმალეთი ამ პირობებზე დათანხმდა, რათა ბოლო მოეღო მისთვის სირცხვილის მომტანი ხანგრძლივი ომისათვის (ნარკვევები 1973ბ: 646).

ამრიგად 1766-67 წლებში იოსებ გენათელის დიპლომატიური გამოსვლა, იმერეთისათვის წარმატებული აღმოჩნდა. მალე გაირკვა, რომ ეს მოლაპარაკება იმერეთის მეფის დიპლომატიური მანევრით იყო გამოწვეული და სოლომონს არცკი უფიქრია თურქებისათვის ხარკის ადამიანებით გადახდა (იქვე). იმერეთის მეფე ასეთი მოლაპარაკებებით დროს აჭიანურებდა თავის სასარგებლოდ, ზავით დაკისრებულ პირობებს კი არ ასრულებდა. გაჭიანურებული დრო სოლომონს ქვეყნის შიდა საკითხების მოსაგვარებლად სჭირდებოდა.

1768 წელს სოლომონმა ჩხარის მახლობლად ცხრაწყაროსთან დაამარცხა თავის მოწინააღმდეგეთა ბანაკი, თეიმურაზ მამუკას ძე ბატონიშვილის თაოსნობით. (თეიმურაზი სოლომონ I-ის ბიძაშვილი იყო). ეს უკანასკნელი მოგვიანებით დაატყვევეს და ტყვეობაშივე გარდაიცვალა.

მეფის ყველაზე ძლიერ მოწინააღმდეგეებად რაჭის ერისთავი როსტომი და მისი ძმა, აფხაზეთის კათალიკოსი ბესარიონი რჩებოდნენ. სოლომონს გართულებული ჰქონდა ურთიერთობა სამეგრელოს მთავარ კაცია დადიანთანაც. სოლომონმა რამდენჯერმე სცადა როსტომ ერისთავის დამორჩილება, ერთ შემთხვევაში ლეკებიც კი დაიხმარა როსტომის შესაპყრობად, მაგრამ რაჭის ერისთავი დადიანთან გაიქცა და ოდიშს შეაფარა თავი. ამ პერიოდში კათალიკოსი ბესარიონი ახალციხეში იმყოფებოდა და ფაშას სოლომონის წინააღმდეგ იმერეთში ოსმალთა ჯარის გაგზავნას თხოვდა. ამავე დროს ახალციხეში ფარულად ჩავიდა იოსებ გენათელი. იგი მეფე სოლომონისგან იყო გაგზავნილი ფაშასთან დასახვევლად, მხოლოდ იმ პირობით, თუკი ფაშა კათალიკოს ბესარიონს დაპატიმრებულს გააგზავნიდა იმერეთში. ფაშამ მეფესთან დაზავება არჩია და კათალიკოსი ბესარიონი დააპატიმრა. კათალიკოსმა ბუხრის კედელი გაარღვია და თავი დააღწია პატიმრობას. მას იმერეთში მისასვლელი პირი აღარ ჰქონდა და თავის დისშვილთან კაცია დადიანთან გადავიდა

ოდიშში (რეხვიაშვილი 1989: 88).

ამ ამბების შემდეგ სოლომონ I-მა ბესარიონი კათალიკოსობიდან გადააყენა და 1769 წლის 10 მაისს მის ნაცვლად კათალიკოსად თავისი ძმა იოსებ გენათელი დაადგინა (ქორიძე 2000: 166). იოსებმა აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსობასთან ერთად გენათლობაც შეითავსა. კაცია დადიანმა კი ბესარიონი „სამეგრელოს კათალიკოსად“ გამოაცხადა (რეხვიაშვილი 1989: 215). ამრიგად დასავლეთ საქართველოში „ორ კათალიკოსობა“ დამყარდა.

1769 წელს აწ უკვე აფხაზეთის კათალიკოსი იოსები, სოლომონ I-მა კიდევ ერთ მოლაპარაკებაზე გაგზავნა. იოსები რაჭაში გაემგზავრა როსტომ ერისთავსა და მეფე სოლომონს შორის საბოლოოდ მშვიდობის დასამყარებლად.

რაჭაში ჩასული იოსები დიდი პატივით მიიღეს. მან ერისთავს მეფესთან შერიგება აღუთქვა და შუამავლობა იკისრა. როსტომ ერისთავმა თანხმობა განაცხადა მეფესთან შერიგებაზე მხოლოდ იმ პირობით, თუ კათალიკოსი იოსები, ეკლესიაში ბარძიძე დაიფიცებდა სოლომონის უღალატობაზე. იოსები დათანხმდა ამ პირობის შესრულებას და მეფე სოლომონთან შესათანხმებლად ქუთაისში დაბრუნდა. კათალიკოსმა მეფე სოლომონს ყველაფერი დაწვრილებით უამბო და მას პირობა დაადებინა, რომ არც როსტომს და არც მისი ოჯახის წევრებს სოლომონი ზიანს არ მიაყენებდა. მეფემ კათალიკოსს განუცხადა: „გაძლევ სიტყვას და ვფიცავ შენ ხახულის ღვთისმშობელს, არც ის (როსტომ ერისთავი ბ. გ.) და არც მისი შვილები არ მოვკლა და ისეთი პატივისცემითაც მივიღო, რომ საარაკო დარჩესო“ (სოლომონ მეფე და როსტომ ერისთავი 1936: 75). ამ სიტყვების შემდეგ იოსები მეორედ გაემშურა რაჭაში და ბარძიძე ხელის დადებით დაარწმუნა ერისთავი, რომ მეფე არაფერს ავნებდა (იქვე).

მეფის უღალატობაში დარწმუნებული როსტომ ერისთავი თავისი შვიდი ვაჟიშვილით, ვარციხეში მყოფ სოლომონთან გაემგზავრა შესარიგებლად. მეფემ მოჩვენებით კარგად მიიღო ერისთავი, მაგრამ ოცდღიანი ღზინის შემდეგ შეიპყრო შვილებითურთ და თვალები დათხარა. 17 წლიანი ომი რაჭის საერისთავოსთან ამით დასრულდა. საერისთავო გაუქმებულ იქნა

(რეზვიაშვილი 1989: 88).

ცხადია, იოსებმა არ იცოდა სოლომონის ფარული ზრახვების შესახებ, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი ასეთ მზაკვრულ გარიგებაზე არ წავიდოდა და არც ბარძიმზე დაიფიცებდა სიცრუეს. როდესაც შეიტყო, ერისთავებს თვალები დათხარესო: „შეიცხადა, გადმოვარდა ტახტიდან, დაეცა მიწაზე, თავპირში ხელები წაიშინა და წვერ - უღვაშს იგლეჯდა“ (სოლომონ მეფე და როსტომ ერისთავი 1936: 104). იოსებმა სოლომონის ჩაღვნილი საქციელი დაგმო და მას უთხრა: „მეფეო, შეჩვენებული იყოს შენი მეფობა, უკეთუ მეც არ გამასწორო ერისთავთან და თვალები არ დამთხარო. კარის - კაცები შეშფოთდნენ, მეფემ ზურგი მიაქცია კათალიკოსს და გაბრუნდა. კათალიკოსი კი თითქმის გონებადაკარგული გავარდა გარეთ და გელათისკენ წავიდა“ (იქვე 106).

ამ ამბის გამო კათალიკოსი იოსები დიდ სინანულში ჩავარდა და იმ დღიდან აღარ უწირავს (იქვე, 108).

უშედეგოდ დასრულდა იოსებ კათალიკოსის მოლაპარაკება კაცია დადიანთან ზავის შესახებ 1771-73 წლებში. როგორც ჩანს, იოსებ კათალიკოსი ცდილობდა კაცია დადიანთან შეთანხმების მიღწევას ბესარიონ ჩხეიძის თაობაზე. ეს უკანასკნელი, როგორც აღენიშნეთ, კაცია დადიანმა „სამეგრელოს კათალიკოსად“ გამოაცხადა. დასავლეთ საქართველოში ორი კათალიკოსის არსებობა დიდ დაბრკოლებებს და უხერხულობებს ქმნიდა. იოსები აგრეთვე იბრძოდა სახელმწიფოსგან ეკლესიის დამოუკიდებლობის მოპოვებისათვის, მაგრამ ვერც ამ შემთხვევაში მიაღწია შედეგს. მას კონფესიონალურ ნიადაგზე უთანხმოება ჰქონდა იმერეთში მყოფ იტალიელ კათოლიკე მისიონერებთანაც (მეტრეველი 2010: 145).

კათოლიკე მისიონერი ლეონი, რომელიც 1742-1773 წლებში საქართველოში მოღვაწეობდა, იოსებ კათალიკოსს უარყოფითად ახსნიათებს. მისი თქმით იოსები იყო: „კაცი ბოროტი, უსამართლო, ბარბაროსი, ცრუ, ძუნწი, არაადამიანური, სასტიკი და უდიდესი მტერი კათოლიკებისა“ (ქ. ი. მ. შრომები 2008: 65).

მისიონერი ლეონი როსტომ რაჭის ერისთავთან მეგობრობდა. მ. თამარაშვილის მტკიცებით, როსტომმა, მისმა ძმამ ბესარიონ კათალიკოსმა და შვილმა გიორგიმ, კათოლიკობა მიიღეს და

ამ სარწმუნოებაზე დარჩნენ ბოლომდე (თამარაშვილი 1902: 366). ამ ფაქტს ადასტურებს კაპუცინი მისიონერის იერონიმე მარია ნურსაიაელის წერილი, სადაც საუბარია რაჭის ერისთავის როსტომისა და მისი ძმის კათალიკოს ბესარიონის კათოლიკობის აღიარების შესახებ. ეს წერილი 1751 წლის 29 მაისს დაიწერა (იქვე, 367).

ძნელი სათქმელია, რამდენად შეესაბამება სინამდვილეს მ. თამარაშვილის ცნობა როსტომისა და ბესარიონ კათალიკოსის გაკათოლიკების შესახებ, თუმცა გამორიცხული არაფერია, რადგან იმ ხანად ქართული ფეოდალური საზოგადოების გარკვეული ნაწილი, თავიანთი რწმენისადმი არამყარი პოზიციისა თუ პოლიტიკური ინტერესების გამო, ხშირად იცვლიდა სარწმუნოებას, თუმცა კათალიკოსისაგან მსგავსი საქციელი უჩვეულო იყო.

იოსებ ბაგრატიონი მთელი თავისი მოღვაწეობის მანძილზე მართლმადიდებლობას იცავდა და ცდილობდა, თავისი ხალხისთვის რწმენა შეენარჩუნებინა. იგი ხელს უშლიდა იმერეთის სამეფოში ისლამისა და კათოლიკობის გავრცელებას. რა თქმა უნდა, იოსები თავისი მტკიცე პოზიციის გამო მიუღებელი იქნებოდა კათოლიკე მისიონერებისთვის და მათ შორის კაპუცინი ლეონისათვის, რომელიც ესეთ მძიმე შეფასებას აკეთებს იოსების მიმართ და მას ყველაფერთან ერთად კათოლიკების მტრად იხსენიებს.

იოსები დიდ ყურადღებას უთმობდა სასულიერო საგანმანათლებლო საქმიანობას. 1772 წლის 12 დეკემბერს მისი დაკვეთით ხუცეს-მონაზონმა ზაქარია გაბაშვილმა (გაბაონმა) დაასრულა იოანე ოქროპირის „საღმრთო ჟამის წირვის“ გადაწერა (ჟორდანი 1967: 344). მისი ტექსტის გამართვაში, რაც მდგომარეობდა ბერძნულ და რუსულ ლიტურგიკულ ტექსტებთან შედარებაში, გადაწერებთან ერთად თვით იოსებიც მონაწილეობდა. ამ გზით გასწორებული იოანე ოქროპირისეული „ჟამის წირვა“ კათალიკოსმა იოსებმა გელათის მონასტერს შესწირა (მეტრეველი 2010: 145).

თხზულებას წინ უძღვის დიდი მრგვლოვანი ასომთავრული ასოებით გაკეთებული წარწერა: „პონტო: ჩრდილოისა: და: აფხაზ: იმერთა: ყოვლისა: კ-ზ: მამად: მთავრმან: ძემან: ალექსანდრე: დიდისა: მეფეთ: მეფისამან: წყალობითა: ღ-თისათა: / იოსიფ: აღვაწერინენ: წ-ნი: ესე სამნი: ლიტურდიანი: ბერძენ: როსთა

საპატრიარხოთა: ლიტურჯისთა: თ-ა: შემოწმებითა: სავსებითა: სკ-ნდ: მოსახსენებელად: ჩემდა: ქრისტეს: აქათ: ჩ ლ ო ბ: (1772) დკ - ნბერი: ი ბ (12)“ (ყორდანია 1967: 343).

1761 წელს იოსებ კათალიკოსის დავალებით თბილისის ჯვრის მონასტრის დეკანოზ იოანეს, დაუწერია სჯულის კანონის წიგნი, სადაც შეუტანია „ძეგლის წერა,“ დავით მეფის (დავით IV აღმაშენებელი) ბრძანებით მომხდარის რუის - ურბნისის კრებისა (იქვე, 346). წიგნს ახლავს 1776 წლის 23 მარტს იოსებ კათალიკოსის ხელით გაკეთებული წარწერა: „წყალობითა ღვთისათა ჩვენ აბხაზ-იმერ-გურია-სამეგრელოისა, ესე იგი სრულიად ქვემოისა ივერიისა კათალიკოზ-მამათმთავარმან იოსიფ დავითიან თვით საფასითა ჩემითა აღვაწერინე წმინდა ესე სჯულის კანონი, და ვინათგან თანა მაქნდა ეპარხიაცა გაენათისა, თანამდებცა ვიყავ მსახურებად შენდა; ამისთვის გიძღვენ წიგნი ესე სჯულთა შენ სოლომონებრსა ტაძარსა ხახულისა ღვთისმშობელსა, რათა ოდეს აღმოიკითხვიდენ ძენი შენისა ეკლესიისანი ოხას მაგებდენ შენდობა ყოფისასა და კურთხეულ იყვნენ აწ და მერმესაცა; რამეთუ სენისა ამის მიერ მივალ მოუკალსა გზასა ჟამსა ყვავილოვნებისასა, და მიწა თქმის ხმასა და უმანაენ კარსა კელიისა ჩემისა დროშანი შავნი.... დაიწერა მარტსა: ი გ: (23) ქრისტესითგან ჩ ლ ო ვ (1776)“ (იქვე).

ამ წარწერიდან ჩანს, რომ მძიმე სენით შეპყრობილი იოსებ კათალიკოსი დღე-დღეზე სიკვდილს ელოდა. მას მთელი თავისი მოღვაწეობა ეკლესიისა და სახელმწიფოს გაძლიერებისაკენ ჰქონდა მიმართული. განსაკუთრებულ ყურადღებას კი ყოველთვის გელათს ანიჭებდა. აი, რას ამბობს იოსები სიკვდილამდე რამდენიმე დღით ადრე დაწერილ ანდერძში: „ჩემი ღწვა დღე და ღამე ეს იყო, რომ, რადგან გელათს დიაკვნად ვეკურთხე, მღვდლად ვეკურთხე და მღვდელმთავრად, რაც რაიმე მიღვაწია, ყოველივე გელათისათვის მიხლოდა და კიდევ შემიწირავს, როგორც გალაგანი შემოვავლე, ისე დახურვა მიხლოდა...“ (ხ.ე.ც. ფონდი AD - 652. ქ. ს. ძ: 1970: 906). ანდერძში ჩამოთვლილია თუ რამდენი გლეხი დაიხსნა იოსებმა თავისი ფულით და რამდენი დაკარგული მოიძია. მათ შორის თხილწყაროს მცხოვრები ლიბრაძეები, ოკრიბას გვენეტაძეები, ასევე ჭუმბურიძეები, რაჭას

კვაშიეთის გლეხები, რიონს სულაქველიძენი და მრავალი სხვა: „...საცა იყო დაბნეული ან გლეხი ან მამული, ზოგი თეთრით და ზოგი ცლითა და სარჯლით...“ გამოისყიდა და გელათს შესწირა. საბუთი 1776 წლის 9 მაისს დაიწერა: „დაიწერა ქორონიკონსა ქრისტეს აქეთ ათას შვიდას სამოცდა თექვსმეტს. და თვესა მაისსა ცხრას“ (ხ.ე.ც. ფონდი AD - 652).

ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში ინახება იოსებ კათალიკოსის პირადი ნივთების ნუსხა, რომელიც მან გელათს შესწირა. მათ შორის იყო: „...ენქერი სირმით ნაკერი, ომფორი თეთრის სტროფის სამის ოქროს ღილით და სირმის არშიით გაწყობილი, ლაფარნა და ორი პერექელი სირმით ნაკერი, ოქროთ დაფერილი ბარძიმ ფეშხუმი, ერთი სეფისკვერის ვერცხლის თეფში, ჯვარის სასანთლები ვერცხლისა და ერთი კარგი სამღვდელმთავრო კონდაკი, სამღვდელმთავრო მიტრა პირველითგანვე გელათის და აწ კვალად განახლებული, ერთი ვერცხლის საცეცხლური, ერთი სჯულის კანონი და ვნების კვირის სახარება, ერთი ვერცხლის სააიაზმე თავსახურავიანი და სხვა“ (ხ.ე.ც. ფონდი HD - 14514. ჟორდანი 1967: 344). ნუსხას ერთვის გენათელი ეპისკოპოსის ეფთვიძეს მინაწერი: „ესენი ყოველივე მე მისი დიაკონი ეფთვიძე მისი ძმა, ნებით გენათლად მაკურთხეს და მომბარეს უკლისათ. ქორონიკონს ქ“ეს აქათ ათას შვიდას სამოცდა თექვსმეტს და თვესა მაისსა ათცამეტსა: გენათელი ეფთვიძე“ (ხ.ე.ც. ფონდი HD - 14514).

იოსებ კათალიკოსი 1776 წლის 13 მაისს გარდაიცვალა, რაც სხვადასხვა ისტორიული წყაროებით დასტურდება. ერთ-ერთი ქრონიკის ცნობით: „ქკ ს :უ დ დ: (1776) ამა ქორონიკონსა მიიცვალა ყოვლად სანატრელი კათალიკოზი გენათელი და მეფის ძე იოსებ თვესა მაისსა :ი გ: (13) დღესა პარასკევსა, ჟამსა მეოთხესა, იყო წლისა ოც - და - ჩვიდმეტისა და ექვსის თვის“ (ჟორდანი 1967: 345). აღნიშნულ ცნობაზე დაყრდნობით ნაწილი სამეცნიერო წრეებისა მიიჩნევენ, რომ გარდაცვალების ჟამს იოსებ კათალიკოსი 37 წლის იყო. ამ ცნობას ამყარებს 1766 წელს ოსმალეთში გამგზავრების წინ, იოსებ გენათელის მიერ დაწერილი ანდერძიც, სადაც ის აღნიშნავს, რომ ანდერძის დაწერის დროს იყო 27 წლისა და ცხრა თვის (კაკაბაძე 1914ბ:

57). თუკი 1766 წელს იოსები 27 წლის იყო, ბუნებრივია 1776 წელს ის 37 წლის იქნებოდა. აქედან გამომდინარე მისი დაბადების თარიღი 1739 წელი (1776 - 37 = 1739) გამოდის, რაც სინამდვილეს არ შეესაბამება, რადგან ჩვენ ვიცით, რომ 1745 წლიდან იოსები უკვე გენათელ ეპისკოპოსად იხსენიება. ზემოთ მოყვანილი ცნობების მიხედვით კი 1745 წელს იოსები 6 წლის უნდა ყოფილიყო (1739 + 6 = 1745). 6 წლის ასაკში ცხადია იოსებს გენათელ ეპისკოპოსად არავინ აკურთხებდა. 1745 წელს იოსების გელათის ეპისკოპოსად ხელდასხმა მინიმუმ 20 წლის ასაკში უნდა მომხდარიყო, რადგან 20 წელზე ახალგაზრდა ადამიანის ეპისკოპოსად კურთხევა წარმოუდგენლად მიგვაჩნია, თანაც იმ ფონზე, როცა რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების გადაწყვეტილებით, ეპისკოპოსად ეკურთხებოდა ბერ-მონაზონი არა უმცირეს 35 წლისა. აქედან გამომდინარე 1776 წლისათვის იოსები სულ მცირე 50 წელს გადაცილებული იქნებოდა. მაგრამ ისმის კითხვა, რატომ აცხადებს იოსები 1766 წლის ანდერძში რომ ის 27 წლისა და ცხრა თვის არის? აქ იოსები ბერად აღკვეციდან გასულ წლებს ხომ არ გულისხმობს და იმიტომ აკონკრეტებს თვეებსაც კი? ჩვენი ვარაუდით იოსების ბერად აღკვეცა 1739 წელს უნდა მომხდარიყო. ამ შემთხვევაში იოსების ბერად აღკვეციდან 1766 წელს 27 წელი იქნებოდა გასული, ხოლო 1776 წელს 37 წელი. შესაძლებელია ამას გულისხმობდა ქრონიკის ავტორიც, რომელიც აღნიშნავდა, რომ იოსები გარდაცვალების ჟამს (ბერად აღკვეციდან, ანუ ხელახალი დაბადებიდან ბ. გ.) იყო: „წლისა ოც - და - ჩვიდმეტისა და ექვსის თვის.“ თუმცა ეს მხოლოდ ჩვენი სავარაუდო მოსაზრებაა. ფაქტი ერთია, რომ იოსები გარდაცვალების დროს 37 წლის ასაკს საკმაოდ გადაცილებული იყო.

იოვანე ხუცესის დღიურ-წერილებში დაცული ცნობის მიხედვით 1776 წლის 11 მაისს მომაკვდავი იოსებ კათალიკოსი „სანაგარდოთგან“ ქუთაისში, მწვანეყვავილას რეზიდენციაში მიუყვანიათ. 13 მაისს იოსები გარდაცვლილა. 17-ში მისი ცხედარი გელათში გადაუსვენებიათ და 18 მაისს იქვე დაუკრძალავთ (ლომსაძე 1979: 150 - 151).

იოსებ გენათელმა მთელი ცხოვრება საქართველოს ეკლესიის და ქვეყნის გაძლიერებას შეაღწია. იგი დაუღალავად ზრუნავდა ქართველი ერის სულიერი და ფიზიკური გადარჩენისთვის. მან არაერთი გამოჩენილი სასულიერო მოღვაწე აღზარდა, მათ შორის იყო უკანასკნელი გენათელი ეპისკოპოსი ეფთვიმე შერვაშიძე (1776-1820). იოსებმა თავისი მოღვაწეობით, მნიშვნელოვანი კვალი დატოვა ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში და ღირსეული ადგილი დაიმკვიდრა საქართველოსთვის მოამაგე ქართველ მღვდელმთავართა შორის.

იოსებ გენათელი

იოსების შემდეგ გენათელი ეპისკოპოსი გახდა ეფთვიმე II შარვაშიძე. იგი იყო უკანასკნელი გენათელი ეპისკოპოსი, რადგან მისი ეპისკოპოსობის პერიოდში გაუქმდა გელათის საეპისკოპოსო.

ეფთვიმე II შარვაშიძე გურიის ერისთავის ძე, მეფე სოლომონ I-ისა და იოსებ გენათელის გაზრდილი იყო. ის 12 წლის ყოფილა, როცა სოლომონსა და იოსებს გურიიდან იმერეთში მიუყვანიათ. 1819 წლის 2 ნოემბრის საბუთში, ეფთვიმე თავად იხსენებს ამ ფაქტს: „ქ. მე გენათელ მიტროპოლიტი ეფთვიმი, ვსწერ: დიდმა მეფე სოლომონ და მისმა ძმამ კათალიკოსმა იოსებ გურიიდან მომიყვანეს და გამზარდეს, სამოცდა ერთი წელიწადი

არის იმერეთს ვარ, რომოცდა ერთი წელიწადი არის გენათლათ ვარ, ოცს წელიწადს მეფეს და კათალიკოზს ვახლდი და მათი ბძანება და დაწესება სრულებით ვიცი“ (ხ.ე.ც. ფონდი HD - 3166. АКТЫ... 1874: 396).

ეფთვიმეს მამა ქრისტეფორე შარვაშიძე ყოფილა. 1790 წლის საბუთში ეფთვიმე გენათელი აღნიშნავს, რომ მისი მამა ქრისტეფორე: „გამოჩინებულის წმინდის გიორგის ეკლესიის შენებაზედ ნამსახური იყო“ და იმავე ეკლესიაზედ დაუმარხავთ (ქ. ს. ძ. 1970: 995).

ეფთვიმე II გენათელი, თავიდანვე აქტიურად შეუდგა მოღვაწეობას. მოიძია გელათის ყველა ძველი საეკლესიო საბუთი, თავისი თვალთ გადაამოწმა და თუ რაიმე დარღვევა შენიშნა, მის გამოსწორებას შეეცადა. გელათის დოკუმენტების ნაწილს, რომლებიც სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა გენათელი

ვ სარგოძე სიძე: მეფეთქების დასრულება
სიძე: მეფე, მეფის სიძე: წმინდა ე-რ-მ-ი
ერთ-მით. სიძეთა კრებულს ამოცანა ხდება: ღ
აღიწეს ხელთ მხი დიკონს დასახარ წმინდათ: ივ
მამ: კე ქს აქთ: ბიძი: ის ზეაი მთავროვ კაცი
ბ-გ-მ-ი-ს სხვა საგნათლ მხარეებზედ ეთა მხარე
-მ-ი-ს თეს წმინდათ და მხარეებზედ ღ ზეაი სხვა
საგნათლ ეთს ქვეყნებზედ მხარე დაეყანა ამ მამ
თეს აგარეუ ამე ამ ვსტესაფ ეთ-მ-ი-ს ამ
ქვეყ ხამე მ-ი-ს ამე სხვა ქვეყნს იყავს ღ
დაეყლამ: -

ეფთვიმე გენათელის ბეჭედი

ეპისკოპოსის მიერ არის დამოწმებული, ბოლოში ეფთვიმეს ბეჭედიც ახლავს, რაც იმის ნიშანია, რომ ეს საბუთები ეფთვიმეს მიერ იქნა გადამოწმებული.

ეფთვიმეს ბრძოლა უწევდა გელათის სამწყსო მიწების შესანარჩუნებლად. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულია ერთი უთარილო საბუთის ფრაგმენტი, სადაც აღნიშნულია, რომ: „არხიმანდრიტი მოძღვარი ქრისტეფორე, სახლთუხუცესი წერეთელი ზურაბ, მდივანბეგი დავით, კათალიკოსი მაქსიმე და გენათელი ეფთვიმი, გელათის... მიწას დაობდნენ. მაცხოვრის კარსა და კათალიკოსის პალატს შუა რომ ადგილი არის, კათალიკოსმა ბძანა წმინდის გიორგის საყდრის არისო და საკათალიკოზო(აო). გენათელმა თქვა ჩემის საყდრის მიწა არისო. მადამდის გენათელის წინამძღვარი ყოფილა და დღესაც გენათლის წინამძღვარი დგას. გავშინჯეთ დავისაც ადგილი. უჭირავს, სამართალი მისი არის. თუ მცოდნე ვინმე გამოჩნდეს და იმ ადგილის ამბავი იცოდეს, ორი კაცი წამოდგეს და კათალიკოსს ხელი ჩამოართვას. რაც საგენათლო არ იყოს, ის მიწა საკათალიკოსო არ ყოფილიყოს. თუ ეს არ იქნეს გენათელმა ოთხი მსახური შეაფიცოს ზემოთ რომ დაგვიწერია. თუ ვერ შეაფიცოს გენათელმა ადგილი დაუტეოს კათალიკოსს“ (ხ.ე.ც. ფონდი HD - 8041. ჟორდანია 1967: 392). აღნიშნული დავა 1785 წლის ახლო ხანებში უნდა მომხდარიყო. გენათელ ეფთვიმეს გელათის მიწებისთვის სასამართლო დავა ჰქონდა ივანე და ქაიხოსრო ავიაშვილებთანაც. ამ სასამართლო დავაში მეფე სოლომონ II იღებდა მონაწილეობას (ქ. ს. ძ. 1974: 282-284).

ეფთვიმე მკაცრი იყო სასულიერო პირების მიმართაც, მათი მხრიდან საეკლესიო წესების დარღვევის შემთხვევაში. 1784 წლის ახლო ხანებში გენათელი ეფთვიმე თავისი ეკლესიის წინამძღვარ ამბერკი ავალიანს გასწყრომია „უჯერო საქმეთა გამო.“ მეფემ მათი შერიგება ქუთათელ დოსითეოსს, ხონელ ანტონს და ჯუმათელ მაქსიმეს დაავალა: „... ჩვენ, ყოვლად სამღვდელთა, ამისი გასინჯვა მათმა უმაღლესობამ (იმ ხანად იმერეთში მეფობდა დავით გიორგის ძე (1784-1789) გვიბრძანა და რაოდენ ჩვენგან შესაძლო იყო, სამართლიანის მსჯავრით ასე დავინახეთ და ასე განვაგეთ... (წინამძღვარ ამბერკის ბ. გ.) რაც მიზეზები ყოვლად სამღვდლო გენათელმა დაუდვა, ამისთვის თუ ინებებს და გენათელი შეირიგებს შენდობის მიცემით, სწავლით

და კანონით, ისევ თავის ადგილას იდგეს და შეძლებისაგან მოუაროს განუშორებლად. ამისათვის, რომ დიდი ქონება არა ჰქონია რა...“ (ქ. ს. დ. 1974: 286).

ეფთვიმე, გენათლობის პირველივე წლებიდან ზრუნავდა თავის სამწყსოს გლეხებზე და ცდილობდა მათთვის სამეურნეო პირობები შეექმნა. 1777 წელს მან იანვარა კაპჭელაშვილს, მისი „უმემკვიდროდ გარდაშენებული“ ძმის – კაცია კაპჭელაშვილის ადგილ-მამული უბოძა: „...ესე წყალობის წიგნი მტკიცე და უტყუარი გიბოძეთ... ჩვენ გენათელ მიტროპოლიტმან ეფთვიმი, შენ ჩვენი ეკლესიის ძირს მოსახლე კაცს იანვარა კაპჭელაშვილს, ამა პირსა რომ შენი ძმა კაციელა უმკვიდროდ გარდაშენდა, და შენ შეგვეხვეწეთ და... რაც შეგეძლო მოსართმევითაც გვემსახურეთ. უშვილო კაცისეული სამართლით ჩვენი იყო, მაგრამ რათგან შეგვეხვეწეთ და გვევედრეთ, გვიბოძებია კაცია კაპჭელაშვილისეული მიწა ადგილი... მოგცეს და მოგახმაროს ღმერთმა ჩვენი ეკლესიის და ჩვენს ერთგულად სამსახურში... დაიწერა ქორონიკონსა ქრისტეს აქეთ ჩ ღ ო ზ (1777)“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 4042).

ეფთვიმე II გენათელი, ისე როგორც მისი წინამორბედი გენათელი ეპისკოპოსები, აქტიურად იყო ჩართული პოლიტიკურ პროცესებში. XVIII ს-ის ბოლოს რუსეთის იმპერიის ინტერესები გაძლიერდა საქართველოს მიმართ. ქართველი მეფე-მთავრებიც ცდილობდნენ რუსეთის ძალით თავი დაეღწიათ ოსმალური და ირანული აგრესიისაგან. ეფთვიმე გენათელი რუსული ორიენტაციის მომხრე პოლიტიკურ გუნდს უჭერდა მხარს. ამას მოწმობს 1784 წლის 1 მაისს იმერეთის თავად-აზნაურების მიერ პავლე პოტიომკინისადმი გაგზავნილი წერილი, სადაც ისინი რუსეთისადმი ერთგულებას ამტკიცებენ. წერილს სხვა საერო და სასულიერო პირებთან ერთად ხელს აწერენ: დოსითეოს ქუთათელი და ეფთვიმე გენათელი (რეხვიაშვილი 1989: 284).

1784 წლის 23 აპრილს 49 წლის ასაკში გარდაიცვალა იმერეთის მეფე სოლომონ I. სოლომონს ტახტის მემკვიდრე არ დარჩენია. მისი ერთადერთი ვაჟი ალექსანდრე ბატონიშვილი, 1780 წლის ოქტომბერში გარდაიცვალა.

ალექსანდრეს პირადი ცხოვრება არეული ჰქონდა. იგი დაპირისპირებული იყო მამასთან, მეფე სოლომონთან. ნებსით

თუ უნებლიეთ ალექსანდრემ სამჯერ იქორწინა. „უჯგეროისა ქორწინებისათვის“ ბატონიშვილი ეკლესიამ შეაჩვენა. ალექსანდრეს გარდაცვალების შემდეგ სოლომონს სურდა შვილი შესაფერისი პატივით დაეკრძალა ეკლესიის შიგნით, მაგრამ სამღვდელოებამ მეფეს ამის უფლება არ მისცა. მხოლოდ „ერთისა მღვდლისა წინ გაძლოლითა დაფლეს იგი გარეგან ეკლესიისა“ გელათს (სოსელია 1990: 38 - 40).

შეჩვენებული უფლისწულის ეკლესიის შიგნით დაკრძალვას, სხვა სამღვდელო პირებთან ერთად როგორც ჩანს წინ აღუდგა ეფთვიმე გენათელიც.

სოლომონ I-მა იმერეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრედ თავისი ძმიშვილი, ერეკლე II-ს შვილიშვილი დავით არჩილის ძე გამოაცხადა. 1784 წელს სოლომონის გარდაცვალების დროს დავით არჩილის ძე მცირეწლოვანი იყო და იმერეთის სამეფო ტახტი სოლომონის ბიძაშვილმა, დავით გიორგის ძემ „მიიმძლავარა.“ დავით მეფესა და ერეკლეს შორის მოხდა შეთანხმება რომლის საფუძველზე, დავით არჩილის ძე როგორც კი სრულწლოვანებას მიაღწევდა, დავით გიორგის ძეს მისთვის ტახტი უნდა დაეთმო. 1789 წელს დავით არჩილის ძე უკვე 17 წლის იყო, მაგრამ დავით გიორგის ძე ნებით ტახტის დათმობას არ აპირებდა (ნარკვევები 1973ბ: 726). ამის გამო იმერეთში პოლიტიკური სიტუაცია დაიძაბა.

მეფე დავით გიორგის ძეს უთანხმოება ჰქონია ეფთვიმე გენათელთანაც. მეფეს ეფთვიმეს გენათლობიდან გადაყენებაც კი უცდია. ამას მოწმობს 1791 წლის 13 მარტით დათარიღებული განჩინება ეფთვიმე გენათელისა და ბუჭუა აკოფაშვილის საქმეზე. ეფთვიმემ აკოფაშვილს უჩივლა რომ: „შენ გურიელის კაცები დაიჭირე, გურიელის პირობაზე გაგეპარა ის კაცები და მეფე სოლომონის საფლავს შეეხვეწა გელათს; მე მთხოვე, მაგრამ შენით წამოყვანა არ მომიშლია და ჩემით ვერ მოგეცი. ამაზედ დამასმინე მეფე დავითს; გამიწყრა მე, გენათლობისაგან მაგდებდნენ; გოგია კანდელაკი ამიყარეს, სამს წელიწადს გლეხები წართმეული ყავდა; ვეცადე, მე ამაშიდ ერთი უცხო ნაწილიანი ხატი და ოთხი კვამლი კაცი ქრთამათ ელისბარმა გამომართვა და ასი მარჩილი ჩემს ურიებს გარდაანდევინეს. ესეები შენის დასმენილობით დამემართა“ (ქ. ს. ძ. 1974: 520).

1789 წლის 11 ივლისს ხონის მახლობლად დავით არჩილის ძემ დაამარცხა დავით გიორგის ძე და მცირე ხნით იმერეთში გამეფება შეძლო, მაგრამ დავით გიორგის ძე 1790 წელს იმერეთში ოსმალთა და ლეკთა ჯარით შემოიჭრა და ტახტი დაიბრუნა (რეზვიაშვილი 1989: 303).

იმერეთი მღელვარებამ მოიცვა. „მობეზრებული არევ დარევისა გამო იმერეთის წარჩინებულნი შეიკრიბნენ და გამოგზავნეს დესპანი ერეკლე მეფესთან მარტში; (1790 წ. ბ. გ.) დოსითეოს ქუთათელი, ეფთვიმე გენათელი, სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი, მიქელაძე, სახლოუხუცესი ზურაბ წერეთელი, სენია წულუკიძე, აბაშიძე, იოანე აგიაშვილი, ქაიხოსრო ჩიჯავაძე, ლორთქიფანიძე, იოსელიანი, ავალიანი და სხვა...“ (ჟორდანიას 1967: 404).

იმერეთიდან ჩასულმა დელეგაციამ მეფე ერეკლეს სთხოვა, რომ: „რადგანაც არა სურს მეფესა ირაკლის მეფე დავით, (საუბარია დავით გიორგის ძეზე. ბ. გ.), მიმტაცებელი ტახტისა, ინებოს და შეიერთოს თვისდა სამეფოდ იმერეთი, ვითარცა იყო ერთ მთავრობისა დროთა“ (იოსელიანი 1936: 15). „იმერთა დესპანი“ არწმუნებდნენ მეფე ერეკლეს რომ იმერეთში ერი და ბერი სიხარულით მოელოდა ამ საქმის დასასრულს და რომ თვით გურიელსა და დადიანსაც სურდა ქვეყნის გაერთიანება. მეფე ერეკლემ ამ საკითხის განსახილველად დარბაზი მოიწვია. საქართველოს გაერთიანების მომხრენი იყვნენ: ჭაბუა ორბელიანი, ანტონ კათალიკოსი, სარდალი დავით ყაფლანიშვილი, სოლომონ ლიონიძე, ზაქარია მოურავი ქიზიყისა და სხვანი. გაერთიანების წინააღმდეგ გამოვიდა იოანე მუხრანბატონი. მისი თქმით: „დაკავშირება იმერეთისა დიან ძნელია. ჩვენ ქართველთა ვერ მოგვივლია ჩვენთვის, ვითარ მოუაროთ იმერეთსა“ (იქვე) მუხრანბატონის გამოვლას სარდალი დავით ყაფლანიშვილი და კრების სხვა წევრები გაუღიზიანებია, რამაც არეულობა გამოიწვია. მეფე ერეკლემ საკითხის განხილვა გადადო.

იმერეთის ქართლ-კახეთთან შეერთების წინააღმდეგ გამოდიოდა მეფე ერეკლეს მეუღლე დედოფალი დარეჯანიც. დოსითეოს ქუთათელი და ეფთვიმე გენათელი ცდილობდნენ დაერწმუნებინათ დედოფალი, რომ ქვეყნის გაერთიანება აუცილებელი იყო: „მოუთხოვდნენ დედოფალსა იმერეთის მდგომარეობასა და

სრულიად დაღუპვასა, უკეთუ არ მოხდება ერთობა ქართველთა თანა. დედოფალი ბრძანებდა უარსა და იტყოდა ვერ გამოწირვასა იმერეთისა გვირგვინისა შვილიშვილისა ხელთაგან“ (იოსელიანი 1936: 17).

მესამე დღეს დარბაზის სხდომა განახლდა. ჭაბუა ორბელიანი და ანტონ კათალიკოსი კვლავ მოუწოდებდნენ მეფე ერეკლეს მიეღო იმერეთის დელეგაციის შემოთავაზება. ერეკლემ ბრძანა: „თხოვასა ამას ვერ მივიღებ; მტერი მადგას კარსა; ვერ გავიხდი ახალ მტერსა, რომელიცა უნდა იყოს შვილისშვილი ჩემი იმერთა ტახტისათვის განმზადებული. - დესპანო! წარვედით და იმერთა ერსა გამოუცხადეთ, რომ დავსვამ იმერეთისა ტახტზედ შვილისშვილსა ჩემსა და ესრეთისა კავშირითა თავით - თვისით იქმნება ერთობა იმერეთისა ქართლისა თანა“ (იქვე 18).

ამრიგად, დიდი ცდების მიუხედავად საქართველოს გაერთიანება ვერ მოხერხდა. 1790 წელს მეფე ერეკლეს დახმარებით იმერეთში კვლავ მისი შვილიშვილი დავით არჩილის ძე გამეფდა, რომელმაც მეფე სოლომონ I-ის საპატივცემულოდ სოლომონი დაირქვა და სოლომონ II-დ იწოდა.

1790 წლის ივნისში სოლომონ ლიონიძის ინიციატივით თბილისში გაფორმდა ტრაქტატი, რომლის ძალითაც დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრები ქართლ-კახეთის სამეფოსთან სამხედრო კავშირს ამყარებდნენ და მეფე ერეკლეს უპირატესობას აღიარებდნენ (ნარკვევები 1973ბ: 730). აღნიშნული ხელშეკრულება იმედს უსახავდა საქართველოს გაერთიანების მოსურნეთ, რომელთა შორის ეფთვიმე II გენათელიც იყო.

სოლომონ II-მ, თავისი ბიძის სოლომონ I-ის მსგავსად დასავლეთ საქართველოს სამთავროებზე, სამეფო ხელისუფლების გავლენის აღდგენა დაისახა მიზნად. ამ ბრძოლაში მას ჰყავდა მომხრეებიც და მოწინააღმდეგეებიც.

სოლომონ II-ს მეფობას კვლავ ეცილებოდა დავით გიორგის ძე, რომელსაც მხარს უჭერდა სამეგრელოს მთავარი გრიგოლ დადიანი. 1792 წელს სოლომონ II-მ მოახერხა გრიგოლ დადიანის გადაყენება და სამეგრელოს მთავრად მისი ძმა მანუჩარი დასვა. მეფე დასჯას უპირებდა დავით გიორგის ძეს, მაგრამ ამ უკანასკნელმა ახალციხეში გაქცევა მოასწრო. 1794 წელს დავით გიორგის ძემ, სამურზაყანოში მყოფი გრიგოლ დადიანის

დახმარებით უკანასკნელად და წარუმატებლად სცადა იმერეთში გამეფება. 1795 წლის II იანვარს დავით გიორგის ძე ახალციხეში გარდაიცვალა (ნარკვევები 1973ბ: 752).

იმერეთში არეულობა გრძელდებოდა. სოლომონ II-ს სამეფო ტახტისათვის ბრძოლაში ახალი პრეტენდენტი გამოუჩნდა. ეს გახლდათ სოლომონ I-ის ძისალექსანდრეს უკანონო შვილი გიორგი, რომელსაც ცოლად ჰყავდა გურიის ერისთავის ასული, ეფთვიმე გენათელის ძმისწულიდარეჯანი. გენათელმა და რამდენიმე იმერელმა თავადმა, გიორგი ალექსანდრეს ძის გამეფება გადაწყვიტეს. შეთქმულები ახალციხეში გადასულ გრიგოლ დადიანს დაუკავშირდნენ, რომელიც მათ დასახმარებლად ჯარით გამოეშურა, მაგრამ მეფემ შეთქმულებს დაასწრო და მისი წევრები დააპატიმრა. გრიგოლ დადიანის ცოლ-შვილი მეფეს ქუთაისში ჰყავდა, ამის გამო გრიგოლი იძულებული გახდა მეფეს ხლებოდა. სოლომონ II-მ იგი ქუთაისიდან აღარ გაუშვა, მაგრამ გრიგოლმა გაპარვა მოახერხა და სამეგრელოში გაბატონდა. სოლომონ II-მ რამდენჯერმე სცადა მისი გადაყენება, თუმცა უშედეგოდ (იქვე).

ნიკო დადიანის ცნობით, მეფე სოლომონ II-ს ვერაგული გადაწყვეტილება მიუღია. მან გრიგოლ დადიანი და მისი ბიძა გიორგი, ქუთაისში მოსალაპარაკებლად დაიბარა, სინამდვილეში მეფეს გრიგოლის მოკვლა და გიორგის შეპყრობა ჰქონდა განზრახული. გრიგოლმა მეფესთან მოსალაპარაკებლად შუამავლობა დოსითეოს ქუთათელსა და ეფთვიმე გენათელს თხოვა: „თუმცადა იცოდნენ გრიგოლმან და ბიძამან მისმან, რომელ ცბიერებს მეფე და მიყავს ღალატისათვის, გარნა იმამაცეს გული და შემდგომად რამოდენისამე დღისა წარვიდენ ესენიცა და მივიდენ ბანძას, მუნითგან წარგზევენეს კაცი და ითხოვეს მომგებლად მიტრაპალიტნი ორნი: ქუთათელი დოსითეოზ წერეთელი, გენათელი ეფთვიმი გურიის ერისთავის ძე, ამასთან სახლოთუხუცესი წერეთელი ზურაბ და წულუკიძე გიორგი. მოვიდნენ ესენი ბანძას, წარუძღვენ დადიანსა და მივიდენ ქუთათისს სასახლესა შინა ქუთათლისასა. და ვინათგან გრძნობილ იყო მათგან ღალატი მეფისა, გრიგოლ დადიანი აღარ შთავიდა სასახლესა მეფისასა და ბიძამისი გიორგი შთავიდა, მეფისა თანა სასაუბროდ და სცნა ჭეშმარიტებით, რომელ გამზადებულ არს

მეფე ლალატად და ნახა დამდგარნი კაცნი, მაშინ წარმოვიდა და მოვიდა გრიგოლისა თანა, უთხრა ცხადად მეფისაგან ლალატი. მაშინ მსწრაფლ აღმხედრდა და წარმოვიდენ და წარმოჰყვენ ზემოთქმულნი მიტროპოლიტები და თავადნი იმერულთანი. და მეფემან ვერღა შემართა ლალატსა და დაუტევეს განბასრებული. და დადიანი მოვიდა ზუნწს, და იმერთა მღვდელ-მთავარნი და თავადნი განუტევენა დიდითა მადლობითა და წარვიდენ“ (დადიანი 1962: 189).

მეფე სოლომონ II-მ 1797 წელს ეფთვიმე II გენათელი, როგორც შეთქმულების მონაწილე, იმერეთიდან გააძევა. ეფთვიმემ ოდიშს შეაფარა თავი (რეხვიაშვილი 1989: 90). მან ოდიშიდან დედოფალ დარეჯანს, მეფე სოლომონ II-ის ბებიას, წერილი მისწერა და თავისი მდგომარეობის შესახებ აუწყა: „...ეგებ ვინმეს სწადოდა და კიდეც ცდილობდნენ ჩემის ეკლესიისაგან ჩემს გაგდებას, მაგრამ მისის უმაღლესობისა და თქვენის მორიდებით ვერ ქმნეს. თორემ დიდის ხნით მესმოდა ბატონს თქვენს შეილთან რომ ... მასმენდნენ. მაგრამ იცოდათ (იცოდნენ ? ბ. გ.) რომ მისი უმაღლესობისა და თქვენი იმედი მქონდა და გაეგოთ თქვენი ჩემზედ მოწყალება და აღთქმა და აქამომდე ვერ იკადნიერეს ახალთა თან განმზრახთა ჩემი გამოგდება. და ახლა კი ხელი მკრეს და ისევ შენმა სამშობლომ რომელსაც ნიადაგ გაჭირვებული შეუწყნარებიათ თუმც შეწყნარებას არ შემართლებოდენ დიდათ შემიწყნარეს. და აქ გახლავარ ორივე ბიძა-ძმისწულ ჭყონდიდელებთან. შენ მზეს ვფიცავ თუ თქვენსადმე გხლებოდე თორემ ამისთანა პატივ და ნუგეში არსად მიმეღოს და არც მენახოს. ახლა აქ გახლავარ თქვენის ძმისწულის და დადიანის ბრძანებით და შეწყნარებით... (ხ.ე.ც. ფონდი HD - 298). ეფთვიმე დედოფალ დარეჯანს მისადმი და მეფე სოლომონისადმი ერთგულებას უმტკიცებდა და იმერეთის სამეფოზე ზრუნვას თხოვდა: „თუმც ღვენილ ვარ მაგრამ ეს ჩემი ღვენა მისი (მეფე სოლომონის ბ. გ.) ბრალი არ არის, ყმაწვილი არის და ახალმა ყმაწვილებმა შემოიჩანეს ამ გვარი მოქმედება. და მე მაშინაც მის თავს ვლოცავ რომ დამბადებელმან ღმერთმან განაძლიეროს ღვთის მსახურებაშიდ და ამაღლდეს. მე სულ რომ ამ ღვენაშიდ ვიყო მაშინაც მისი სიცოცხლე და განძლიერება ღვთის მსახურებასა და ღვთის მოყვარებაშიდ მისცეს. ბევრი მოხსენება ახლა თქვენთან სამართალი არ არის. ამისთვის რომ

ჩვენის უბედურობით თქვენი გონება შეწუხებული იქნება. მაგრამ შენი ანთებული სანთელი არის, შენი შვილი არის და ეს სამეფოც შენი მომზირალი და ნაიმედვეი არის და იღვაწე, ნუ დააგდებ და რიგიანს საქმეზედ შემოიყვანეთ საქმე რომ ღმერთთან და სამართალთან სჯობდეს თორემ მე კი სადაც ვარ შენი და ამ შენის შვილის მლოცველი ვარ უღირსითა ბაგითა“ (ხ.ე.ც. ფონდი HD - 298).

გარკვეული პერიოდის შემდეგ ოდიშში დევნილი ეფთვიმე შარვაშიძე, მეფე სოლომონმა ისევ მიიწვია გელათის ეპისკოპოსად (რეზვიასვილი 1989: 90). მიუხედავად მეფის შეწყალებისა, ეფთვიმეს გული არ გამოთბარა მის მიმართ. გენათელი ეპისკოპოსი შემდგომშიც სოლომონ II-ის წინააღმდეგ გამოდიოდა.

ეფთვიმე II გენათელი, პოლიტიკურ პროცესებში მონაწილეობის პარალელურად თავის სამწყსოს ზრუნვას არ აკლებდა. იგი მისი წინამორბედი გენათლების მსგავსად, ცდილობდა გელათისათვის შეწირულ მიწებზე გლეხები დაესახლებინა და მეურნეობა გამოეცოცხლებინა. 1787 წელს მან ოკრიბას მხარის სოფელ საწირეში გლეხების ოთხი ოჯახი დაასახლა, მათ შორის ქარქაშაძეები და ხოსიკაშვილები. ამას გარდა გელათთან ახლოს დაასახლა ბაკურაძეები, ნაგარეში კაცია ერადე მისი შვილებით და გოდოგანში ობოლი ძმები ლევიძეები (ქ. ს. ძ. 1970: 968). 1790 წელს ეფთვიმე გენათელმა ოდიშიდან მოიყვანა „საერისთო კაცია“ გიორგი დევაძე თავისი ოჯახით და „გარდაშენებული“ გურგენიძისეულ ადგილ-მამულში დაასახლა (იქვე, 995). 1799 წელს გიორგი ბერძნიშვილსა და მის ოჯახს, მწვანეყვავილას გალაენის ქვეშ, რიონის პირას გოგებელოურის მიდამოები უბოძა სამოსახლოდ (ხ.ე.ც. ფონდი AD - 793). 1801 წელს ქველობანს მცხოვრებ ხელოსანს აბესაძე ივანიკასა და მის ოჯახს, იდმაღლაზე მდგარი წისქვილი გადასცა (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 894), 1804 წელს იაშვილისეულ მიწა - წყალზე დაასახლა ჭუმბურიძეები და მიქაბერიძე (კაკაბაძე 1921ბ: 145). ეფთვიმე ამავედროულად ცდილობდა გელათის საყდრისათვის დაებრუნებინა ის ყმები, რომლებიც ფეოდალებს ჰყავდათ მისაკუთრებული. 1816 წელს მან ღვანკითს მცხოვრები ბერიკა არაბიძის ოჯახი ყიფიანისაგან დაიხსნა და კვლავ გელათის საყდარს დაუბრუნა. ეფთვიმეს წყალობით ბერიკა არაბიძეს ადგილიც კი უყვლია თერჯოლაში და იქ დასახლებულა (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე

- 6833).

ეფთვიმე დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა რაჭა-იმერეთის მღვდელმთავართა შორის. ხონელი ეპისკოპოსი ანტონ ჩიჯავაძე თავის ანდერძში მის კრებულს უბარებს: „წმინდანო მღვდელნო აწ ამას ვთხოვლობ წინაშე თქვენსა რომ ქრისტეს გულისათვის წმინდას და ყოვლად სამღუდელოს გაენათელ მიტროპოლიტს მუხლმოდემით და ცრემლით შემავედროთ, რომ ჩემს სულს მოუაროს და გამირიგოს ეს ჩემი ნაანდერძევი...“ (ფურცელად 1890: 19). ანტონ ჩიჯავაძის ანდერძი დ. ფურცელად შემცლომით საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ანტონ II-ის ანდერძად მიიჩნია და გამოაქვეყნა როგორც „ანდერძი ანტონ II საქართველოს კათალიკოსისა,“ მაგრამ შემდგომ გაირკვა, რომ აღნიშნული ანდერძი რომელიც 1793 წელს დაიწერა, არა ანტონ II-ს, არამედ ხონელ მთავარეპისკოპოს ანტონ ჩიჯავაძეს ეკუთვნოდა. ანტონ ჩიჯავაძეს ანდერძში აღნიშნული აქვს, რომ მისი გარდაცვალების შემთხვევაში, თავისი ნაღვაწი და ნაგროვები რეასი მარჩილი, დასავლეთ საქართველოს სამღვდლოებას გაუნაწილონ. მათ შორის: „გენათელ მიტროპოლიტ ეფთვიმის მიერთვას საწირავად კრებულისათ ორმოცი მარჩილი.... თუ ბატონმა გენათელმა ეფთვიმიმ ინებოს, და დავით წინამძღუარმა, ესეები სადაც მე დავიმარხო იმ ეკლესიაზედ დაიდუას ჩემის სულის მოსახსენებლად და საოხად, რათამცა მოიხსენებდენ სულსა ჩემსა უბადრუკსა და ცოდვილსა კეთილთაგან ცალიერსა“ (იქვე 15-20).

ამ ანდერძის დაწერის დროს ხონელი ეპისკოპოსი ანტონ ჩიჯავაძე ვერ წარმოიდგენდა, რომ 30 წლის შემდეგ რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოები გაუქმდებოდა და ამ ფაქტის მომსწრე თავად გახდებოდა, ხოლო გენათელი მიტროპოლიტი ეფთვიმე, რომელსაც ანდერძით თავის სულზე ზრუნვას უბარებდა, სიცოცხლეს რუსეთის შორეულ მონასტერში დაასრულებდა.

ეფთვიმე გენათელს 1793 წელს მიაბარეს აფხაზეთის კათალიკოსის მაქსიმე აბაშიძის კუთვნილი ძვირფასი ნივთები. მათ შორის იყო: ჯვარის სასანთლე ოქროთი დაფერილი, დიდი ვერცხლის ლამპარი, ვერცხლის სანაწილე ოქროთი დაფერილი, მაცხოვრის ხატი ოქროს ჯაჭვით, საკათალიკოსო საწირავ-სარტყელი, ერთი ომფორი, ორი წიგნი მხედრულით დაწერილი

და სხვა. ჩამოთვლილი ნივთების ნუსხას წინ დართული აქვს ეფთვიძეს სიტყვები: „ქ. მათის უწმიდესობის კათალიკოზის მაქსიმის გამოგზავნილი მისის ძმის ქაინოსროს აბაშიძისაგან: მე გაენათელ მიტროპოლიტს ეფთვიძის მომბარა: ქრისტეს აქეთ ჩ ლ ჟ გ (1793)“ (ხ.ე.ც. ფონდი HD - 14050).

გენათელ და ქუთათელ მიტროპოლიტებს დიდი გავლენა ჰქონდათ იმერეთის ფეოდალურ საზოგადოებაში და სამეფო კარზეც. მათ ავტორიტეტს ანგარიშს უწევდა მეფე სოლომონ II. დოსითეოს ქუთათელი და ეფთვიძე გენათელი, მეფესთან დაახლოებულ საერო ფეოდალებთან ერთად, შუამავლის როლს კისრულობდნენ იმერეთის მეფესა და რუსეთის სახელისუფლებო წრეებს შორის წარმოებულ მოლაპარაკებებში.

როგორც აღვნიშნეთ, ეფთვიძე II გენათელი, ხშირ შემთხვევაში მეფე სოლომონ II-ს წინააღმდეგ გამოდიოდა. ძნელი სათქმელია რით იყო გამოწვეული ეფთვიძეს ასეთი რადიკალური პოზიცია მეფის მიმართ, მაგრამ ფაქტია, რომ ის არც მაშინ დადგა სოლომონ II-ის გვერდით, როდესაც იმერეთის სამეფოს ყოფნა არყოფნის საკითხი წყდებოდა.

1802 წელს რუსეთის იმპერიამ ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსიის შემდეგ, თავისი აგრესია დასავლეთ საქართველოსკენ მიმართა. რუსეთის ხელისუფლების მიზანი იყო ამიერკავკასიის სრული გაკონტროლება, შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე. მათ პირველ ყოვლისა იმერეთის სამეფოს გაუქმება განიზრახეს, რომელიც ამიერკავკასიაში რუსეთის იმპერიას დასახული გეგმების განხორციელებაში ეწინააღმდეგებოდა. 1803-1804 წლებში რუსეთის ხელისუფლების იძულებით, სამეგრელოს მთავარმა გრიგოლ დადიანმა და იმერეთის მეფე სოლომონ II-მ, რუსეთთან მფარველობითი ხელშეკრულებები დადეს, რომლის ძალითაც სამეგრელოს მთავრისა და იმერეთის მეფის უფლებები საგრძნობლად იზღუდებოდა. მოგვიანებით რუსეთის იმპერიის მფარველობის ქვეშ შევიდნენ გურიისა და აფხაზეთის სამთავროებიც.

მეფე სოლომონ II მოძალებული რუსული აგრესიისაგან თავისი სამეფოს გადარჩენას ცდილობდა. 1809 წლისთვის იმერეთის სამეფოში სიტუაცია რადიკალურად დაიძაბა. ქუთაისში რუსეთის ჯარის ნაწილები იდგნენ. მეფე სოლომონ II თავისი

ამალით ვარციხეში გადავიდა.

1809 წლის 30 დეკემბერს იმერეთის სამღვდელოებამ და თავად აზნაურობამ, თხოვნით მიმართა საქართველოს მთავარმმართველს გენერალ ალექსანდრე ტორმასოვს, იმერეთთან ახალი ხელშეკრულების დადების შესახებ. მიმართვაში აღნიშნული იყო, რომ იმერეთის საზოგადოებას სურდა შენარჩუნებულიყო იმერეთის მეფის ხელისუფლება, რუსეთის იმპერატორის მფარველობის ქვეშ. მიმართვას საერო პირებთან ერთად ხელს აწერდნენ რაჭა-იმერეთის ოთხივე ეპისკოპოსი: ქუთათელი დოსითეოს წერეთელი, გენათელი ეფთვიმე შარვაშიძე, ხონელი ანტონ ჩიჯავაძე და ნიკორწმინდელი სოფრონიოს წულუკიძე (კაკაბაძე 1956: 416).

მეფე სოლომონ II-სა და რუსეთის ხელისუფლებას შორის წარმოებულმა მოლაპარაკებებმა უშედეგოდ ჩაიარა. გენერალი ტორმასოვის ბრძანებით, 1810 წლის თებერვლის დასაწყისში რუსეთის ძალებმა მეფის წინააღმდეგ მოქმედება დაიწყეს. 21 თებერვალს პოლკოვნიკმა თევდორე სიმონოვიჩმა გენერალ ტორმასოვს პატაკი გაუგზავნა მეფე სოლომონ II-ის სამეფო ტახტიდან გადაყენების შესახებ (იქვე, 446). ტორმასოვმა, პოლკოვნიკ თევდორე სიმონოვიჩს სოლომონ II-ის დაპატიმრება დაავალა. მთავარმმართველმა სიმონოვიჩის დასახმარებლად მოუწოდა სამეგრელოსა და გურიის მთავრებსაც, ლევან დადიანსა და მამია გურიელს, რომლებიც დაუყოვნებლივ წარმოემართნენ თავიანთი ჯარებით სიმონოვიჩთან.

ნიკო დადიანის ცნობით: „შეიკრიბა სპანი მენგრელთანი ლევან დადიანმა, გავედით ცხენის წყალსა და დავებანაკეთ ჯიჰაიშს. გავიდა იქ ღენერალი (ნიკო დადიანი სიმონოვიჩს გენერლად მოიხსენიებს) სვიმონოვიჩი მხედრობითა და შევერთდით. ხოლო მეფე იდგა იმერელ სპითა ვარდციხეს. ხოლო ხელმწიფე იმპერატორსა უერთგულეს იმერელთა ამათ: ყოვლად სამღვდელომ გენათელ მიტროპოლიტმა ეფთვიმი, თავადმა სახლთუხუცესმა ზურაბ ქაიხოსროს ძემ წერეთელმა, თავადმა ოტიაშ და სეხნიამ წულუკიძემ, და ესენი იყვნენ ჩვენ თანა. და სხვა იმერელთა მოუკლებელი იდგა მეფე ვარდციხეს“ (დადიანი 1962: 221).

რუსული ჯარით ალყა შემორტყმული მეფე სოლომონ II იძულებული გახდა მტერს დამორჩილებოდა: „შუამდგომლობითა

გენათელ მიტროპოლიტის ეფთვიმის გურიის ერისთავის შვილისათა დარწმუნებულ იქმნა და ჩამოვიდა მთიდამ მეფე (სოლომონ II ბ. გ.) და შეეყარა ლენერალს სვიმონოვიჩის ფერსათს სალხინო საყდარზედ მარტში და შეფიცა ლენერალმა მეფეს რათამც ქალაქს წაბრძანდეს მთავარ მართებელს ლენერალ ლეიტენანტ ტორმასოვისთან და იმის ნახვის შემდეგ ისევ დაშთებოდა მეფედ როგორც პირველ, რომლის რწმუნებული მეფე წაბრძანდა თფილისს თავის თავადებით და იახლა გენათელი ეფთვიმი და ნიკოლაოს წმიდელი წულუკიძე სოფრონ, და მეფე დაჭერილ იქმნა თფილისს ყარაულის დაყენებით – და დაშთა იმერეთის მართებელათ ლენერალი სვიმონოვიჩი“ (ყორდანია 1967: 473).

ძნელი სათქმელია იცოდა თუ არა გენათელმა ეფთვიმემ სვიმონოვიჩისა და ტორმასოვის ფარული გეგმის შესახებ, რომელიც მეფე სოლომონის დაპატიმრებას და რუსეთში გადასახლებას ისახავდა მიზნად, მაგრამ ფაქტია, რომ მეფე მოტყუებული დარჩა.

რუსეთის ხელისუფლებამ სოლომონ II-ის ამალის წევრები 1810 წლის აპრილის თვეში, რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე დააფიცა. ერთგულების ფიცს საერო პირებთან ერთად ხელი მოაწერეს ეფთვიმე გენათელმა და სოფრონიოს წულუკიძემ (კაკაბაძე 1956: 487).

1810 წლის 10 მაისს მეფე სოლომონ II-მ პატიმრობიდან გაქცევა შეძლო და ახალციხეში გადავიდა. იგი იმერეთში შემოსვლას და სამეფო ტახტის დაბრუნებას გეგმავდა. სოლომონ II-მ იმერეთში თავის ერთგულ თავად- აზნაურობას წერილები გაუგზავნა და დანმარება თხოვა. მან 1810 წლის 17 მაისს დიდი გრძნობით სავსე წერილი მისწერა დოსითეოს ქუთათელსაც. მეფე ქუთათელს წერდა: „იმერეთის საუკუნოდ დატოვების ცეცხლი ჩემს გულს მოეგზნა; ცას ქვეშეთს დიდებას - თქვენთან ყოფნა, თქვენთან სიხარული, თქვენთან სიცოცხლე და სიკვდილი ვირჩიე... ნუ დაიდებთ საუკუნოდ საძრახის საქმეს და ნუ დაიღუპებით ქართლსავით, რომელიც სულიერად დიდ პარასკევს ხორცს სჭამენ და ხორციელად გატანჯულნი სიკვდილს ნატრულობენ. გაისარჯეთ თქვენებურად, ოჯახი დიდი თუ მცირე თქვენი მოკეთებული და თქვენი სამწყსო იმერეთში ყველანი განამტკიცეთ და თქვენი ჩემზედ მამა-შვილური სიყვარული და

შემძლებლობა დღეს გამოაცხადეთ. თუ დამაჯერებთ, მე თვითონ შემოვალ თქვენთან და უცხო ჯარებს აღარ დავემბ, რომ ღვთისა და თქვენის შესაწუხებელი საქმე არ მოჰხდეს - რა და, როგორც თქვენგან პასუხი მომივა, ამად გული დააჯერეთ თქვენთან და იმერეთში ცხოვრებისათვის ჩემი სიცოცხლე უნდა დავასრულო, იცოდეთ...“ (ხუსკვიადე 1990: 34).

მეფე სოლომონ II 1810 წლის ივნისის თვეში იმერეთში დაბრუნდა. მას თან ახლდნენ ქაიხოსრო და როსტომ წერეთლები, დავით და გრიგოლ ერისთავები და სხვანი (ჟორდანიას 1967: 473). ნაწილი იმერეთის თავად-აზნაურებისა მეფეს მიემხრო, ნაწილი სიმონოვიჩთან დარჩა. მეფე სოლომონის გვერდით არც ამჯერად დამდგარა ეფთვიმე გენათელი.

ნიკო დადიანის ცნობით, მეფე სოლომონი: „შთამოვიდა იმერეთს და მივიდა მისა ყოველი იმერეთი თვინიერ გენათლისა, ზურაბ წერეთლისა და ოტია და სეხნია წულუკიძისა, და ესენი ერთგულებდა რუსთა. მაშინ იმერეთის მმართველმან ფეოლორ ფილიპოვიჩმან სიმონოვმან მიიწვია თვისის სპითა დადიანი. და წარვედით განვედით იმერეთად. და შემოგვეერთა ჩვენ რუსთა მხედრობა და რომელი არა მოვიდოდა ერთგულებასა ზედა ხემწიფე იმპერატორისასა, ვსწვიდით და ვაოხრებდით, გარნა მრავალი მოვიდენ დამორჩილებად“ (დადიანი 1962: 202). ამ სიტყვებიდან ნათელი ხდება როგორი მძიმე ვითარება იყო შექმნილი იმერეთში.

უთანასწორო ბრძოლაში მეფე სოლომონ II დამარცხდა და იძულებული გახდა იმერეთს გასცლოდა. იგი ჯერ ახალციხეში გადავიდა, შემდეგ ტრაპიზონში ჩავიდა. მეფე იმედს არ კარგავდა რომ იმერეთში დაბრუნდებოდა. ამ მოლოდინში გაატარა მან ხუთი წელი ტრაპიზონში და 1815 წლის 15 თებერვალს 41 წლის ასაკში იქვე გარდაიცვალა. მასთან მყოფმა ქართველებმა სოლომონი იქ არსებულ ბერძნულ ეკლესიაში დაკრძალეს.

მეფე სოლომონ II-ის განდევნის შემდეგ იმერეთში რუსული მმართველობა დამყარდა. როგორც ჩანს, ეფთვიმე გენათელი, ისე როგორც რუსული ორიენტაციის მქონე სხვა საერო ფეოდალები, დარწმუნებული იყო რომ ერთმორწმუნე რუსეთის მფარველობის ქვეშ, მისი ქვეყანა აირიდებდა მრავალ განსაცდელს და გაძლიერების გზაზე დადგებოდა, მაგრამ მწარედ მოტყუვდა. მფარველის რანგში

მოვლენილი რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება, ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების გაუქმების შემდეგ, მრავალსაუკუნოვან ქართულ სამოციქულო ეკლესიასაც მიაღდა.

1810 წელს საქართველოს კათოლიკოს პატრიარქი ანტონ II რუსეთში წაიყვანეს, საიდანაც მას სამშობლოში დაბრუნების ნება აღარ მისცეს. ანტონ II ამ ფაქტს პროტესტით შეხვდა მაგრამ ვერაფერს გახდა. მცხეთის საკათალიკოსო ტახტმა არსებობა შეწყვიტა.

რუსეთის ხელისუფლებამ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის თანამდებობა, საქართველოს ეგზარქოსის თანამდებობით შეცვალა. საქართველოს პირველ ეგზარქოსათ ქსნის ერისთავების შთამომავალი ვარლამ ერისთავი დაადგინეს. საქართველოს საეგზარქოსო რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის უწმინდეს სინოდს დაექვემდებარა.

საქართველოში საეკლესიო საქმეების მართვისათვის შეიქმნა დიკასტერია (სპეციალური ორგანო), რომლის სათავეშიც საქართველოს პირველი ეგზარქოსი ვარლამი ჩადგა. ვარლამის მიერ შემუშავებული საქართველოს ეკლესიის რეორგანიზაციის პროექტი, მცირეოდენი შესწორებებით, 1811 წლის 30 ივნისს რუსეთის იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა დაამტკიცა.

მცხეთის საკათალიკოსოში არსებული 13 ეპარქია, რუსეთის ხელისუფლებამ ორამდე (ქართლის - მცხეთის და კახეთის - ალავერდის) შეამცირა.

1814 წელს გაუქმებული იქნა აფხაზეთის საკათალიკოსოც. შეიქმნა საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორა, რომელშიც აღმოსავლეთ საქართველოს ეპარქიებთან ერთად, აფხაზეთის საკათალიკოსოში შემავალი ეპარქიებიც გაერთიანდა და საქართველოს ეგზარქოს სვარლამს დაექვემდებარა. ეს უკანასკნელი კი როგორც აღვნიშნეთ, რუსეთის ეკლესიის სინოდს ემორჩილებოდა: „...განკარგვა საეკლესიოთა დაწესებულებათა იმერეთსა შინა, სამეგრელოსა და გურიასა, და ყოველნივე საქმენი სასულიეროსადმი ნაწილის შესახებნი, აწ მდგომარეობდეს თვით უსაშუალოსა ქვეშე დამოკიდებულებასა ტფილისის სინოდის კანტორისასა...“ ნათქვამია საქართველო - იმერეთის უწმინდესი მმართველი სინოდის ბრძანებულებაში (ხ.ე.ც. ფონდი HD - 5686).

მართალია, აფხაზეთის საკათალიკოსო იურიდიულად 1814 წელს გაუქმდა, მაგრამ ფაქტობრივად ის და მასში შემავალი საეპისკოპოსოები, არსებობას განაგრძობდნენ. აფხაზეთის კათალიკოსის თანამდებობა დოსითეოს ქუთათელს ჰქონდა შეთავსებული. აქტიურ მოღვაწეობას აგრძელებდა ეფთვიმე გენათელიც.

აფხაზეთის საკათალიკოსოს გაუქმებამდე ორი წლით ადრე, იმერეთში მთარული სენი გაჩნდა, რამაც უამრავი ადამიანი შეიწირა. ერთ-ერთი ქრონიკის ცნობით: „ქრონიკონსა ჩ ყ ი ბ (1812) (იმერეთში ბ. გ.) დიდი შიმშილი იყო და ჟამი გაჩნდა ასეთ რომ მრავალი ხალხი დაისოცა თითქმის აღარ დარჩენილა მეოთხედი“ (ჟორდანიანი 1967: 492).

XIX ს-ის დასაწყისში გელათის სამწყსო დაახლოებით შეიდასამდე კომლს ითვლიდა, (აზნაურითა და გლეხით) თითო კომლში 8-9 სულის ანგარიშით (კაკაბაძე 1956: 382). მოსახლეობის ეს რაოდენობა იმ პერიოდის იმერეთის სამეფოსთვის მნიშვნელოვანი ძალა იყო. 1819 წელს შედგენილი დოკუმენტის მიხედვით, 1782 წელს იმერეთის სამეფოში 18 980 კომლი ცხოვრობდა. საშუალო გამოანგარიშებით ერთ კომლზე თუ ექვს სულს ვივარაუდებთ, გამოდის რომ იმერეთის სამეფოში XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე 159 930 მცხოვრები ყოფილა. იქვე მითითებულია, რომ ამჟამად (ე. ი. 1819 წელს) იმერეთის მოსახლეობა 12 730 კომლს შეადგენსო (ვაჭრიძე გ: 1999: 34). იმერეთის მოსახლეობის ესეთი მკვეთრი შემცირება 1812 წლის ჟამიანობამ გამოიწვია.

ეფთვიმე ჟამთა ვითარების შედეგად იმერეთში უმემკვიდროდ დარჩენილ ადგილ-მამულებზე ხალხის დასახლებას აგრძელებდა. 1812 წელს მან „გარდაშენებული“ ხოსიკა და ივანიკა ხოხიაშვილების მიწაზე გლეხი ალფაიძე ნასხიტელა და მისი ძმისწულები დაასახლა (ქ. ს. ძ. 1970: 1117). 1817 წელს გოდოგანს მცხოვრებ მარგველაშვილ კიკოლას და მის ძმისწულ გოგიას, უძეოდ გარდაშენებულების მღვდელი იესე კვინიხიძისა და მისი ძმის დავითელას მამული უბოძა (იქვე, 1129). ასეთი ფაქტები მრავლად გვხვდება ეფთვიმეს მიერ გაცემულ შეწირულობის წიგნებში. უპატრონოდ დარჩენილ მიწა-წყალზე გლეხების დასახლებით, ეფთვიმე გენათელი სოფლის მეურნეობის

აღორძინებას ცდილობდა. მისმა ესეთმა ენერგიულმა მოქმედებამ მრავალი ადამიანი იხსნა განსაცდელისგან და მათ მომავლის იმედი ჩაუსახა.

ირაკვეა, რომ ეფთვიმე ცდილობდა საქართველოს მთავარმმართველთან დაახლოებას, მაგრამ ამ საკითხში მას გარკვეული ძალები ხელს უშლიდნენ. ამას მოწმობს ეფთვიმეს მიერ 1816 წელს უცნობი ადრესატისადმი გაგზავნილი წერილი: „...ჩემო ხელმწიფე, ვინც იქიდან მოსულნი არიან საიდუმლოთ მითხრეს, რომ თურმე მიძელოდა მთავარმმართველი და წყალობას თურმე მიპირებდა და კიდევ თურმე სჯობდა ჩემი ჩასვლა. და მეგობრობით დამაბრალეს დაბრუნება მარა ახლა რაღა გაეწყობა სანამ არ გარდასწყდება მანამდის ვერაფერს ვეწევი და რა მიზეზზე დამაბრუნეს ისეც მოგხსენდება და ან ვინ დამაბრუნა. სულ მდივანბეგებმა მოიხელოვნეს ჩემი კაცის შემოჩენა და დაბრუნება. მარა ღმერთს და ჩემს ეკლესიას ვევედრები და სამართალს ვსთხოვ ბატონს მდივანბეგებზედ. ეკლესია და ჩემი მოხუცებულობა აღაშფოთეს და ქთაშშიდ გამყიდეს ბატონო. აპრილის ვ (6) წელი ჩ ყ ი ვ (1816) ბეჭედი „გენათელი მიტროპოლიტი ეფთვიმი“ (ხ.ე.ც. ფონდი HD - 14741). სამწუხაროდ ჩვენთვის უცნობია რა რეაგირება მოჰყვა უცნობი ადრესატის მხრიდან ეფთვიმე გენათელის წერილს.

1817 წელს ვარლამ ერისთავი ეგზარქოსობიდან გადააყენეს და მის ნაცვლად დაადგინეს თეოფილაქტე რუსანოვი. ეგზარქოს თეოფილაქტეს იმერეთში საეკლესიო რეფორმის გატარება დაევალა და ისიც აქტიურად შეუდგა ამ საქმეს.

„(1819 წლის) ივნისის თვეშიდ მოვიდა საქართველოს ეგზარქი მიტროპოლიტი თეოფილაქტე ბრძანებითა მისის იმპერატორებისის დიდებულების რუსეთის ხელმწიფისათა სასულიეროს შტატის დასაწყობად, რათა ქმნილ იყო ერთ ეპარხიად და იმ ერთს ეპარხიის ზემდგომს მღვდელთა-მთავარს ხელ ქვეშ უნდა შესულიყო ყოველივე სასულიერო საქმე და ეგრეთვე ეკლესიის ყმათა, თუმც სამრევლოთა შემოსავალი წლათ, წლათ ანგარიშიდ გარდაწყვეტილ ყოველივე დებულება ყმათადმი თეთრათ ანგარიშით უნდა მირთმეოდა იმ დანიშნულს მღვდელთ მთავარს ვინც იქმნებოდა და მისგან უნდა მისცემოდა კანტორას ანგარიში და მღვდელ მთავარს უნდა ქონებოდა და განწესებული რიცხვით

თეთრი ფულით როდენიმე ნების მებრ მლოცველი ბერი და ეგრევე შინაყმა და მსახური და რომელთაც იმერეთის მცხოვრებთ თავადმან ეკლესია თავის ყმით მემკვიდრეობით სჭერიათ ის უნდა აღწერილიყო მსგავსად საეპარხიოთა, რომლისა ამის მსმენელნი იმერეთის საზოგადოება მიეცათ არა მცირედს მწუხარებასა“ (ჟორდანია 1967: 597).

ამ რეფორმის ძალით იმერეთის საეპისკოპოსოები ერთ ეპარქიად ერთიანდებოდა, რომლის სათავეში მდგომი მღვდელმთავარი, საქართველოს ეგზარქოსს უნდა დამორჩილებოდა. უნდა შემცირებულიყო იმერეთში არსებული მოქმედი ეკლესიები და დათხოვნილიყვნენ ღვთისმსახურები. ეპარქიის გლეხებს, რომლებიც სამწყსო გადასახადებს აქამდე ნატურით (სასოფლო პროდუქტებით) იხდიდნენ, ამიერიდან ფულით უნდა გადაეხადათ, რაც მანამდე არსებულ გადასახადებს ორჯერ აღემატებოდა. ყოველივე ამან ხალხის აღშფოთება გამოიწვია, (ამ საკითხებზე ჩვენ წინა თავშიც გვქონდა საუბარი. იხ. რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოების სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა).

1819 წელს მდინარე რიონთან შეიკრიბნენ აჯანყებული თავადები, სამღვდლოება და გლეხობაბ სულ რამდენიმე ათასი ადამიანი. ამ შეკრებაზე გადაწყვიტეს აერჩიათ თავიანთი მეფე (ტყეშელაშვილი 2005: 23).

კრებას ესწრებოდა ეფთვიმე გენათელიც. შეკრებილთა ნაწილი იმერეთის მეფობის კანდიდატად ქაიხოსრო აბაშიძის შვილს ივანეს ასახელებდა. ეფთვიმე გენათელსა და ზურაბ წერეთელს კი სურდათ, მეფე სოლომონ I-ის შვილიშვილის, გიორგი ალექსანდრეს ძის ვაჟი ალექსანდრე გაემეფებინათ. ეს უკანასკნელი იყო ეფთვიმე გენათელის ძმისწულის შვილი. კრებამ საბოლოოდ ივანე აბაშიძის კანდიდატურა მიიღო (ბატონიშვილი დავითი 1905: 149).

იმერეთში საზოგადოების მღელვარება არ ცხრებოდა. ყველა ადგილობრივ ეკლესიაში ბუკების დაკვრით იკრიბებოდა ხალხი და ხატებზე ერთობის ფიცს ღებულობდა. დოსითეოს ქუთათელი და ეფთვიმე გენათელი ხალხს ეკლესიის უფლებების დასაცავად მოუწოდებდნენ. ქუთაისში ჩასული თეოფილაქტე იძულებული შეიქმნა უკან დაბრუნებულიყო, მან თავისი განზრახვა შეცვალა და გამოაცხადა, რომ საეკლესიო რეფორმა იმერეთში არ

ჩატარდებოდა (ტყეშელაშვილი 2005: 25).

იმერეთიდან მომავალი ეგზარქოსი თეოფილაქტე, 1819 წლის ივლისის თვეში სურამთან შეხვდა იერუსალიმში მიმავალ გიორგი ავალიშვილს. გიორგი ავალიშვილის თქმით ეგზარქოსის თანხმლებნი მას ურჩევდნენ: „იმერეთისადმი წარუსუელებლობისათვის, ვინაითგან საზოგადოება იმერთა, თქემულთა ძლით მათთა, აღძრვულ იყუნენ ანუ ლამობდნენ პირისპირ მმართველობისა“ (ავალიშვილი 1967: 14). ქუთაისში ჩასულ გიორგი ავალიშვილს გენათელი ეფთვიმე მოუნახულებია: „მოხუცი სპეტაკითა თმითა და წვერითა განბრწყინებული...“ ასე აღწერს იგი გენათელ ეპისკოპოსს, რომელიც იმ დროისათვის 80 წლამდე მიღწეული მაგრამ „მხნე და მკვირცხლად მქცეველი“ ყოფილა. ეფთვიმეს გიორგისათვის უამბნია: „თუ ვითარ მოჰპყრობიყო ამათ საქართველოსა ეგზარქოსი თეოფილაქტე დროსა თვისისა ქუთათისს ყოფნისა და სრულითა გულმეპურვილებითა და ცრემლითა თხევითა ჩივოდა ქცევასა ზედა მისსა“ (იქვე).

1820 წლის 9 თებერვლის წერილში, საქართველოს ეგზარქოსი თეოფილაქტე რუსანოვი გენერალ ველიამინოვს წერდა: „Главногокомандующий вь Грузии ген. Ермоловъ, изъ кр. Дербента извещая меня о решимости своей удалить изъ Имеретии тамошнихъ митрополитовъ: Кутаисского Доситея и Гаенатского Евеимия, изволить требовать, чтобы я сообщилъ в пр. мнение свое какъ объ удалении означенныхъ преосвященныхъ, такъ и о томъ, имею ли я тамъ людей благонамеренныхъ, кои могли бы затенить ихъ немедленно.“

Во исполнение сего честь имею уведомить, в пр. что по трем окригамъ Кутаисскому, Вакинскому и Рачинскому, до будущего усмотрения, управление духовными делами можно поручить Рачинскому преосвященному архиепископу Софронию а по Шорапанскому - митрополиту Давиду Церетели“ (Акты... 1874: 575).

გენერალმა ველიამინოვმა 1820 წლის 12 თებერვალს საიდუმლო წერილი გაუგზავნა იმერეთში მყოფ პოლკოვნიკ პუზირევსკის. წერილში ჩამოთვლილი იყო დასაკავებელ პირთა სია, რომლებიც რუსულმა ხელისუფლებამ ბუნტის მოთავეებად

შერაცხა. ესენი იყვნენ: სოლომონ I-ის ასული დარეჯან ბატონიშვილი და მისი ვაჟი ივანე აბაშიძე, მიტროპოლიტები დოსითეოს ქუთათელი და ეფთვიმე გენათელი, ტაბაკინის მონასტრის არქიმანდრიტი გრიგოლი, მღვდელი იოსებ გუნცაძე, აგრეთვე ბეჟან წერეთელი (დოსითეოს ქუთათელის ძმიშვილი), ნიკოლოზ აბაშიძე, სეხნია წულუკიძე, დავით მიქელაძე და გრიგოლ ჩხეიძე. დასაკავებელ პირთა ასაყვანად პუზირევსკის უნდა გამოეყენებინა კაზაკების რაზმი. აღნიშნული პირების დაკავება უნდა მომხდარიყო ერთდროულად და გაუხმაურებლად, რათა ამ ამბავს ადგილობრივი მოსახლეობის აღშფოთება არ გამოეწვია (АКТЫ... 1874: 576).

1820 წლის 15 თებერვლის წერილში მთავარმმართველი ალექსი ერძოლოვი გენერალ ველიამინოვს წერდა, რომ მიტროპოლიტები დოსითეოს ქუთათელი და ეფთვიმე გენათელი, დაკავებისთანავე გაეგზავნათ რუსეთში (ნოვგოროდში). ნაბრძანები იყო მგზავრობის დროს მათთვის მიეჩინათ ქართული ენის მცოდნე სანდო პირი. მიტროპოლიტები მოზღოკამდე გამოცდილ ოფიცერს უნდა ჩაეყვანა, რათა თავი აერიდებინათ გზაში მოსალოდნელი სირთულეებისაგან (იქვე). თავის მხრივ გენერალი ველიამინოვი 1820 წლის 23 თებერვლის წერილში აფრთხილებდა პუზირევსკის, რომ მიტროპოლიტების დაკავების დროს კაზაკებს სიფრთხილე გემოეჩინათ, რათა წინააღმდეგობის გაწევის შემთხვევაში, მსცოვანი ეპისკოპოსები არ შემოკვდომოდათ და ამით ხალხის აბუნტება არ გამოეწვიათ. ხოლო თუკი დოსითეოს ქუთათელი ან ეფთვიმე გენათელი დაპატიმრების დროს შემოაკვდებოდათ, მათი ცხედრები ადგილზე არ დაეტოვებინათ და არც მდინარეში გადაეყარათ, რადგან შესაძლოა მდინარეს ისინი გამოერიყა. მიტროპოლიტები ცოცხალი თუ მკვდარი მოზღოკამდე უნდა ჩაეყვანათ (იქვე, 582). ეს წერილები ნათელს ფენს თუ რა დამოკიდებულება ჰქონდა რუსულ ხელისუფლებას ჩვენი სასულიერო პირებისა და ზოგადად ქართველი ხალხის მიმართ.

მიტროპოლიტების დაკავება 1820 წლის 3 მარტს (ზოგიერთი წყაროებით 4 მარტს) განხორციელდა. დავით ბატონიშვილის ცნობით: „გარდავიდა რა (იმერეთს ბ. გ.) ველიამინოვი, ამან ღამესა ერთსა, მარტის 3, დიდმარხუაში შეიპყრნა ესენი ტიტველნი ღამე; ქუთათელს და გენათელს და არქიმანდრიტს

ცქიტიშვილს გრიგოლს თავს ჩამოაცვეს წელამდინ ტომრები და შეუკრეს ზევიდამ ხელნი და ჰკვემეს ფრიად ქუთათელს, და თავისის სახლიდამ თრევით ძირს ჩამოიტანეს, დასტანჯეს ესე ბერები უწყალოდ თვინიერ ყოვლისა მიზეზისა, ვინათგან სურდათ რუსთა, რათა აღეზოცათ საქართველოთ და იმერეთით ძღველთ მთავარნიცა, ვითარცა სამეფოი სახლი საქართველოს და იმერეთისა...“ (ბატონიშვილი დავითი 1905: 149).

ასეთი არაადამიანური მოპყრობის შედეგად მსცოვანი მეუფე დოსითეოს ქუთათელი გზაში, სურამთან გარდაიცვალა. იგი ანანურში დაასაფლავეს. ეფთვიმე გენათელმა და არქიმანდრიტმა გრიგოლ ცქიტიშვილმა ნოვგოროდში ჩააღწიეს. იმპერატორ ალექსანდრე I-ს მეუფე ეფთვიმესთან შეხვედრა მოუხდომებია და დატყვევებული გენათელი ეპისკოპოსი: „მუნით ნებითა ხელმწიფისათა მიუწოდეს პეტერბურხს, და ნახა თვით ხელმწიფემან, და ჰსცა პატივი შემზგავსებული“ (იქვე, 150). არსებობს გადმოცემა, რომ ეფთვიმე გენათელი არ მოერიდა მის იმპერატორობით უდიდებულესობას და საქართველოს ეკლესიისა და ერის თავისუფლების წართმევისათვის, სამშობლოს დამცველების წამებისათვის, მას ახალი ნერონი უწოდა (ტყეშელაშვილი 2005: 51).

რუსულმა მმართველობამ ქუთათელი და გენათელი მიტროპოლიტების დოსითეოსისა და ეფთვიმეს მიერ სხვადასხვა დროს გაცემული დოკუმენტების შემოწმება გადაწყვიტა. 1821 წლის სექტემბრის თვეში, რუსული მმართველობის წარმომადგენელი პეტრე გორჩაკოვი, იმერეთის არხიერ სოფრონიოს წულუკიძეს წერდა: „თქვენო ყოვლად სამღვდლოებაჲ... გამგემ საქართველოისა... წარმოგზავნა იმერეთის არხიერის მმართველობაში ორის ნუსხით ჩამორთმეული ყოვლად სამღვდლოთ მიტროპოლიტებთ ქუთათისის დოსითეოზისაგან და გაენათის ეფთვიმისაგან წერილნი და საბუთები განსახილველათ მათის სამართლისა სამღვდლოს მხრის დეპუტატთან.

გაუწყებ ამას თქვენს ყოვლად სამღვდლოებას და უმორჩილესად გთხოვ თქვენ, განსარჩეველათ და განსახილველათ აღნიშნულის წერილებისა = დანიშნოთ... სამღვდლოსა დეპუტატი და უბძანეთ მას ამ საქმისათვის გამოცხადება იმერეთის არხიერის მმართველობაში, და ვინცა იქმნების დანიშნული მეცა პატივ

მეცით უწყებთა თქვენთა... თქუენის ყოვლად სალუდელოების მოწყალის მწყემსმთავრის უმორჩილესი მოსამსახურე თავადი პეტრე გარჩაკოვი... სეკდემბერსა ჩ ყ კ ა (1821) ქუთაისით მის ყოვლად სამღვდელოებას არხიერს სოფრონიოს...“ (ქ. ც. ა: ფონდი - 21, საქმე - 5).

რუსეთში გადასახლების შემდეგ ეფთვიმე გენათელს დიდხანს აღარ უცოცხლია. ის სვირის მონასტერში გადაიყვანეს, რომელიც პეტერბურგიდან 200 ვერსის დაშორებით მდებარეობდა. სამშობლოსაგან მოწყვეტილი და ტანჯული გელათის უკანასკნელი ეპისკოპოსი ეფთვიმე შარვაშიძე, 1822 წლის 21 აპრილს 76 წლის ასაკში აღექსანდრე სვირელის სახელობის მონასტერში აღესრულა. არსებობს გადმოცემა რომ წესის აგების ჟამს გარდაცვლილი ეფთვიმე: „კუბოდან წამოჯდა ზეზედ და დასწერა ჯუარი (კრებულთა ბ. გ.) ვითარცა ცოცხალმან და კუალად მიწვა კუბოსავე და მიიძინა. დაეცათ შიში დიდი მუნ მყოფთა ყოველთავე, და აქებდეს ღმერთსა ამის წმიდისასა და დაიდუმეს ესე შიშითა რუსთათა“ (ბატონიშვილი დავითი 1905: 150).

ეფთვიმე II გენათელი სვირელის სახელობის მონასტრის საკურთხეველში დაკრძალეს (ტყეშელაშვილი 2005: 55). 2005 წლის 1 აპრილს სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ს ლოცვა-კურთხევით, ეფთვიმე გენათელის ნეშტი საქართველოში ჩამოასვენეს და 9 აპრილს გელათის მიწას მიაბარეს. ქართველი ერისა და ქართული ეკლესიისათვის თავდადებული გენათელი ეპისკოპოსი ეფთვიმე შარვაშიძე, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა.

1820 წელს გენათელი ეფთვიმეს რუსეთში გადასახლების შემდეგ, გელათის საეპისკოპოსომ ფაქტიურად არსებობა შეწყვიტა. 1821 წლის ნოემბრის თვეშიკი რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოები ოფიციალურად გაუქმდა და ახლად შექმნილ იმერეთის ეპარქიაში გაერთიანდა, რომელსაც ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი სოფრონიოს წულუკიძე ჩაუდგა სათავეში.

გენათელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი

მელქისედეკ საყვარელიძე	1529 - 1550 - იანი წლები.
ანტონი (ყოფილი მაწყვერელი)	XVI ს - ის 50 - იანი წლები - 1567-68 წწ.
აბაშიძე (სახელი უცნობია)	1567-68 - 1570-იანი წლები.
ლომენტი ჩხეტიძე	XVI 80-იანი წწ-დან - XVI-90- იან წწ-დე?
სვიმონ ბატონიშვილი	1595-96 - 1637?
ზაქარია ქვარიანი	1637 - 1659-60 წწ.
აბრაამი	1660 - 1662?
გედეონ ლორთქიფანიძე	1662 - 1673 წწ.
დავით ნემსაძე	1673 წ.
გრიგოლი	1673 - 1678 წწ.
გედეონ ლორთქიფანიძე	1678 - 1682 წწ.
ნიკოლოზ ლორთქიფანიძე	1682 - 1690-91 წწ.
მარკოზ ლაშნიშვილი	1690-91 - 1697-98 წწ.?
გაბრიელ I გიორგის ძე დადიანი	1697-98 - 1701 წწ.
ნიკოლოზი	1701 - 1717-20 წწ.?
გაბრიელ II ბეჟანის ძე დადიანი	1720-21 -1723 წწ.
გედეონ ჩხეტიძე (ბარის ერისთავი)	1723 - 1733 წწ.?
ეფთვიძე I შარვაშიძე	1736-37 - 1745 წწ.
იოსებ ბაგრატიონი	1745 - 1776 წწ.
ეფთვიძე II შერვაშიძე	1776 - 1820 წწ.

თავი VI

სომელი ეპისკოპოსების მოღვაწეობა და მათი ქრონოლოგიური რიგი (1529 - 1820)

„ახალი ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული ცნობის მიხედვით, 1529 წელს იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის (1510–1565) ინიციატივით ქუთაისის საეპისკოპოსოს გელათისა და ხონის საეპისკოპოსო კათედრები გამოეყო. გენათელ ეპისკოპოსად მელქისედეკ საყვარელიძე, ხონელ ეპისკოპოსად კი მანოელ ჩხეტიძე იქნა დადგენილი. მათ აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსმა მალაქია აბაშიძემ დაასხა ხელი. „...ამასვე დროსა იმავე პატრონმან (მეფე ბაგრატ III – ემ ბ. გ.) გააჩინა ხონელ ეპისკოპოსად მჩხეტის – ძე მანოელ მისვე კათალიკოზისა (მალაქია აბაშიძის ბ. გ.) ხელითა საყდართა შიგან ბიჭვინტისათა, ქორონიკონი იყო :სიზ: (1529). წარვედით აფხაზეთს საკურთხეველად იენისს აკ (20), და მოვედით ივლისს აკ (20)“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 493). ანალოგიური ცნობაა დაცული „პარიზის ქრონიკაში“ (პარიზის ქრონიკა 1980: 41). ამრიგად, პირველი ხონელი ეპისკოპოსის პატივი 1529 წელს მანოელ ჩხეტიძეს ხვდა წილად.

თ. ჟორდანიას ვარაუდით, თოფურიძეთა სასისხლო სიგელში მოხსენიებული ქუთათელი მანოელი, შეიძლება 1529 წელს ხონელად ხელდასხმული და შემდგომში ნიკორწმინდელი მანოელ ჩხეტიძე იყოს (ჟორდანიას 1897: 233). აღნიშნული სიგელი გაცემულია მეფე ალექსანდრეს მიერ. მასში მოხსენიებული არიან: სვიმონ მაწყვერელი, მანუელ ქუთათელი, დავით ცხეთელი, ელია ჭყონდიდელი, ბართლომე ცაიშელი და სხვანი (იქვე, 235). თოფურიძეთა სასისხლო სიგელი თავდაპირველად ექვთიმე თაყაიშვილმა გამოაქვეყნა გაზეთ „ივერიაში“ 1891 წელს. მისი აზრით, სიგელი გაცემულია ერთიანი საქართველოს მეფის ალექსანდრე დიდის (1412-1442) მიერ, რადგან სიგელში მოხსენიებული ივანე ათაბაგი, ალექსანდრე დიდის მეფობის დროს ცხოვრობდა. ე. თაყაიშვილმა ეს დოკუმენტი 1413-1442 წლებით დაათარილა (ივერია 1891: 213). თ. ჟორდანიას

ვარაუდით, თოფურიძეთა სიგელი გაცემული უნდა იყოს არა მეფე ალექსანდრე დიდის, არამედ იმერეთის მეფის ალექსანდრე II-ის (1484-1510) მიერ, რადგან სიგელში მოხსენიებული სვიმონ მაწყვერელი მოღვაწეობდა ალექსანდრე II-ის მეფობის პერიოდში, ყვარყვარე ათაბაგის ძის მზეჭაბუკის დროს, XV საუკუნის მეორე ნახევარში (ჟორდანია 1897: 233).

აღნიშნული სიგელი ს. კაკაბაძემ 1490 წლით დაათარილა (სასტორიო მოამბე 1924: 65). ბოლო პერიოდში თოფურიძეთა სასისხლო სიგელის შესახებ გამოკვლევა ჩაატარა თ. ჯოჯუამ. მისი ვარაუდით სიგელი 1484-1488 წლებს შორის უნდა იყოს გაცემული, იმერეთის მეფის ალექსანდრე II-ის მიერ (ჯოჯუა 2002: 119-120). აღნიშნული ცნობების გათვალისწინებით ქუთათელი მანუელის ქუთაისის საეპისკოპოსო კათედრაზე მოღვაწეობა XV ს - ის II ნახევრის დასაწყისიდან 1488 წლამდე განისაზღვრა (გაბისონია დისერტაცია: D 6249, 54). არ არის გამორიცხული თოფურიძეთა სასისხლო სიგელში მოხსენიებული ქუთათელი მანოელი, 1529 წელს ხონელად ხელდასხმული მანოელ ჩხეტიძე იყოს, რომელიც 1529 წლისათვის, საკმაოდ ხანდაზმული უნდა ყოფილიყო.

ჩანს, მანოელ ჩხეტიძე მეფე ბაგრატ III-ის ერთგული იყო. მანოელის ხონელ ეპისკოპოსად მოღვაწეობას 1529-1558 წლებით საზღვრავენ (ფაილოძე 1997: 164), რაც სიზუსტეს მოკლებულია. 1534 წელს იმერეთის მეფე ბაგრატ III-მ ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსების შემდეგ, მანოელ ჩხეტიძე ხონიდან ნიკორწმინდაში გადაიყვანა.¹ მანოელ ჩხეტიძეს ხონის საეპისკოპოსო კათედრაზე ხუთი წელი დაუყვია. იგი არც ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაზე ჩანს დიდხანს. მანოელი ნიკორწმინდელობის შემდეგ მაწყვერელი გამხდარა. ერთ-ერთ წყაროში მანოელ ჩხეტიძე მაწყვერელად იხსენიება: „ჩხეტიძესა მანოელსა მაწყვერელსა დღეგრძელობით ცოდვანი მათნი შეუნდნეს ღნ (ღმერთმან)“ (თაყაიშვილი 1939: 5). მანოელ ჩხეტიძეს მაწყვერელის პატივი 1538 წლის შემდეგ უნდა მიეღო, რადგან მანამდე აწყურის საეპისკოპოსო კათედრა იოაკიმეს ეკავა (გურგენიძე: ხელნაწერის უფლებით).

მანოელ ჩხეტიძის შემდეგ ხონელ ეპისკოპოსად ზაქარია

¹ იხ. ახალი საეპისკოპოსოების დაარსება XVI ს-ის პირველ ნახევარში

ჩხეტიძე ჩანს. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ხონელმა ზაქარიამ მონაწილეობა მიიღო ბაგრატ III-ის ინიციატივით მოწვეულ საეკლესიო კრებაში, რომელიც XVI ს-ის 50-იან წლებში გაიმართა.¹ „...შეიკრბნენ ქართლისა კათალიკოზი მალაქია, აფხაზთა კათალიკოზი ევდემონ და ყოველნი ეპისკოპოზნი იმერეთ-ოდიშისანი. ხოლო ეპისკოპოსნი ესენი იყვნენ: ქუთათელი სვიმონ, გენათელი ანტონი, ჭყონდიდელი, ბედიელი, მოქველი, ღრანდელი ფილიპე, ცაგერელი კოზმან, ხონელი ზაქარია, ნიკორწმინდელი იოაკიმ, ჩაისელი კირილე. ამათ განაჩინეს მოქმედთა მათათვის ჯეროვანი შერისხუანი, დაწერნეს და შეაჩუენნეს მოქმედნი მისნი, ვითარცა გვაუწყებს აღწერილი მათი“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 824). კრებას მიუღია დოკუმენტი, რომელიც „სამართალი კათალიკოზისა“-ს სახელით არის ცნობილი.

ზაქარია ჩხეტიძეს ხონის საყდრისათვის შეუქმნია საწინამძღვრო ჯვარი. ამ ფაქტს აღნიშნულ ჯვარზე ასომთავრულით შესრულებული წარწერა გვამცნობს: „ქ. ძელო ცხოვრებისაო, რომელიცა სხურებულ იქმენ უბიწოთა მით სისხლითა ქრისტესითა, შეიწყალე სული მეფეთ მეფისა ბაგრატისი და წარმართე და განაძლიერე მეფეთ მეფობა ძისა მათისა გიორგისი. და მეცვა-ფარვათა შენთა მინდობილმან უღირსმან ხონელ მთავარეფისკოპოზმან ჩხეტიძემან ზაქარია შევექმენ ჯუარი ესე სახსრად სულისა ჩემისა. ნუვინ მკადრ იქმნების გამოხმად საყდრისა ამის ხონისა, ამინ“ (თაყაიშვილი 1913-14: 278). წარწერა შესრულებულია ბაგრატ III-ს გარდაცვალების შემდეგ, მისი ძის გიორგი II-ის მეფობის დროს. ე. თაყაიშვილმა აღნიშნული წარწერის შესრულების თარიღად 1548-1585 წლები მიიჩნია. დიდი მეცნიერი ეყრდნობოდა ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობას, სადაც ბაგრატ III-ის გარდაცვალების თარიღად 1548 წელი აღინიშნება. თანამედროვე სამეცნიერო წრეებში ბაგრატ III-ის გარდაცვალების თარიღად 1565 წელია მიჩნეული. აქედან გამომდინარე, ხონის საწინამძღვრო ჯვრის წარწერის შექმნის პერიოდი 1565–1583 წლებით განისაზღვრა (საყვარელიძე 1987: 72). ამ წარწერიდან ჩანს, რომ ზაქარიას, ხონელის პატივი გიორგი II-ის მეფობის დროსაც ჰქონდა. ა. ფაილოძე ს. კაკაბაძის ვარაუდზე დაყრდნობით მანოელ ჩხეტიძის შემდეგ, ზაქარია ჩხეტიძის ხონის საეპისკოპოსო კათედრაზე მოღვაწეობას 1558-

¹ ვრცლად იხ. გენათელი ეპისკოპოსები 1529 - 1820 წლებში

1578 წლებით საზღვრავს (ფაილოძე 1997: 60). თუმცა, როგორც აღენიშნეთ, მანოელ ჩხეტიძეს ხონელის პატივი 1558 წლამდე არ სჭერია. ამიტომ შესაძლებელია ზაქარიას ხონის საეპისკოპოსო კათედრა 1558 წელზე ადრე დაეკავებინა. მან ხონელ ეპისკოპოსად დაასლოებით XVI საუკუნის 30-70-იან წლებში იმოღვაწა.

XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე უნდა შეედგინათ ხონის საყდრის დავთარი, რომელიც წარმოადგენს ხონის საეპისკოპოსოს გლეხების სამწყსო გადასახადების ნუსხას. ხონის დავთარი 1621 წლამდე უნდა შედგენილიყო, რადგან ის მთლიანად შეტანილია აფხაზეთის საკათალიკოსო მამულების დავთარში, რომელიც 1621 წელს აფხაზეთის კათალიკოსის, ცაიშელ—ხონელ—ჯუმათელ მთავარეპისკოპოსის მალაქია გურიელის ძის ბრძანებით შეიქმნა (კაკაბაძე 1913ბ: 3). ნ. ბერძენიშვილის თქმით: „ხონის საყდრის დავთრის შეტანა საკათალიკოსო გლეხების დიდ დავთარში თავისთავად გულისხმობს იმ გარემოებას, რომ ხონის ეკლესიას ამ დროს ცალკე ეპისკოპოსი არ ჰყოლია და ხონის მთავარეპისკოპოსად იგივე კათალიკოსი (მალაქია გურიელის ძე ბ. გ.) ითვლებოდა (ბერძენიშვილი 1971: 123), (მალაქია გურიელის მიერ ხონელობის შეთავსების შესახებ ქვემოთ შევჩერდებით).

ხონის საყდრის დავთარს ახლავს რამდენიმე უთარილო შეწირულობის წიგნი, სადაც სამი ხონელი მთავარეპისკოპოსია მოხსენიებული. ესენი გახლავთ: ბასილი ჩხეიძე, სვიმონ ჩხეიძე და სვიმონ ჩიჯავაძე. ს. კაკაბაძემ აღნიშნული შეწირულობის წიგნები ზოგადად XVII საუკუნით დაათარიდა, თუმცა ნაწილი ამ შეწირულობის წიგნებისა, შესაძლებელია XVI ს-ის ბოლოს იყოს შედგენილი. ხონის საყდრის დავთარში მოხსენიებული ხონელი ეპისკოპოსების შესახებ სხვა ცნობებიც მოგვეპოვება, რომლებიც გვეხმარება მათი ხონელ ეპისკოპოსებად მოღვაწეობის წლების დადგენაში.

ბასილი ჩხეტიძე (ჩხეიძე) გარკვეული პერიოდი ქუთათელი ეპისკოპოსიც იყო. მას ათონის ივერთა მონასტრის პორტიატის ღვთისმშობლის ხატისათვის ქვიტირელი გლეხები შეუწირავს: „პორტიატისა ღვთისმშობელო... მე ცოდვილმან... ქუთათელ მთავარეპისკოპოსმან ბასილიოს... შემოგწირთ ესე ოდენი მცირე შესაწირავი ...ქუტირს გლეხი შეთატმანაშვილი ნასყიდი და უმცროსი და: იქივ გლეხი ბეთლემ ივანიკაშვილი და მისი

მძისწული გიორგაი და მესხეთს გლეხი ღანდურიძე ნასყიდა... დაიწერა სიგელი ესე ქორონიკონსა ორას ოთხმოცდა ათსა: (1602) ივნისსა ერთსა“ (ს. ც. ს. ა. ფონდი 1448, საქმე - 3321. Нартов 1909: 305-306). ეს სიგელი თ. ჟორდანიამ „ქორნიკების“ II ტომში გამოაქვეყნა და დაათარილა 1562 წლით. მან „ქორონიკონსა ორას ოთხმოცდა ათის“ ნაცვლად ამოიკითხა „ორას ორმოცდა ათსა“ (1562) (ჟორდანი 1897: 404), რაც არ შეესაბამება სინამდვილეს. დოკუმენტის დედანში გარკვევით იკითხება „ორას ოთხმოცდა ათსა.“ აქიდან გამომდინარე აღნიშნული სიგელი დაიწერა 1602 წლის პირველ ივნისს.

ბასილი ქუთათელი იხსენიება პალიასტომის ხატის წარწერაშიც: „...დედაქალაქისა ქუთაისისა ლუთის მშობელო, აღიდე ორთავე შინა ცხოვრებასა მეფეთა მეფე გიორგი ძე მათი ალექსანდრე. მე, ცვა ფარვათა თქუენტა მინდობილმან ქუთათელ მთავარეპისკოპოსმან ჩხეტიძემა ბასილი მოვაჭვდინეთ ხატი ესე ყოვლად წმიდისა ღ“ ს მშობლისა, პირველი მოჭვდილი დაძველებულიყო და ჩუენ მეორედ განვაახლეთ.... ხელითა რაფიელ მონაზონისათა ქორონიკონ...“ (ნიკოლეიშვილი 1971: 34). წარწერა, სადაც ქორონიკონით დათარილება უნდა ყოფილიყო აღნიშნული, ჩამოჭრილია. მ. ნიკოლეიშვილის ვარაუდით, ქორონიკონი არ უნდა იყოს დაკარგული. იგი წარწერის ბოლოს ადგილის სიმცირის გამო დამწერს პირველი სტრიქონის ბოლოში გადაუტანია და იქ მიუწერია 300-ის აღმნიშვნელი ასო „ტ.“ აღნიშნული მკვლევარი ფიქრობს, რომ პალიასტომის ხატის მეორედ განახლება რაფიელ მონაზონის მიერ 1612 (1312 + 300 = 1612) წელს მომხდარა, როცა იმერეთში მეფობდა გიორგი III (1606-1639), რომელსაც ჰყავდა შვილი ალექსანდრე, შემდგომში მეფე ალექსანდრე III (1639-1660) (ნიკოლეიშვილი 1971: 35).

პალიასტომის ხატზე არსებული წარწერის ამგვარი დათარილება დამაჯერებლად არის მიჩნეული, რადგან ამ პერიოდში ბასილი ქუთათელის მოღვაწეობა დასტურდება 1619 წელს იმერეთის მეფე გიორგი III-ის მიერ გოლგოთის მონასტრისადმი გაცემულ შეწირულობის წიგნშიც, სადაც მოხსენიებულია ქუთათელი ბატონი ვასილიოსი იგივე ბასილი (გაბისონია დისერტაცია D 6249, 63-64). პ. გაბისონია ბასილი ჩხეტიძის ქუთაისის საეპისკოპოსო კათედრაზე მოღვაწეობას ზოგადად XVI-XVII საუკუნეთა

მიჯნიდან XVII საუკუნის 20-იან წლებამდე საზღვრავს (იქვე). გ. მჭედლიძე ბასილიოსის ქუთათლობას 1562-1574 წლებში ვარაუდობს (მჭედლიძე, 2008: 208-229). მოყვანილი ცნობების გაანალიზებით, ჩვენ ბასილი ჩხეტიძის ქუთაისის საეპისკოპოსო კათედრაზე მოღვაწეობა XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნიდან XVII საუკუნის 20-იან წლებამდე უფრო დამაჯერებლად მიგვაჩნია. შესაბამისად ბასილი ჩხეტიძეს ხონის საეპისკოპოსო კათედრა ქუთათლობამდე უნდა სჭეროდა, დაახლოებით XVI ს-ის 80-იანი წლებიდან XVII ს-ის დასაწყისამდე, რადგან, XVII ს-ის პირველ ოცწლეულში ის უკვე ქუთათელი ეპისკოპოსია, ხოლო XVII ს-ის 20-იანი წლებიდან ხონელობა, აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსს მალაქიას ჰქონდა შეთავსებული.

მანოელისა და ზაქარიას შემდეგ ბასილი მესამე იყო ჩხეტიძეთა (ჩხეიძეთა) საგვარეულოდან, ვინც ხონელის პატივი მიიღო. მას აღუკვეთავს ბეგარა ხოჟონო კეთილადისათვის და მისი შთამომავლობისათვის: „...მე მთავარებისკობოზს ჩხეიძეს ბასილს ამკვეთია ბეგარა ხოჟონო კეთილადისათვის და მისს შვილისა და მომავლისათვის და აწე ბეგრის მაგიერ და დამიც და დღეთა ჩემთა სადღეგრძელოდ მერმეთ სულისა ჩემისა საოხად და აღაბი მცხრით გარდაიხადოს სულისა ჩემისათვის ყოველს შობის მეორე დღეს დეკანოზს ჟამს აწირვინებდეს“ (კაკაბაძე 1913ბ: 19). სხვა ცნობები ხონელი ეპისკოპოსი ბასილი ჩხეტიძის შესახებ არ მოგვეპოვება. ჩვენთვის უცნობია, ვინ განაგებდა ხონის საეპისკოპოსოს XVII ს-ის დასაწყისიდან XVII ს-ის 20-იან წლებამდე.

როგორც აღვნიშნეთ, XVII საუკუნის 20-იან წლებში ხონელობა შეითავსა აფხაზეთის კათალიკოსმა მალაქია გურიელის ძემ, რომელსაც ამავე დროს ცაიშელ-ჯუმათელის პატივიც ჰქონდა. სამეცნიერო წრეებში მალაქია გურიელის ძის, აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსად მოღვაწეობის პერიოდი, 1616–1639 წლებით არის განსაზღვრული. თუმცა არსებობს ვარაუდები, რომ მალაქიას აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) საკათალიკოსო ტახტი უკვე 1613–1614 წლებში ეჭირა (კარბელაშვილი 1900: 207.ს. კაკაბაძე: 1922, 91). ამ ვარაუდებს ამყარებს ბერი ეგნატაშვილის ცნობა, რომლის მიხედვით, ირანის შაჰმა აბას I-მა კახეთის სამეფოს პირველი დალაშქრის შემდეგ,

რომელიც 1614 წელს მოხდა, (არსებობს ამ ფაქტის სხვა დათარიღებებიც – 1613 და 1615 წელი) იმერეთის მეფე გიორგი III-ს, იმერეთში შეფარებული ქართლ-კახეთის მეფეების ლუარსაბ I-ისა და თეიმურაზ I-ის გადაცემა მოსთხოვა. იმერეთის მეფემ შაჰთან მოლაპარაკებაზე კათალიკოზი მალაქია და ლევან აბაშიძე გაგზავნა: „ხოლო მკპრობელსა იმერეთისას არა ესმა საქმე ესე, გაუგზავნა კათალიკოზი აფხაზეთისა მალაქია და აბაშიძე ლევან მოციქულად... და შემოუთვალა ესრეთ, ვითარმედ: – ამათი მოცემა ჩემგან არ იქნებისო, და ხელმწიფემან ამდენი წყალობა გვიყოსო და დაგვდვას პატივი, რომე ესენი ისევ შეირიგოს და თვითონ წაბრძანდეს და დაანებოს ამათ ამათი მამული და საბატონო“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 393).

როგორც ირკვევა, მალაქიას აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათოლიკოსობამდე, ცაიშელ-ჯუმათელის პატივი ჰქონდა მიღებული, ხონელობა კი მოგვიანებით შეითავსა. ცაიშის საყდრის დიდი ზომის ჯვარცმის ხატზე მოთავსებულ წარწერაში მალაქია აღნიშნავს: „...ოდეს ვკპრობდი ცაიშის, ჯუმათის საყდარსა ზედა, ჩვენ ძემან გურიელისა პატრონის გიორგისამან, პატრონმან მალაქია ხელვეყავ ცაიშის ტაძრისა შემკობად და დავახატვინეთ, აღვასრულეთ გუმბადი ვიდრე საფუძვლამდე და ესრეთ შევამკვეთ, ვითარცა შვენის სახლსა ღმრთისასა წმინდათა მისთა და განვისვენე წელ ერთ... ამისა შემდგომად წელსა მეორესა ჯერჩინებთა ღმრთისათა და მოწმობთა ყოვლისა საქართველოსა ერისათა მეუვეს კათალიკოზ აფხაზეთისა.“ აღნიშნული წარწერა 1619 წლით არის დათარიღებული (ზაქარაია 1956: 10). ე. ი. მალაქია 1619 წლამდე ხონელის პატივს არ ატარებდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის ხონელადც იქნებოდა მოხსენიებული. 1622 წლის წარწერაში კათალიკოსი მალაქია ცაიშელ-ჯუმათელთან ერთად, ხონელ მთავარეპისკოპოსადაც იხსენიება: „ყოვლისა ჩრდილოეთისა და აფხაზეთისა კათალიკოზი, ცაიშელ-ჯუმათელისა ხონელი მთავარეპისკოპოზი“ (იქვე, 11). მოყვანილი წარწერების გაანალიზებით, მალაქიას ხონელის პატივი 1619-1622 წლებს შორის მიუღია. აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსი მალაქია ცაიშელ-ჯუმათელ-ხონელად იხსენიება ცაიშის საყდრისთვის შეწირულ ღვთისმშობლის ხატის წარწერაშიც (იქვე), რომელიც 1619 წლის შემდეგ არის შესრულებული.

კათალიკოსმა მალაქიამ მალალ სამღვდელთა თანამდებობებთან ერთად 1625 წლიდან გურიელობაც (გურიის მთავრობა) შეითავსა (მეტრეველი 2010: 136). კათალიკოს მალაქიას გურიაში გამთავრება, სამეგრელოს მთავრის ლევან II დადიანის ინიციატივით მოხდა. უმაღლესი საეკლესიო და საერო თანამდებობების ერთი პირის ხელში მოქცევა, უჩვეულო მოვლენა იყო. დასავლეთ საქართველოში მალაქია გურიელის გავლენა საგრძნობლად გაიზარდა. იგი ესწრაფოდა, ეკლესიის სამეურნეო მხარე ჯეროვან დონეზე დაეყენებინა (კაკაბაძე 1922: 91). როგორც აღვნიშნეთ, მალაქიას დაკავლებით 1621 წელს შეადგინეს აფხაზეთის საკათალიკოსო გლეხების დიდი დავთარი. დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ ამ დროს

მალაქია გურიელი (კასტელის ალბომი)

აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათოლიკოსი, მალაქია II, 24 საკათალიკოსო მსხვილ მაშულს ფლობდა, მათ შორის 18-ში სასახლე (სამეურნეო-საგამგეო ცენტრი) ჰქონდა განთავსებული (მეტრეველი 2010: 136). ერთ-ერთი სასახლე, რომელიც ხონის მახლობლად სოფელ მათხოჯში მდებარეობდა, დაზიანებული ყოფილა და მალაქიას შეუკეთებია (ქ.ს.დ. 1970: 503).

კათალიკოს მალაქიას ახლო ურთიერთობა ჰქონდა იმ პერიოდში დასავლეთ საქართველოში მოღვაწე კათოლიკე მისიონერებთან. ესენი იყვნენ: არქანჯელო ლამბერტი, ჯუზეპე ჯუდიჩე, ანტონი ჯარდინა, კრისტოფორო კასტელი და სხვა. ჩვენამდე მოაღწია მალაქია გურიელის პორტრეტმა, რომელიც დაზატა თეათინელმა ბერმა კრისტოფორო კასტელიმ.

მალაქიას პატივს სცემდა და ანგარიშს უწევდა სამეგრელოს მთავარი ლევან II დადიანი. 1624-28 წლებში დადიანმა ხონის საყდრის მძარცველების დასჯის შემდეგ, მალაქია ხონელის პატივსაცემად ექვსი კომლი გლეხი, ფანცულაიები და პაპავები ჩამოასახლა ხონში (ფაილოძე 1997: 168).

მალაქია გურიელი დაახლოებული იყო დიდმოურავ გიორგი სააკაძესთანაც, რასაც მოწმობს მისი სააკაძისადმი დაღებული ერთგულების ფიცი: „...ფიცი, პირი და წიგნი მოგასხენეთ ჩვენ, პატრონმა კათალიკოზმა მალაქიამ თქუენ, პატრონს მოურავს გიორგის და თქუენსა შვილსა ავთანდილს... ვიყუნეთ თქუენტვინ კარგნი და კარგნის მდგომნი; არა გაუნოთ, არა გაზიანოთ არა კაცითა, არას კაცითა, თუ ჩვენს ალავს მობძანდეთ, კიდეცა შევიზიზნოთ და არას კაცსა საძალოთ და საავკაცოთ არ დაგანებოთ...“ (ქ.ს.დ. 1970: 484).

კათალიკოსი მალაქია, ხონის საეპისკოპოსოს 1619/22-1639 წლებში განაგებდა. 1639 წელს მალაქია გურიელი გარდაიცვალა (ოდიშელი 1968: 74).

ა. ფაილოძე დოკუმენტების მიუთითებლად აღნიშნავს, რომ მალაქიას გარდაცვალების შემდეგ, კათალიკოს მაქსიმე მაჭუტაძეს, რომელსაც აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) საკათალიკოსო ტახტი 1640-1657 წლებში ეჭირა, მალაქიას მსგავსად, ცაიშლობა, ჯუმათლობა და ხონელობა ჰქონდა შეთავსებული (ფაილოძე 1997: 169), რაც სიზუსტეს მოკლებულია.

მაქსიმე მაჭუტაძე აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს)

კათალიკოსობამდე შემოქმედელი ეპისკოპოსი იყო (მეტრეველი 2010: 138). მაქსიმეს ცაიშელის პატივი არც კათალიკოსობამდე და არც კათალიკოსობის პერიოდში არ ჰქონია. ცაიშის საეპისკოპოსო კათედრაზე მალაქია გურიელის შემდეგ XVII ს-ის 40-იან წლებში ჩანს ანდრია, ხოლო ამავე საუკუნის 50-იან წლებში დავით ჯოლია. ამ უკანასკნელის შემდეგ 1673–1700 წლებში ცაიშის საეპისკოპოსო კათედრა მაქსიმე ციხისთავიშვილს ეკავა (კალანდია 2004: 51).

აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოს მაქსიმე მაჭუტაძეს არც ჯუმათელის პატივი უტარებია. ჯუმათის საეპისკოპოსო კათედრა XVII ს-ის 60-იანი წლებიდან 1676 წლამდე ეკავა სხვა მაქსიმე მაჭუტაძეს, რომელიც თავის ძმა ონოფრე მაჭუტაძესთან ერთად 1676 წელს, ქართლის მეფე ვახტანგ V-ის ძის ლევანის და ქაიხოსრო გურიელის ასულის თუთას ქორწილში, თუთა გურიელის ამაღლაში ირიცხებოდა. 1690 წელს ერეკლე I-ის მიერ მოწვეულმა საეკლესიო კრებამ, ონოფრე მაჭუტაძე დავით გარეჯის უდაბნოს წინამძღვრად დაადგინა, ხოლო მაქსიმე, ბოლნისის ეპისკოპოსი გახდა და ჯუმათელ-ბოლნელად იხსენიებოდა, თუმცა მისი ჯუმათლობა ფიქტიური იყო. 1677 წლიდან ჯუმათის საეპისკოპოსო კათედრა მაქსიმე შარვაშიძემ დაიკავა (ქართველიშვილი 2006: 36).

მალაქია გურიელის შემდეგ ხონელი ეპისკოპოსი სახლთუხუცეს სენნია ჩხეიძის ძმა სვიმონ ჩხეიძე უნდა გამხდარიყო. სვიმონი ხონელობამდე ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი იყო XVII ს-ის 30-იან წლებში.¹ სავარაუდოდ, XVII ს-ის 40-იანი წლები მან ხონის საეპისკოპოსო კათედრაზე გაატარა. XVII ს-ის 50-იანი წლების დასაწყისში, სვიმონმა ხონიდან ქუთაისში გადაინაცვლა და ქუთათელის პატივი მიიღო. 1660 წელს ის აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსი გახდა და პარალელურად ქუთათლობაც შეითავსა (მეტრეველი 2010: 140). ა. ფაილოძე მიიჩნევს, რომ იმ პერიოდში (XVII ს-ის 50-იანი წლები) დასავლეთ საქართველოში ორი სვიმონ ჩხეიძე მოღვაწეობდა, ერთი ქუთათელი ეპისკოპოსი, რომელიც შემდეგ აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსი გახდა, მეორე

¹ იხ. ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსები...

კი ხონელი ეპისკოპოსი (ფაილოძე 1997: 169). აღნიშნულმა მკვლევარმა რუსი ელჩების ალექსი იველევისა და ნიკიფორე ტოლოჩანოვის ელჩობის მუხლობრივ აღწერილობაში ნახსენები სიმონ არქიეპისკოპოსი, ხონელ სვიმონ ჩხეტიძესთან გააიგივა (ფაილოძე 1997: 169), რაც სიზუსტეს მოკლებულია, (ამ საკითხზე დაწვრილებით ქვემოთ შევჩერდებით). მცდარია თ. ქორიძის და გ. მჭედლიძის ვარაუდიც, რომ თითქოს 1637 წელს სვიმონ ჩხეტიძემ ნიკორწმინდიდან ქუთაისში გადაინაცვლა და ქუთათელის პატივი მიიღო.¹ იმერეთის მეფე ბაგრატ IV (1660 ხანგამოშვებით 1682) 1660 წლით დათარიღებულ დოკუმენტში, ნიკორწმინდელ გედეონ ლორთქიფანიძეს მიმართავს: „...კურთხეულს ბატონს მამაჩემს ბაჯას გლეხი შე(ე)წირა წმინდის ნიკოლოზისათვის და სვიმონ ნიკორწმინდელს ჰქონდა და ახლა თქვენც შემოგვეხვეწეთ და გიბოძეთ ბაჯას ისივ გლეხი დათუა მღვდელაძე“-ო (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე-2143. კაკაბაძე 1921ა: 64). ამ საბუთიდან ირკვევა, რომ სვიმონ ჩხეტიძეს ბაგრატ IV-ის მამის ალექსანდრე III-ის მეფობის დროსაც, ანუ 1637 წლის შემდეგაც ეკავა ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა, (ალექსანდრე III 1637 წელს გამეფდა). სავარაუდოა, რომ 1639 წელს კათალიკოს მალაქიას გარდაცვალების შემდეგ, რომელსაც ხონელობაც ჰქონდა შეთავსებული, სვიმონ ჩხეტიძემ ნიკორწმინდიდან ხონში გადაინაცვლა და ხონელი ეპისკოპოსი გახდა.

სვიმონს ხონში აღმშენებლობითი სამუშაოები ჩაუტარებია. ხონის საყდრის დავთარში დაცულ შეწირულობის წიგნში ვკითხულობთ: „...ჩვენ ცოდვილმან... მთავარეპისკოპოსმან ჩახიძემ (ჩხეიძემ ბ. გ.) სვიმონ ვინებეთ და ვიგულისმოდგინეთ და ვყავით და აღვაშენეთ სახლი და პალატზე და შევადგით და წინ ჩარდახით გავაკეთეთ და გარევე დაქცეული იყო და ორი გვერდი გალავანი აღვაშენეთ (კაკაბაძე 1913ბ: 20).

XVII საუკუნის მეორე ნახევარში დასავლეთ საქართველოში შინააშლილობა არ ცხრებოდა. თავსგასული დიდებულების უსამართლო ქცევის წინააღმდეგ ბრძოლა, ხონელ სვიმონ ჩხეიძესაც უწევდა. მას დავა ჰქონდა თავად ნიჟარაძესთან. ხონელი სვიმონ ჩხეიძე თავის შეწირულობის წიგნში გადმოგვცემს ამ დავის შესახებ: „ნიჟარაძე გარდაგვეკიდა და კაცი დაგვიჭირა

¹ ვრცლად იხ. ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსები...

და ბევრი ავი და უსამართლო საქმე უყო ჩვენს კაცს. შეგვექმნა სახმლოთ და სასამართლო საქმე და შევაბით ხახუტა გოგევა და გაგვემარჯვა ბძანებითა მლთისათა და წმინდის გიორგისათა მეფობასა ალექსანდრე მეფეთ მეფისათა...“ (იქვე).

XVII ს-ის 50-იანი წლების დასაწყისში სვიმონ ჩხეტიძე ქუთათელი გახდა. ხონის საეპისკოპოსო კათედრა კი, სავარაუდოდ დაიკავა სვიმონ ჩიჯავაძემ, რომელიც მოხსენიებულია ხონის საყდრის დავთარში დაცულ ერთ-ერთ შეწირულობის წიგნში. მას ხონის საყდრისათვის შეუწირავს ბიჭუკა ტაბიძე „ცოლშვილითა და ალაგითა რისიცა მქონებელი“ იყო (კაკაბაძე 1913ბ: 17).

1650-52 წლებში იმერეთის სამეფოში რუსი ელჩები ალექსი იევლევი და ნიკიფორე ტოლოჩანოვი იმყოფებოდნენ. იევლევის მუხლობრივ აღწერილობაში იმერეთის მღვდელმთავართა შორის იხსენიება ქუთაისის ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის (სახელობის) დიდი მონასტრის მიტროპოლიტი სიმონი (იევლევი 1969: 167), რომელიც სვიმონ ჩხეტიძე უნდა იყოს და მთავარმოწამის გიორგის (სახელობის) საყდრის არქივისკოპოსი სიმონი (იქვე), რომელიც, ხონელი მთავარეპისკოპოსი სვიმონ ჩიჯავაძეა. ამ ცნობიდან ირკვევა, რომ 1651 წელს სვიმონ ჩხეტიძე უკვე ქუთათელი ეპისკოპოსი იყო, ხონის საეპისკოპოსო კათედრაზე კი სვიმონ ჩიჯავაძე იჯდა.

ნიკიფორე ტოლოჩანოვი იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-სთან 1651 წლის 24 ივნისს გამართულ შეხვედრაზე მყოფ მღვდელმთავართა შორის, იხსენიებს არქივისკოპოს სიმონს, რომელიც მიტროპოლიტ ზაქარიას (ვენათელი ზაქარია ქვარიანი) და არქივისკოპოს დავითის (ნიკორწმინდელი) გვერდით მჯდარა (ტოლოჩანოვი 1970: 98). ტოლოჩანოვის მიერ ნახსენები არქივისკოპოსი სიმონი, ხონელი სვიმონ ჩიჯავაძე უნდა იყოს და არა სვიმონ ჩხეტიძე. ხონელი სვიმონ ჩიჯავაძე, როგორც მთავარეპისკოპოსი სვიმონი, აგრეთვე მოხსენიებულია იმერეთის მეფის ალექსანდრე III-ის მიერ რუსეთის ხელმწიფის ერთგულებისადმი გაგზავნილ საფიცრის წერილში (საისტორიო მოამბე 1925: 206).

სვიმონ ჩიჯავაძის ეპისკოპოსობის პერიოდში, სანავარდოს მხარე ხონის საეპისკოპოსოს სამწყსოში გაერთიანებულია. ერთ-ერთ დოკუმენტში ნათქვამია: „მოვიდა ბატონი მთავარეპისკოპოზი სვიმონ ჩიჯავაძე სანავარდოს, ჩვენი სამწყსო შეიქნა. როდისაც

ეფისკოპოზი მობძანდებოდა, თითო ზუთხს კორძეები მოსცემდეს...“ (კაკაბაძე 1913ბ: 17). ამ ლოკუმენტის მიხედვით, სანავარდოში მისული ხონელი ეპისკოპოსისათვის, ადგილობრივ მცხოვრებთ: კორძაიებს, მჭედლიძეებს, თვალთაძეებს, ჩიქვანებს და სხვებს, წესად ჰქონიათ თითო ზუთხის მირთმევა (იქვე).

მთავარეპისკოპოსი სვიმონი იხსენიება იმერეთის მეფე ბაგრატ IV-ის მიერ რუსეთის ხელმწიფისადმი გაგზავნილ წერილშიც, რომელიც 1669 წლით არის დათარიღებული. დასავლეთ საქართველოს მღვდელმთავართა შორის მთავარეპისკოპოსი სვიმონი, ნიკორწმინდელი დავითის შემდეგ არის მოხსენიებული (Броце: 1861 82). ამ წერილიდან ცნობილი ხდება, რომ სვიმონ ჩიჯავაძეს ხონის საეპისკოპოსო კათედრა 1669 წელსაც ეკავა. სავარაუდოდ, სვიმონ ჩიჯავაძე ხონელ ეპისკოპოსად XVII საუკუნის 50-60-იან წლებში მოღვაწეობდა. მის შემდეგ ხონელის პატივი გედეონ ლორთქიფანიძემ მიიღო.

გედეონის თაოსნობით მოუჭედავთ ხონის წმინდა გიორგის ხატი, რომელიც ჟამთა სიავის გამო დამწვარი ყოფილა. ხატს წარწერა ახლავს: „ქ. ჩვენ ხონელ მთავარეფისკოპოზმან გედეონ ხატი ესე წმიდის გიორგის პირველად დამწვარი იყო და ჩვენ მოვაჭედინეთ, რათა გვექმნეს მეოხ აქაც და მერმესა მას საუკუნესა, ამინ“ (თაყაიშვილი 1913-14: 277). ე. თაყაიშვილმა აღნიშნული წმინდა გიორგის ხატი თავისი წარწერით XVII საუკუნით დაათარილა.

გედეონ ლორთქიფანიძე 1660 წლის საბუთში ნიკორწმინდელად იხსენიება, ხოლო 1664 წელს ის გენათელ-ნიკორწმინდელია (ს.ც.ს.ა. ფონდი1448, საქმე - 5134. კაკაბაძე 1921ა: 64-69). 1668 წელს მას მხოლოდ გენათელის პატივი აქვს. 1673-1678 წლებში გედეონ ლორთქიფანიძე გელათის საეპისკოპოსო კათედრაზე არ ჩანს, ამ პერიოდში გენათლობას დავით ნემსაძე და შემდეგ გრიგოლი იღებს. 1678 წლიდან გედეონ ლორთქიფანიძე კვლავ გენათელ ეპისკოპოსად იხსენიება და გარდაცვალებამდე (1682) ეს პატივი უჭირავს.

ჩვენი ვარაუდით, გედეონ ლორთქიფანიძემ ხონის საეპისკოპოსო კათედრა 1673-1678 წლებს შორის დაიკავა.¹ მისი თაოსნობით, ამ პერიოდში აღუდგენიათ წმინდა გიორგის ხატი, რომელიც,

¹ ვრცლად იხ. გენათელი ეპისკოპოსები...

როგორც აღვნიშნეთ „ჟამთა სიავის“ გამო დამწვარი ყოფილა.

გედეონის გელათში დაბრუნების შემდეგ ზონელის პატივი სვიმონ საყვარელიძეს უნდა მიეღო. ეს უკანასკნელი ამოწმებს გენათელი გედეონ ლორთქიფანიძისათვის მიცემულ ბეჟან ყიფიანის საფიცრის წიგნს: „ესე საფიცარი და პირი მოგართვი მე ყიფიანმა ბეჟან თქვენ გენათელს ბატონს გელაონს, ასრე და ამა პირსა ზედან, რომე ნიშანი მემართა თქვენი და სხვა ვერა გიშოვეთ რა და მაშინა ყიფიანისოული მოგართვით მიწა საყანა ცხრა თავი ასე... მე ჭიჭინაძეს მღრღელს დამიწერია ქორონიკონსა სამას სამოცდაექვსსა (1678) და ამა წიგნის დაწერაზედ მთავარებისკოპოზი საყვარელიძე სვიმონ თან დაგვესწრა და მოწამეცა არის ამისი“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 2149. კაკაბაძე 1921ა: 78). გ. მჭედლიძეს მიაჩნია, რომ დოკუმენტში მოხსენიებული სვიმონ საყვარელიძე გენათელი ეპისკოპოსია, რომელიც იმხანად გედეონ ლორთქიფანიძესთან ერთად განაგებდა გელათის საეპისკოპოსო კათედრას (მჭედლიძე... 2008: 189). აღნიშნული მოსაზრება სიზუსტეს მოკლებულია, რადგან საეპისკოპოსო კათედრაზე ორი ეპისკოპოსის ერთდროულად მოღვაწეობა საეკლესიო წეს-წყობილებას ეწინააღმდეგებოდა და დაუშვებელი იყო. დოკუმენტში მოხსენიებული მთავარებისკოპოსი სვიმონ საყვარელიძე, არა გენათელი, არამედ ზონელი ეპისკოპოსი უნდა იყოს. არსებულ დოკუმენტებში ზონელები ყოველთვის მთავარებისკოპოსებად მოიხსენიებიან.

სვიმონ საყვარელიძეს ზონელ ეპისკოპოსად XVII საუკუნის 80-90-იან წლებში უნდა ემოღვაწა. მის შემდეგ ზონის საეპისკოპოსო კათედრა რომანოზმა დაიკავა.

ზონელი მთავარებისკოპოსი რომანოზი ზონის საყვარში დაცული ხელნაწერი წიგნის „მამათა ცხოვრების“ მინაწერში იხსენიება. მინაწერიდან ვგებულობთ, რომ „მამათა ცხოვრების“ აღმწერი, თვით ზონელი ეპისკოპოსი რომანოზი ყოფილა. „მეოხ მეყავით ცოდვილს მთავარეფისკოპოსს რომანოზს. გიორგი ერისთავის ძესა: აღმწერსა თავთა ამის მამათ ცხოვრებისათა. ძმანო და მამანო ვისაც ჩემს უკან დაგრჩეთ ან მიემთხვივნეთ ანუ წარიკითხვიდეთ ჩემ ცოდვილისათვის შენდობას ბრძანებდეთ. რომელმან ფრიადი ვიღვაწე აღწერაზედ“ (თაყაიშვილი 1913-1914; 285).

ხონელი რომანოზი „მამათა ცხოვრების“ მეორე მინაწერშიც იხსენიება: „ქ. ღმერთმან სასუფეველი დაუძკვიდროს რომანოზს ერისთავისშვილს. ეს წმინდათ მამათ ცხოვრება ის რომ მიიცივალა მე მათხოვეს. ერთი თვე მქონდა“ (თაყაიშვილი 1913-1914: 285). სამწუხაროდ, ამ მინაწერებს თარიღები არ გააჩნია, ამიტომ ძნელია განსაზღვრა რომანოზის ხონელ ეპისკოპოსად მოღვაწეობის წლებისა. ე. თაყაიშვილმა აღნიშნული მინაწერები XVIII საუკუნით დაათარიღა. იქიდან გამომდინარე, რომ რომანოზის შესახებ სხვა ცნობები არ მოგვეპოვება, ისღა დაგვრჩენია, დავეყრდნოთ დიდი მეცნიერის ვარაუდს და რომანოზის ხონელ ეპისკოპოსად მოღვაწეობა XVIII საუკუნის დასაწყისით განვსაზღვროთ, რადგან ამ საუკუნის პირველ ნახევარში, დაახლოებით 1750 წლამდე, ხონის საეპისკოპოსო კათედრამ, ჟამთა სიავის გამო მოქმედება შეწყვიტა, ხონის საეპისკოპოსოს აღდგენის შემდეგ კი ხონელის პატივი ყოფილმა მროველმა ეპისკოპოსმა იოსებმა მიიღო.

XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში დასავლეთ საქართველოში არსებული ანარქიის შედეგად, რომელიც ეკლესიასაც შეეხო, გარკვეული პერიოდი არსებობა შეწყვიტეს ქუთაისის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრებმა. იმერეთის მეფე სოლომონ I-მა გამეფებისთანავე (1752-1784) ყურადღება მიაქცია დასავლეთ საქართველოს ეკლესიაში არსებულ სავალალო მდგომარეობას და მის გამოსასწორებლად სათანადო ღონისძიებების გატარება დაიწყო. მეფე სოლომონის თაოსნობით აღდგენილ იქნა ქუთაისის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრები. ქუთათელ ეპისკოპოსად მაქსიმე აბაშიძეს, ხონელად იოსებ მროველყოფილს, ნიკორწმინდელად კი გერმანე წულუკიძეს დაასხეს ხელი.

ხონის საეპისკოპოსოს აღდგენის ფაქტი აღნიშნულია მეფე სოლომონ I-ის მიერ მოწვეული საეკლესიო კრების განჩინებაში, რომელიც ხონის საყდრის სახუცო და სამრევლო გამოსაღებების დაწესებას შეეხება. დოკუმენტში ნათქვამია: „...თვითმპყრობელი მეფეთ მეფე სოლომონ და თანამეცხედრე ჩემი დედოფალთ დედოფალი დადიანის ასული მარიაჲ, პირმშო ძე ჩვენი სასურველი ალექსანდრე... შემოვკრებით მაღლის მიცემად ღთისა და განახლებად ეკლესიათა და ტაძრისა ამის ხონის წმინდის გიორგის ტაძრის განახლება და განთავისუფლება ვინებეთ და

დავაყენეთ მთავარეპისკოპოსად ერისთავის ძე მროველყოფილი იოსებ...“ (კაკაბაძე 1913გ:7). დოკუმენტი დაწერილია 1761 წელს, მაგრამ ხონში საეპისკოპოსო კათედრა 1761 წლამდე უნდა აღდგენილიყო. ირკვევა, რომ იოსებ მროველყოფილი მეფე სოლომონ I-მა თავდაპირველად ხონის საეპისკოპოსოს მმართველად დანიშნა და ხონის ეკლესიის შემოსავლის ნაწილი უბოძა. ამ ფაქტს მოწმობს თავად იოსებ მროველის შეწირულობის წიგნი: „...ესე წიგნი და ხელით წერილი გუჯარი შემოგწირეთ შენ მთავარმოწამეს ხონის წმინდას გიორგის და ეკლესიას შენსა ჩვენ მონამან და მსასოებელმან შენმან მროველ მიტროპოლიტმან არავკთ ერისთავის ძემ იოსებ, ასე რომ ჟამთა ვითარებისაგან ეკლესიის შესავალს დაკლებოდა და სამთელ საკმეველითა და იარაღით მოკლებულ იყო. ახლა ხთისა (ღვთისა) მიერ რჩევით წარმოჩენილმან ხელმწიფემ მეფეთ მეფემ სოლომონ და დედოფალთ დედოფალმან... დადიანის ასულმან მარიამ შეგვიწყნარა და ეს სამთავარეპისკოპოსო ეკლესია და მამული და ნახევარი ბაჟი მიბოძა და მე ამის მეტი საძღვენო და ეკლესიის საკადრი ვერა ვგულებ და ჩემი სახვედრო ბაჟის გამოსავალი რაც იყოს თვინიერ მარილისა და მატყლის სუფურის იარაღის მეტი რაც მოვიდეს, წმინდას გიორგის ხონისას და შენს ეკლესიას შემოგწირეთ... კაცთაგან მოწამე ამისი თავად ხელმწიფე ღვთივცხებული მეფე სოლომონ, დედოფალი ბატონი მარიამ, უფალი ჩვენი კათალიკოზი ბესარიონ, გენათელი იოსებ, ქუთათელი მაქსიმე... და ერთობით იმერნი დარბაზის ერნი დიდნი და მცირენი... დაიწერა სიგელი ესე ქრისტეს აქეთ ჩ ღ ნ (1750) თვესა მარტსა ი ზ (17) (კაკაბაძე 1914ბ: 95-96). აღნიშნული დოკუმენტი შემოკლებული სახით 1881 წელს გამოაქვეყნა დ. ფურცელაძემ: „1750 г. Царь солмонъ назначилъ управляющимъ Хонннскою епархию митрополита Мровельскаго Иосифа и предоставилъ ему право взимать акцизь (съ чего?) съ тотъ, чтобы одна половина его была обращена въ пользу Хониской церкви, а другая въ пользу его митрополита (Пурцеладзе 1881: 141). ეჭვს იწვევს ამ დოკუმენტის შექმნის თარიღი 1750 წელი და მასში სოლომონ I-ის მეფედ მოხსენიება, რადგან სამეცნიერო წრეებში სოლომონ I-ის სამეფო ტახტზე ასვლის თარიღად 1752 წელია მიჩნეული (ნარკვევები 1973ბ: 637. რეზვიაშვილი 1989:

175). თუმცა ს. კაკაბაძის მტკიცებით, სოლომონ I იმერეთის სამეფო ტახტზე 1749 წელს ავიდა. ამის დამადასტურებლად მას მოჰყავს 1750 წელს დაწერილი გელათის სიგელი, სადაც იოსებ მროველის სიგელის მსგავსად, სოლომონ I მეფედ არის მოხსენიებული (კაკაბაძე 1914ბ:96 - 97).¹ ფაქტი ერთია, რომ სოლომონ I გამეფებისთანავე დაინტერესდა ხონის ეკლესიაში არსებული პრობლემებით და მისი მოგვარება ყოფილ მროველ ეპისკოპოსს იოსებს დაავალა, რომელიც ხონის ეკლესიის მმართველად განაწესა. მროველი იოსების ხონის ეკლესიის მმართველად დანიშვნა წინაპირობა იყო ხონის საეპისკოპოსო კათედრის აღდგენისა, რომელიც მალევე განხორციელდა. იოსებ ხონელის მსგავსად, ქუთაისის საეპისკოპოსოს აღდგენამდე, ქუთაისის ეკლესიის მმართველობა მაქსიმე აბაშიძეს რამდენიმე წლით ადრე ჰქონდა ჩაბარებული. მას იოსებ მროველი ქუთათლად იხსენიებს 1750 წლის საბუთში, მაგრამ 1750 წლისათვის მაქსიმე არა ქუთათელი ეპისკოპოსი, არამედ ქუთაისის საყდრის მმართველი უნდა ყოფილიყო, ქუთათლობა კი 1759 წლის 4 დეკემბრის საეკლესიო კრების გადაწყვეტილებით მიიღო (კაკაბაძე 1913გ: 6).

XVIII ს-ის 50-იანი წლების მიწურულს ხონის საეპისკოპოსო კათედრა უკვე აღდგენილი იყო, რაც 1758 წლის 4 ივლისის და 1759 წლის 4 დეკემბრის დოკუმენტებით დასტურდება. ორივე დოკუმენტში ხონელ მთავარეპისკოპოსად იოსებ მროველყოფილი იხსენიება. პირველ დოკუმენტზე ქვევით შევჩერდებით, რაც შეეხება 1759 წლის 4 დეკემბრის დოკუმენტს, ის წარმოადგენს ქუთაისის საეპისკოპოსო კათედრის აღდგენის საბუთს. მას მეფედედლოფალთან და სხვადასხვა ეპარქიის მღვდელმთავრებთან ერთად ამტკიცებს ხონელი მთავარეპისკოპოსი იოსები (იქვე). დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ მეფე სოლომონ I-მა ქუთათლის სამწყსოს განსაახლებლად საეკლესიო კრება მოიწვია. კრებაში მონაწილეობა მიიღო: აფხაზეთის კათალიკოსმა ბესარიონ ჩხეიძემ, ჭყონდიდელმა გაბრიელ დადიანმა, გენათელმა იოსებ ბატონიშვილმა, შემოქმედელმა ნიკოლოზმა, ცაგერელმა გრიგოლმა, ნიკორწმინდელმა გერმანემ, ბედიელმა მაქსიმემ და

¹ სოლომონ I-ის გამეფების თარიღთან დაკავშირებით ჩვენ წინა თავშიც ვკჭონ-და საუბარი. იხ. გენათელი ეპისკოპოსები.....

სხვა. ჩამოთვლილ მღვდელმთავართა შორის აგრეთვე იხსენიება: „კანელ მთავარეპისკოპოსი არგეთ ერისთავის ძე იოსებ“-ი (კაკაბაძე 1913გ: 4). აქ, როგორც ჩანს, გადამწერის შეცდომასთან გვაქვს საქმე, რადგან კანის საეპისკოპოსო კათედრა არც დასავლეთ და არც აღმოსავლეთ საქართველოში არ არსებობდა. დოკუმენტში მოხსენიებული კანელი მთავარეპისკოპოსი არაგეთ ერისთავის ძე იოსები, ზონელი იოსებ მროველყოფილია.

მეფე სოლომონი აღდგენილი საეპისკოპოსო კათედრების ეკონომიკური მდგომარეობითაც დაინტერესდა. მას ზონის საყდრის სამრევლო შემოსავლის წიგნები მოუკითხავს, მაგრამ ვერ უპოვნიათ, „ჟამთა ვითარებისაგან დაკარგულიყო.“ ამის გამო მეფემ ზონის საეპისკოპოსოსათვის სამრევლო და სახუცო გამოსაღებების დაწესებაზე სამსჯელოდ, აფხაზეთის კათალიკოსი ბესარიონი და დასავლეთ საქართველოს მღვდელმთავრები მოიწვია. კრებამ დაადგინა: „როგორადაც ჰყონდიდის სამწყსოშიდ იყოსო, გენათლისა და ქუთათლის სამწყსოშიდ, იმასაც (ზონის სამწყსოს ბ. გ.) ეგრეთ განუწყსოთო“ (კაკაბაძე 1913გ: 7).

ზონელი ეპისკოპოსი იოსები, რომელიც არაგვის ერისთავის ძედ მოიხსენიება, გვარად მაჩაბელი ყოფილა (Пурцеладзе 1881: 141). იგი 1692-95 წლებს შორის დაბადებულა. დაახლოებით 1702-1705 წლებში, 10 წლის იოსები დავით გარეჯის იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში მიუბარებიათ, სადაც ბესარიონ ორბელაშვილის (შემდგომში საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის) ხელმძღვანელობით მას სათანადო განათლება მიუღია (ქავთარია 1965: 134). 1713 წელს იოსებს გადაუწერია ბასილი დიდის თხზულებანი. ამ ხელნაწერისათვის იოსებს ანდერძ-მინაწერიც დაურთავს, სადაც მისი ბიოგრაფიული ცნობებია შემონახული. „...ხელ-ვყავ მეცა ძალისაებრ ჩემისამე, უღირსმან ხუცეს-მონაზონმან იოსებ, არაგვის ერისთავისშვილმა, წმიდისა ამის წიგნისა აღწერად უდაბნოსა მას გარეჯისასა, მონასტერსა მრავალმთის ნათლისმცემლისასა... ოდეს მოვიწიე აქა, ვიყავ ათის წლის...“ (ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა (A) 1973: 452). იოსები, ბესარიონ ორბელაშვილს იხსენიებს თავის მოძღვრად და მასწავლებლად, რომლის ბრძანებითაც გადაუწერია აღნიშნული თხზულებანი 1713 წელს (იქვე).

„ბასილი დიდის თხზულებანი“-ს წერის პროცესში ქართლსა

და კახეთში „დიდი ოხრება“ დაწყებულა. გარეჯის უდაბნოს მონასტრები დასუსტებულა, „ხან ოსმალის ეჭირა და ხან ყიზილბაშსო,“ აღნიშნავს იოსები თავის ანდერძში. ამის გამო იქ მოღვაწე მამების ნაწილი სხვადასხვა მხარის მონასტრებში განწესდნენ. იოსები ბესარიონთან ერთად თბილისში გადავიდა. „...აქილამ რომ ავიყარენით, გამოვიდა შუაზედ ჩვიდმეტი წელი... ამასობაში შევიქენ მე წლისა ოცდათვრამეტისა. ბატონს ბესარიონს საქართველოს კათალიკოსობა მისცეს. იმისი არქიდიაკვანი ვიყავ. და ყო პატრიარქობასა შინა ექვსი წელი და უფლისა მივიდა (ბესარიონ კათალიკოსი 1737 წელს გარდაიცვალა) და დავრჩით ობლად და დავიწყეთ რევად მისმან კრებულმან და მოვიწიე აქვე მონასტერსა, (საუბარია გარეჯის ნათლისმცემლის მონასტერზე ბ. გ.). მის ჟამის საქმე, ნამეტანად საქართველოს საქმედა ჩვენი მონასტერი განრყენილ იყო. აქავ მოვიწიე და ეს ანდერძი დავწერე“ (ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა (A) 1973: 453), აღნიშნავს იოსები.

გარეჯში დაბრუნების შემდეგ იოსები ჯვრის მამა გახდა. 1742 წლის დოკუმენტში, ჯვრის მამა იოსებ ერისთვისშვილი, ამოწმებს სოლალაშვილების საძმო და განუყრელობის წიგნებს (ხუციშვილი 2007: 102). იოსები ჯვრის მამად იხსენიება ამავე ხანის, გიორგი გურიელის მიერ გაცემულ ერთ საბუთშიც, რომლის მიხედვითაც გურიელი უახლებს ჯვარს, გოლგოთასა და ქრისტეს საფლავს, ძველ შეწირულებებს გურიის სოფლებში (იქვე, 103).

ირკვევა, რომ XVIII ს-ის 40-იანი წლების დასასრულსა და 50-იანი წლების დასაწყისში, იოსებ მაჩაბელი, მროველი ეპისკოპოსი გახდა. შემდეგ იგი დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. როგორც აღვნიშნეთ, იმერეთის მეფე სოლომონ I-მა იოსები თავდაპირველად ზონის ეკლესიის მმართველად დანიშნა. მალევე მან ზონის ეპისკოპოსის პატივი მიიღო.

იოსებ ზონელს ანგარიშს უწევდა და მის რჩევებს ითვალისწინებდა მეფე სოლომონ I. იოსების შუამდგომლობით მეფემ ზონის ეკლესიის დეკანოზობა მღვდელ მიქელ ქუთათელაძეს უბოძა. ამას მოწმობს 1758 წლის 4 ივლისს შედგენილი წყალობის წიგნი: „საბოლოოდ გასათავებელი წყალობის წიგნი და სიგელი დავიწერეთ და გიბოძეთ ჩვენ... მეფემან

სოლომონ და თანამეცხედრემან ჩვენთან. დელოფალმან მარიამ, შენ, წმინდის გიორგის ყმას ქუთათელაძეს მიქელს, მღვდელს, მთავარებისკოპოზის იოსების შუამდგომლობით (ეს ნაწილი ჩამატებული უნდა იყოს ბ. გ.), ასე რომე შენს სახლისკაცს ქონდა დეკანოზობა, მაგრამ წმინდას გიორგის და მის ეკლესიას რომ ეკადრებოდა, ისე განკრძალვით ეკლესიის სამსახურს და რიგს არ ათავებდა... ახლა გავმინჯეთ ჩვენ და ეკლესია უმართებულოს რიგით დასაყენებელი არ იყო და შენ გამოგარჩიეთ დეკანოზათ. გიბოძეთ ხონის წმინდის გიორგის დეკანოზობა... დაიწერა ქორონიკონსა ჩლმიწ 1758“ (ხ.ე.ც. HD - 2257. ბურჯანაძე 1958: 100 – 101).

იოსები მეფე სოლომონ I-ს გვერდში ედგა „ტყვის სყიდვის“ წინააღმდეგ ბრძოლაში. 1759 წლის გუჯარში, დასავლეთ საქართველოს მღვდელმთავრების და მათ შორის ხონელი მთავარებისკოპოსის იოსების წინაშე, მეფე-მთავრები და გავლენიანი ფეოდალები პირობას დებენ, რომ არც თავად მიიღებენ „ტყვეთა სყიდვაში“ მონაწილეობას და არც სხვას მისცემენ უფლებას ამ უმსგავსო ქმედების განსახორციელებლად (ხ.ე.ც. ფონდი SD - 2976. ჟორდანიას 1967: 262).

იოსებ ხონელი ზრუნავდა ხონის ეკლესიის გლეხების უფლებების დასაცავად. მან ხონის წმ. გიორგის ეკლესიას დაუბრუნა ჭანტურიშვილების ოჯახი, რომელიც კაცია წულუკიძეს ჰყავდა დასაკუთრებული (კაკაბაძე 1921ბ: 12-13). იოსების ხონელ ეპისკოპოსად მოღვაწეობა 1763 წლამდე გავრძელდა. იგი დაახლოებით 71 წლის ასაკში გარდაიცვალა.

1763 წლიდან ხონელი ეპისკოპოსის პატივი მაქსიმე იაშვილმა მიიღო. იგი იხსენიება მამუკა ჩხეიძის შეწირულობის წიგნში. მამუკა ჩხეიძე ხონის ეკლესიას სწირავს სვიმონ ხოსიელას და ქორშობელა ბალანჩივაძეს თავის ადგილ-მამულით: „...სიტყვა იყო ერთმანეთშიდ და მოვრიგდით მთავარებისკოპოზი მაქსიმე იაშვილი და დეკანოზი კრებული (ი) იმათი, რითაც ჩვენი გული შევეჯრდებოდა... დაიწერა: ჩლმგ: (1763)“ (იქვე, 18).

მაქსიმე იაშვილი ხონელობამდე ბედიელი ეპისკოპოსი იყო. არსებობს ვარაუდი, რომ 1725–1737 წლებში მას ქუთათელი მთავარებისკოპოსის კათედრაც ეჭირა (მჭედლიძე... 2008: 215). მაქსიმე იაშვილი, როგორც ბედიელი მიტროპოლიტი, ჩვენს მიერ

ზემოთ მოყვანილ დოკუმენტებში იხსენიება. ესენია: 1759 წელს შედგენილი საბუთი, სადაც ქუთაისის საეპისკოპოსო კათედრის აღდგენის ფაქტი ფიქსირდება და 1761 წელს დაწერილი საეკლესიო კრების განჩინება, ხონის საყდრის სასუცო და სამრევლო გამოსაღებების დაწესების შესახებ (კაკაბაძე 1913გ: 3-7). 1763 წლიდან, როგორც აღვნიშნეთ, მაქსიმემ ხონის საეპისკოპოსო კათედრა დაიკავა.

მაქსიმე იაშვილი დიდ ყურადღებას აქცევდა ხონის საეპისკოპოსოს საშემოსავლო საქმეს და ხონის ეკლესიის გლეხებისათვის დამატებითი გადასახადების შემცირებას ცდილობდა. მისი ხონელ ეპისკოპოსად მოღვაწეობის პერიოდში, მეფე სოლომონ I-მა ხონის ეკლესიის გლეხები საუდიერო გადასახადისაგან გაანთავისუფლა, რასაც 1764 წელს შედგენილი საბუთი მოწმობს: „ამოგვიკვეთია საუდიერო საძალოდ სათხოვარი ხონის წმინდის გიორგის ყმათათვის, რომ ჩვენგან არა ეთხოვოდეს რა...“ ბრძანებს მეფე სოლომონ I (იქვე, 11).

ხონელი მაქსიმე იაშვილი, გენათელ იოსებ ბატონიშვილთან ერთად, წინ აღუდგა აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოს ბესარიონს, რომელმაც ხონის ეკლესიის ანჩისხატი და მისი „შესაწირავი“ მიითვისა. ეს ფაქტი 1763 წლის ახლო ხანებში შედგენილ დოკუმენტშია დაფიქსირებული: „ოდესმე უამთა ვითარებით წმიდისა ამის ეკლესიისა ანჩისხატი ვინ გინდა ხუცისაგან გამოსვენდებოდა და მისი შესაწირავი და მისართმევი ერთ ხუცესს უნდა ეჭამა და საყდარსა მისი გამოსავალი არაფერი არ ერგებოდა... კათალიკოზ ბესარიონს კარგათ გაესინჯა, გამოერთმია ის ხატი და თავისთვის დაესვენებინა, მისი გამოსავალი ხუცისათვის არ დაენებებინა“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე -2260. ქ.ს.დ. 1970: 883). ამის გამო მაქსიმე იაშვილი და იოსებ ბატონიშვილი „ერთხმა ექმნენ“ და ანჩისხატი თავისი შესაწირავით ხონის ეკლესიას დაუბრუნეს. „ჩვენ წმიდისა ამის ეკლესიისა ხონის მოსაყდრემან მთავარეპისკოპოსმან მაქსიმე და გენათელ მიტროპოლიტ ბატონიშვილმა იოსებ სამართლიანი კანონით ძეგლისწერით დავამტკიცეთ: ...ამ დღეს აქეთ ვინც ამ ანჩისხატის შესაწირავი და მისართმევი ამ ეკლესიას არ მიართვას და თავისთვის მოიხმაროს, შეჩვენებული იყოს...“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე-2260. ქ.ს.დ. 1970: 883).

აღსანიშნავია, რომ კათალიკოს ბესარიონს გართულებული ჰქონდა ურთიერთობა მეფე სოლომონ I-თან, თავისი ძმის, რაჭის ერისთავის როსტომის გამო. გართულებული იყო ურთიერთობა კათალიკოსსა და გენათელ იოსებ ბატონიშვილს შორისაც, (1769 წელს მეფე სოლომონმა აფხაზეთის კათალიკოსად ბესარიონ ჩხეიძის ნაცვლად თავისი ძმა იოსები დაადგინა). ზემოთ დამოწმებული დოკუმენტის მიხედვით, არც ზონელ მაქსიმე იაშვილს ჰქონდა კარგი ურთიერთობა კათალიკოს ბესარიონთან. მან იოსებ გენათელთან ერთად, აიძულა კათალიკოსი, ანჩისხატი, თავისი შესაწირით, ზონის ეკლესიისათვის დაებრუნებინა.

კათალიკოს ბესარიონს გარკვეული პერიოდი მეფე სოლომონ I-ის შეჭირვებული მდგომარეობით უსარგებლია და ზონის ეკლესიის გლეხებისათვის ხორცზე, მარილზე, თევზსა და მატყლზე დამატებითი გადასახადები დაუწესებია. ამის გამო გლეხებმა დედოფალ მარიამს (სოლომონ I-ის მეუღლე) შესჩივლეს. დედოფალმა ზონის ეკლესიის გლეხების საჩივარი დააკმაყოფილა და მათ დამატებითი გადასახადები მოუხსნა. როგორც ჩანს, აღნიშნული გადაწყვეტილება დედოფალმა, ზონელი მთავარეპისკოპოსი მაქსიმე იაშვილისა და გენათელი იოსებ ბატონიშვილის შუამდგომლობით მიიღო. ეს ფაქტი დედოფალი მარიამის ზონის ეკლესიის გლეხებისადმი მიცემულ პირობის წიგნშია დაფიქსირებული: „...ამ (ზონის ბ. გ.) ეკლესიის ყმას, მარილის, ხორცის, თევზის და მატყლის ბაჟი არ ეთხოვებოდეს, ვერც ჩვენმა მაგიერმან კაცმან და ვერც ვინც იყოს მთავარეპისკოპოზმან, ვერც არავინ სხვამა ვერ გთხოვოსყე... ამის მოწამე არის თავად ბატონისშვილი გენათელი იოსებ, მთავარეპისკოპოზი მაქსიმე, ... სხვა ჩვენის კარის დარბაზის ერნი.“ ბეჭედი წარწერით: „დედოფალი მარიამ“ (კაკაბაძე 1921ხ: 39).

მაქსიმე იაშვილმა თავისი ცხოვრების უკანასკნელი წლები (1763-1770) ზონის საეპისკოპოსო კათედრაზე გაატარა. მან თავისი პირადი ქონება, ზონის წმინდა გიორგის ეკლესიას შესწირა. მაქსიმე თავის შეწირულობის წიგნში აღნიშნავს: „შენ წმიდაო გიორგი ზონისაო გვედრები მე მთავარეპისკოპოსი იაშვილი მაქსიმე რათა... იძღვნა მცირე ესე ჩემ მიერ მორთმეული ძღვენი, რამეთუ თვინიერ მეუფისა შენისა სხვა შენს მეტი აქა სოფელსა შინა ჩემთვის ნუგემ შესავადრი და სულისა ჩემისათვის განმგე

არავინ მივის და თუ რამან შესამოსლათ ან წიგნათ მე კი რამ მქონდა, აღსრულებისა ჩემისა ჟამსა წმიდასა შენსა ეკლესიასა შევსწირეთ... ეს ჩემი შემოწირული წიგნი თუ შესამოსელი რაც რამ არის, ჩემის საკუთარი არის, არავისი არც სხვა ეკლესიის, არც ნათხოვარი ვისმესი არ არის და... შემომიწირავს...“ ბეჭედი წარწერით: „მთავარეპისკოპოსი მაქსიმე“ :ჩღმგ:“ 1763 წ. (კაკაბაძე 1921ბ: 38).

1771 წლიდან ხონის საეპისკოპოსო კათედრა დაიკავა ანტონ ჩიჯავაძემ. იგი როგორც ხონელი მთავარეპისკოპოსი პირველად გოგიტა ლოლაბერიძე-ბეჟანიშვილის მიერ ხონის ეკლესიის დეკანოზ მიქაელისათვის მიცემულ სათავაღებო წიგნში იხსენიება. დოკუმენტი 1771 წლით თარიღდება (იქვე, 46).

„ანტონ მთავარეპისკოპოსი ბატონი იყო შთამომავლობით იმერეთის ჩიჯავაძეთა გვართაგანი. აღზრდილი კათალიკოსის იოსებისა და აღყვანილი ხარისხსა ზედა მღვდელმთავრობისასა.“ (ხ.ე.ც. ფონდი H - 2784, ფურ. 1). 1766 წლისათვის ანტონი იოსებ გენათელის არქიდიაკონი ყოფილა. იოსები, როგორც ჩანს, დიდი სითბოთი და სიყვარულით იყო განმსჭვალული ანტონის მიმართ. ის 1766 წელს დაწერილ ანდერძში სადიაკონო გრიზეთის სტიხარს თავის არქიდიაკონს ანტონ ჩიჯავაძეს უბოძებს (კაკაბაძე 1914ბ: 56).

ანტონს ახალგაზრდობის წლებში საფუძვლიანი განათლება მიუღია. შეუსწავლია საღვთო სჯული, ქართული სასულიერო და საერო მწერლობა, ფილოსოფია, რიტორიკა და ისტორია (ფაილოძე 1997: 173).

ანტონს, როგორც ჩიჯავაძეთა თავადური სახლის წარმომადგენელს, საჩინოში და ვანის სანახებში ათობით სოფელი ჰქონდა 1000-მდე კომლით და აზნაურის 12 საგვარეულოთი (იქვე). თუმცა, იმხანად დასავლეთ საქართველოში არსებული ეკონომიკური კრიზისი ხონელ მთავარეპისკოპოსს ანტონსაც შეეხო და „თათრის ვალი“ დაედო, რის გამოც მამულის გაყიდვა მოუხდა. აგიაშვილებისადმი მიცემულ სიგელში ანტონ ხონელი აღნიშნავს: „თათრის ვალი დაგვედვა ცხრაას და ჩვიდმეტი მარჩილი მერე იმ ჩვენმა მოვალე თათარმა დაგვიჭირა, ცუცხვათელმა თათარმა, ვიკარგებოდით და რჯული გვემლებოდა, გაურჯულოებას მამულის გაყიდვა ვარჩიეთ“ (ვაჭრიძე პ: 1977: 17).

ანტონ ჩიჯავაძეს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ახალციხელ კათოლიკე ბერთან იოანე ხოჯაშვილთან, რომელიც 1767-1777 წლებში იმერეთში იმყოფებოდა. ქუთაისში მყოფ იოანე ხოჯაშვილს ანტონ ხონელი ხშირად სტუმრობდა. იოანეს თავის დღიურებში აღნიშნული აქვს, რომ: „ხონის მთავარეპისკოპოსს 131 მარჩილი ვასესზე ქველის ხელით“-ო. როდესაც იოანე უძღურად შექმნილა, ანტონ ხონელს ვალი დაუბრუნებია (იოსელიანი 1980: 259-265). ეს ფაქტიც ცხადყოფს, რომ ანტონ ხონელის ფინანსური მდგომარეობა სახარბიელო არ იყო. ანტონს უშუალოდ ფულთან შეხება არასოდეს ჰქონია, მის ფინანსურ შემოსავლებისა და გასავლების საქმეს მღვდელი იოანე ჩხენკელი აწარმოებდა, (ამ საკითხებზე ქვემოთ შევჩერდებით).

ხონელი მთავარეპისკოპოსი ანტონი შეეცადა საერო ფეოდალთა განმიტაცებული ხონის სამწყსო მამულები უკან დაებრუნებინა. თუმცა მან დასახული მიზნის განხორციელება სოლომონ I-ის მეფობის პერიოდში ვერ შეძლო.

ანტონ ჩიჯავაძე საინტერესო პიროვნება იყო და ცხოვრების უცნაური წესებით გამოირჩეოდა, რაც არ მოსწონდა მეფე სოლომონ I-ს. ანტონ ჩიჯავაძის ცხოვრება აღწერილია მისი თანამედროვე უცნობი ავტორის მიერ: „ცხოვრება ქუთაისის ღუბერნიასა შინა მყოფის აწ გარდაცვალებულის ყოვლად სამღვდლო ხონელ მთავარეპისკოპოსისა ანტონისა“ (ხ.ე.ც. ფონდი H - 2784).

ანტონ მთავარეპისკოპოსი მაღალი, ტანადი და სასიამოვნო შესახედაობის მამაკაცი იყო. ის ხონის ეკლესიის მახლობლად ცხოვრობდა. უყვარდა მარტობა. ძირითად დროს სახლში, საღმრთო წერილების კითხვაში ატარებდა. ანტონს მდიდარი ბიბლიოთეკა ჰქონდა. ანტონის სახლში თვითნებურად ვერავინ შევიდოდა. მასთან მისული სტუმარი სახლში შესვლის ნებართვას ანტონის ფარემის იესაკიას საშუალებით იღებდა. ანტონი იშვიათად ჩნდებოდა ხალხში. ხონის მოედანზე, რომელიც ეკლესიის მახლობლად მდებარეობდა, ყოველთვის უამრავი ადამიანი ირეოდა და ანტონ მთავარეპისკოპოსი იქ გავლას ერიდებოდა. თუ იმ ადგილზე გავლა მისთვის აუცილებელი იყო, მოედანს კიდით-კიდეზე შემოუვლიდა და ისე წავიდოდა. ანტონი წირვას ხშირად არ ატარებდა. როდესაც წირვის ჩატარებას გადაწყვეტდა, იმერეთის მღვდელმთავრებს თხოვდა, რომ ღვთისმსახურებაში მონაწილეობის

მისაღებად მისთვის არხიდიაკონი, მაგალობლები, მღვდლები და სხვა ეკლესიის მსახურნი გამოეგზავნათ. სამღვდლოებას ანტონის თხოვნით მოჰქონდა მრავალი საეკლესიო ნივთი და სამკაული, ღვთისმსახურებაში გამოსაყენებლად, მაგრამ იმ რაოდენობით მათი გამოყენება არ იყო საჭირო.

ანტონს წესად ჰქონდა ყოველი წირვის წინ ტანის დაბანა. აღნიშნული წესის შესასრულებლად მის მსახურებს, მეზობელი თავად-აზნაურებისაგან ურმებით მოჰქონდათ დიდი ქვაბები და თუნგები, რაშიც წყალს აცხელებდნენ. თუმცა ხშირად ეს სამზადისი უქმად ჩაივლიდა. წირვის დაწყებამდე ანტონ მთავარეპისკოპოსი განაცხადებდა: „ვერ მოვახერხე ტანის დაბანა“-ო და დაღვრევიანობა წყალს: „ამას მრავალგზის იქმოდა იგი, ხოლო მოსრულნი სამღვდლონი პირნი, წარვიდოდენ უკანვე დაჯილდოვებულნი მათის უშრომელის შრომისათვის შესაფერის საჩუქრითა. ხოლო სამკაულნი ქვაბები და თუნგები დაუბრუნდებოდათ პატრონთა დიდის მადლობითა“ (ხ.ე.ც. ფონდი H - 2784, ფურ. 2).

ანტონი, წირვა-ლოცვებისა და დღესასწაულების გარდა, იშვიათად შედიოდა ეკლესიაში. როდესაც ეკლესიაში შესვლას გადაწყვეტდა, წინასწარ აცნობებდა სამღვდლოებას. ტაძარში ყოველთვის გვერდითა კარიდან შედიოდა, რათა ეკლესიის ეზოში მღვომ ღვთაბატონებს არიდებოდა. ცალ ხელში უბრალო თხილის ჯოხი ეჭირა, ცალი ხელი კი თვალებზე ჰქონდა აფარებული, რომ მანდილოსნები არ დაენახა.

ანტონი: „ეკლესიაშიდ თავის ადგილს არაოდეს არ დადგებოდა, და მშვიდობაყოველთას არ იტყოდა, შევიდოდა იგი ეკვდერსა შინა, ჩაიკეტდა კარებს და დარჩებოდა მარტო, ვიდრე დაბოლოებამდე ღვთისმსახურებისა, რომელთა განგრძობის დროსა, ხშირად დაიკეტდა ყურებს ორისავე ხელების თითებით და ხმამაღლად, ყველას გასაგონად ჭიხვინებდა ვითარცა კვიცი ცხენისა და განაგრძობდა ხუთიდან ათ მინუტამდის... და რასაკვირველია არ ესმოდა კითხულნი იმ მინუტებში ლოცვები და მკითხველი განაგრძობდა კითხვას გაუჩერებლად. შემდგომად ყურების განთავისუფლებისა და ჭიხვინისაგან დასვენებისა, შეამჩნევდა ყოველადსამღვდლო, რომ მკითხველს წაუკითხავს რამოდენიმე ლოცვები რომელიც მას სურდა მოესმინა. მკითხველს დაუძახებდა

მალალის ხმით... და დაუნიშნავდა ადგილს წაკითხულის
ლოცვებისას... და მკითხველი მოჰყვებოდა ხელახლა კითხვასა...“
(ხ.ე.ც. ფონდი H - 2784, ფურ. 3).

ანტონის ასეთი უცნაური ქცევების გამო, მეფე სოლომონ I-სა
და ხონელ მთავარეპისკოპოსს შორის უთანხმოება ჩამოვარდა.
მეფე: „პირველად შუაობითა მოძღვრისათა და შემდგომ თვით
პირისპირ წინადაუდებდა მთავარეპისკოპოსსა, რათა მოსპოს მან
არა ნახული და არცა გავონილი სხვისაგან, მის მიერ ქმნილი
ჩვეულება, და აღასრულებდეს მოვალეობასა მწყემსმთავრობისასა,
სწავლებათაებრ წმიდათა მამათა; ანუ განმარტოს მისი
განსაკვირვებელი ცხოვრება რომელიცა უკეთუ აღმოჩნდება
კეთილი და თანახმა წმიდათა სჯულის კანონთა, მაშინ იგი
და ერიცა მისის სამეფოისა შეუდგებიან მაგალითსა მისსა.
გარნა მთავარეპისკოპოსი კადნიერებით მიუგებდა მეფესა: მეფეო!
თქვენ არ ხელგეწიფების შეხვიდეთ მსჯელობასა შინა ჩემის
ცხოვრებისასა“ (იქვე, ფურ. 1).

ამის გამო მეფე სოლომონ I-მა ანტონი ხონის საეპისკოპოსოს
ჩამოაცილა. ანტონი იძულებული გახდა თბილისში წასულიყო.
ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-მ (1745-1798) ანტონი დიდი
პატივით მიიღო და „ინახვიდა ყოველითურთ უზრუნველად“ (იქვე,
ფურ. 5).

სოლომონ I-ის გარდაცვალების შემდეგ (1784) ანტონი ხონის
საეპისკოპოსო კათედრაზე დაბრუნდა. მისი ხონიდან წასვლა
1777 წლის შემდეგ უნდა მომხდარიყო, რადგან 1777 წლის
შეწირულობის წიგნში ანტონი კვლავ ხონელ მთავარეპისკოპოსად
ჩანს: „...მთავარო მოწამეთაო გიორგი... ყოვლად უღირსმან
მთავარეპისკოპოსმან საყდრისა შენისამან ანტონი, კნინი რაიმე
ძღვენი ვიღვაწე შენთვის და შემოგწირე... საეპისკოპოსო ბისონი
შეკერილი ფრანგული ფარჩა, თავისის გაწყობილის არშითა:
კიდევ დაბადება ერთი ახალი სტამბისა: კიდევ მეტაფრასი ერთი
ხელით ნაწერი დიდის მარხვისა და ზატიკისა სრული: სამი ესე
შესწირავი კნინი სურვილით შემოგწირე... წმიდასა და ცათა
მობაძავსა ეკლესიასა შენსა ხონს: აღიწერა თვესა ოკტომბერსა
ა (1) ქრისტესითგან :ჩ ლ ო ზ: (ასომთავრულით) - 1777 წ.“
(ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 992).

ანტონ ჩიჯავაძის აღმოსავლეთ საქართველოში ყოფნის

პერიოდში, ხონელი ეპისკოპოსის პატივი იოანემ მიიღო.

იოანე ხონელი მოხსენიებულია 1782 წლის პირობის წიგნში: „ქ. ესე წიგნი და პირობა მოგართვი თქვენ ჩვენს სჯულისთავს და სულიერს მწყემსს ყოვლად სამღუდელოს მთავარეპისკოპოსს იოანეს ჩვენ მათხოჯის წმინდის ბასილის ეკლესიის მათხოჯელმა თემის კაცმა, ერთობით დეკანოზმა, ხელოსანმა და სრულიად ხალხმა, ასე რომე ძველათაც შენის ეკლესიის სამწყსო ყოფილიყო ჩვენი ქვეყანა და ახლა ბატონმა მეფე სოლომონ დავთრით ისევ თქვენს ეკლესიას მიართვა სამწყსოთ“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 2259. კაკაბაძე 1921ბ: 77). მთავარეპისკოპოს იოანეს მათხოჯელი გლეხებისთვის მათივე თხოვნის საფუძველზე, იმავე სახის გადასახადი დაუდვია, რაც ხონის სამწყსოში შემავალი სოფლების: საწულუკიძეოს, ნახახულევეკრისა და კონტოეთის გლეხებს ედოთ. ეს გახლდათ თითო კეზი ღომის გაღება ყოველ მესამე წელიწადს (იქვე).

იოანეს ხონის საეპისკოპოსო კათედრაზე მოღვაწეობის პერიოდში, მეფე სოლომონ I-მა ხონის წმინდა გიორგის საყდარს თავისი კუთვნილი გლეხები დაუბრუნა, რომლებიც ჟამთა ვითარების გამო გაბნეულიყვნენ. ამ ფაქტს მოწმობს 1782 წლის სოლომონ I-ის შეწირულობის წიგნი: „...სრულიად აფხაზ-იმერთა მეფემან მეფეთაგან, დიდად სახელოვანმან, სოლომონ... სულით და გონებით თაყვანის მცემელმან, ვინებე მსახურება ტაძრისა შენისა ხონს, ესრეთ და ესე ვითარად, ჰლ“თა (პირველთა) მეფეთაგან შეწირულნი გლეხნი რომელნიმე თუ მამული სოფელსა მიმოკუეთებათა განებნიათ, და ერის კაცთ სამკვიდრებელად თვისად განესაკუთრათ, ოდეს მოხედუა ჰყავ ქვეყანასა ჩუნსა დიდო მოწამეთა მთავარო... შეწევნითა შენითა ვსძლეთ უსჯულოთა მაჰმადიანთა, უსამართლოდ აღდგომილთა ქ“ეს (ქრისტეს) მოსახელეთა ერთა ზ“ა (ზედა)... და ტრფილ ვყავ რათა სამეფოსა ჩემისა ეკლესიანი ყოველნი თავის უფალი მექმნეს... განვიხილე გუჯარი მონასტრისა თქუენისა, და რომელიცა დაკლებული იყო, ჭეშმარიტითა მსჯავრითა და მოწმობითა, ძველთა გუჯართა, გამოვიძიეთ ამოვიყუანეთ, და ისევ თქუენს წ“ ას (წმინდას) მონასტერს და მას შინა დადგინებულსა მღვდელთ მთავარს მიუძმდუანეთ, რომ ამასთან სხუას ხელი არა ჰქონდეს, თვინიერ მღვდელთ მთავრისა თქუენისა... აღიწერა

ხელითა ჭიჭინაძე ნიკოლოზისათა: წელსა უფლისა: ჩ ლ პ ბ: (1782)“ (ხ.ე.ც. H D - 8452).

მთავარეპისკოპოსი იოანე ხონის საეპისკოპოსო კათედრაზე დაახლოებით XVIII საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოდან ამავე საუკუნის 80-იანი წლების შუა ხანებამდე მოღვაწეობდა. 1787 წლის საბუთში, ხონელ მთავარეპისკოპოსად კვლავ ანტონ ჩიჯავაძე იხსენიება (კაკაბაძე 1921ბ: 86).

ანტონი ხონში დაბრუნების შემდეგ აქტიურად შეუდგა თავის მოღვაწეობას. იგი საგანმანათლებლო საქმიანობას დიდ ყურადღებას აქცევდა. ხონის ეკლესიასთან ამოქმედა სამრევლო სკოლა, სადაც არაერთი მწიგნობარი გაიზარდა, მათ შორის იყო მიტროფანე გრიგოლაშვილი, რომელსაც შეუდგენია სასულიერო-მეთოდური ხასიათის სახელმძღვანელო „სწავლა თუ ვითარ მმართვეს მოძღვარსა სწავლება მოწაფისა, კითხვა მიგებით წარმოდგენილი“ (ვაჭრიძე გ: 1999: 55). ანტონი განსაკუთრებით ზრუნავდა ფიზიკური ნაკლის მქონე ბავშვებზე, რომელთათვისაც ხონში ასადგილიანი საავადმყოფო ააგო. ასეთი ღვაწლის გამო მას ქება-დიდებათი იხსენიებს იოანე ბატონიშვილი: „მთავარეპისკოპოსი ჟიჟავაძე (ჩიჯავაძე) კაცი ღმერთ–შემოსილი და სიწმინდითა სრული, რომელიც ყოველთვის ჰზრდის გლახაკთა ხონისა ქალაქსა შინა სხვადასხვა სენთაგან შეპყრობილთა, ვიდრე ასისა სულისა უმეტეს (ბატონიშვილი იოანე 1948; 212).

ანტონ ჩიჯავაძეს, როგორც თავში აღვნიშნეთ, ხონის წმინდა გიორგის ეკლესიაში მდიდარი წიგნთსაცავი ჰქონდა. მისი სახსრებით მრავალი წიგნი გადაიწერა. თბილისის სიონისა და საფარის წმინდა საბას ლავრის იკონომოს დიაკონები დიდხანს მოღვაწეობდნენ ხონში. მათი ხელით განახლდა ასობით სიგელი, წყალობისა და შეწირულების წიგნები (ფაილოძე 1997: 174). ანტონ ხონელთან დაახლოებული ყოფილან ქართლიდან იმერეთის სამეფოში გადმოხვეწილი მამა შვილი ოსე და იოანე გაბაშვილები. მათ დიდი ხნის განმავლობაში უმოღვაწეთ ხონში და ანტონ ხონელის დავალებით ათობით სამართლის ძეგლი გადაუწერიათ (ფაილოძე 2003: 75). ერთერთ მინაწერში იოანე ოსეს ძე აღნიშნავს, რომ: „...ჩიჯავაძემან... პატივით მთავარეპისკოპოსმან ე“დ სამღვდელმან მეუფემან ანტონიოს მიბრძანა წიგნის ამის...განსრულებაი კმათა საყიდელითა, რომელიცა იყო დიდს

ხუთშაბათამდის დაწერილი კეთილხელოვნისა ვისგანმე...თვესა იულისსა: ა (1) წელსა :ჩ ღ უ ე: (1795)“ (ქორდანი 1967: 433).

ანტონის მიმართ პატივისცემას იჩენდა იმერეთის მეფე სოლომონ II. ხონელი მთავარეპისკოპოსი დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა რაჭა-იმერეთის მღვდელმთავრებს შორისაც: „... აქვნდათ ჩვეულება იმერეთის ყოვლად სამღვდელთა დროსა უკეთუ რაიმე უწესება განმრავლდებოდა, მოახდენდნენ კრებასა და მას შინა მთავარეპისკოპოსს (ანტონს ბ. გ.) თითქმის აქვნდა უპირველესი ადგილი და ვერცა რომელიმე პირი აღუდგებოდენ მისს აზრს“ (ხ.ე.ც. ფონდი H - 2784, ფურ. 5).

1793 წელს ანტონ ხონელმა დაწერა ანდერძი, რომელიც დ. ფურცელაძემ შეცდომით საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ანტონ II-ის ანდერძად მიიჩნია და გამოაქვეყნა, როგორც „ანდერძი ანტონ II საქართველოს კათალიკოსისა.“ შემდგომ გაირკვა, რომ აღნიშნული ანდერძი ეკუთვნოდა არა ანტონ II-ს, არამედ ხონელ ეპისკოპოსს ანტონ ჩიჯავაძეს: „მე მთავარეპისკოპოსი ანტონი ვიტყვი ანდერძსა მას თქვენდა მომართ ჩემო მოძღუარო ჩიგოვიმე, მღვდელ-მონაზონო დავით და ლაზარე... ჯვარის მტვირთველო მღუდლო ჩხენკელო იოანე, რვაასი მარჩილი ჩემი ნაღვაწი არის და მოგებული, და არარა სხვისა ურევია... ამას თქვენ გარწმუნებთ და გევედრები-ყე რომ კეთილად მოახმაროთ ჩემს სულს დაურიგოთ არ გააბნით“ (ფურცელაძე 1890: 15). ანტონი გარდაცვალების შემთხვევაში თავის კრებულს უბარებდა, რომ ნახსენები რვაასი მარჩილიდან ქუთათელ დოსითეოსს და გენათელ ეფთვიმეს თავიანთი კრებულიანათ საწირავად მირთმეოდა 40-40 მარჩილი. ნიკორწმინდელ სოფრონიოსს 30 მარჩილი. აგრეთვე ჭყონდიდელ ანტონს, ჯუმათელ მაქსიმეს და ცაიშელ გრიგოლს 30-30 მარჩილი... ანდერძში ნახსენებია სხვა სამღვდლო პირებიც, რომელთაც ანტონის დანაბარებისამებრ უნდა მისცემოდათ შესაბამისი შეწირულება.

ანტონი თავის სულზე ზრუნვას გენათელ მიტროპოლიტ ეფთვიმეს ავედრებდა. „...წმინდანო მღუდელნო აწ ამას ვთხოვლობ წინაშე თქვენსა რომ ქრისტეს გულისათვის წმინდას და ყოვლადსამღუდლოს გაენათელ მიტროპოლიტს მუხლმოდგმით და ცრემლით შემავედროთ, რომ ჩემს სულს მოუაროს და

გამირიგოს ეს ჩემი ნაანდერძევი... თუ ბატონმა გენათელმა ეთვიმემ ინებოს, და დავით წინამძღუარმა, ესეები სადაც მე დავიმარხო იმ ეკლესიაზედ დაიდუას ჩემის სულის მოსახსენებლად და საოხად, რათამცა მოიხსენებდენ სულსა ჩემსა უბადრუკსა და ცოდვილსა და კეთილთაგან ცალიერსა. დაიწერა ქრისტეს აქეთ :ჩღჟგ: – 1793“ (ფურცელაძე 1890: 19-20).

ამ ანდერძის დაწერის დროს ანტონ მთავარეპისკოპოსი ვერ წარმოიდგენდა, რომ 28 წლის შემდეგ რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოები გაუქმდებოდა და ამ ფაქტს თავადაც მოესწრებოდა. ხოლო გენათელი ეთვიმე, რომელსაც თავის სულზე ზრუნვას ავედრებდა, რუსეთის შორეულ მონასტერში დაასრულებდა სიცოცხლეს.

ხონის სამწყსოში სახნაგ-სათესი მიწების სიმწირისა და სხვა გაუსაძლისი პირობების გამო, ხონის ეკლესიის ყმებმა „განბნევა“ და მეზობელ მხარეებში გადასვლა დაიწყეს, რაც დიდ ზარალს აყენებდა ხონის საეპისკოპოსოს ეკონომიკურ მდგომარეობას. მთავარეპისკოპოსი ანტონი ხონის სამწყსოდან „განბნეული“ ყმა-გლეხების თავიანთ ადგილებზე დაბრუნებას და მათთვის ყოფითი პირობების გაუმჯობესებას შეეცადა. მან დახმარებისათვის მეფე სოლომონ II-ს მიმართა. 1802 წლის ერთ-ერთ სათავაღებო წიგნში აღნიშნულია: „...ესე სათავაღებო წიგნი და პირობა მოგართვით თქვენ ბატონს მთავარეპისკოპოსს ანტონის, მე თქვენმან მონამან ანდრიამ იამანიძემ, ასე რომ თქუენი ეკლესიის ყმანი განიბნენ, ზოგნი ადგილის იწროებისათვის, ზოგნი სახვდასხვა შეწუხებისათვის. ეს საქმე ბატონს მევეს მოხსენდა თქვენგან. ბატონმა ბოქაულები წარმოგზავნა მათს მოსაძებნად...“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე 986). ეს ფაქტი იმავე 1802 წელს გაცემული მეფე სოლომონ II-ის შეწირულობის წიგნშიც აღინიშნება: „მოიწია წინაშე ჩვენსა კაცი პატოსანი... მთავარეპისკოპოსი ჩიჯავაძე ანტონი და ეკლესიისა (იგულისხმება ხონის ეკლესია ბ. გ.) თქვენისა ყმათა განბნევა მაუწყა და იწროება საყოფელთა მათთა წარმომითხრა და წარვაგლინე ყოველთა სამეფოთა ჩემთა კაცნი და შემოვკრიბენ განბნეულნი გლეხნი და თვისთვის ადგილზედ მივიყუანენ“ (კაკაბაძე 1921ბ: 124).

ანტონ ხონელის თხოვნით, მეფე სოლომონ II-მ ხონის ეკლესიას დამატებით თავისი სახასო მიწა გამოუყო: „ხონიდან

მათხოვის საზღურამდინ ვერხუას აქეთ წულუკიძეს საჩხეიძო ადგილი რომ უჭირავს, იმის გორამდის, მეფის ნასახლარამდის და კონტოეთის საზღვრამდის“ (კაკაბაძე 1921ბ: 124). ამ საზღვრებს შიგნით არსებული მეფის „სამოდო“ მიწა, ხონის საეპისკოპოსოს საკუთრება გახდა. ამ მიწაზე მომუშავე ხონის ეკლესიის გლეხებს, სამწყსო გამოსაღების გარდა ვერავინ მოთხოვდა დამატებითი გადასახადის გადახდას და სხვა სახის სამსახურს.

1803 წელს მთავარეპისკოპოს ანტონის თხოვნით, მეფე სოლომონ II-მ ხონის ეკლესიის ყმები მღვდელი ტაბიძე გიორგი და მისი ძმები, ჭყვიშურში დაასახლა. იმავე წელს ხონის სამწყსოს ყმებს სანოძე გოგიას და მის ძმას კიკოლას, მეფემ საჭილაოში თავისი სახასო მიწა უბოძა (იქვე, 141-142). მიუხედავად ანტონ მთავარეპისკოპოსის დიდი მცდელობებისა, რომ ხონის სამწყსოს გლეხებისათვის პირობები გაეუმჯობესებინა, მათი ნაწილი მაინც თავისი ალავიდან აყრასა და სხვა მხარეში გადასვლას ცდილობდა. ასეთ შემთხვევაში ანტონ ხონელი მეფეს მიმართავდა, რომელიც აიძულებდა გლეხებს თავის ადგილზე დარჩენას.

1805 წელს ხონის ეკლესიის გლეხი გიგუტელა რუხაძე სხვა მხარეში გადასვლას აპირებდა, ანტონ ხონელმა ეს ამბავი მეფეს ამცნო. მეფემ საქმის მოგვარება ბოქაულ სვიმონ ალავიძეს დაავალა, რომელმაც აიძულა გიგუტელა რუხაძე ადგილზე დარჩენილიყო. თუმცა ანტონი გიგუტელას აღარ ენდო და ამ უკანასკნელს მთავარეპისკოპოსის წინაშე თავმდებად, კიკალიშვილი ხუტუნია დაუდგა (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 895. კაკაბაძე 1921ბ: 148). იმავე 1805 წელს ანტონმა აიძულა თვითნებურად აყრილი და წულუკიძის მამულში დასახლებული ხონონია სანოძე, თავის ადგილს დაბრუნებოდა (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 999). მსგავსი შემთხვევები შემდგომ ხანებშიაც ხდებოდა, მაგრამ ანტონ ხონელის აქტიურობის შედეგად, ხონის ეკლესიის გლეხების ძირითადი ნაწილი, ნებსით თუ უნებლიეთ, თავიანთ ადგილებს დაუბრუნდნენ. გლეხების დაბრუნებამ და მათთვის დამატებითი მიწების გამოყოფამ, ხონის საეპისკოპოსოს ეკონომიკური მდგომარეობა საგრძნობლად გააუმჯობესა.

1807 წელს ანტონ მთავარეპისკოპოსს, კუხში მცხოვრები ვაჭარაძეების გამო, ჯიხაიშელ ღოღობერიძეებთან ჰქონდა დავა. დავაში მეფე სოლომონ II ჩაერია და მხარეები მოარიგა. ანტონ

ზონელმა ღოღობერიძეებს ბეგარა ამოუკვეთა. ამის სანაცვლოდ ღოღობერიძეებმა, ვაჭარაძეების შვიდი ოჯახი, თავიანთი „საძებარ-უძებრით“ ზონის საყდარსა და ზონელ მთავარეპისკოპოს ანტონს დაუთმო (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448 საქმე - 883).

ზონის ეკლესიის საშემოსავლო საქმეებს მღვდელი იოანე ჩხენკელი განაგებდა. თავად ანტონი, მისი თანამედროვეს გადმოცემით, ფულს ხელში არასოდეს იღებდა და არც „შეხედვიდა თვალთა.“ ანტონს არც თავისი ბეჭედი უნახავს როდისმე, რომელიც საბუთების დასამოწმებლად დაისმებოდა. ის ებარა მღვდელ ლაზარე ჩხეიძეს. თუკი ზონელ მთავარეპისკოპოსთან ვინმე საჩივარზე მივიდოდა, ანტონს პასუხი მზად ჰქონდა: „არ ვიცი მე სამართალი; მე წირვა და ლოცვა ვიცი, წადი მოხელეებთან“-ო (ხ.ე.ც. ფონდი H - 2784, ფურ. 13).

ანტონ ჩიჯავაძე იმერეთის მეფის სოლომონ II-ის (1790-1810) ერთგული და მხარდამჭერი იყო.

რუსეთის იმპერიამ ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსიის შემდეგ, თავისი აგრესია იმერეთის სამეფოზე მიიტანა. ჩვენ წინა თავში განვიხილეთ იმერეთის სამეფოს გაუქმების პროცესები და ამიტომ ამ საკითხზე დაწვრილებით აღარ შევჩერდებით.

1809 წლის მიწურულს, იმერეთში პოლიტიკურმა კრიზისმა კულიმინაციას მიაღწია. ქუთაისში რუსული საჯარისო ნაწილები იდგა. მეფე სოლომონ II თავისი ამალით ვარციხეში გადავიდა. სიტუაციის განსამუხტავად, იმერეთის სამღვდელთა და თავად-აზნაურობამ, 1809 წლის 30 დეკემბერს თხოვნით მიმართა საქართველოს მთავარმმართველ გენერალ ალექსანდრე ტორმასოვს, რუსეთის იმპერიასა და იმერეთის სამეფოს შორის ახალი ხელშეკრულების დადების თაობაზე. მიმართვაში აღნიშნული იყო, რომ იმერეთის საზოგადოებას სურდა შენარჩუნებულიყო იმერეთის მეფის ხელისუფლება რუსეთის იმპერატორის მფარველობის ქვეშ. მიმართვას სხვა საერო და სასულიერო პირებთან ერთად ხელს აწერდა ზონელი მთავარეპისკოპოსი ანტონ ჩიჯავაძეც (კაკაბაძე 1956: 416).

აღნიშნულმა მიმართვამ შედეგი ვერ გამოიღო. 1810 წლის მარტის თვეში მეფე სოლომონ II რუსეთის სახელისუფლებო წრეებმა მოტყუებით შეიპყრეს და თბილისში გადაიყვანეს, მეფის ამაღლის წევრებს კი აიძულებდნენ რუსეთის ხელმწიფის

ერთგულებაზე ფიცი დაედოთ. 1810 წლის აპრილის თვეში ერთგულების ფიცს საერო პირებთან ერთად ხელი მოაწერეს ეფთვიმე გენათელმა და სოფრონიოს ნიკორწმინდელმა (კაკაბაძე 1956: 487). რუსეთის ერთგულების ფიცის დადება აიძულეს ხონელ თავადებსაც. აღნიშნულ საფიცარს ხელი არ მოაწერა ხონელმა მთავარეპისკოპოსმა ანტონ ჩიჯავაძემ (ფაილოძე 2003: 61).

იმავე 1810 წელს მეფე სოლომონ II-ის მეუღლე დედოფალი მარიამი, რუსეთში გადაასახლეს. დედოფალმა თხოვნით მიმართა მთავარეპისკოპოს ანტონს, რათა მას მფარველობა გაეწია ახალაძეების ოჯახის, აგრეთვე დედოფლის ძიძისა და ძიძიშვილებისათვის. დედოფალი მარიამი ანტონ ხონელს წერდა: „...ყოვლად უსამღვდელოესობას და ჩვენს სასოებას ბატონს მთავარეპისკოპოსს... ვიცი თქვენის მოწყალებისაგან ჩვენს ამბავს მოიხსენებ და ეს არის რუსეთს წამიყვანეს. დიდი ხანი არის აღთქმა მქონდა თქვენის ეკლესიის, ეს გლეხები ახალაძენი უნდ აშემეწირა. ეს ორი წელიწადი არის წიგნიც დაწერილი მაქვს და მიახლება წიგნიც და ეს ახალაძეებიც. თქვენ იცით და თქვენმა მამაშვილობამ რასაც მას მოუვლით, კაცს ხელი არავისა აქვს... ამას გვედრები, თქვენს წმინდას ლოცვაშიდ ნუ დაგვივიწყებთ... თქვენის ეკლესიის შეწირული გახლავს ჩემი ძიძა და ძიძიშვილები და გებრალბოდეს, ურიგოდ არავინ რამე აწყენინოს“ (კაკაბაძე 1921ბ: 168).

თბილისში მყოფმა მეფე სოლომონ II-მ პატიმრობიდან გაქცევა შეძლო. ის იმერეთში ჩავიდა და სამეფო ტახტის დაბრუნებას შეეცადა, მაგრამ რუსეთის ჯართან უთანასწორო ბრძოლაში დამარცხდა და იმერეთს გაეცალა. 1815 წლის 15 თებერვალს დევნილი მეფე სოლომონ II ტრაპიზონში გარდაიცვალა.

1810 წლიდან იმერეთში რუსული მმართველობა დამყარდა. რუსეთის ხელისუფლება ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების გაუქმების შემდეგ, მრავალსაუკუნოვან საქართველოს სამოციქულო ეკლესიასაც მიაღვა.

1810 წელს რუსეთში მყოფ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქს ანტონ II-ს, სამშობლოში დაბრუნების უფლება აღარ მისცეს. მცხეთის (ქართლის) საკათალიკოსო გაუქმებულ იქნა. 1814 წელს იგივე ბედი გაიზიარა აფხაზეთის (დასავლეთ

საქართველოს) საკათალიკოსომ. შეიქმნა საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორა, რომელიც საქართველოს პირველ ეგზარქოსს ვარლამს დაექვემდებარა.

მართალია, აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) საკათალიკოსო იურიდიულად 1814 წელს გაუქმდა, მაგრამ ფაქტობრივად ის და მასში შემაჯავლი საეპისკოპოსოები არსებობას განაგრძობდნენ. აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსის თანამდებობა ქუთათელმა ეპისკოპოსმა დოსითეოს წერეთელმა შეითავსა. აქტიურ მოღვაწეობას განაგრძობდნენ ეფთვიმე გენათელი, სოფრონიოს ნიკორწმინდელი და ანტონ ხონელი.

ამ მოვლენებამდე ორი წლით ადრე, 1812 წელს, იმერეთში ჟამი გაჩნდა, რამაც უამრავი ადამიანი იმსხვერპლა. ერთ-ერთი ქრონიკის ცნობით, ჟამიანობის შედეგად იმერეთში იმდენი ადამიანი დაიხცა, რომ აღარ დარჩენილა მოსახლეობის მეოთხედი (ჟორდანია 1967: 492). ჟამიანობის გამო ანტონ მთავარეპისკოპოსი თავისი კრებულებით ხონიდან რაჭაში გადავიდა. იგი სოფელ ნაანგარევს თავად გიორგი წულუკიძის სახლში ცხოვრობდა. აქ შეიტყო მან ძმის, რძლის და ძმისწულის გარდაცვალების ამბავი. ამ ამბის გამგონი ეზოში უსიტყვოდ გასულა და მთელი დღის განმავლობაში პაპანაქება სიცხეში გაუძირველად მჯდარა. მხოლოდ მზის ჩასვლის შემდეგ დაბრუნებულა სახლში და მსახურთათვის უბრძანებია მწუხრის ლოცვის წაკითხვა (ხ.ე.ც. ფონდი H - 2784, ფურ. 10).

1817 წელს ვარლამი საქართველოს ეგზარქოსობიდან გადააყენეს და მის ნაცვლად თეოფილაქტე რუსანოვი დაადგინეს, რომელსაც დასავლეთ საქართველოში საეკლესიო რეფორმის გატარება დაევალა. ამ რეფორმის ძალით რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოები ერთ ეპარქიად ერთიანდებოდა, რომლის სათავეში მდგომი მღვდელმთავარი, საქართველოს ეგზარქოსს უნდა დამორჩილებოდა. ქუთაისში ჩასულმა ეგზარქოსმა პირობა მისცა მსცოვან მღვდელმთავრებს დოსითეოს ქუთათელს, ეფთვიმე გენათელსა და ანტონ ხონელს, რომ მათ სიცოცხლეში რაჭა - იმერეთის საეპისკოპოსო კათედრებს არ გააუქმებდა (ფაილოძე 2003: 86), თუმცა რეფორმა მაინც დაიწყო. რეფორმა ითვალისწინებდა რაჭა-იმერეთში არსებული მოქმედი ეკლესიების

შემცირებას და სასულიერო პირთა ნაწილის დათხოვნას. უნდა გაზრდილიყო საეკლესიო გლეხების გადასახადები. ყოველივე ამან ხალხის აღშფოთება გამოიწვია, ერი და ბერი თავისი ეკლესიისა და ეროვნული თვითმყოფადობის გადასარჩენად გაერთიანდა. აჯანყების ერთ-ერთ ძირითად კერას ხონი წარმოადგენდა. ხონის უკანასკნელი ეპისკოპოსი ანტონ ჩიჯავაძე, დოსითეოს ქუთათელთან და ეფთვიმე გენათელთან ერთად, ამ აჯანყების აქტიური მონაწილე და ხელმძღვანელი იყო (ვაჭრიძე პ: 2000: 21). გენერალი სისოევის მიერ 1819 წლის 8 სექტემბრის დაკითხვის ოქმში აღნიშნულია რომ: „არქიეპისკოპოსი ანტონი იყო პირველი მიზეზი ხალხის შეკრებისა ვაკის ოლქში. მან ხონიდან გააგდო ეპარქიის მმართველი არქიმანდრიტი ნიკოლოზი, იმიტომ რომ მან (ნიკოლოზმა ბ. გ.) შეასრულა ეგზარქოსის მინდობილობა ხონის ეპარქიის აღწერის თაობაზე“ (ფაილოძე 2003: 68). აჯანყება ხონიდან დაიწყო და თითქმის მთელ დასავლეთ საქართველოს მოედო. მის დაწყებას კი ბიძგი მისცა ანტონ ხონელის მიერ ეგზარქოსის წარმომადგენლის ხონიდან გაძევებამ.

1820 წლის 3 მარტს საქართველოს მთავარმმართველის ალექსანდრე ერმოლოვის ბრძანებით, შეიპყრეს აჯანყების მეთაურებად შერაცხული მეუფეები: დოსითეოს ქუთათელი და ეფთვიმე გენათელი. მთავრობამ დაპატიმრებული მღვდელმთავრების რუსეთში გადასახლება გადაწყვიტა. დოსითეოს ქუთათელი შეპყრობის დროს მიღებული ჭრილობების შედეგად გზაში გარდაიცვალა და ანანურში დაასაფლავეს. ეფთვიმე გენათელმა რუსეთში ჩააღწია და 1822 წლის 21 აპრილს ალექსანდრე სვირელის სახელობის მონასტერში აღესრულა.

იმ დამეს, როდესაც დოსითეოს ქუთათელი და ეფთვიმე გენათელი წაიყვანეს, ეგზარქოსმა თეოფილაქტე რუსანოვმა „საიმედო ურიადნიკის“ ხელით, ანტონ მთავარეპისკოპოსს შეტყობინება გაუგზავნა. ურიადნიკი ხონში გათენებამდე მივიდა. მან მოინდომა მაშინვე ენახა მთავარეპისკოპოსი ანტონი, მაგრამ მსახურებმა ამის ნება არ მისცეს. ურიადნიკი დაჟინებით ითხოვდა მთავარეპისკოპოსთან შეხვედრას, რათა ექზარქოსის შეტყობინება გადაეცა. ანტონმა მსახურებს უბრძანა, შეეშვათ მასთან ურიადნიკი, შეტყობინების წასაკითხად კი მღვდელი ივანე ჩხენკელი იხმო. ჩხენკელმა გახსნა კონვერტი და ბოლომდე წაიკითხა

განკარგულება, რომლის მიხედვითაც ხონელი მთავარეპისკოპოსი თავისუფლდებოდა ხონის ეპარქიის „საჭედმპყრობლობისაგან“ და გაერთიანებული რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოები ნიკორწმინდელი სოფრონიოს წულუკიძის დაქვემდებარებაში გადადიოდა. ანტონს სახელმწიფოსგან საზრდოდ ენიშნებოდა შვიდასი მანეთი. მსცოვანი ხონელი ეპისკოპოსი ამ ამბავს სევდანარევი ირონიით შეხვდა.

როდესაც ჩხენკელმა კითხვა დაასრულა, ანტონმა თავის ფარეშს გადახედა და ღიმილით ჰკითხა: „ბიჭო იესიკა? რა გვიჭირს გვეყოფა ამდენი თეთრი? იესიკამ უპასუხა: კი ბატონო, დიად გვეყოფა. მერმეთ ყოვლად სამღვდელომ დაიძახა, ჩხენკელე! ღვინო დააღვეინეთ მაგ რუსს, ოთხი მარჩილი აჩუქეთ და გაუშვით“-ო.

„ანტონის ცხოვრების“ აღმწერი წერას ამ სიტყვებით ამთავრებს: „ამაზედ უნდა ვსთქვათ ნამდვილად, რომელ მას (ანტონს) არა სურდა არავითარი ღიღება, ვინაიდან ღიღი ესე სამძიმოდ შესანიშნავი საქმე შერაცხა მან არარად, და არცა შესწუნა იგი მოკლებისათვის ქვეყნიერის პატივს“ (ხ.ე.ც. ფონდი H - 2784, ფურ. 16).

რუსეთის ხელისუფლებამ ანტონ ხონელისათვის ხონის საეპისკოპოსოს მმართველობიდან ჩამოცილება, 1819-1820 წლების აჯანყებაში მისი აქტიური მონაწილეობის გამო მიიღო. 1821 წლის 26 ნოემბრის დადგენილებით, საქართველოს საეგზარქოსომ, ხონის სასულიერო ეპარქია გააუქმა და იმერეთის ეპარქიაში გააერთიანა (ფაილოძე 1997: 175). მიუხედავად იმისა, რომ ფორმალურად ხონის საეპისკოპოსო გაუქმებულად გამოცხადდა, ანტონმა ხონელის პატივი სიცოხლის ბოლომდე შეინარჩუნა და თავს კვლავაც ხონის საყდრის მწყემსმთავრად აცხადებდა. ამ ფაქტს მოწმობს 1822 წლის 6 თებერვლის საბუთი, სადაც ანტონ ხონელი პირობას დებს ხონის დეკანოზ მიქაელისა და მისი შვილებისთვის სადეკანოზოს ჩამოურთმეველობის შესახებ: „ჩვენ ქუემოთ ხელის მომწერნი ყ“დ სამღვდლო მთავარეპისკოპოსი ანტონი ესრეთ უტყუელს და ჭეშმარიტის მოწმობის წერილით ვამოწმებ, ორმოცდათუთხმეტი წელი იქმნება ხონის ეპისკოპოსად ვარ და არავისგან ჩამორთმევია ხონის დეკანოზს მიქაელს და მის შვილებს სადეკანოზო რომელიც დადებული ყოფილა ს“დ (სრულიად) ხონის, ივანდილის და ქარჩხაშის და არც ეს გამიგონია

ხონს მთავარანგელოზის სადრის შემავალს სხვა ღეკანოზი ყოლოდეს და ან ჩემს მღვდელთ მთავრობაშიდ მათი საღეკანოზო მათ წართმეოდეს მიქელს ღეკანოზს და მის შვილებს ან ჩუენგან და ან სხუა მღვდელთ მთავრისაგან ასე სიმართლით ვმოწმობ და ბეჭედითა ჩემითა ვამტკიცებ ჩემ წერილსა ამას მოწმობასა ჩემის მოძღვრის დავით წინამძღვრის თანდასწრებით და მოწმობით.“
საბუთის ბოლოს დასმულია ხონელი მთავარეპისკოპოსის ბეჭედი (ხ.ე.ც. ფონდი HD - 6733).

ანტონ ხონელის ბეჭედი

როგორც ჩანს, იმერეთის ეპარქიის მმართველად დანიშნული სოფრონიოს წულუკიძე, რომლის დაქვემდებარებაში შედიოდა რაჭა-იმერეთის ოთხივე საეპისკოპოსო, ანგარიშს უწევდა უხუცესი ხონელი მთავარეპისკოპოსის ანტონ ჩიჯავაძის ავტორიტეტს და მას სიცოცხლის ბოლომდე, ღე ფაქტო ხონის საეპისკოპოსოს მმართველობა შეუნარჩუნა.

ანტონ ჩიჯავაძე 1822 წლის 17 ივლისს გარდაიცვალა (ჟორდანიას 1967: 518). უკანასკნელი ხონელი ეპისკოპოსი თავისი სურვილის თანახმად დაასაფლავეს ხონის ეკლესიის სამრეკლოს ქვეშ.

ზონელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი

მანოელ ჩხეტიძე	1529-1534
ზაქარია ჩხეტიძე	1534-XVI ს-ის 70-იანი
ბასილი ჩხეიძე	XVI ს-ის 80 - იანი წწ.-დან- XVII ს-ის დასაწყისამდე
მალაქია (აფ. კათალიკოსი) ცაიშელ-ჯუმათელ-ზონელი	1619-1639
სვიმონ ჩხეიძე	1639-1650
სვიმონ ჩიჯავაძე	1650-1673
გედეონ ლორთქიფანიძე	1673-1678
სვიმონ საყვარელიძე	1678-XVII ს-ის 90-იანი წწ.
რომანოზი	XVII-XVIII საუკუნეთა მიჯნა
იოსებ მაჩაბელი	XVIII ს-ის 50-იანიწწ.-დან-1763
მაქსიმე იაშვილი	1763-1771
ანტონ ჩიჯავაძე	1771-XVIII ს-ის 70-იანი წლების ბოლო
იოანე	XVIII ს-ის 70-იანი წლების ბოლო-1787
ანტონ ჩიჯავაძე	1787-1820-22

თაზი VII

ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსების მოღვაწეობა და მათი ქრონოლოგიური რიგი (1534 - 1820)

1534 წელს იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის (1510-1565) ინიციატივით, ახლადდაარსებულ ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაზე, ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად მანოელი იქნა დადგენილი. მანოელის ნიკორწმინდელად ხელდასმის თარიღთან დაკავშირებით სამეცნიერო წრეებში აზრთა სხვადასხვაობაა გამოთქმული. ნაწილი მეცნიერებისა მიიჩნევს, რომ ეს ფაქტი 1534 წელს მოხდა (თ. ჟორდანია, ე. თაყაიშვილი, მ. ბერძნიშვილი გ. გუგუშვილი და სხვ.), მეორე ნაწილს 1544 წელი მიანიჭა სწორად (ს. კაკაბაძე, თ. ბერაძე, მ. მურუსიძე და სხვ.). აღნიშნულ აზრთა სხვადასხვაობას ბაგრატ III-ის მიერ ნიკორწმინდისათვის გაცემული სიგელის განსხვავებული დათარიღებები იწვევს, სადაც ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსებაზეა საუბარი, (ამ საკითხზე ქვემოთ შევჩერდებით).

მანოელ ნიკორწმინდელი მეფე ბაგრატ III-სადმი ერთგულებით გამოირჩეოდა. მეფე ბაგრატი თავის სიგელში მას „წმინდა და ღმერთ შემოსილ“ პიროვნებად იხსენიებს: „მეფეთ მეფემან ბაგრატ და თანამეცხედრემან ჩვენმან დედოფალთ დედოფალმან ელენე ვიგულისმოდგინეთ და ხელეკყავით აღშენებადა დაკინებულისა მონასტრისა ნიკოლწმიდისა და შეეკმენ საყდრადა და საეპისკოპოზოდა და დავადგინე და წმიდა და ღმერთშემოსილი ანგელოზათა მობაძავი მღვდელთ მთავარ ეპისკოპოზი წმიდა და მეუფე მანოელ...“ (კაკაბაძე 1912ა: 6)

მეფე ბაგრატ III-ის მიერ ნიკორწმინდის ტაძრის განახლების შესახებ საუბრობს თავად მანოელ ნიკორწმინდელიც: „ქ. ღვთივ გვირგვინოსანმან მეფემან ბაგრატ განაახლა და კიდით აღაშენა ეკლესია წმიდის მღვდელთ მოძღვრის ნიკოლოზის მისდა სადღეგრძელოთ და გასამარჯვებლად... იგულისმოდგინა თვით მპყრობელმან მეფემან და უძლეველმან ხელმწიფემან მონასტერი ესე ეკლესიად და დამადგინა მე განმგედ და ეფისკოპოსად უღირსი და ცოდვილი მღვდელ მთავარი მანოელ...“ (იქვე, 4).

ზემოთ მოყვანილ დოკუმენტებში მოხსენიებული მანოელ ნიკორწმინდელი, თ. ჟორდანიას ვარაუდით შეიძლება იგივე მანოელ ჩხეტიძე იყოს, რომელიც 1529 წელს ხონელად დასვეს (ჟორდანია 1897: 379). არსებობს ვარაუდი რომ მანოელი ხონელობამდე ქუთათელი ყოფილა (იქვე, 233).¹ თ. ჟორდანიას მიერ გამოცემული ბაგრატი III-ის სიგელი, სადაც მანოელის ნიკორწმინდელად ხელდასხმაზეა საუბარი, დათარიღებულია 1534 წლით: „დაიწერა ინდიკტიონსა მეფობისა ჩვენისა მეოთხესა ქ“ კს :ს კ ბ: (1534) თ“ა აგვისტოსა ცხრასა“ (იქვე, 380). აღნიშნული დოკუმენტი ს. კაკაბაძის მიერაც იქნა გამოქვეყნებული სადაც“ ქორონიკონსა :ს კ ბ:“- ს (1534) დამატებული აქვს ათის აღმნიშვნელი ი. ასეთ შემთხვევაში ვლებულობთ არა 1534 არამედ 1544 წელს. „დაიწერა ინდიკტიონსა მეფობისა ჩვენისასა მეოთხესა ქ“სა : ს კ ი ბ:“ (1544) (კაკაბაძე 1912ა: 8).

ბაგრატი III იმერეთის სამეფო ტახტზე 1510 წელს ავიდა, აქიდან გამომდინარე მისი მეფობის მეოთხე ინდიკტიონი 1513 წელი გამოდის და შეუსაბამობაში მოდის აღნიშნული საბუთის 1534 და 1544 წლებით დათარიღებასთან. თ. ჟორდანიას ვარაუდით დოკუმენტში აღნიშნული „მეფობისა ჩ“ნისა მეოთხესა“-ს ნაცვლად, უნდა იგულისხმებოდეს „ოცდამეოთხესა“ (ჟორდანია 1897: 379). ასეთ შემთხვევაში მანოელის ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად ხელდასხმის თარიღი 1534 წელი იქნება (1510 + 24 = 1534). ეს ვარაუდი უფრო მისაღები ჩანს. მანოელ ჩხეტიძეს ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსის პატივი ბაგრატი III-ის გამეფებიდან ოცდამეოთხე წელს, ანუ 1534 წელს უნდა მიეღო.²

მანოელ ნიკორწმინდელი, ყოფილ ხონელ ეპისკოპოს მანოელ ჩხეტიძედ მიიჩნეოს გ. გუგუშვილმა და მ. მურუსიძემაც. ამ უკანასკნელს მიაჩნია, რომ მანოელის ხონიდან ნიკორწმინდაში გადაყვანა 1544 წელს მოხდა (ქ. ი. მ. შრომები 2008: 51).

მანოელ ჩხეტიძე არც ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაზე დარჩენილა დიდხანს. როგორც ირკვევა ის ნიკორწმინდიდან აწყურში გადასულა. ნიკორწმინდაში დაცული ერთ-ერთი ხელნაწერის მინაწერში აღნიშნულია: „ჩხეტიძესა მანოელსა მაწყურელსა დღევრძელობით ცოდვანი მათნი შეუნდნეს ღ“ნ (ღმერთმან)“ (თაყაიშვილი 1939: 5. ხელაია 2011: 181). ე.

¹ იხ. ხონელი ეპისკოპოსები...

² ვრცლად იხ. ახალი საეპისკოპოსოების დაარსება...

თაყაიშვილი ვარაუდობდა, რომ ეს მინაწერი იმერეთის მეფის გიორგი II-ის მეფობის დროს შესრულდა 1548-1585 წლებში (თაყაიშვილი 1939: 5). დიდი მეცნიერი ეყრდნობოდა ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობას, რომლის მიხედვით ბაგრატ III 1548 წელს გარდაიცვალა და იმავე წელს ტახტზე მისი ძე გიორგი II ავიდა. თანამედროვე სამეცნიერო წრეებში ბაგრატ III-ის გარდაცვალების თარიღად 1565 წელია მიჩნეული. ზემოთ მოყვანილი მინაწერი არა გიორგი II-ის (1565-1584) არამედ მისი მამის ბაგრატ III-ის მეფობის პერიოდს უნდა ეკუთვნოდეს. საფიქრებელია, რომ მანოელ ჩხეტიძის ნიკორწმინდიდან აწყურში გადაყვანა ბაგრატ III-ის ინიციატივით მოხდა.

1535 წელს მურჯახეთთან ბრძოლაში ბაგრატ III-მ დაამარცხა სამცხის ათაბაგი ყვარყვარე ჯაყელი და სამცხე იმერეთს შემოუერთა. ბაგრატმა სამცხეზე გავლენა ათი წელი შეინარჩუნა. ამ ხნის განმავლობაში ის ცდილობდა სამცხეში თავისი პოზიციების განმტკიცებას. დასახული მიზნების განსახორციელებლად ბაგრატი სათვით მნიშვნელოვანი იყო ეკლესიის მხარდაჭერა. აწყურის საეპისკოპოსო უპირატესი იყო სამცხის ეპარქიათა შორის, ამიტომ მაწყვერელის კათედრაზე მეფე ბაგრატის ნდობით აღკვეთილი პირის ყოფნა, მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო სამცხეში იმერეთის მეფის პოზიციების განმტკიცებისთვის. სწორედ ამას უნდა უკავშირდებოდეს მეფე ბაგრატ III-ის მიერ მანოელ ჩხეტიძის ნიკორწმინდიდან აწყურში გადაყვანა, რაც ქართლის კათალიკოსთან შეთანხმების შემდეგ უნდა მომხდარიყო, რადგან აწყურის საეპისკოპოსო მცხეთის (ქართლის) საკათალიკოსო ტახტს ემორჩილებოდა.

სავარაუდოდ მანოელ ჩხეტიძის ნიკორწმინდიდან აწყურში გადაყვანა 1538-1545 წლებს შორის მოხდა, რადგან 1538 წლამდე აწყურის საეპისკოპოსო კათედრა იოაკიმეს ეკავა (გურგენიძე: ხელნაწერის უფლებით), 1545 წელს კი სოხოისტას ბრძოლაში ბაგრატ III-მ მარცხი განიცადა ოსმალებთან და დაკარგა სამცხე. აქიდან გამომდინარე ნაკლებად სავარაუდოა, რომ ამის შემდეგ ბაგრატს მოეხერხებინა სამცხის ყველაზე გავლენიან საეპისკოპოსო კათედრაზე თავისი ერთგული სასულიერო პირი დაესვა. სამწუხაროდ მანოელ ჩხეტიძის შესახებ სხვა ცნობები არ მოგვეპოვება. მან ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაზე

დაახლოებით 1534 წლიდან XVI ს-ის 40-იანი წლების პირველ ნახევარში იმოღვაწა.

მანოელის შემდეგ ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი იოაკიმე გახდა. მან მონაწილეობა მიიღო ბაგრატ III-ის თაოსნობით გამართულ დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო კრებაში, რომელიც იმ ხანად ერსა და ეკლესიაში გავრცელებული მანკიერებების აღსაკვეთად იქნა მოწვეული. აღნიშნული კრება XVI ს-ის 50-იან წლებში ჩატარდა.¹

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით: „...შეიკრბნენ ქართლისა კათალიკოზი მალაქია, აფხაზთა კათალიკოზი ევდემონ და ყოველნი ეპისკოპოზნი იმერეთ-ოდიშისანი. ხოლო ეპისკოპოსნი ესენი იყვნენ: ქუთათელი სვიმონ, გენათელი ანტონი, ჭყონდიდელი, ბედიელი, მოქველი, დრანდელი ფილიპე, ცაგერელი კოზმან, ხონელი ზაქარია, ნიკორწმინდელი იოაკიმ, ჩაისელი კირილე. ამათ განაჩინეს მოქმედთა მათთათვის ჯეროვანი შერისხუანი, დაწერნეს და შეაჩუენნეს მოქმედნი მისნი, ვითარცა გვაუწყებს აღწერილი მათი“ (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 824).

კრებას მიუღია დადგენილება რომელიც „სამართალი კათალიკოზისა“-ს სახელით არის ცნობილი. კრებაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი იოაკიმე, რომელმაც სხვა მღვდელმთავრებთან ერთად, ერსა და ეკლესიაში გავრცელებული მანკიერებების აღსაკვეთად, ხელი მოაწერა აღნიშნული კრების განჩინებას. სხვა ცნობები ნიკორწმინდელი იოაკიმეს შესახებ არ მოგვეპოვება. მან ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაზე დაახლოებით XVI ს-ის 40-იანი წლების მეორე ნახევრიდან XVI ს-ის 50-იანი წლების ჩათვლით იმოღვაწა.

1559 წლის 24 ოქტომბრით დათარიღებულ დოკუმენტში, ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად დავით საყვარელიძე იხსენიება. იგი ნიკორწმინდის ეკლესიას სწირავს სოფელ ხივშში მცხოვრებ გლეხსლაზარე დონაძეს: „...ჩვენ ფრიად ცოდვილმან მღვდელთ მთავარებისკოპო-სმან ნიკორწმინდელმან დავით საყვარელიძემან, შემოგწირეთ.... ხვიშს ერთი გლეხი დონაძე ლაზარე, მისის ცოლშვილითა.... საქებრითა და უძებრითა, დღეს ამას იქით რისიც მქონებელი იყოს, მართლის სამართლიანის საქმითა შემოგვიწირავს

¹ ვრცლად იხ. გენათელი ეპისკოპოსები...

ყოვლის კაცის უსადევოთ.... აღიწერა თვესა ოკტომბრის კ დ, (24) ქორონიკონს ქრისტეს აქეთ ჩ ფ ნ თ (1559)“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 3320. ქ. ს. ძ. 1970: 263).

ს. კაკაბაძემ მიიჩნია, რომ აღნიშნული დოკუმენტი ხელის მიხედვით არა XVI, არამედ XVII საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს და ის 1559 წლის ნაცვლად, 1659 წლით დაათარიდა. დოკუმენტში მოხსენიებული ნიკორწმინდელი დავით საყვარელიძე კი, გააიგივა მეფე ბაგრატ IV-ის მიერ 1669 წელს რუსეთის მეფისადმი გაგზავნილ წერილში მოხსენიებულ ნიკორწმინდელ დავითთან (კაკაბაძე 1921ა: 63).

ს. კაკაბაძის ვარაუდი გაიზიარა გ. გუგუშვილმა და მ. მურუსიძემ. ამ უკანასკნელმა მიიჩნია რომ დავით საყვარელიძე უნდა იყოს რუსი ელჩების იევლევისა და ტოლოჩანოვის აღწერილობაში მოხსენიებული დავით მიტროპოლიტი (ქ. ი. მ. შრომები 2008: 54). იევლევი და ტოლოჩანოვი რაჭასა და იმერეთში 1650-1652 წლებში იმყოფებოდნენ, (ამ საკითხზე ქვემოთ შევჩერდებით).

1559 წლის საბუთში მოხსენიებული ნიკორწმინდელი დავით საყვარელიძის XVI ს-ის 50-70-იან წლებში მოღვაწე ნიკორწმინდელ დავითთან გაიგივება, კითხვებს ბადებს და დაზუსტებას მოითხოვს. წყაროთა სიმწირის გამო ძნელია ზუსტი დასკვნის გაკეთება. აქიდან გამომდინარე ამ საკითხს ჯერჯერობით ღიად დავტოვებთ.

ამბროსი ხელაია ზემოთ მოყვანილ დოკუმენტში მოხსენიებული ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსის სახელს, დავითის ნაცვლად სიმონით იხსენიებს (ხელაია 2011: 198). ჩვენთვის გაუგებარია დავით საყვარელიძის სიმონ საყვარელიძით მოხსენიება, რადგან ამ დოკუმენტის დედანში გარკვევით იკითხება ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსის სახელი - დავით საყვარელიძე.

XVI ს-ის 60-იანი წლების დასაწყისში ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა ამბროსის უჭირავს. იგი მეფე ბაგრატ III-ის შეწირულების წიგნშია დაფიქსირებული. აღნიშნულ სიგელში მოხსენიებული ამბროსი, ნიკორწმინდელი ამბროსი ბაქრაძე უნდა იყოს, რომელიც აგრეთვე მოხსენიებულია 1591 წლით დათარიღებულ ლევან იმერთა მეფის სიგელში, (ამ საკითხზე ქვემოთ შევჩერდებით).

იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის შეწირულების წიგნში ნათქვამია: „ჩვენ ღთისაგან ამაღლებულმან პატრონმან მეფეთ მეფემან ბაგრატ და თანამეცხედრემან ჩვენმან დედოფალთ დედოფალმან ელენე ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი, მოვიკითხეთ წმინდის ნიკოლაოზს შეწირული სოფელნი და ვითაცა პირველ პაპა მამათა ჩვენთაგან განჩინებული და შეწირული ყოფილიყო, ისე ჩვენ დაგიმტკიცეთ და განგიახლეთ შენ მღღელ მთავარ ეფისკოფოზს ამბროსეს რცხილათი ბუჯას აქეთ სრულად სამნი გვარნი მოსახლენი გაბისაძენი, ჩაფიძენი, გაძეზარდაშვილნი... აწ ვინც ეს ჩვენგან დაწერილი სცვალოს ჩვენის ცოდვის გვარად და მუქაფად განიკითხოს ამინ“ (კაკაბაძე 1912ა: 10). საბუთს თარიღი არ გააჩნია. იგი XVI ს-ის 60-იანი წლების დასაწყისში უნდა იყოს შედგენილი.

ამბროსის ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა როგორც ჩანს ბაგრატ III-ის მეფობის ბოლო ხანს ეკავა, (1565 წლის ახლო ხანები). მეფე ბაგრატ III ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოზე ზრუნვას განაგრძობდა. მან ზემოთ მოყვანილი საბუთის მიხედვით, ამბროსი ნიკორწმინდელის თხოვნა დააკმაყოფილა და ნიკორწმინდის სამწყსოს შესწირა არგვეთის მხარის სოფელი რცხილათი სამი მოსახლე გლეხის ოჯახით.

დაახლოებით 1565 წლიდან ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი მელქისედეკ საყვარელიძე გახდა. ნიკორწმინდის ტაძრის დასავლეთი კედლის ჩრდილოეთ ნაწილში ქვაზე კუთხოვანი ასომთავრულით წერია: „წმინდაო ნიკოლოზ: მეოხ ეყავ მეფეს გიორგის: მისი მოწყალებით ჭელიში ავაშენე: ნიკოლოზწმინდელმან საყვარელიძემან მელქიზედეკ: ამინ“ (ბოჭორიძე 1994: 99). გ. ბოჭორიძის მტკიცებით წარწერა XVI საუკუნეს ეკუთვნის. მასში მოხსენიებული გიორგი, იმერეთის მეფე გიორგი II (1565-1583) უნდა იყოს, რომელიც იკითხება ამავე ეკლესიის ღვთისმშობლის ხატის წარწერაში თავისი ძით ლეონით. მელქისედეკ საყვარელიძის ვინაობას გ. ბოჭორიძე კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს და დასძენს: „ვინ არის ნიკოლოზწმინდელი მელქისედეკ საყვარელიძე, საისტორიო წყაროებიდან არ ჩანს. ამავე სახელისა და გვარის პირი არის გაენათის მთავარეპისკოპოსი გიორგის მამის, ბაგრატ III-ის დროს“ (ბოჭორიძე 1994: 99).

მოყვანილ წარწერაში მოხსენიებული ნიკორწმინდელი

მელქისედეკ საყვარელიძე, პირველი გენათელი ეპისკოპოსი მელქისედეკი უნდა იყოს, რომელმაც გიორგი II-ის გამეფების შემდეგ ნიკორწმინდელის პატივი მიიღო. ნიკორწმინდელ მელქისედეკ საყვარელიძეს, პირველ გენათელ მელქისედეკთან აიგივებს მ. მურუსიძეც და მის ნიკორწმინდელად მოღვაწეობის პერიოდს 1565-1573 წლებს შორის ვარაუდობს (ქ. ი. მ. შრომები 2008: 53).

1573 წლის საბუთში იმერეთის მეფე გიორგი II, გენათელი საყვარელიძის კარ-მიდამოს სწირავს გელათს. დოკუმენტში ნათქვამია რომ: „გელათს სახლი, საყვარელიძე გენათელი რომ მიიცვალა, ის ადგილი და იმას ქვეშით გალავნისა და იმას შუა ბოსტანი.... აწ ესე გლეხები და მამული ყოვლისა კაცისაგან შეუცილებლათ შეგვიწირავს... (გელათისათვის - ბ. გ.). დაიწერა ინდიკტიონსა მეფობისა ჩუენისა ქ“კს (ქორონიკონსა) ორას სამოცდაერთსა (1573), ხელითა კარისა ჩვენის დივანმწიგნობრისა თავაქლაშვილის ალასითა“ (კაკაბაძე 1921ა: 31). სავარაუდოა, რომ საბუთის შედგენის დროს მელქისედეკ საყვარელიძე ახალი გარდაცვლილი იყო. მიუხედავად იმისა, რომ მას გარდაცვალების უამს გენათელის პატივი აღარ ეჭირა, მეფე გიორგი II მაინც გენათელად იხსენიებს როგორც გელათის პირველ ეპისკოპოსს და მის საცხოვრისს გელათს სწირავს.

ჩანს, მელქისედეკს გენათლობიდან პირდაპირ ნიკორწმინდელობა არ მიუღია. დოკუმენტში „სამართალი კათალიკოზისა“ რომელიც სავარაუდოდ XVI ს-ის 50-იან წლებშია შედგენილი, ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად იოაკიმე იხსენიება, ხოლო გენათელად ყოფილი მაწყვერელი ანტონი. ცხადია ამ დროს მელქისედეკს აღარ ეკავა გელათის საეპისკოპოსო კათედრა, ხოლო ნიკორწმინდელობა ჯერ არ ჰქონდა მიღებული. წყაროთა სიმწიფის გამო ჩვენთვის უცნობია რა პატივს ატარებდა მელქისედეკ საყვარელიძე გენათლობიდან ნიკორწმინდელობამდე. არსებობს მოსაზრება, რომ მელქისედეკი, აღნიშნულ პერიოდში იშხნელი ეპისკოპოსი იყო.¹

მელქისედეკ საყვარელიძის შემდეგ ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაზე ამბროსი ბაქრაძე ბრუნდება. ჩვენთვის აგრეთვე უცნობია თუ რით იყო განპირობებული ამბროსის ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრიდან ჩამოცილება გიორგი II-ის მეფობის დასაწყისში.

¹ იხ. გენათელი ეპისკოპოსები...

ამბროსი ბაქრაძე როგორც თავში აღნიშნეთ იხსენიება იმერეთის მეფის ლევანის (1583-1590) შეწირულების წიგნში: „...ჩვენ ღთივ გვირგუინოსანმა მეფეთ მეფემან პატრონმან ლეონ ესე წყალობის წიგნი და სიგელი შევიწყალეთ და გიბოძეთ თქვენ ნიკორწმინდელსა ბაქრაძესა ამბროსეს, მას ჟამსა ოდეს თქვენისა ერთგულობისათვის დაგვიჯენიათ და ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი და შევიწყალეთ და გიბოძეთ ხონჭორი სრულობით და ჭელიში და ნამარნევს მჭედლიძენი, ესენი ხელშეუალათ თქვენთვის გვიბოძებია...“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 3323. კაკაბაძე 1921ა: 35). სიგელში აგრეთვე აღნიშნულია, რომ მეფე ლევანი ნიკორწმინდელ ამბროსის უბოძებს კისორეთს მცხოვრებ ლომთაძეებს, ჩხეტიძე ლომინს და ესტატე გარეყანიძის შვილებს თავიანთი მამულებით. ამ სიგელში მეფე ლევანი ამბროსი ბაქრაძის მიმართ აღნიშნავს: „რაც სხვა წიგნი და სიგელი ან ბატონის მამის ჩუენისაგან და ან ჩუენგან გქონდეს, არც ის მოგიშალოთ, არც დაგამცროთ და არც გაგიცეთ“ (იქვე). ეს სიტყვები ადასტურებს, რომ ამბროსი ბაქრაძე ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი ყოფილა ლევანის მამის გორგი II-ის მეფობის დროსაც (ქ. ი. მ. შრომები 2008: 52).

აღნიშნული სიგელი 1591 წლით თარიღდება: „დაიწერა ბრძანება და სიგელი ესე ჩუენი ინდიკტიონსა მეფობისა ჩუენისასა მეორესა ქ“კნს ს: სამოცდაცხრამეტსა - 279 (1591) თვესა მაისსა ი ე (15)“ (ს. ც. ს. ა. ფონდი 1448, საქმე - 3323. კაკაბაძე 1921ა: 35). ეს თარიღი სწორი არ უნდა იყოს, რადგან ლევანი გამეფდა 1583 წელს. შესაბამისად მისი მეფობის მეორე ინდიკტიონი არა 1591, არამედ 1584 წელია. გარდა ამისა ცნობილია, რომ სამეგრელოს მთავრის მამია დადიანის მიერ დატყვევებული მეფე ლევანი, 1590 წელს შხეფის ციხეში გარდაიცვალა (ნარკვევები 1973ბ: 141). აქედან გამომდინარე ის 1591 წელს სიგელს ვეღარ გასცემდა. უფრო მისაღები იქნება ვიფიქროთ, რომ ზემოთ მოყვანილი სიგელი, ლევანის მეფობის მეორე „ინდიკტიონს“ - 1584 წელს დაიწერა.

ამბროსი ბაქრაძის ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაზე მოღვაწეობა XVI ს-ის 90-იანი წლების დასაწყისამდე უნდა გაგრძელებულიყო. მის შემდეგ ნიკორწმინდელის პატივი ნიკოლოზმა მიიღო. იგი მოხსენიებულია ოთარ იაშვილის სიგელში:

„ქ. ესე წიგნი მოგეც მე ოთარმან იაშვილმან და მეულემან ჩემმან წერეთლის ქალმან... თქვენ ნიკოლწმინდელსა მდღელთ მოძღვარსა ნიკოლოზს... ასრედა ამა პირსა ზედან რომე მოგვიხდა ცოდვისა საქმედა დიდად საკანონო ცოლი შევირთეთ ჩვენისა განაყოფისა ცოლყოფილი და დიდისა შეხვეწითა ბატონისა მეფისა გიორგისათა შევეხწენი გაღარიბებულნი სხვას გარეთ შევსწირეთ საოხად სულისა ჩვენისა და სახსრად შევსწირეთ სამისდღელთ სხვაგას კვირიკესმეილი გლეხი 1 მის ყოვლისფერით... (მოწამე) კაცთაგან მეფე მეფეთ ხელმწიფე გიორგი და თანამეცხედრე მათი ასული დადიანისა დედოფალთა დედოფალი თამარ“ (კაკაბაძე 1912ა: 11). სიგელში ნახსენები მეფე გიორგი გახლავთ იმერეთის მეფე გიორგი III (1604-1639), რომლის მეუღლე დადიანის ასული თამარი იყო. სამწუხაროდ სხვა ცნობები ნიკოლოზ ნიკორწმინდელის შესახებ არ მოგვეპოვება. მას ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაზე დაახლოებით XVI ს-ის ბოლოდან XVII ს-ის 20-იანი წლების ჩათვლით უნდა ემოღვაწა.

XVII საუკუნის 30-იან წლებში ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაზე ჩანს სვიმონ ჩხეტიძე. იმერეთის მეფე გიორგი III თავის შეწირულების წიგნში ნიკორწმინდელ სვიმონს უწყალობებს ესფოფოა მღრღელაძეს. სიგელი დათარიღებულია 1637 წლით: „ქ. ჩუენ მეფემან გიორგი და ძემან ჩემმან პირმშომა ალექსანდრე და მამუკამა მოგახსენეთ ესე შესაწირავი თქუენ... მხნესა მხედარსა (წ“ასა გიორგის?) და მას შინა დადგინებულსა ნიკოლოზწმინდელსა ჩხეტიძესა პატრონსა სვიმონს, შემოგვიწირავს ჩ“ნი კერძი ესფოფოა მღრღელაძე... ქ“კს :ტ კ ე: - 325 (1637)“ (ჟორდანიას 1897: 452).

სვიმონ ჩხეტიძე იმერეთის მეფის სახლთუხუცესის სეხნია ჩხეიძის ძმა იყო. როგორც აღვნიშნეთ, ის ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაზე XVII ს-ის 30-იან წლებში მოღვაწეობდა. 1639 წლიდან ხონელი ეპისკოპოსი გახდა,¹ XVII ს-ის 50-იანი წლების დასაწყისში კი ქუთათელის პატივი მიიღო. მცდარია ბ. ლომინაძის, თ. ქორიძისა და გ. მჭედლიძის ვარაუდი, რომ თითქოს სვიმონ ჩხეტიძე 1637 წელს გახდა ქუთათელი ეპისკოპოსი (ლომინაძე 1954: 133, ქორიძე 2000: 153, მჭედლიძე... 2008: 210). გ. მჭედლიძის აზრით 1637 წლის საბუთში, სადაც

¹ იხ. ხონელი ეპისკოპოსები...

იმერეთის მეფე გიორგი III გელათის მონასტერს რაჭაში ჭელიშის საყდარსა და მის სახასო ალაგებს წირავს, არ არის მოხსენიებული ნიკორწმინდელი სვიმონ ჩხეტიძე, ალბათ იმიტომ, რომ იგი საბუთის გაცემის დროს ნიკორწმინდელი აღარ იყო (მჭედლიძე... 2008: 210). ეს ვარაუდი ნაკლებ დამაჯერებელია, რადგან სხვა საბუთში, რომელიც აგრეთვე 1637 წლით თარიღდება, მეფე გიორგი III ნიკორწმინდელ სვიმონ ჩხეტიძეს სწირავს ესფოფოა მღრღელაძეს, (ეს საბუთი ჩვენ ზემოთ დავიმოწმეთ).

იმერეთის მეფე ბაგრატ IV (1660 ხანგამოშვებით 1682) 1660 წლის საბუთში ნიკორწმინდელ გედონ ლორთქიფანიძეს მიმართავს: „ბატონს მამაჩემს ბაჯას გლეხი შე(ე)წირა წმინდის ნიკოლოზისათვის და სვიმონ ნიკორწმინდელს ჰქონდა და ახლა თქუენც შემოგვეხვეწეთ და გიბოძეთ ბაჯას ისივ გლეხი დათუა მგელაძე“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 2143. კაკაბაძე 1921ა: 64). ამ ცნობაზე დაყრდნობით მ. მურუსიძემ მიიჩნია, რომ სვიმონ ჩხეტიძეს ბაგრატ IV-ის მამის ალექსანდრე III-ის (1637-1660) მეფობის პერიოდშიც, ანუ 1637 წლის შემდეგაც ეკავა ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა (ალექსანდრე III 1637 წელს გაძეფდა) (ქ. ი. მ. შრომები 2008: 54). თუმცა ისმის კითხვა, ამ შემთხვევაში რომელ ნიკორწმინდელ სვიმონზეა საუბარი, სვიმონ ჩხეტიძეზე თუ სვიმონ ჯაფარიძეზე? სვიმონ ჯაფარიძეს ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა სავარაუდოდ XVII ს-ის 50-იანი წლების გარკვეულ პერიოდში ეკავა, (ამ საკითხზე ქვემოთ შევჩერდებით).

მეცნიერთა ნაწილი სვიმონ ჩხეტიძის ქუთაისის საეპისკოპოსო კათედრაზე გადასვლას დაახლოებით 1651 წლიდან ვარაუდობს (გაბისონია 2006: 15), რაც დამაჯერებლად მიგვაჩნია. მანამდე კი როგორც აღვნიშნეთ, XVII ს-ის 40-იანი წლები სვიმონ ჩხეტიძემ ზონის საეპისკოპოსო კათედრაზე გაატარა.

XVII ს-ის 40-70-იან წლებში ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაზე ეპისკოპოსები ხშირად ენაცვლებიან ერთმანეთს. ამ პერიოდში მცირე ხნით ნიკორწმინდელის პატივი იოსებ სააკაძეს უჭირავს. პლ. იოსელიანის თქმით იოსები იყო: „ძისა ძეი დიდისა მოურავისა (გიორგი სააკაძის ბ. გ.). სიყრმიდგან აღიზარდა იგი ქუათახევის მონასტერსა და მუნ აღუკუეცილი მონაზონად წარვიდა იმერეთად და აქა აღჰყუანილ იქმნა მღუდელმთავრად

ნიკორწმინდისა ეპარხიისა რაჭას. აქა დაჰყო მცირედისა ჟამსა და გარდმოვიდა ქართლსა თხოვითა მეფის როსტომისა და დედოფლისა მარიამისა...“ (დიდი მოურავიანი 1851: 1). იოსებ სააკაძის იმერეთის მხარის ერთ-ერთი ეპარქიის მღვდელმთავრობას ადასტურებს ალ. ხახანაშვილიც, თუმცა ის არ აკონკრეტებს რომელი ეპარქია უჭირავს იოსებს (Хаханов 1901: 199). ქართლის მეფე როსტომი 1632-1658 წლებში მეფობდა, ამიტომ იოსებ სააკაძის ნიკორწმინდელობა ამ წლებშია საძიებელი. ჩვენი ვარაუდით იოსებს ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა XVII ს-ის 40-იან წლებში უნდა სჭეროდა.

როგორც აღინიშნა, მეფე როსტომისა და დედოფალი მარიამის თხოვნით იოსები რაჭიდან ქართლში დაბრუნდა: „რომელთაცა წარგზავნეს საათაბაგოს განზრახვითა მით, რათა ჰსდგეს მღუდელმთავრად აწყურისა თურქთაგან გაუქმებულისა ეპარხიისა. მისრული ახალციხეს, კეთილად იქმნა შეწყნარებული მის ჟამის რუსტომ ფაშისაგან, ნათესავისავე თვისისა. ჰკონებდენ თვითცა და მეფეცა, რომელ ესრეთისა ნათესაობითისა დამოკიდებისა ძალითა განამტკიცებდა ქრისტიანებისა ნეშტთა სამესხოსა ქუეყანასა, გარნა ჰაზრი ესე დაშთა უნაყოფოდ; ფაშამან, შერისხულმან მაჰმედიანთაგან დაითხოვა იგი... და უკუმოიქცა თფილისსა. მაშინ მეფემან როსტომ უბოძა მას სამიტროპოლიტო კათედრა თფილისისა“ (დიდი მოურავიანი 1851: 1). იოსები თბილელ მიტროპოლიტად ჩანს 1662 წლის საბუთში (დიდი მოურავიანი 1851: 1). მის კალამს ეკუთვნის პოემა „დიდმოურავიანი,“ სადაც ასახულია ცნობილი ქართველი მხედართმთავრის - გიორგი სააკაძის მოღვაწეობა.

იოსებ სააკაძის შემდეგ ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა დავით მიტროპოლიტს უნდა დაეკავებინა. მას, როგორც ნიკორწმინდის საყდრის მფლობელს, იხსენიებენ რუსი ელჩები ალექსი იევლევი და ნიკიფორე ტოლოჩანოვი, რომლებმაც ნიკორწმინდის ტაძარი 1651 წლის 16 ივნისს მონახულეს (იევლევი 1969: 109). მეფე ალექსანდრე III-სთან შესახვედრად მიმავალი რუსი ელჩები, დავით მიტროპოლიტს ქუთაისამდე გაუცილებია (იქვე). დავით ნიკორწმინდელი მეფე ალექსანდრესა და რუსი ელჩების შეხვედრებსაც დასწრებია. იევლევის ცნობით ალექსანდრე III-სთან შეხვედრის დროს მეფესთან მყოფ სასულიერო პირთა შორის მიტროპოლიტი დავითიც იყო,

რომელიც მიტროპოლიტ ზაქარიას (გენათელი) გვერდით იჯდა (იველევი 1969: 113). ტოლოჩანოვს ნიკორწმინდელი დავითი, არქიეპისკოპოსად ჰყავს მოხსენიებული. იგი მეფე ალექსანდრესა და რუსი ელჩების ერთ-ერთი შეხვედრის დროს, მეფის გვერდით მსხდომ ზაქარია მიტროპოლიტსა (გენათელი) და სიმონ არქიეპისკოპოსს (ხონელი) შორის მჯდარა (ტოლოჩანოვი 1970: 98). დავით არქიეპისკოპოსი მეფე ალექსანდრესთან ერთად იმყოფებოდა 1651 წლის 5 ივლისს ზაქარია გენათელის სახლში გამართულ სადილზეც (იქვე, 107), აგრეთვე იგი დასწრებია 22 ივლისს სკანდის ციხეში მეფე ალექსანდრესა და რუსი ელჩების შეხვედრას. ამ შეხვედრაზე მეფე თეიმურაზ I-ც იმყოფებოდა შვილიშვილებთან ერთად (იქვე, 119).

დავით ნიკორწმინდელმა ხელი მოაწერა 1651 წლის 9 ოქტომბერს მეფე ალექსანდრე III-ის მიერ რუსეთის ხელმწიფისადმი დადებულ ფიცის წიგნს. ამ დოკუმენტში დავითი მოხსენიებულია როგორც „არქიეპისკოპოსი დავით ნიკორწმინდელი“ (იქვე, 175).

თ. ბერაძე მიიჩნევს, რომ იველევისა და ტოლოჩანოვის იმერეთის სამეფოში ელჩობის დროს (1650 - 1652 წწ.), ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი იმერეთის მეფის მოლარეთუხუცესის ლომკაც ჯაფარიძის ძმა არქიეპისკოპოსი სვიმონ ჯაფარიძე იყო (ბერაძე 2004: 93), რაც სიზუსტეს მოკლებულია და ამას ჩვენს მიერ ზემოთ მოყვანილი ცნობები ცხადყოფს.

სვიმონ ჯაფარიძეს, როგორც არქიეპისკოპოსს იხსენიებს ალექსი იველევი, მაგრამ არ აკონკრეტებს თუ რომელი ეპარქიის მმართველია იგი. ფაქტია, რომ სვიმონს რუსი ელჩების იმერეთის სამეფოში ყოფნის პერიოდში ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა არ ეკავა. იველევის თქმით არქიეპისკოპოს სიმონ ჯაფარიძის საცხოვრისი მდ. კრიხულას იქეთ, მთებში, მდ. რიონის ნაპირას ყოფილა, სადაც მიქაელ მთავარანგელოზის სახელობის ხის ეკლესია მდგარა. რუსი ელჩები ამ ეკლესიაში წირვას დასწრებიან და შემდეგ არქიეპისკოპოს სიმონ ჯაფარიძესთან უსადილიათ (იველევი 1969: 107).

ალექსი იველევი და ნიკიფორე ტოლოჩანოვი სიმონ ჯაფარიძეს ისევ შეხვდნენ როდესაც იმერეთიდან რუსეთში რაჭის გავლით ბრუნდებოდნენ. მათ თან ახლდათ მეფე ალექსანდრეს მიერ რუსეთის ხელმწიფესთან მივლინებული ელჩი ლომკაც

ჯაფარიძე. იველევი და ტოლოჩანოვი 1651 წლის 17 ოქტომბერს ლომკაც ჯაფარიძის სოფელში მივიდნენ. მათ ლომკაცის ძმა არქიეპისკოპოსი სიმონი შემოეგებათ მრავალი აზნაურის თანხლებით. სტუმრებმა ლომკაცთან ისაძლიეს. რუს ელჩებს თან მიჰქონდათ მეფე ალექსანდრეს მიერ დადებული ფიცის წიგნი, რომელზედაც ხელი არქიეპისკოპოსმა სიმონ ჯაფარიძემაც მოაწერა (იველევი 1969: 171).

სვიმონ ჯაფარიძე მოხსენიებულია ამბროლაურის ეკლესიის ხატის წარწერაშიც. ქ. წ “ო ღმერთო და წმიდაო ამბროლაურისა ღვთისმშობელო დაიცევ ორთავე შინა ცხოვრებათა მამკობი და შემომწირველი თქვენი მთავარეპისკოპოზი ჯაფარიძე სვიმონ“ (ბოჭორიძე 1994: 139-140). სავარაუდოდ სვიმონმა ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაზე დავით მიტროპოლიტი XVII ს-ის 50-იანი წლების მეორე ნახევარში შეცვალა. ჩვენთვის უცნობია რით იყო განპირობებული ეს ჩანაცვლება, თუმცა მსგავსი შემთხვევები იმ ხანის დასავლეთ საქართველოს საეპისკოპოსოებში ხშირი იყო. 1669 წელს ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად კვლავ დავითია მოხსენიებული, (ამ საკითხზე ქვემოთ შეგჩერდებით).

სვიმონ ჯაფარიძეს ნიკორწმინდელად დიდი ხანი არ უმოღვაწია. 1660 წელს გაცემულ მეფე ბაგრატ IV-ის სიგელში, ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად გედეონ ლორთქიფანიძე ჩანს: „ესე წიგნი მოგართვი თქვენ ნიკორწმინდელს ლორთქიფანიძეს გადევანს ასრე და ამა პირსა ზედა, რომე კურთხეულს ბატონს მამაჩემს ბაჯას გლეხი შე(ე)წირა წმინდის ნიკოლოზისათვის და სვიმონ ნიკორწმინდელს (უნდა იგულისხმებოდეს სვიმონ ჯაფარიძე - ბ. გ.) ჰქონდა და ახლა თქუენც შემოგვეხვეწეთ და გიბოძეთ ბაჯას ისივ გლეხი დათუა მღდელადე, რაც მაშინ მამული ჰქონოდა, იმიანად ის გლეხი გვიბოძებია მისის ერთსახლის ძმითა, მათის ცოლშვილითა, სახლკარითა, ჭურმარნითა, ალაგითა, ველითა, ვენახითა... დაიწერა წიგნი ესე... ქორონიკონსა სამას ორმოცდა რუასა (1660)“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 2143. კაკაბაძე 1921ა: 64). მოგვიანებით გედეონ ლორთქიფანიძემ ნიკორწმინდელობასთან ერთად გენათლობაც შეითავსა. 1664 წლით დათარიღებულ საბუთში ის გენათელ-ნიკორწმინდელად იხსენიება (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 5134. კაკაბაძე 1921ა: 69), 1668 წლის დოკუმენტში იგი მხოლოდ გენათელად არის დაფიქსირებული (ჟორდანიას 1897: 485). ჩანს 1668 წლისათვის

გედეონ ლორთქიფანიძეს ნიკორწმინდელის პატივი აღარ ჰქონდა და ის მხოლოდ გელათის საეპისკოპოსო კათედრას განაგებდა.¹

დაახლოებით 1666-67 წლებში გედეონ ლორთქიფანიძის შემდეგ, ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა კვლავ დავითმა დაიკავა. იგი როგორც „ნიკოლოზ წმინდელი დავითი,“ მოხსენიებულია მეფე ბაგრატ IV-ის მიერ რუსეთის ხელმწიფოსადმი გაგზავნილ წერილში, რომელიც 1669 წლით თარიღდება (Броссе 1861: 82). წყროთა სიმწირის გამო ვერ დგინდება თუ რამდენ ხანს გასტანა დავითის ნიკორწმინდელობამ 1669 წლის შემდეგ.

დავითის მომდევნო ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად ჩანს არსენი. პლატონ იოსელიანის ცნობით არსენს ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა 1682 წელს ეჭირა. არსენ ნიკორწმინდელი ღრმად განსწავლული პიროვნება ყოფილა: „Арсений Никорцминдский, Богословъ и философъ, толкователь Св. Писания. Чистота помысловъ, простота въ обращении и святость снискали жизни его название Ангельской“ (Иоселиани 1843: 130). სხვა ცნობები არსენ ნიკორწმინდელის შესახებ არ მოგვეპოვება. მას ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაზე XVII ს-ის 70-80-იან წლებში უნდა ემოღვაწა.

არსენის შემდეგ ნიკორწმინდელად ჩანს ცნობილი ფეოდალის მერაბ წულუკიძის ძმა სვიმონ წულუკიძე. მერაბ წულუკიძე სამეგრელოს მთავრის ლევან II დადიანის გაზრდილი ყოფილა (თაყაიშვილი 1963: 41). იგი XVII ს-ის II ნახევარში დასავლეთ საქართველოში გავლენიან ფეოდალად იქცა. მას აუშენებია ნიკორწმინდის მახლობლად სოფელ აგარაში პატარა ეკლესია და მისთვის მრავალი ნივთი შეუწირავს. შეწირულ ნივთებს შორის არის ვერცხლის ფეშხუმი მხედრული წარწერით: „ქ: წმიდაო გიორგი მხნეო და მხედარო აგარისაო... მე დამიჭირავს წულუკიძეს მერაბს ჯინჭროლსა და იწროთას შუა გაღმა ჭრებალო და ზოგიში მათს გარდაღმა ოკრიბა და ტყილბური და ძმა ნიკორწმინდელად დამისვამს და მეორე ძმა კიდე ზოფს სოფლათ დამისვამს ნასაუნჯევს ხორგას სასახლე მისი შემაველის კაციანათა და ხონი კიდე სულათა“ (იქვე, 42). მერაბ წულუკიძის მიერ თავისი ძმის ნიკორწმინდელად დასმა XVII ს-ის 80-იანი წლების ბოლოს უნდა მომხდარიყო.

¹ გედეონ ლორთქიფანიძის შესახებ ვრცლად იხ. გენათელი ეპისკოპოსები...

შემორჩენილია ამ პერიოდის საბუთი, რომელიც ნიკორწმინდელი სვიმონ წულუკიძის მიერ არის გაცემული. ეს უკანასკნელი, მერაბ წულუკიძის ძმა უნდა იყოს: „...მთის მთავარმოწამეო წმინდაო გ“ი, ...ჩვენ წულუკიძემან ნიკოლაოზწმინდელმან სვიმონ... შემოგწირეთ კინი და მცირე ესე შესაწირავი შავრას გლეხი დვალი ნასხიდა მისის ყოვლისფერით, ასრე და ამა პირსა ზედა რომე ლაშხიშვილის ყოფილიყო, ლაშხიშვილს ლომინ ერისთავისაგან გამორთმეოდა და ერისთავისაგან ჩვენ გვიყიდა და ჩვენ თქვენთვის შემოგვიწირავს...“ (ს.ც.ს.ა. ფონდი 1448, საქმე - 1533. კაკაბაძე 1921ა: 81). საბუთს თარიღი არ გააჩნია. ს. კაკაბაძემ ის დაახლოებით 1680-1685 წლებით დაათარიდა. ეს საბუთი 1682 წლის შემდეგ არის დაწერილი, რადგან როგორც აღვნიშნეთ, 1682 წელს ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა არსენს უჭირავს.

სვიმონ წულუკიძის ნიკორწმინდელობის პერიოდში მის სამწყსოში, ისე როგორც იმ ხანის დასავლეთ საქართველოს სხვა საეპისკოპოსო კათედრებზე, ადგილი ჰქონდა საეკლესიო წეს-წყობილების დარღვევებს. მერაბ წულუკიძის ერთ-ერთ შეწირულების წიგნშიაფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსისგრიგოლ ლორთქიფანიძის (1696-1742) ნიკორწმინდაში სტუმრობისა და მის მიერ იქ არსებული უწყესობის აღკვეთის შესახებ არის მოთხრობილი: „...მას ფაქსა ოდეს დიდი და ყოვლად ქებული ჩრდილოსა და აფხაზეთისა პატრიარქი კათალიკოზი პატრონი გრიგოლი რაჭას მობრძანდა და სასაფლაოს ჩუენსა ნიკორწმინდას აღვიდა და რაოდენნი უწყესობანი იხილნა, კეთილად და წესიერებად შესცვალნა, უადრესისაგან უადრესად სრულ ჰყო, ვითარცა შევნოდა პატიოსნობასა მისსა“ (კაკაბაძე 1921ა: 85). იმ ხანად დასავლეთ საქართველოში, ერსა თუ ეკლესიაში გაბატონებულ უწყესობას, შეუპოვრად ებრძოდა კათალიკოსი გრიგოლ ლორთქიფანიძე. ამის შესახებ ჩვენ წინა თავშიც გვქონდა საუბარი.¹

სვიმონ წულუკიძეს, როგორც ირკვევა, ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაზე საკმაო ხანს უმოღვაწია. იგი ნიკორწმინდელად ჩანს XVIII ს-ის 20-იან წლებშიც. სვიმონ ნიკორწმინდელიგენათელ გედეონ ჩხეტიძესთან ერთად ამოწმებს

¹ იხ. გენათელი ეპისკოპოსები...

იმერეთის მეფის ალექსანდრე V-ს მიერ პაპუნა წერეთლისათვის ბოძებულ წყალობის სიგელს: „არს ამისი გამრიგე და მოწამე გენათელი გედევან, ლივკორწმინდელი (ნიკორწმინდელი ბ. გ.) სვიმონ, სახლითუხუცესი ჯაფარიძე ლომკაცი...მდივანს ლევანს დამიწერია და მოწამეცა ვარ...“ (ხ.ე.ც. HD - 2171. ბურჯანაძე 1959: 67). საბუთი უთარიღოა. გენათელი გედეონ ჩხეტიძე გელათის საეპისკოპოსო ტახტზე 1723-24 წლებიდან ჩანს. ზემოთ მოყვანილი საბუთიც ამ პერიოდში უნდა დაწერილიყო. ნიკორწმინდელი სვიმონ წულუკიძე ამ დროისათვის საკმაოდ ხანში შესული იქნებოდა.

სხვა ცნობები სვიმონ წულუკიძის შესახებ არ მოგვეპოვება. იგი ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაზე დაახლოებით XVII ს-ის 80-იან წლებიდან XVIII ს-ის 20-იანიწლების ჩათვლით მოღვაწეობდა.

სვიმონ წულუკიძის შემდეგ XVIII ს-ის პირველი ნახევრის არსებულ დოკუმენტებში, ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსები არ ჩანან. სავარაუდოა, რომ ამ პერიოდში ნიკორწმინდის საეპისკოპოსომ, მსგავსად ქუთაისის და ხონის საეპისკოპოსოებისა, ჟამთა სიავის გამო მოქმედება შეწყვიტა. მისი აღდგენა იმერეთის მეფის სოლომონ I-ის (1752-1784) ინიციატივით უნდა მომხდარიყო, დაახლოებით XVIII ს-ის 50-იან წლებში. ამ პერიოდში ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად ჩანს გერმანე წულუკიძე.

გერმანე წულუკიძე, რაჭა-ლეჩხუმის სარდლის მერაბ II წულუკიძისა და დარეჯან აბაშიძის ვაჟი იყო (სოსელია 1981: 68). ირკვევა, რომ გერმანეს ნიკორწმინდელობამდე აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) საკათალიკოსო ტახტი ეკავა, მაგრამ წყაროთა სიმცირის გამო რთულია განსაზღვრა მისი ამ თანამდებობაზე მოღვაწეობის წლებისა. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით: ქორონიკონსა უ ლ - 430 (1742) მოკუდა კ“ოზი (კათალიკოზი) აფხაზთა გრიგოლ (ლორთქიფანიძე ბ. გ.), დაჯდა გერმანე (ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: 913). ბ. ლომინაძე ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობას საეჭვოდ მიიჩნევს, რადგან აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსის ბესარიონ ჩხეიძის ბეჭედზე 1742 წელია ამოტვიფრული, რაც ჩვეულებრივად კათალიკოსობის დასაწყისს უჩვენებს, მისი მტკიცებით 1742 წლიდან აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს)

კათალიკოსი არა გერმანე წულუკიძე, არამედ ბესარიონ ჩხეიძე გახდა (ლომინაძე 1954: 134). ბ. ლომინაძე გერმანე წულუკიძის კათალიკოსობის პერიოდს ზოგადად XVIII ს-ის შუა წლებით საზღვრავს. რ. მეტრეველის ავტორობით გამოცემულ ნაშრომში „საქართველოს მეფეები და პატრიარქები,“ 1742-1769 წლებში აფხაზეთის(დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსად ბესარიონ ჩხეიძეა დაფიქსირებული, ხოლო გერმანე წულუკიძის აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსად მოღვაწეობა, აგრეთვე XVIII ს- ის შუა ხანებით არის განსზღვრული (მეტრეველი 2010: 143-144). გ. გუგუშვილი წყაროების მიუთითებლად ამტკიცებს, რომ გერმანე წულუკიძე აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსი 1742-1751 წლებს შორის იყო (გუგუშვილი 2003: 63).

გერმანე წულუკიძე ნიკორწმინდელია და რომ აფხაზეთის კათალიკოსი იყო, ეს იმ ხანის სიგელებით დასტურდება. სვიმონ ნუქიფიშვილის შეწირულების წიგნში გერმანე წულუკიძე მოხსენიებულიაროგორც,„პირველ კათალიკოსი გერმან ნიკოლოზწმინდელი.“ აღნიშნული სიგელი 1769 წლით თარიღდება (კაკაბაძე 1921ბ: 39-40). „პირველ კათალიკოზი არქიერი გერმანე,“ მოხსენიებულია ბერი და გიორგი წულუკიძეების შეწირულების წიგნშიც (კაკაბაძე 1914ბ: 25). ნიკორწმინდის საყდრის სამხრეთის კედელზე მიშენებულ ეკლესიაში არის წარწერა: „გერასიმე კათალიკოსი შეიწყალე...“ ს. კაკაბაძის აზრით გერასიმე იგივე გერმანე უნდა იყოს (იქვე, 25).

გადმოცემის თანახმად, გერმანემ მეფე სოლომონ I-ის თხოვნით, აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსობა რაჭის ერისთავის ძეს ბესარიონს დაუთმო, რომლის ღრმა განათლება მაშინდელ საქართველოში ცნობილი იყო (გუგუშვილი 2003: 63), თვითონ კი ნიკორწმინდელის კათედრა დაიკავა. ძნელი სათქმელია რამდენად შეესაბამება სიმართლეს ეს ცნობა.

გერმანე წულუკიძე კათალიკოსად არის მოხსენიებული თავისი დედის დარეჯან აბაშიძის 1756 წლის შეწირულობის წიგნშიც, მაგრამ არსებობს ვარაუდი, რომ 1756 წელს გერმანე წულუკიძე არა აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსი, არამედ უკვე ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი იყო (ლომინაძე 1954: 136).

როგორც აღვნიშნეთ XVIII ს-ის 50-იან წლებში იმერეთის

მეფის სოლომონ I-ის თაოსნობით დასავლეთ საქართველოში გაუქმებული საეპისკოპოსოების აღდგენის პროცესი დაიწყო. აღდგენილ იქნა ქუთაისისა და ხონის საეპისკოპოსო კათედრები. XVIII ს-ის 50-იანი წლებში უნდა აღმდგარიყო ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაც, რომელსაც გერმანე წულუკიძე ჩაუდგა სათავეში.

ნიკორწმინდელი გერმანე აქტიურად იყო ჩართული ყაძთა სიავის გამო გაუქმებული საეპისკოპოსოების აღდგენის პროცესში. 1759 წლის სოლომონ I-ის სიგელში, რომელიც ქუთაისის საეპისკოპოსოს აღდგენის საკითხს ეხება, სხვა მღვდელმთავრებთან ერთად მოხსენიებულია „ნიკოლოზ წმინდელი მიტროპოლიტი გერმანე,“ (კაკაბაძე 1913გ: 4).

1881 წელს აღნიშნულ სიგელში დ. ფურცელაძემ „ნიკოლოზ წმინდელი მიტროპოლიტი გერმანე“-ს ნაცვლად შეცდომით „ნიკოლოზ ნიკორწმინდელი მიტროპოლიტი“ წაიკითხა (Пурцеладзе 1881: 138). ამ ცნობაზე დაყრდნობით ამბროსი ხელაია მიიჩნია, რომ 1759 წელს ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა ნიკოლოზს ეჭირა (ხელაია 2011: 202). ეს ვარაუდი სიზუსტეს მოკლებულია. 1759 წელს ნიკორწმინდელის პატრივი გერმანე წულუკიძეს რომ უჭირავს სხვა საბუთითაც დასტურდება. ეს განლავთ გუჯარი ტყვეთა გაუსყიდველობის შესახებ, სადაც დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრები და გავლენიანი ფეოდალები, პირობას დებენ აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსისა და მღვდელმთავრების, მათ შორის გერმანე ნიკორწმინდელის წინაშე, რომ არასდროს გაყიდიან ტყვეებს და არც სხვას მისცემენ ამ უმსგავსო საქციელის ჩადენის ნებას. აღნიშნული გუჯარი 1759 წლით თარიღდება (ხ.ე.ც.ფონდი SD - 2976. ჟორდანიას 1967: 262).

გერმანე წულუკიძეს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა რაჭის ერისთავ როსტომ ჩხეიძესთან, რომელიც მეფე სოლომონ I-ის მოწინააღმდეგე იყო. 1769 წელს მეფე სოლომონ I-მა როსტომ ჩხეიძე და მისი ოჯახის წევრები დაატყვევა და რაჭის საერისთავო გააუქმა.¹ ცოტა ხნის შემდეგ მან ნიკორწმინდის ეპისკოპოსობა ჩამოართვა გერმანე წულუკიძეს და მის ნაცვლად ნიკორწმინდელად სილიბისტრო ლოლობერიძე დასვა: „ამან

¹ ვრცლად იხ. გენათელი ეპისკოპოსები...

მეფემან სოლომან გარდაყენა ნიკოლოზ წმინდელი ეპისკოპოსი რაჭისა გერმანე წულუკიძე, ვინაითგან იყო მოყვასი როსტომ ერისთავისა და მოადგილედ მისსა დასო სილიბისტრო ღოღობერიძე (ბატონიშვილი დავითი 1905: 19).

სილიბისტრო ღოღობერიძე XVIII ს-ის 50-იან წლებში იმერეთის სამეფო კარის წინამძღვარი ყოფილა, მას არქიმანდრიტის ხარისხი ჰქონდა. ამავე დროს სილიბისტრო იყო მწერალი და დამმორწმუნელი იმ მარავალი დოკუმენტისა, რომელიც იმერეთის სამეფო კარზე დგებოდა. მათ შორის არის ქუთაისის საეპისკოპოსოს აღდგენის საბუთი და განჩინება ზონის საეპისკოპოსოსათვის სახუცო და სამრევლო გამოსაღების შესახებ. ამ დოკუმენტებს ახლავს სილიბისტროს ხელმოწერები: „მე არქიმანდრიტს, ჩემი ხელმწიფის კარის წინამძღვარს მღღელ მონაზონს ღოღობერიძეს სილიბისტროს დამიწერია და მოწამეც ვარ ამისი...“ (კაკაბაძე 1913გ: 5).

სილიბისტრო ღოღობერიძე 1766 წელს სამეგრელოს მთავარს კაცია დადიანს „ლექსუმის საირმედ სახელდებულის“ უდაბნოს მამად დაუდგენია: „ვეძიებდი მამასა უდაბნოსასა და ვპოვე სანახებისა ჩვენისა მხრისა ადგილებით იმერელი ღოღობერიძე არხიმანდრიტი სილივისტრო და ვაწვიე რაი მანცა ჯერ იჩინა მამობა უდაბნოსა ამის ადგილობით ლექსუმის საირმედ სახელდებულისა და ჩვენცა კეთილად აღგვიჩნდა მამად დადგინება ამისი და სიგელი ესე დავსდევით და განვაწესეთ შესაწირავი უდაბნოსა ამის“ (კაკაბაძე 1921ბ: 31). სიგელი თარიღდება ქორონიკონით :ჩ ღ ა: რაც 1701 წელს აღნიშნავს. ეს დათარიღება სიზუსტეს მოკლებულია, რადგან სიგელში მოხსენიებული პირები XVIII ს-ის II ნახევრის მოღვაწენი არიან.¹ ამ პერიოდის მოღვაწეა სილიბისტრო ღოღობერიძეც. იგი საირმის უდაბნოს მამად ჩანს 1771 წელსაც (კაკაბაძე 1921ბ: 44). აქედან გამომდინარე, მეფე სოლომონ I-ის მიერ გერმანე წულუკიძის ნიკორწმინდლობიდან გადაყენება და მის ნაცვლად ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრაზე სილიბისტრო ღოღობერიძის დადგენა, 1771-73 წლებს შორის უნდა მომხდარიყო, რადგან 1773 წლით დათარიღებულ საბუთში სილიბისტრო უკვე იხსენიება როგორც ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი. ეს საბუთი გახლავთ მეფე

¹ ს. კაკაბაძემ აღნიშნული სიგელი 1766 წლით დაათარიღა (იხ. ს. კაკაბაძე „დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები“ წ. 2, ტფ. 1921 გვ. 32

სოლომონ I-ის შეწირულობის სიგელი, რომელსაც ქუთათელ მაქსიმესთან ერთად ამოწმებს ნიკორწმინდელი სილიბისტრო: „ვემოწმები ყ“დ სამღვდელო ნიკოლოზწმინდელი სილივისტრო... აღიწერა წელთა უფლისათა :ჩ ღ ო გ: (1773) თვესა ოკტობერსა ა (1)“ (კაკაბაძე 1921ბ: 47). ნიკორწმინდელი სილიბისტრო ღოღობერიძე კიდევ ერთ საბუთშია მოხსენიებული, რომელსაც თარიღი არ გააჩნია. ეს გახლავთ განჩინება სოლომონ I-ისა, ქაიხოსრო აგიაშვილისა და ნიჟარაძეთა მამულის საქმეზე. აგიაშვილისა და ნიჟარაძეების სასამართლო დავის პროცესში, ნიკორწმინდელი მთავარეპისკოპოსი სილიბისტრო ღოღობერიძეც იყო ჩართული (ქ. ს. დ. 1974: 274).

სილიბისტრო ღოღობერიძეს აღუდგენია ნიკორწმინდაში დაცული უძველესი ხელნაწერი „ცხოვრება და მოქალაქეობა წმინდისა და საკვირველმოქმედისა მამისა ჩვენისა ნიკოლოზ ეპისკოპოსისა მირონ ქალაქისა, რომელ არს ქვეყანა ლუკვიისა.“ ხელნაწერს ახლავს მინაწერი: „ღმერთო და წმიდაო მღვდელთ მთავარო ნიკოლოზ, დაიცვევ ორთავე შინა ცხოვრებათა ნიკოლოზ წმინდელი ეპისკოპოსი სილიბისტრო, რომელმან ინება განახლება წიგნისა ამის“ (ხელაია 2011: 193).

სილიბისტრო ღოღობერიძის ნიკორწმინდელობის პერიოდში, ნიკორწმინდის ტაძარი გერმანელმა მოგზაურმა გიულდენშტედტმა მონახულა, რომელიც საქართველოში 1771-1772 წლებში იმყოფებოდა. გიულდენშტედტი ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსს არ ახსენებს, ის მხოლოდ ნიკორწმინდის ეკლესიას და ნიკორწმინდელის რეზიდენციას აღწერს: „აგარიდან კიდევ $\frac{3}{4}$ საათის სავალზე იყო სოფელი და მონასტერი ნიკორწმინდა, ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსის საჯდომი. ის მდებარეობს კირქვიანი მთის მწვერვალზე, სხარტალიდან პირდაპირი ხაზით დასავლეთისაკენ მხოლოდ 5 ვერსზე. მას აქვს თლილი ქვისგან ნაშენი ჯვარის ტიპის ეკლესია, 20 ნაბიჯი სიგრძისა და 15 სიგანისა. ეპისკოპოსის საცხოვრებელი ხისგანაა აშენებული, მაგრამ ის, ალბათ, უდიდესი და ყველაზე წესიერად აგებული შენობაა იმერეთში. მისი სიგრძე 35 ნაბიჯია და სიგანე 25 ნაბიჯი“ (გიულდენშტედტი 1962: 131). ამ ცნობიდან ჩანს, რომ ნიკორწმინდელები იმ ხანის შესაბამისად შეძლებულად ცხოვრობდნენ.

სილიბისტრო ღოღობერიძემ ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო

კათედრაზე მოღვაწეობა ტრაგიკულად დაასრულა. ის გლეხი ნადირაძის მსხვერპლი გახდა: „ესე სილიბისტრო მოკლა მუნებურმან გლეხმან ნადირაძემ მიზეზისა ამისთვის: ვინათგან ჟამსა აღრეულებასა რაჭვისასა ერთი გლეხის ცოლი შთავარდნილ იყო ტყვედ და ლეკთაგან დაეხსნა ამა ნადირაძეს და შეერთო თვით ცოლად. ესე მიულო (სილიბისტრო ნიკორწმინდელმა - ბ. გ.) და მისცა (ნადირაძის ცოლი - ბ. გ.) ძველსავე ქმარსა მისსა, და ამისა გამო ჰკრა თოფი (ნადირაძემ - ბ. გ.) ახალს ნაწირავს (სილიბისტროს - ბ. გ.) ეკლესიის კარზედ და მოკლა იგი. და კვალად დასვეს გერმანე“ (ბატონიშვილი დავითი 1905: 19). სამწუხაროდ დავით ბატონიშვილი არ აფიქსირებს თუ რომელ წელს მოხდა აღნიშნული ფაქტი.

სილიბისტრო დოლობერიძის მკვლელობის შემდეგ, ნიკორწმინდის სეპისკოპოსო კათედრაზე გერმანე წულუკიძე დაბრუნდა. ის ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად ჩანს 1784 წლის ბერი და გიორგი წულუკიძეების შეწირულობის სიგელში. ეს უკანასკნელნი, გერმანე წულუკიძის ძმები იყვნენ, (ეს სიგელი ჩვენ ზემოთაც დავიმოწმეთ). ბერი და გიორგი წულუკიძეები ნიკორწმინდის საყდარს სწირავენ შავრას მცხოვრებ გვენცაძეებს,

სოფელი ნიკორწმინდა

რომლებიც იმთავითვე ნიკორწმინდისათვის შეწირულნი იყვნენ. სიგელის ბოლოს აღნიშნულია: „ოდეს შინასა ეკლესიასა ზ“ა (ზედა) იყოფებოდა ძმა ჩვენი პ ლ (პირველ) კათალიკოზი არქიერი გერმანე ქორონიკონს ქ ს (ქრისტეს) აქეთ ჩ ლ ოთხმოც დ (ოთხმოცდაოთხსა - 1784 ბ. გ.) დაიწერა გუჯარი ესე“ (კაკაბაძე 1914ბ: 25). ერთ-ერთი წყაროს ცნობით, გერმანე წულუკიძეს ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა 1792 წელსაც ეჭირა. ჭელიშის მონასტრის ძმათა 1842 წლის ნამსახურეობის სიაში მღვდელმონაზონ სვიმონის შესახებ ნათქვამია, რომ იგი უკურთხებია ყოვლად სამღვდელო ნიკორწმინდელ გერმანე არხიეპისკოპოსს ქორონიკონს: „ჩ ლ ყ ბ“ - (1792) (ქ. ი. მ. შრომები 2008: 55).

1793 წლიდან ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად ჩანს სოფრონიოს წულუკიძე. წულუკიძეთა ფეოდალური სახლის წარმომადგენელი სოფრონიოსი, ახლო ნათესავი იყო გერმანე წულუკიძისა, რომლისგანაც სასულიერო განათლება მიიღო ნიკორწმინდის ტაძარში. 1778 წელს ეფთვიმე გენათელმა სოფრონიოსი გელათში ბერად აღკვეცა (კეზევაძე 2000: 2). მეცნიერთა ნაწილი ვარაუდობს, რომ სოფრონიოსს ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა უკვე 1775 წელს ეკავა (გუგუშვილი 2003: 63).¹ მეორე ნაწილი კი თვლის, რომ სოფრონიოსის ნიკორწმინდელად აღსაყდრება 1785 წელს მოხდა (კეზევაძე 2000: 2). ეს ვარაუდები სიზუსტეს მოკლებულია, რადგან 1787 და 1792 წლებში ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად კვლავ გერმანე წულუკიძე ჩანს (ქ. ი. მ. შრომები 2008: 56).

სოფრონიოს ნიკორწმინდელი 1793 წლის დოკუმენტში ამტკიცებს მანუჩარ ყიფიანის შეწირულობის წიგნს: „ჩვენ ყ“დ უსამღვდელოესი ნიკოლაოსწმიდელ არხიერი სოფრონ ვამტკიცებ წიგნსა ამას და დამარღვეველსა ამისსა ვსწყევ და შევაჩვენებ... აღიწერა წიგნი ესე... ქრისტეს აქეთ ათას შვიდას ოთხმოცდაცამეტს... თვესა იანვარსა ოცდახუთსა...“ (კაკაბაძე 1921ბ: 102).

¹ 1775 წლით დათარიღებულ სოლომონ I - ის შეწირულების წიგნს „ნიკოლაოსწმინდელი არხიეპისკოპოსი სოფრონიოსის“ ბეჭედი აზის, თუმცა ეს დამოწმება გვიანი ხანის უნდა იყოს, რადგან ამავე დოკუმენტს ამოწმებს ეფთვიმე გენათელიც, რომელმაც გენათლობის პატივი 1776 წლიდან მიიღო - (ს.ც.სა. ფონდი 1448, საქმე - 2164. ს. კაკაბაძე: 1921 წ. 2, 50)

სოფრონიოსი, ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად მოღვაწეობის პირველივე წლებიდან შეუდგა ნიკორწმინდის საყდრისათვის კუთვნილი მამულების დაბრუნებას, რომელნიც ჟამთა ვითარების გამო დაკარგული იყო. ამ საქმეში მას დახმარებას უწევდა იმერეთის მეფე სოლომონ II (1790-1810). 1794 წელს მეფე სოლომონ II-მ, სოფრონიოს ნიკორწმინდელის თხოვნით, ნიკორწმინდის საყდარს შესწირა სოფელი ბუგოული თავისი მოსახლეებით: „...ბუგოულს ადგილი, მამული და მოსახლენი კაცნი პირველათა წმინდის ნიკოლაოზის შეწირული ყოფილიყო და ახლა ყოვლად სამღვდელო ნიკოლაოზ წმინდელი წულუკიძე სოფრომ გვევედრა შეწირულობის განახლებას, განვაახლეთ და შამოგწირეთ ბუგოულს მამული და ადგილი... აღიწერა... ქორონიკონსა ქრისტეს აქეთ :ჩ ღ ყ დ: (1794)“ (კაკაბაძე 1921ბ: 104).

სოფრონიოს ნიკორწმინდელს დავა ჰქონდა სოლომონ II-ს მეუღლესთან დედოფალ მარიამთან „მთის წმინდა გიორგის სალოცავისა და კაციეთის ადგილების გამო, რომლებიც წინათ ნიკორწმინდის საყდრის საკუთრება იყო: „...უმაღლესის მეფის მეორის სოლომონის თანამეცხედრემან დედუფალთ დედუფალმან დადიანის ასულმან მეორემან მარიამ დაგიმტკიცეთ და განვაახლეთ დავთარი და გუჯარი მთის წ“ის გიორგის, ასე და ამა პირსა ზედა რომე რომელსამე შეწირულს ადგილებზედ ჩვენ და ყ“დ საღვდელოს ნიკოლაოსწმინდელს ლაპარაკი მოგვიხდა უმეცრის და პირმოთნის კაცის შესმენით, მაგრამ როდესაც ყ“დ სამღვდელო ნიკოლაოსწმინდელი სოფრომ უმაღლესობის ტახტის წინარე სამართალს მოქენებდა (?) (მოახსენებდა - ბ გ.), ვისმინეთ ჩვენც აჯა და მოხსენება და მთის წმინდის გიორგის დავთარიც მოგვიტანა და განვიხილეთ რა, ჭეშმარიტი სწამა იმ კაციეთის ადგილის შეწირულობა და სარწმუნოთაც ეწერა... და დავთარი ვით აცხადებდა, ჩვენც ისე დაგვიმტკიცებია და შემოგვიწირავს მთას წმინდის გიორგისათვის და წმინდის ნიკოლაოსის მოადგილის და მოურავის ყ“დ სამღვდელოს ნიკოლაოსწმინდელის სოფრომისათვის დაგვიმტკიცებია... აღიწერა ქრისტეს აქეთ :ჩ ღ ყ ე:“ - 1795 წ. (იქვე, 108).

1805 წელს რაჭაში ჟამი გაჩნდა და უამრავი ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა. გაპარტახდა სოფლები, რამაც ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს ეკონომიკურ მდგომარეობას მძიმე ღალი დაასვა.

მოსახლეობის შემცირების გამო სოფრონიოსი რაჭის გარეთ მცხოვრები გლეხების მოზიდვას და სოფლის მეურნეობის აღორძინებას ცდილობდა. მისი თხოვნით 1805 წელს მეფე სოლომონ II-მ ნიკორწმინდის საყდარს შესწირა ქუთაისის მკვიდრი სამეფო ყმა ქორქაშვილი-ზურაბასშვილი დათილა, აგრეთვე ზინზელა თავისი ცოლშვილით და ყველაფრით „რისიცა მქონებული იყო“ (კაკაბაძე 1921ბ: 151). 1816 წელს სოფრონიოსმა სოფელ რცხილათში, გარდაშენებული დავითელა მჭედლიშვილის ადგილი და ქონება საძებრ უძებრით და ყოველის მისის სამართლიანის სამძღვრით,“ ხელოსან ნიკოლოზ ზარებაშვილსა და მის ძმებს უბოძა (ხ.ე.ც. ფონდი HD - 11468, 11469). სოფრონიოსი ეხმარებოდა ნიკორწმინდის სამწყსოს წევრებს ფულით, მამულით ან სხვა რაიმე საჭიროებით. ერთ-ერთ სიგელში სოფრონიოსი აღნიშნავს: „...რაოდენ შესაძლო იყო ვიღვაწე... უწყის უფალმან წყალობისამან ღ“თნ მამულით თუ გლეხის შოვნითა თუ ადგილის შემატებითა და სხვითა საეკლესიო სახმარებითა“ (ქ. ი. მ. შრომები 2008: 56).

ნიკორწმინდელი სოფრონიოს წულუკიძე აქტიურად იყო ჩართული პოლიტიკურ პროცესებშიც. 1801 წელს რუსეთის იმპერიამ ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსიის შემდეგ, თავისი აგრესია დასავლეთ საქართველოზე და კერძოდ იმერეთის სამეფოზე გადაიტანა. რუსეთის ხელისუფლებას იმერეთის სამეფოს გაუქმება ჰქონდა განზრახული. იმერეთის მეფე სოლომონ II სამეფოს გადარჩენას ცდილობდა. 1809 წელს იმერეთში პოლიტიკურმა დაძაბულობამ კულიმინაციას მიაღწია. ქუთაისში რუსეთის საჯარისო ნაწილები იდგნენ. მეფე თავისი ამალით ვარციხეში გადავიდა. მდგომარეობის განმუხტვა იმერეთის სამღვდელოებამ და თავად-აზნაურობამ სცადა. მათ რჩევით მიმართეს საქართველოს მთავარმმართველს ალექსანდრე ტორმასოვს, რათა იმერეთსა და რუსეთის იმპერიას შორის ახალი ხელშეკრულება დადებულყო. მიმართვაში აღნიშნული იყო რომ იმერეთის საზოგადოებას სურდა შენარჩუნებულიყო იმერეთის სამეფო ხელისუფლება რუსეთის იმპერიის მფარველობის ქვეშ. მიმართვას სხვა მღვდელმთავრებთან და საერო ფეოდალებთან ერთად, ხელს აწერდა ნიკორწმინდელი სოფრონიოს წულუკიძეც (კაკაბაძე 1956: 416).

მეფე სოლომონ II-სა და რუსეთის ხელისუფლებას შორის

წარმოებულმა მოლაპარაკებებმა უშედეგოდ ჩაიარა. გენერალი ტორმასოვის ბრძანებით, 1810 წლის თებერვლის დასაწყისში, რუსეთის ძალებმა მეფის წინააღმდეგ მოქმედება დაიწყეს. 21 თებერვალს პოლკოვნიკმა თევდორე სიმონოვიჩმა გენერალ ტორმასოვს პატაკი გაუგზავნა მეფე სოლომონ II-ის გადაყენების შესახებ (კაკაბაძე 1921ბ: 446). ტორმასოვმა, პოლკოვნიკ თევდორე სიმონოვიჩს სოლომონ II-ს დაპატიმრება დაავალა. რუსული ჯარით ალყაშემორტყმული მეფე სოლომონ II იძულებული გახდა მტერს დამორჩილებოდა. ერთ-ერთი ქრონიკის ცნობით მეფე, გენათელი ეფთვიმეს რჩევით ჩამოვიდა მთიდან და პოლკოვნიკ სიმონოვიჩს „ფერსათს სლხინოს საყდარზედ“ შეხვდა. სიმონოვიჩმა ფიცი დადო მეფის წინაშე, რომ თუკი მეფე მას თბილისში გაჰყვებოდა, მის მეფურ ღირსებას არ შელახავდნენ და გენერალ ტორმასოვთან შეხვედრის შემდეგ, მას თავის სამეფოში დაბრუნების ნებას მისცემდნენ. მეფე დათანხმდა და გენერალ ტორმასოვთან შესახვედრად ეფთვიმე გენათელთან და სოფრონიოს ნიკორწმინდელთან ერთად გაემგზავრა. თუმცა სოლომონ II-ს დანაპირები არ შეუსრულეს, იგი დააპატიმრეს და თბილისში გადაიყვანეს. იმერეთის დროებითი მმართველობა სიმონოვიჩს დაეკალა (ჟორდანიას 1967: 473). ძნელი სათქმელია იცოდნენ თუ არა გენათელმა ეფთვიმემ და ნიკორწმინდელმა სოფრონიოსმა რუსეთის ხელისუფლების ფარული ზრახვების შესახებ, მაგრამ ფაქტი ერთია, მეფე სოლომონ II მოტყუებული დარჩა, მისი ამაღლის წევრები კი იძულებით დააფიცეს რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე. ერთგულების ფიცს, რომელიც 1810 წლის აპრილის თვეში დაიდო, ხელი მოაწერეს ეფთვიმე გენათელმა და სოფრონიოს ნიკორწმინდელმაც (კაკაბაძე 1956: 486).

სოლომონ II-მ პატიმრობიდან თავის დაღწევა შესძლო, ის იმერეთში ჩავიდა და სამეფო ტახტის დაბრუნებას შეეცადა, მაგრამ რუსეთის ჯარებთან უთანასწორო ბრძოლაში დამარცხდა და იმერეთს გაეცალა. 1815 წელს იმერეთის უკანასკნელი მეფე სოლომონ II 42 წლის ასაკში ტრაპიზონში გარდაიცვალა.

1810 წლიდან მეფე სოლომონ II-ს განდევნის შემდეგ, იმერეთის სამეფოში რუსული მმართველობა დამყარდა. იმერეთის თვალ-აზნაურობისა და სამღვდელთა ერთი ნაწილი ამ

ფაქტს დადებითად შეხვდა, მათ შორის იყო სოფრონიოს ნიკორწმინდელიც. მას რუსეთის ერთგულებისათვის 1811 წელს ჯილდოც გადაეცა, თუმცა მოგვიანებით გაირკვა, რომ აღნიშნული ჯილდო არა ნიკორწმინდელი სოფრონიოსის, არამედ ხინოწმინდელი ეპისკოპოსის დავით წერეთლისათვის ყოფილა განკუთვნილი, მაგრამ სოფრონიოსს, გადაცემული ჯილდო აღარ ჩამოართვეს (კაკაბაძე 1956: 494).

რუსეთის მმართველობის დამყარების მეორე წელს (1811), იმერეთში ჟამი გაჩნდა და უამრავი ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა. ჟამი 1812 წელსაც მძვინვარებდა, ის ოდიშსა და გურიასაც მოედო (კაკაბაძე 1922: 269). ჟამიანობას ამჯერად რაჭა გადაურჩა. ვისაც შეეძლო იმერეთიდან იხზნებოდა და რაჭას აფარებდა თავს. ჟამიანობის გამო იმერეთი დატოვა ხონელმა მთავარეპისკოპოსმა ანტონ ჩიჯავაძემ და თავისი კრებულთ რაჭაში, სოფელ ნაგარევიში გადავიდა. 1812 წლის 15 აგვისტოს ანტონ ხონელს კონფლიქტი მოუხდა ილუმენ ვასილ ქუთათელაძესთან. ისინი რამდენიმე დღის შემდეგ სოფრონიოს წულუკიძემ შეარიგა (ხ.ე.ც. ფონდი H - 2784).

სოფრონიოსი დიდ ყურადღებას აქცევდა სასულიერო განათლების საქმეს. მისი თაოსნობით მრავალი ხელნაწერი გადაიწერა. 1808 წელს ვინმე ოსეს მიერ დაწერილ მეტაფრასს ახლავს ბოლოსიტყვაობა, სადაც ნათქვამია: „ყოვლითა სათნოებითა განმშვენებულმან და აღმკობილმან კაცმან ზეცისა (?) ნაწილისამან ყოვლად სამღუდელომან ნიკოლას წ“ისა დიდმან არხიეპისკოპოსმან სოფრონიოს მიბრძანა აღწერა ამა მეტაფრასისა რომელი ესე აღვწერე.... სახელსა ზედა ფრიადითა შრომითა“ (თაყაიშვილი 1963: 103). 1809 წელს სოფრონიოსის ინიციატივით სოფელ წესში დაარსდა სტამბა, სადაც ათამდე ქართული წიგნი დაიბეჭდა (კეზევაძე 2000: 2). ამ სტამბაში 1809 წელს დაბეჭდილ „სავედრებელი ღვთისმშობლისას“ ბოლოსიტყვაობაში აღნიშნულია, რომ: „ყოვლად სამღუდელო ნიკოლას წმიდელ არხი-ეპისკოპოსი სოფრონი შემწე ექმნა სტამბისა ამის საჭიროთა ნივთთა ზედა“ (იქვე).

სოფრონიოს ნიკორწმინდელი იღწვოდა ოსი მოსახლეობის გაქრისტიანებისათვის. მისი თაოსნობით ნიკორწმინდის ეპარქიის მახლობლად, კუდაროს ხეობაში მცხოვრები 912 ოსი

გაქრისტიანებულია. ამ ფაქტს მოწმობს 1816 წელს თელავის არხიებისკოპოსის - დოსითეოსის მიერ გაგზავნილი წერილი სოფრონიოს წულუკიძესთან. არხიებისკოპოსი დოსითეოსი სოფრონიოსს თხოვს, რომ თავისი სამწყსოდან მღვდელი ამოარჩიოს და ახლადგაქრისტიანებულ ოსებთან განაწესოს, ჭეშმარიტი სარწმუნოების განსამტკიცებლად: „თქვენ მოწყალეო მწყემსმთავარო თხოვასაებრ ჩემისა დანიშნულმან და განმაწესებელმან მათ ხსენებულთა ახლად ნათელღებულთა ოვსთა შორის მღვდლისამან, მაუწყეთ სახელი, გვარი და დრო განწესებისა მისისა თანამდებობასა შინა, რა მიერ რიცხვიდგან დამწყებელმან დაუნიშნო მას წელიწადში 150 რუბლი თეთრი, ფული შტატისამებრ განწესებული ჯამაგირი.... თქვენის ყოვლად სამღვდლოების უმორჩილესი არხიებისკოპოსი თელავისა და სრულიად საქართველოს კავკასიისა დოსითეოს... დაიწერა დეკემბრის 8-ს დღესა 1816-ს წელსა. მათს მაღალ ყოვლად სამღვდლოებას ნიკოლოსწმინდელს სოფრონს“ (ხ.ე.ც. ფონდი SD - 5237).

1817 წელს საქართველოს ეგზარქოსათ მოვლინებულმა თეოფილაქტე რუსანოვმა, დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის რეფორმირება დაიწყო, რამაც ხალხის აღმფოთება გამოიწვია. ჩვენ ამ საკითხს ვრცლად წინა თავში შევეხეთ და ამიტომ ამის განხილვას დეტალურად აღარ შეუდგებით.¹ ქართული ეკლესიის თავისუფლების გადასარჩენად ერი და ბერი გაერთიანდა, რასაც მოყვა 1819-1820 წლების აჯანყება, რომელსაც რუსეთის სახელისუფლებო წრეებმა „საეკლესიო ბუნტი“ უწოდეს. აჯანყება მთელ დასავლეთ საქართველოს მოედო. აჯანყებულებს მხარში ედგნენ დოსითეოს ქუთათელი, ეფთვიმე გენათელი და ანტონ ხონელი. მათგან განსხვავებით სოფრონიოს ნიკორწმინდელმა რუსეთის მთავრობას უერთგულა და ამაგიც დაუფასდა. აჯანყების ჩახშობის შემდეგ ის „უმაღლესის ბრძანებით დაიდგინა იმერეთის არხიებისკოპოსათ...“ (ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა (A) 1954: 390). მიუხედავად ამავის დაფასებისა, როგორც ჩანს სოფრონიოსი მაინც სიფრთხილეს იჩენდა და რუსეთის ხელისუფლებას ბოლომდე არ ენდობოდა. ნიკორწმინდაში მცხოვრებ მოხუცებს ამბროსი ხელაიასათვის

¹ იხ. გენათელი ეპისკოპოსები...

უამბნიათ, რომ ნიკორწმინდის ტაძარს მალლა სამალავები ჰქონდა, სადაც მტრების შემოსევის დროს ინახავდნენ ტაძრის ძვირფას სამკაულებს. ამ სამალავებში ხშირად ადამიანებიც აფარებდნენ თავს და მათ შორის იყო არქიეპისკოპოსი სოფრონიც. ის სამი წლის განმავლობაში იმალებოდა იქ, რადგან ეშინოდა იმ ბედისა, რომელიც ეწია დოსითეოს ქუთათელსა და ეფთვიმე გენათელს. სოფრონიოსი დღისით სამალავებში იყო, ღამით კი ჩამოდიოდა ეპარქიის საქმეების განსაგებელად (ხელაია 2011: 204). ძნელი სათქმელია რამდენად შეესაბამება ეს გადმოცემა სინამდვილეს, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ იმ ეპოქის (XIX ს-ის I ნახ.) სიმძიმეს, გამორიცხული არ არის სოფრონიოსს გარკვეული პერიოდი სიფრთხილე გამოეჩინა.

1820 წლის 3 მარტს რუსეთის მთავრობის მიერ დაპატიმრებული დოსითეოს ქუთათელი და ეფთვიმე გენათელი, რუსეთში გადაასახლეს. დოსითეოს ქუთათელი შეპყრობის დროს მიღებული ჭრილობებისგან გზაში გარდაიცვალა და ანანურში დაასაფლავეს. ეფთვიმე გენათელმა რუსეთში ჩააღწია და 1822 წლის 21 აპრილს ალექსანდრე სვირელის სახელობის მონასტერში აღესრულა. ხონის საეპისკოპოსოს მმართველობას ჩამოცილებულ იქნა უკანასკნელი ხონელი მღვდელმთავარი ანტონ ჩიჯავაძეც. იმერეთში შეიქმნა ერთი ეპარქია, რომელშიც გაერთიანდა ქუთაისის, გელათის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოები. 1821 წლის 19 ნოემბერს ოფიციალურად მოხდა სოფრონიოს წულუკიძის იმერეთის ეპარქიის მმართველად დამტკიცება, თუმცა ფაქტობრივად ის იმერეთის ეპარქიის მართვას 1820 წლის მარტის ბოლოდან შედგომია (კეზევაძე 2000: 2).

სოფრონიოსის მიმართ სიმპატიით იყო განწყობილი საქართველოს ეგზარქოსი თეოფილაქტე რუსანოვი. ერთ-ერთ წერილში თეოფილაქტე აცხადებს რომ ის არის სოფრონიოსის: „ჭეშმარიტითა მაღალ პატივისცემითა და ძმებრივითა სიყვარულითა უმორჩილესი მოსამსახურე და მლოცველი...“ (ქ. ც. ა. ფონდი - 21, საქმე - 15).

სოფრონიოსს ნდობას უცხადებდა საქართველოს მომღვწო ეგზარქოსი იონაც. მან სოფრონიოსს იმერეთის ეპარქიის რეფორმირება დაავალა. რეფორმის მიხედვით საეკლესიო გლეხებს ნატურალური გადასახადების ნაცვლად ფულადი გადასახადები

ეკისრებოდათ. ყოველი სასულიერო მოხელე საეკლესიო შემოსავლებიდან მიიღებდა მათთვის დაწესებულ გარკვეულ ჯამაგირს. საქართველო-იმერეთის სინოდალურ კანტორაში, რომელიც 1814 წელს შეიქმნა, სოფრონიოსს უნდა წარედგინა დაწვრილებითი ცნობები იმერეთის ეკლესია-მონასტრების ქონებისა და შემოსავლის შესახებ. ამავე დროს მასსაქართველო-იმერეთის სინოდალურ კანტორაში უნდა გაეგზავნა ერთი წარმომადგენელი მუდმივ სამუშაოდ (ვაჭრიძე გ. 1999: 251). უნდა შემცირებულიყო სასულიერო პირთა რიცხვი.

სოფრონიოსი იმერეთის ეპარქიის მმართველობის დროს რუსი მოხელეებისაგან მის დაქვემდებარებაში მყოფი სასულიერო პირების უფლებების დაცვას ცდილობდა. 1825 წლის ბრძანებულების მიხედვით, სოფრონიოსმა სასულიერო წოდება დაუბრუნა ჭალატყის დეკანოზებსმერკვილაძეებს. ამ უკანასკნელთათვის, 1824 წლის აპრილის თვეში ქუთაისის მაზრის ნაჩაღნიკს ანდრიევსკის, თვითნებურად ჩატარებული აღწერის დროს, სასულიერო წოდება ჩამოურთმევია და სახაზინო ყმებად ჩაუწერია. მერკვილაძეებს ეს ფაქტი გაუპროტესტებიათ და წარუდგენიათ 1762 წელს გაცემული იმერეთის მეფის სოლომონ I-ის საბუთი, სადაც აღნიშნულია, რომ მეფე სოლომონმა: „აღაშენა ჭალატყევეს ეკლესია და დაასვენა მუნ ქრისტეს ჯვარცმა, განაწესა დეკანოზათ თომა მერკვილაძე ვითარ უწინარესცა იგი იყო და შესწირა ურიები ყმანი და სხვა...“ (ხ.ე.ც. HD - 8561). ამ საბუთის მიხედვით თომა მერკვილაძის შთამომავლები „იყვნენ მარადის დეკანოზებათ იმ ეკლესიისა (ჭალატყის ჯვარცმის ეკლესიის ბ. გ.) და ეკუთვნოდნენ ეკლესიის უწყებას. იყვნენ თავისუფალნი ეკლესიის სამსახურს გარდა... ფლობდნენ ყმებს და ჰქონდათ აზნაურის ღირსება. როგორც აღვნიშნეთ, არხიეპისკოპოსმა სოფრონიოსმა დააკმაყოფილა მერკვილაძეების საჩივარი, ისინი ამოწერა სახაზინო ყმების სიიდან და მათ სასულიერო წოდება დაუბრუნა (იქვე).

სოფრონიოსს სინოდისაგან დავალებული ჰქონდა დაბალი სამღვდლოების განთავისუფლება თავად-აზნაურთა ყმობისაგან. მან წლების მანძილზე ახსნა-განმარტებითა და პროპაგანდით დაარწმუნა და დაითანხმა იმერეთის თავად-აზნაურობა, გაენთავისუფლებინა ყმობისაგან მღვდლები, დიაკვნები და სხვა

საეკლესიო მსახურნი. იმ ხანად იმერეთსა და რაჭაში დაბალი სამღვდელეობა შეადგენდა 414 კომლს. ამ კომლებიდან ეკლესიის მსახური იყო 1282 სული. 1821 წლიდან დაწყებული 1832 წლამდე თავადებისა და აზნაურების ყმობისგან განთავისუფლდა 387 კომლი (გოგოლაძე 1971: 15), რაც როგორც აღვნიშნეთ სოფრონიოს წულუკიძის დამსახურება იყო.

დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის რუსულ ყაიდაზე გარდაქმნის საქმეში დიდი დამსახურებისათვის, არქიებისკოპოსი სოფრონიოსი 1839 წელს წმინდა ანნას პირველი ხარისხის ორდენით დააჯილდოვეს (ვაჭრიძე გ. 1999: 252).

იმერეთის ეპარქიის მმართველობის ბოლო წლები, სოფრონიოს წულუკიძემ ავადმყოფობაში გაატარა. მძიმედ დასნეულებულს მარჯვენა ხელი „დაუქმებია.“

1841 წლის 18 ნოემბერს რუსეთის უწმინდესმა სინოდმა პირადი თხოვნის საფუძველზე, ავადმყოფობის გამო, არქიებისკოპოსი სოფრონი გაანთავისუფლა იმერეთის ეპარქიის მმართველობისაგან (კეზევაძე 2000: 2). ამის შემდეგ სოფრონს დიდხანს აღარ უცოცხლია ის 1842 წლის 1 იანვარს გარდაიცვალა (ზოგიერთი ცნობით სოფრონი გარდაიცვალა 1845 წელს. სოსელია 1981: 75-76) და დაკრძალულ იქნა ქუთაისის საკათედრო ტაძარში.

ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი

მანოელ ჩხეტიძე	1534 - XVI ს-ის 40-იანი წწ-ის პირველი ნახევარი
იოაკიმე	XVI ს-ის 40-იანი წწ-ის II ნახევარი XVI ს-ის 50-იანი წწ.
დავით საყვარელიძე	1559 (?)
ამბროსი ბაქრაძე	XVI ს-ის 60-იანი წლების დასაწყისი
მელქისედეკ საყვარელიძე	1565 - 1573
ამბროსი ბაქრაძე	1573-1590-იანი წწ.
ნიკოლოზი	XVI ს-ის ბოლო XVII ს-ის 20-იანი წწ.
სვიმონ ჩხეტიძე	XVII ს-ის 30-იანი წწ.-ის დასაწყისი - 1639
იოსებ სააკაძე	XVII ს-ის 40-იანი წლები
დავით მიტროპოლიტი	XVII ს-ის 40-იანი წწ. - 50-იანი წწ.-ის I ნახევარი
სვიმონ ჯაფარიძე	XVII ს-ის 50-იანი წწ.-ის II ნახევარი
გელეონ ლორთქიფანიძე	1660-1666-67
დავით მიტროპოლიტი	1666-67-XVII ს-ის 70-იანი წწ.
არსენი	XVII სს-ის 70-80-იანი წწ.
სვიმონ წულუკიძე	XVII ს-ის 80-იანი წლებიდან - XVIII ს-ის 20-იან წლებამდე
გერმანე წულუკიძე	XVIII ს-ის 50-იანი წწ. - 1771
სილიბისტრო ლოღობერიძე	1771-1770-იანი წწ.-ის ბოლო(?)
გერმანე წულუკიძე	XVIII ს-ის 80-იანი წწ. - 1793
სოფრონიოს წულუკიძე	1793-1821 (იმერეთის ეპარქია - 1821-1842)

დასკვნა

XVI-ის პირველ ნახევარში შექმნილმა გელათის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრებმა, სამი საუკუნე იარსება.

იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის (1510-1565) ინიციატივით, გელათის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოების დაარსება, იმ ხანად დასუსტებული ეკლესიის გაძლიერებასა და იმერეთის მეფისათვის პოლიტიკური დასაყრდენის გაჩენას ისახავდა მიზნად. ამ კათედრებზე მოღვაწე ეპისკოპოსები ძირითადად იმერეთის მეფეების ერთგულნი იყვნენ და მათ მხარში ედგნენ როგორც უცხოელი დამპყრობლების, აგრეთვე სეპარატიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

„ახალი ქართლის ცხოვრებასა“ და „პარიზის ქრონიკაში“ დაცული ცნობების მიხედვით, ქუთაისის საეპისკოპოსოსგან გელათისა და ხონის საეპისკოპოსოების გამოყოფა 1529 წელს მოხდა. გელათის საეპისკოპოსოს დაარსებასთან დაკავშირებით განსხვავებული ცნობებიც არსებობს, სადაც აღნიშნული ფაქტი 1519 და 1525 წლებით თარიღდება, რაც სიზუსტეს მოკლებული უნდა იყოს. მეფე ბაგრატ III-ის მიერ გელათისათვის ბოძებულ სიგელში, რომელიც 1527 წელს დაიწერა, მოხსენიებულია „დიდისა საყდრისა მოძღვართ-მოძღვარი (გელათის აკადემიის რექტორი) მანასე და წინამძღვარი მაკარე.“ ამ სიგელში მოძღვართ-მოძღვარი მანასეს მოხსენიება გვაფიქრებინებს, რომ 1527 წლისათვის გელათში საეპისკოპოსო კათედრა ჯერ კიდევ არ იყო დაარსებული, წინააღმდეგ შემთხვევაში გენათელი ეპისკოპოსი სიგელში ნახსენები იქნებოდა. ამრიგად „ახალი ქართლის ცხოვრებასა“ და „პარიზის ქრონიკაში“ დაცული ცნობები, რომლებიც 1529 წელს გელათისა და ხონის საეპისკოპოსოების დაარსებას შეეხება სანდო უნდა იყოს.

მეფე ბაგრატ III-მ გელათისა და ხონის შემდეგ საეპისკოპოსო კათედრა შექმნა ნიკორწმინდაშიც. ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსების შესახებ, მსგავსად გელათის საეპისკოპოსოსი, განსხვავებული თარიღები არსებობს, ეს არის 1534 და 1544 წლები. მეფე ბაგრატ III-ის სიგელი, სადაც ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს შექმნაზე საუბარი (ეს სიგელი სავარაუდოდ

პეტერბურგის არქივში ინახება), გამოქვეყნებული აქვს თ. ჟორდანიას და ს. კაკაბაძეს. თ. ჟორდანიასეული გამოცემის მიხედვით სიგელი დაიწერა მეფე ბაგრატის მეფობის მეოთხე ინდიკტიონს (წელს) „ქორონიკონსა :ს კ ბ:“ ანუ 1534 წელს. ს. კაკაბაძის გამოცემაში ბაგრატის მეფობის მეოთხე ინდიკტიონი უცვლელი რჩება, ხოლო ქორონიკონით წელთაღრიცხვა განსხვავებულია. „ქორონიკონსა :ს კ ბ:“-ს დამატებული აქვს ათის აღნიშვნელი ი, ანუ ამ ვერსიით სიგელი დაიწერა არა 1534, არამედ 1544 წელს - „ქორონიკონსა :ს კ ი ბ:“ მეფე ბაგრატ III იმერეთის სამეფო ტახტზე 1510 წელს ავიდა. მისი მეფობის მეოთხე ინდიკტიონი 1513 წელია და არა 1534 ან 1544 წელი. აქიდან გამომდინარე ს. კაკაბაძემ მიიჩნია, რომ ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დამაარსებელი არ არის იმერეთის მეფე ბაგრატ III, რომელიც მეფობდა 1510-1565 წლებში. მისი ვარაუდით ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრა შექმნა რაჭა-არგვეთის მფლობელმა ბაგრატმა, რომელიც მეფობდა 1541-1548 წლებში.ეს ვარაუდი სიზუსტეს მოკლებულია. ძნელი დასაჯერებელია იმერეთის მეფე ბაგრატ III-ს, რომლის გავლენა იმ დროისათვის მთელს დასავლეთ საქართველოსა და სამცხე-საათაბაგოზე ვრცელდებოდა, რაჭა-არგვეთში ვინმეს გაბატონება დაეშვა. გარდა ამისა, ახალი საეპისკოპოსო კათედრების დაარსება სწორედ ბაგრატ III-ის პოლიტიკის შემადგენელი ნაწილი იყო, რაც მისთვის იმერეთის სამეფოში პოლიტიკური დასაყრდენის გაჩენას ისახავდა მიზნად. ჩვენ ამ საკითხის კვლევის დროს თ. ჟორდანიას ვარაუდი გავიზიარეთ, რომლის მიხედვით, ზემოთ დამოწმებულ სიგელში აღნიშნული ბაგრატის მეფობის მეოთხე ინდიკტიონის ნაცვლად, უნდა ყოფილიყო ოცდამეოთხე ინდიკტიონი. ბაგრატ III-ის გამეფებიდან თუ 24 წელს მიუმატებთ მივიღებთ 1534 წელს, (1510+24=1534). ამრიგად გამოდის, რომ იმერეთის მეფე ბაგრატ III-ს ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო 1534 წელს დაუარსებია.

ზოგიერთი ვარაუდით, გელათსა და ნიკორწმინდაში XVI საუკუნემდეც არსებობდა საეპისკოპოსო კათედრები, თუმცა ამის დამადასტურებელი ცნობები ძალიან მწირია. ფაქტი ერთია, XVI ს-ის პირველ ნახევარში გელათში, ზონსა და ნიკორწმინდაში იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის ინიციატივით

ახალი საეპისკოპოსოები შეიქმნა, რომლებსაც სამწყსო საზღვრები დაუდგინდა. გელათის საეპისკოპოსოსათვის ვრცელი ტერიტორიები დაუთმიათ, მათ შორის რიონის პირი, ქალაქი ქუთაისის ნაწილი, ოკრიბა, არგვეთის მხარე კაცხის ზღვარამდე და „ხრეთს აქეთ რაჭის მთებამდე.“ გელათის საეპისკოპოსომ დაახლოებით იმერეთის ერთი მესამედი მოიცვა. ვაკე იმერეთს მოიცავდა ხონის საეპისკოპოსო, რომლის საზღვრები რიონსა და ცხენისწყალს შორის გადიოდა. ისტორიული რაჭა მოიცვან ნიკორწმინდის საეპისკოპოსომ. მისი სამხრეთ დასავლეთი და სამხრეთ აღმოსავლეთი საზღვრები „ოკრიბის, ნაკალოებისა და მუხურის მთას გადმოღმა“ გავიდა. ჩრდილო და ჩრდილო აღმოსავლეთით „კვეშელვას ერწოს საჯვარეს, დვალეთის მთის გადმოღმა, ასევე ლებსა და გლოლას“ საზღვრებში შემოიფარგლა. გელათის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოების საზღვრები თითქმის უცვლელი იყო 1820-21 წლებამდე, ანუ აღნიშნული საეპისკოპოსოების გაუქმებამდე.

ადრექრისტიანული და შუა საუკუნეების ხანის ქართული ეპარქიების მმართველობითი სისტემისგან განსხვავდებოდა XVI-XVIII საუკუნეების დასავლეთ საქართველოს და მათ შორის რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოების მართვა-გამგეობის წესები. VIII-X ს-ში ქართულ ეკლესიაში დამკვიდრებული წესის თანახმად, ეპისკოპოსად შეიძლებოდა არჩეულიყო ნებისმიერი სოციალური წრიდან გამოსული და საეკლესიო იერარქია გავლილი ბერ-მონაზონი, რომლის არჩევაში სამღვდლოებასთან ერთად ერისკაცებიც იღებდნენ მონაწილეობას, მოგვიანებით ეს წესი შეიცვალა და ეპისკოპოსებად მხოლოდ ფეოდალური წრიდან გამოსული სასულიერო პირები დგინდებოდნენ, რომლებიც მეფე-მთავართა რჩეულნი იყვნენ. XV ს-ის 70-იან წლებში ერთიანი ქართული სახელმწიფოს სამეფო-სამთავროებად დაიშალა. ამ პროცესებმა მთელ ქვეყანაში და განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოში ანარქია გამოიწვია, რომელიც დიდხანს გაგრძელდა და ეკლესიასაც მოედო. ადგილი ჰქონდა საეკლესიო წეს-წყობილების რღვევას. ერსა და ეკლესიაში გავრცელებული მანკიერებების ასალავმად, იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის თაოსნობით XVI ს-ის 50-იან წლებში დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო კრება იქნა მოწვეული. კრებამ სხვა საკითხებთან

ერთად იმსჯელა და დაადგინა დასავლეთ საქართველოს საეპისკოპოსოების მართვა-გამგეობის წესები და ეპისკოპოსების უფლება-ვალდებულებანი. კრების გადაწყვეტილებით, რომელიც „სამართალი კათალიკოზისას“ სახელით არის ცნობილი, ეპისკოპოსს აკერძალა 20 დღეზე მეტი ხნით თავისი სამწყსოს დატოვება, თუკი რაიმე საპატიო მიზეზი არ იყო. ეპისკოპოსს თავისი სამწყსოს სულიერ ცხოვრებაზე ზრუნვის გარდა, საეპისკოპოსოს შიგნით აღმშენებლობითი სამუშაოების წარმოება, საეკლესიო ყმა-მამულის გაზრდა და მწარმოებელი კლასისათვის სამეურნეო პირობების შექმნაც ევალდებოდა. ეპისკოპოსები ვალდებულნი იყვნენ საჭიროების შემთხვევაში თავიანთ სამწყსოში მოეხდინათ სმხედრო მობილიზაცია. საეპისკოპოსოებიდან გამოყვანილი ჯარი თავად-აზნაურებისაგან შედგებოდა.

XVI-XVIII სს-ში დასავლეთ საქართველოში საეპისკოპოსოების მართვა-გამგეობა თითქმის უცვლელად წარმოებდა. 1820-21 წლებში დასავლეთ საქართველოში გატარებული საეკლესიო რეფორმის შედეგად, მოიშალა იქ არსებული საეპისკოპოსოების მმართველობითი სისტემა და ქართული ეპარქიები რუსული ეკლესიის ყაიდაზე გადავიდა.

რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოები არა მარტო სასულიერო ცენტრებს, არამედ კულტურულ-საგანმანათლებლო კერებს წარმოადგენდა და მნიშვნელოვანი წვლილი შეჰქონდა ქართველი ერის ცხოვრებაში. ამ კათედრებზე, როგორც შედარებით დაცულ ადგილებში, თავს იყრიდა უამრავი განძი და სიწმინდე. აღნიშნული საეპისკოპოსოები დიდი ყმა-მამულის მფლობელებიც იყვნენ, რაც მათ ეკონომიკურ სიძლიერეზე აისახებოდა.

რაჭა-იმერეთის (გელათი, ხონი, ნიკორწმინდა) საეპისკოპოსოებში კარგად იყო გამართული მმართველობის სამეურნეო მექანიზმი. მეურნეობაში წამყვანი ადგილი მიწადმოქმედებას ეჭირა. განვითარებული იყო მევენახეობა და მეფუტკრეობაც. გელათის საეპისკოპოსოში წამყვანი დარგი იყო მელვინეობა. საგენათლოს კრებულში მელვინეთუხუცესსა და მელვინეს საპატიო ადგილი ეკავა. ხონის საეპისკოპოსოში მებარეშუშეობასაც მისდევდნენ, რასაც მოწმობს ხონის საყდრის საგადასახადო ნუსხებში დაფიქსირებული „საყაჭობო“ გადასახადი. აბრეშუმის ჭიას იმერეთში ყაჭს უწოდებდნენ. საყაჭობო გადასახადის არსებობა გვაფიქრებინებს, რომ ხონის სამწყსოში

მეაბრეშუმეობა იყო განვითარებული.

საეკლესიო გლეხი რომელიც ეკლესიის მიწაზე იჯდა, ვალდებული იყო თავისი შემოსავლის ნაწილი ეკლესიისთვის გაეღო. გლეხი ბეგარას ნატურით იხდიდა, თუმცა იყო ფულადი გადასახადებიც. სილატაკის ზღვარზე მყოფ გლეხებს, ეკლესია გადასახადებისაგან ათავისუფლებდა. ჩვენს ხელთ არსებული ზონისა და გელათის საყდრის საბეგრო ნუსხების მიხედვით, XVI ს-ში ამ საეპისკოპოსოების შემოსავალი ორჯერ აღემატებოდა XVII-XVIII სს-ში არსებულ შემოსავალს, რაც იმხანად (XVII-XVIII სს-ში) დასავლეთ საქართველოში ეკონომიკური კრიზისის მაჩვენებელია. წყაროთა სიმწირის გამო ჯერჯერობით ვერაფერს ვამბობთ ნიკორწმინდის სამწყსოს შემოსავლებზე. სავარაუდოდ ნიკორწმინდაშიც ანალოგიური ეკონომიკური სურათი იყო, მსგავსად ზონისა და გელათის საეპისკოპოსოებისა. იმერეთის სამეფოში რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგ, დღის წესრიგში დადგა აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) საკათალიკოსოში შემავალი საეპისკოპოსოების რუსული ეპარქიების ყაიდაზე მოწყობის საკითხი. 1817 წელს საქართველოს ეგზარქოსად მოვლინებულმა თეოფილაქტე რუსანოვმა დასავლეთ საქართველოში საეკლესიო რეფორმის გატარება დაიწყო. 1821 წლის ნოემბრის თვეში რეფორმის ძალით ოფიციალურად გაუქმდა რაჭა-იმერეთის ოთხივე საეპისკოპოსო კათედრა (ქუთაისი, გელათი, ზონი, ნიკორწმინდა) და იმერეთის ეპარქიაში გაერთიანდა. (თუმცა რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოები ფაქტობრივად 1820 წლის 4 მარტის შემდეგ უკვე გაუქმებული იყო). გაუქმდა ამ საეპისკოპოსოებში არსებული ტრადიციული სამეურნეო სისტემაც და საეკლესიო გლეხებზე ნატურით დაკისრებული გადასახადები, ფულადი გადასახადებით შეიცვალა. ყოველივე ამან საერთო ჯამში გადასახადების გარომავება გამოიწვია, ეს კი მძიმე ტვირთად დააწვა ისედაც სავალალო მდგომარეობაში მყოფ გლეხობას.

გელათის საეპისკოპოსო კათედრა უპირატესი იყო რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოთა შორის. გენათელი ეპისკოპოსები დიდი გავლენით სარგებლობდნენ იმერეთის სამეფო კარზე. XVI ს-ის 20-იან წლებში არსებობა შეწყვიტა გელათის აკადემიამ და შესაბამისად გაუქმდა მოძღვართ-მოძღვრის (აკადემიის რექტორის) ინსტიტუტი, რაც მძიმედ აისახა იმდროინდელ ქართულ

საგანმანათლებლო სისტემაზე. ასეთ რთულ ვითარებაში გელათის აკადემიის შემკვიდრება ახლადდარსებულმა გელათის საეპისკოპოსო კათედრამ ითავა, ხოლო მოძღვართ-მოძღვრის ფუნქცია გენათელმა ეპისკოპოსმა შეითავსა. ეს ფუნქცია გენათელ ეპისკოპოსებს შემდგომ ხანებშიც ჰქონდათ შეთავსებული.

გენათელი ეპისკოპოსები, საულიერო ცხოვრების გარდა, ჩართული იყვნენ პოლიტიკურ პროცესებში. მათ მოღვაწეობა უწყევდათ დიპლომატიურ სარბიელზეც. ამ მხრივ აღსანიშნავია ზაქარია ქვარიანის, იოსებ ბაგრატიონის ეფთვიმე შერვაშიძის და სხვათა დიპლომატიური საქმიანობანი. ჩვენს ნაშრომში დადგენილია ცხრამეტი გენათელი ეპისკოპოსის ვინაობა და მათი ქრონოლოგიური რიგი. აგრეთვე გამოკვლეულია გენათელების მრავალმხრივი მოღვაწეობა.

ქვეყნის განვითარების საქმეში მნიშვნელოვანი წვლილი შეჰქონდა ხონის საეპისკოპოსო კათედრას და იქ მოღვაწე ხონელ ეპისკოპოსებს. არსებული წყაროების მიხედვით ჩვენს მიერ დადგენილია XVI-XVIII საუკუნეებში მოღვაწე ცამეტი ხონელი ეპისკოპოსის ვინაობა და მათი ქრონოლოგიური რიგი. მათ შორის თავიანთი დვაწლით გამოირჩეოდნენ აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსი მალაქია, რომელსაც ამავე დროს ცაიშლობა, ჯუმათლობა და ხონელობა ჰქონდა შეთავსებული, ყოფილი მროველი და შემდგომში ხონელი იოსებ მანაბელი, აგრეთვე უკანასკნელი ხონელი ეპისკოპოსი ანტონ ჩიჯავაძე, რომელმაც ორმოცდაათ წელზე მეტი დაჰყო ხონის საეპისკოპოსო კათედრაზე და სხვანი. ანტონ ჩიჯავაძის სახელს უკავშირდება ხონში სამრევლო სკოლის ამოქმედება და ფიზიკური ნაკლის მქონე ბავშვებისათვის ას ადგილიანი საავადმყოფოს გახსნა.

რაჭის საერისთავოსა და მთელს იმერეთის სამეფოში დიდი პატივით სარგებლობდნენ ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსები. გერმანელი მოგზაურის გიულდენშტედტის გადმოცემით, ნიკორწმინდელების რეზიდენცია ყველაზე კარგად ნაგები შენობა იყო მთელს იმერეთში, რაც ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს ეკონომიკურ სიძლიერეზე მიუთითებს. ჩვენ დავადგინეთ თექვსმეტი ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსის ვინაობა და მათი ქრონოლოგიური რიგი. ნიკორწმინდელებს შორის თავიანთი დვაწლით გამოირჩეოდნენ სვიმონ ჩხეტიძე, (შემდგომში

აფხაზეთის კათალიკოსი), გერმანე და სოფრონიოს წულუკიძეები და სხვანი.

როგორც აღვნიშნეთ, რუსეთის ეკლესიას დაქვემდებარებულმა საქართველოს საეგზარქოსომ ეგზარქოსი თეოფილაქტე რუსანოვის თაოსნობით, 1819 წელს დასავლეთ საქართველოში საეკლესიო რეფორმის გატარება დაიწყო. რეფორმის ძალით უქმდებოდა დასავლეთ საქართველოში არსებული საეპისკოპოსოები, მათ შორის რაჭა-იმერეთის კათედრები და მსხვილ ეპარქიებში ერთიანდებოდა. ქართული საეკლესიო წეს-წყობილება რუსული ეკლესიის ყაიდაზე გადადიოდა. ამან სახალხო მღვლავრება გამოიწვია, რაც 1819-20 წლების აჯანყებაში გადაიზარდა. რუსეთის ხელისუფლებამ ამ აჯანყებას „საეკლესიო ბუნტი“ უწოდა. აჯანყება იმერეთიდან დაიწყო და თითქმის მთელს დასავლეთ საქართველოს მოედო. აჯანყებას სათავეში ედგნენ დოსითეოს ქუთათელი, ეფთვიმე გენათელი და ანტონ ხონელი. მათგან განსხვავებით ნიკორწმინდელმა სოფრონიოს წულუკიძემ რუსეთის ხელისუფლების მხარე დაიჭირა. 1820 წლის 3 მარტს (ზოგიერთი ცნობით 4 მარტს) საქართველოს მთავარმმართველის ალექსი ერმოლოვის ბრძანებით, აჯანყების სხვა ორგანიზატორებთან ერთად დაპატიმრეს დოსითეოს ქუთათელი და ეფთვიმე გენათელი. მსცოვანი მღვდელმთავრები რუსეთში გადაასახლეს. დოსითეოს ქუთათელი დაპატიმრების დროს მიყენებული ჭრილობებისგან გზაში გარდაიცვალა და ანანურში დაკრძალეს. ეფთვიმე გენათელმა რუსეთში ჩააღწია და 1822 წლის 21 აპრილს 76 წლის ასაკში ალექსანდრე სვირელის სახელობის მონასტერში აღესრულა. ხონის საეპისკოპოსოს მმართველობას ჩამოაცილეს ანტონ ჩიჯავაძეც. რუსეთის ხელისუფლებამ 1819-20 წლების აჯანყება სისხლში ჩაახშო. საეკლესიო რეფორმა დასავლეთ საქართველოში მაინც გატარდა, რომლის ძალითაც 1821 წლის ნოემბრის თვეში საბოლოოდ გაუქმდა რაჭა-იმერეთის ოთხივე საეპისკოპოსო კათედრა (ქუთაისი, გელათი, ხონი, ნიკორწმინდა) და იმერეთის ეპარქიაში გაერთიანდა. იმერეთის ეპარქიის მმართველობა უკანასკნელ ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსს სოფრონიოს წულუკიძეს ანდეს.

გელათის, ხონისა და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრებმა და იქ მოღვაწე ეპისკოპოსებმა სამი საუკუნის განმავლობაში მნიშვნელოვანი კვალი დატოვეს ქართველი ერის ისტორიაში.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

წყაროები

საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი

ფონდი 1448, საქმე - 883, 886, 894, 992, 995, 999, 1531, 1533, 1534, 2143, 2149, 2164, 2170, 2259, 2260, 3304, 3320, 3321, 3322, 3323, 3324, 3327, 4042.

საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

ფონდი - A D ხელნაწერი - 652, 793.

ფონდი -H ხელნაწერი - 2784.

ფონდი - HD ხელნაწერი - 298, 1573, 2171, 2257, 3166, 5686, 6733, 7883, 8041, 8452, 10143, 11208, 14514, 14050, 14982.

ფონდი - S D ხელნაწერი - 2895, 2901, 2905, 2976, 5237.

ქუთაისის ცენტრალური არქივი

1. ფონდი 21, საქმე - 5, 15.
2. ავალიშვილი 1967: ავალიშვილი გ. - „მეზავრობა თბილისიდან იერუსალიმამდე“ ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ელ. მეტრეველმა თბილისი 1967
3. ბატონიშვილი დავითი 1905: - „მასალები საქართველოს ისტორიისთვის“ - შეკრებილი ბატონიშვილის დავით გიორგის ძისა და მისი ძმებისა (1744 - 1840) ტფ. 1905
4. ბატონიშვილი ვახუშტი 1973: ბატონიშვილი ვახუშტი - „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ - ქართლის ცხოვრება ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით ტ. IV, თბილისი 1973
5. ბატონიშვილი იოანე 1948: ბატონიშვილი იოანე - „კალმასობა“ ტ. II, თბილისი 1948
6. ბაქრაძე 1987: ბაქრაძე დ. - „მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“ თბილისი 1987
7. ბერძენიშვილი 1940: ბერძენიშვილი ნ. - „დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან“ ტ. I, თბილისი 1940
8. ბერძენიშვილი 1953: ბერძენიშვილი ნ. - „დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან“ ტ. II, თბილისი 1953
9. ბოჭორიძე 1994: ბოჭორიძე გ. - „რაჭა - ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები“ თბილისი 1994
10. ბოჭორიძე 1995: ბოჭორიძე გ. - „იმერეთის ისტორიული ძეგლები“ თბილისი 1995
11. ბურჯანაძე 1958: ბურჯანაძე შ. - „ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია - ოდიშის სამთავროებისა“ თბილისი 1958
12. გეორგიკა 1952: გეორგიკა - ბიზანტიელი მწერლების ცნობები

- საქართველოს შესახებ - ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა ტ. IV, ნაკვეთი II, თბილისი 1952
13. გიულდენშტედტი 1962: გიულდენშტედტი „მოგზაურობა საქართველოში“ გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა ტ. I, თბილისი 1962
 14. დადიანი 1962: დადიანი ნ. - „ქართველთ ცხოვრება“ წიგნი გამოსცა შ. ბურჯანაძემ თბილისი 1962
 15. დიდი მოურავიანი 1851: დიდი მოურავიანი - თქმული სააკაძის იოსებ თფილელისაგან დამატებით სსუათა მისთა თხზულებათა - პლ. იოსელიანის წინასიტყვაობით თფილისი 1851
 16. თაყაიშვილი 1920: თაყაიშვილი ე. - „ხელმწიფის კარის გარიგება“ - ქართული ძეგლები ტფილისი 1920
 17. თაყაიშვილი 1913-14: თაყაიშვილი ე. - „ხონის ეკლესია და მისი სიძველენი“ - ძეგლი საქართველო ტფილისი 1913 - 14
 18. თაყაიშვილი 1939: თაყაიშვილი ე. - „მეფეთა და კათალიკოზთა სულთა მატთანე ნიკორწმინდის ხელნაწერში“ პარიზი 1939
 19. თაყაიშვილი 1920: თაყაიშვილი ე. - „საქართველოს სიძველენი“ ტ. I, ტფილისი 1920
 20. თაყაიშვილი 1963: თაყაიშვილი ე. - „არქეოლოგიური მოგზაურობა რაჭაში“ თბილისი 1963
 21. იეველი 1969: იეველი ა. - „1650 - 1652 წწ. იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა“ რუსული ტექსტი, ხელნაწერების მიმოხილვით და ქართული თარგმანით გამოსაცემად მოამზადა ი. ცნცაძემ თბილისი 1969
 22. ივერია 1891: გაზეთი „ივერია“ - ე. თაყაიშვილი „სიგელი თოფურიძეთა“ ნომ. 213, ტფილისი 1891
 23. იოსელიანი 1936: იოსელიანი პ. „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“ თბილისი 1936
 24. კაკაბაძე 1912ა: კაკაბაძე ს. - „სჯულმდებელი ბაგრატი კურაპალატი“ ტფილისი 1912
 25. კაკაბაძე 1912ბ: კაკაბაძე ს. „ვახტანგ უცნობი მე - 15 საუკუნის აფხაზ - იმერეთის მეფეთაგანი და მისი შემკვიდრე მეფე გიორგი“ ტფილისი 1912
 26. კაკაბაძე 1913ა: კაკაბაძე ს. - „სამართალი კათალიკოზისა და მისი შედგენის დრო“ ტფილისი 1913
 27. კაკაბაძე 1913ბ: კაკაბაძე ს. - „ხონის საყდრის დავთარი“ ტფილისი 1913
 28. კაკაბაძე 1913გ: კაკაბაძე ს. - „საეკლესიო რეფორმებისთვის სოლომონ პირველის დროს“ ტფილისი 1913
 29. კაკაბაძე 1913დ: კაკაბაძე ს. - „მცნებაი სარჯულო“ ტფილისი 1913
 30. კაკაბაძე 1914ა: კაკაბაძე ს. - „აფხაზეთის საკათალიკოსო გლეხების

- დიდი დავთარი“ ტფილისი 1914
31. კაკაბაძე 1914ბ: კაკაბაძე ს. - „წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისთვის“ წ. 1, ტფილისი 1914
 32. კაკაბაძე 1921ა: კაკაბაძე ს. - „დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები“ წ. 1, ტფილისი 1921
 33. კაკაბაძე 1921ბ: კაკაბაძე ს. - „დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები“ წ. 2, ტფილისი 1921
 34. კაკაბაძე 1922: კაკაბაძე ს. - „საქართველოს ისტორია, ახალი საუკუნეების ეპოქა“ (1500 - 1810) ტფილისი 1922
 35. კაკაბაძე 1926: კაკაბაძე ს. - „ფარსადან გიორგიჯანიძის ისტორია“ ტფილისი 1926
 36. კაკაბაძე 1956: კაკაბაძე ს. - „იმერეთის სამეფოს გაუქმება“ თბილისი 1956
 37. კასტელი 1976: კასტელი კრისტოფორო - „ცნობები და ალბომი საქართველოს შესახებ“ ტექსტი გაშიფრა, თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ბ. გიორგაძემ თბილისი 1976
 38. ლომსაძე 1979: ლომსაძე შ. - „გვიან შუასაუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან, ახალციხური ქრონიკები (იოვანე ხუცესის დღიურ - წერილები) თბილისი 1979
 39. ოდიშელი 1968: ოდიშელი ჯ. - „მცირე ქრონიკები“ (კინკლოსების ისტორიული მინაწერები) თბილისი 1968
 40. ორბელიანი სულხან-საბა 1991: ორბელიანი სულხან - საბა - „ლექსიკონი ქართული“ ავტობიოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ი. აბულაძემ ტ. I, თბილისი 1991
 41. ორბელიანი სულხან-საბა 1993: ორბელიანი სულხან - საბა - „ლექსიკონი ქართული“ ავტობიოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის მსაძიებელი დაურთო ი. აბულაძემ ტ. II, თბილისი 1993
 42. ორბელიანი პაპუნა 1981: ორბელიანი პაპუნა „ამბავნი ქართლისანი“ - ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ელენე ცაგარეიშვილმა თბილისი 1981
 43. ჟორდანი 1897: „ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა - შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ“ წ. 2, ტფილისი 1897
 44. ჟორდანი 1967: „ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა - შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ“ - წიგნი გამოსაცემად მოამზადეს გ. ჟორდანიამ და შ. ხანთიძემ წ. 3, თბილისი 1967
 45. საისტორიო კრებული 1928: საისტორიო კრებული - კაკაბაძე ს. „მასალები დასავლეთ საქართველოს სოციალურ - ეკონომიური ისტორიისათვის“ წ. 1, ტფილისი 1928
 46. საისტორიო მოამბე 1924: კაკაბაძე ს. - „სასისხლო სიგელების

- შესახებ“ - საისტორიო მოამბე წ. II, ტფილისი 1924
47. საისტორიო მოამბე 1925: კაკაბაძე ს. - „იმერეთის სახელმწიფოებრივი მდგომარეობის შესახებ მე - 17 საუკუნეში“ - საისტორიო მოამბე წ. I, ტფილისი 1925
 48. სოლომონ მეფე და როსტომ ერისთავი 1936: „სოლომონ მეფე და როსტომ ერისთავი“ - ისტორიული ნარკვევი თბილისი 1936
 49. ტოლოჩანოვი 1970: ტოლოჩანოვი ნ. - „იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა 1650 - 1652 წლებში. რუსული ტექსტი ქართული თარგმანით და ხელნაწერების მიმოხილვით გამოცემად მოამზადა ი. ცინცაძემ თბილისი 1970
 50. ფურცელაძე 1890: ფურცელაძე დ. - „ანტონ II- ის ანდერძი“ ტფილისი 1890
 51. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა (A) 1954: საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერები (A კოლექცია) ტ. IV, თბილისი 1954
 52. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა (A) 1973: ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის (A) კოლექციისა - შეადგინეს და დასაბეჭდად მოამზადეს თ. ბრეგვაძემ, მ. ჭავჭავაძემ და ლ. ქუთათელაძემ, ელ. მეტრეველის რედაქციით ტ. I, განაკვეთი I, თბილისი 1973
 53. ქართლის ცხოვრება 2008: „ქართლის ცხოვრება“ - მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი თბილისი 2008
 54. ქ.ს.დ. 1970: „ქართული სამართლის ძეგლები“ - ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ ტ. III, თბილისი 1970
 55. ქ.ს.დ. 1972: „ქართული სამართლის ძეგლები“ - ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ ტ. IV, თბილისი 1972
 56. ქ.ს.დ. 1974: „ქართული სამართლის ძეგლები“ - ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ ტ. V, თბილისი 1974
 57. ყაუჩიშვილი 1959: „ქართლის ცხოვრება“ - ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუჩიშვილის მიერ ტ. II, თბილისი 1959
 58. შარდენი 1975: ჟან შარდენი - „მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში“ (ცნობები საქართველოს შესახებ) ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მ. მგალობლიშვილმა თბილისი 1975
 59. პარიზის ქრონიკა 1980: „ცხოვრება საქართველოსა“ (პარიზის ქრონიკა) ტექსტი გამოცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. ალასანიამ - ქართული საისტორიო მწერლობის ძეგლები ტ. II, თბილისი 1980
 60. Акты... 1874: „Акты Кавказскою археографическою

- комиссию“ Т. VI, Тф. 1874
61. Броссе 1861: Броссе „переписка Грузинских цареи с Россиискими государями от 1659г по 1770г“ спб 1861
 62. Броссе 1843: броссе - „о религиозномъ и политическомъ состоянии грузии до XVII века“ - Журналъ Министерства народнаго просвищения XL (12) отдел II, Санкт-петербург 1843
 63. Натроев 1909: Натроев А. „Иверский монастырь на афонъвъ турции на одномъ изъ выступовъ Халкидонскаго полуострова“ Тф. 1909
 64. Махарадзе 1942: Махарадзе Н. „Восстание в имеретии - 1819-1820 гг.“ - მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის ნაკვეთი III, თბილისი 1942
 65. История Грузинской иерархии 1826: „История Грузинской иерархии“ Мос. 1826
 66. Пурцеладзе 1881: Пурцеладзе Д., „Грузинские церковные гуджари „(грамоты)“ Тф. 1881
 67. Иоселиани 1843: Иоселиани Пл., „Краткая история Грузинской церкви“ Пет. 1843
 68. Хаханов 1901: Хаханов А. „Очерки по истории Грузинской словесности“ Мос. 1901

ლიტერატურა:

69. ალადაშვილი 1957: ალადაშვილი ნ. - „ნიკორწმინდის რელიეფები“ თბილისი 1957
70. ანთელავა 1990: ანთელავა ი. - „ლევან II დადიანი“ თბილისი 1990
71. ასათიანი 1973: ასათიანი ნ. „მასალები XVII ს - ის საქართველოს ისტორიისათვის“ თბილისი 1973
72. ბერიძე 1959: ბერიძე ვ. - „ნიკორწმინდა“ თბილისი 1959
73. ბერძენიშვილი 1966: ბერძენიშვილი ნ. - „საქართველოს ისტორიის საკითხები“ ტ. III, თბილისი 1966
74. ბერძენიშვილი 1971: ბერძენიშვილი ნ. - „საქართველოს ისტორიის საკითხები“ ტ. V, თბილისი 1971
75. ბერძენიშვილი 1979: ბერძენიშვილი მ. - „XI ს - ის ქართული საისტორიო წყაროები საქართველოს სოციალურ - ეკონომიკური ისტორიის შესახებ - ნიკორწმინდის დაწერილი“ თბილისი 1979
76. გაბისონია 2006: გაბისონია პ. - „ქუთაისის საეპისკოპოსოს ისტორია“ დისერტაცია D - 6249 თბილისი 2006
77. გაბისონია 2006: გაბისონია პ. - „ქუთაისის საეპისკოპოსოს ისტორია“ ავტორეფერატი თბილისი 2006
78. გაბისონია 2008: გაბისონია პ. - „გელათის საეპისკოპოსოს

- დაარსების თარიღისათვის“ - ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები თბილისი 2008
79. გაფრინდაშვილი 2008: გაფრინდაშვილი ბ. - „გაენათელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი“ - ჟურნალი ქართველოლოგია ნომ. 3, თბილისი 2008
 80. გელათური ხელნაწერები 2012: გელათური ხელნაწერები თბილისი 2012
 81. გოგოლაძე 1971: გოგოლაძე დ. - „საქართველოს სოციალურ-ეკონომიური განვითარება გვიანფეოდალურ ხანაში (საადგილმამულო ურთიერთობა) 1800 - 1864 წწ. თბილისი 1971
 82. გოგსაძე 1948: გოგსაძე მ. - „ნარკვევები გელათის ძეგლის ისტორიიდან“ თბილისი 1948
 83. გვილაძე 1991: გვილაძე ვ. - „ქართული ეკლესიის სადავებთან“ თბილისი 1991
 84. გუგუშვილი 2003: გუგუშვილი გ. - „ნიკორწმინდის ეპარქია“ - ჟურნალი ორნატი თბილისი 2003
 85. გურგენიძე: გურგენიძე ნ. - „მაწვეველ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი“ ხელნაწერის უფლებით
 86. დიასამიძე 1999: დიასამიძე ბ. - „ქრისტიანობა დასავლეთ საქართველოში I - X სს - ში“ ავტორეფერატი თბილისი 1999
 87. ვაჭრიძე პ. 1977: ვაჭრიძე პ. - „ქალაქ წულუკიძის ისტორიიდან“ თბილისი 1977
 88. ვაჭრიძე პ. 2000: ვაჭრიძე პ. - „ხონის სამასწავლებლო სემინარია“ თბილისი 2000
 89. ვაჭრიძე გ. 1999: ვაჭრიძე გ. - „იმერეთის დროებითი მმართველობა“ ქუთაისი 1999
 90. ზაქარაია 1956: ზაქარაია პ. - „ცაიშის ხუროთმოძღვრული ძეგლები“ თბილისი 1956
 91. თამარაშვილი 1902: თამარაშვილი მ. - „ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის“ ტფილისი 1902
 92. ისტორიული დოკუმენტების კატალოგი 1964: ისტორიული დოკუმენტების კატალოგი - კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი - შეადგინეს: თ. ენუქიძემ, რ. პატარიძემ, ნ. შოშიაშვილმა და გ. ჯანდიერმა ფონდი H D ტ. I, თბილისი 1964
 93. კაკულია 1997: კაკულია ჯ. - „საქართველოს ისტორიის ახალი აღქმა“ წ. II, თბილისი 1997
 94. კალანდია 2004: კალანდია გ. - „ოდისის საეპისკოპოსოები“ თბილისი 2004
 95. კარბელაშვილი 1900: კარბელაშვილი პ. - „იერარქია საქართველოს ეკლესიისა“ (კათალიკოსნი და მღვდელთ - მთავარნი) ტფილისი 1900
 96. კარბელაშვილი 1892: კარბელაშვილი პ.(ცხვილოელი) - „გაენათელნი 1529 - 1821“ - ჟურნალი მწყემსი ნომ. 22, 1892
 97. კეზევაძე 2000: კეზევაძე მ. - „არქივისეპისკოპოსი სოფრონი შემწე

- სტამბისა“ - გაზეთი მწიგნობარი ქუთაისი 2000
98. კ ლ ი ო 15, 2002: კ ლ ი ო 15 (საისტორიო ალმანახი) - საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, - ქორიძე თ. „XI- XVI საუკუნეების აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსთა ქრონოლოგია“ თბილისი 2002
 99. ლომინაძე 1955: ლომინაძე ბ. - „გელათი“ თბილისი 1955
 100. ლომინაძე 1959: ლომინაძე ბ. - „გელათი“ - დამატება თბილისი 1959
 101. ლომინაძე 1966: ლომინაძე ბ. - „ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან“ ტ. I, თბილისი 1966
 102. ლომინაძე 1997: ლომინაძე ბ. - „გედონ გენათელი“ - ენციკლოპედია „საქართველო“ თბილისი 1997
 103. ლომინაძე 1954: ლომინაძე ბ. - „მასალები დასავლეთ საქართველოს XVII - XVIII საუკუნეთა ქრონოლოგიისთვის“ - მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისთვის თბილისი 1954
 104. მამულია 1992: მამულია გ. - „ქართლის ეკლესია V- VI საუკუნეებში“ თბილისი 1992
 105. მელიქიშვილი 2007: მელიქიშვილი დ. - „კიდევ ერთხელ სახელწოდება გელათის წარმომავლობის შესახებ“ - გელათი 900 - სამეცნიერო კონფერენციის მასალები თბილისი 2007
 106. მემფისაშვილი 1965: მემფისაშვილი რ. - „გელათი“ თბილისი 1965
 107. მემფისაშვილი... 1982: მემფისაშვილი რ, ვირსალაძე თ. - „გელათი, არქიტექტურა, მოზაიკა, ფრესკები“ თბილისი 1982
 108. მესხი 2011: მესხი თ. - „ზონისა და სამთავისის ეკლესიათა ფრესკების არაბული წარწერების წარმომავლობისათვის“ - ბიზანტიოლოგია საქართველოში თბილისი 2011
 109. მეტრეველი 2006: მეტრეველი რ. - „გელათი, მეორე იერუსალიმი და ახალი ათინა“ თბილისი 2006
 110. მეტრეველი 2010: მეტრეველი რ. - „საქართველოს მეფეები და პატრიარქები“ თბილისი 2010
 111. მეტრეველი 2012: მეტრეველი რ. - „შტრიხები XVII საუკუნის მე - 2 ნახევრის იმერეთის ისტორიიდან“ - კრებული „მშვენიერების ძიებაში“ თბილისი 2012
 112. მეტრეველი 2013: მეტრეველი რ. - „რაჭა“ თბილისი 2013
 113. ქ. ი. მ. შრომები 2006: კეკელია ი, სანაია ა. - „...და უწოდა სასუფევლს გენათი,“ გაფრინდაშვილი ბ., კეკელია ი. - „გენათელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი“ - ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის შრომები კრებული - XVI ქუთაისი 2006
 114. ქ. ი. მ. შრომები 2008: მურუსიძე მ. „ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი,“რობაქიძე მ., კუპრაშვილი ს. „იოსებ გენათელი დიპლომატიურ სარბიელზე“ - ქუთაისის სახელმწიფო

- ისტორიული მუზეუმის შრომები კრებული - XVIII ქუთაისი 2008
115. მუსხელიშვილი 1980: მუსხელიშვილი დ. - „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები“ ტ. II, თბილისი 1980
 116. მჭედლიძე... 2008: მჭედლიძე გ, კეზევაძე მ. - „ქუთაის - გაენათის ეპარქია“ ქუთაისი 2008
 117. ნიკოლაიშვილი 1982: ნიკოლაიშვილი მ. - „გელათი“ თბილისი 1982
 118. ნარკვევები 1973ა: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები ტ. II, თბილისი 1973
 119. ნარკვევები 1979: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები ტ. III, თბილისი 1979
 120. ნარკვევები 1973ბ: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები ტ. IV, თბილისი 1973
 121. პაიჭაძე 1970: პაიჭაძე გ. - „მასალები რუსეთ - საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის“ (1660 - 1685) - საისტორიო მოამბე ნომ. 23 - 24, თბილისი 1970
 122. ჟღენტა 2014: ჟღენტა ნ. - „ძმუისის წმიდა გიორგის ხატის წარწერაში მოხსენიებული მელქისედეკ იშხნელის იდენტიფიკაციისათვის: მელქისედეკ საყვარელიძე - უცნობი იშხნელი ეპისკოპოსი?“ - III საერთაშორისო კონფერენცია- ტაო-კლარჯეთი-მოხსენებათა თეზისები თბილისი 2014
 123. რეხვიაშვილი 1989: რეხვიაშვილი მ. - „იმერეთის სამეფო“ (1462-1810) თბილისი 1989
 124. საყვარელიძე 1987: საყვარელიძე თ. „XIV - XIX სს - ის ქართული ოქრომჭედლობა“ თბილისი 1987
 125. სოსელია 1973: სოსელია ო. - „ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ - პოლიტიკური ისტორიიდან“ (სათავადოები) ტ. I, თბილისი 1973
 126. სოსელია 1980: სოსელია ო. - „ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ - პოლიტიკური ისტორიიდან“ (სათავადოები) ტ. II, თბილისი 1980
 127. სოსელია 1990: სოსელია ო. - „ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ - პოლიტიკური ისტორიიდან“ (სათავადოები) ტ. III, თბილისი 1990
 128. ტივაძე 1977: ტივაძე თ. - „საქართველო და რუსეთ - ირანის პოლიტიკური ურთიერთობა XVII საუკუნის მეორე ნახევარში“ თბილისი 1977
 129. ტულუში 1988: ტულუში ა. - „ჭყონდიდელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიის გარკვევისათვის“ (XVII-XVIII სს.) - კრებული „ვერისი“ თბილისი 1988
 130. ტყემელაშვილი 2007: ტყემელაშვილი ლ. - „გელათი, მეორე იერუსალიმი, სხვა ათინა“ ქუთაისი 2007

131. ტყეშელაშვილი 2005: ტყეშელაშვილი ლ. - „საქართველოს მოწამე მღვდელმთავარნი დოსითეოსი და ეფთვიმე - 1820 წ.“ ქუთაისი 2005
132. ფაილოძე 1997: ფაილოძე ა. - „მატიანე ხონისა“ წ. 1, ქუთაისი 1997
133. ფაილოძე 2003: ფაილოძე ა. - „მატიანე ხონისა“ წ. 2, ბათუმი 2003
134. ქავთარია 1965: ქავთარია მ. - „დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლა“ თბილისი 1965
135. ქართველიშვილი 2006: ქართველიშვილი თ. - „გურიის საეპისკოპოსოები“ თბილისი 2006
136. ქორიძე 2000: ქორიძე თ. - „აფხაზეთის კათოლიკოსები და კათოლიკოს პატრიარქები“ - წიგნში „საქართველოს კათოლიკოს - პატრიარქები“ რედაქტორი რ. მეტრეველი თბილისი 2000
137. ქორიძე 2003: ქორიძე თ. - „აფხაზეთის საკათალიკოსოს ისტორია“ ავტორეფერატი თბილისი 2003
138. ლამბაშიძე 1888: ლამბაშიძე დ. - „გაენათის მონასტერი“ ქუთაისი 1888
139. ყაუხჩიშვილი 1948: ყაუხჩიშვილი ს. - „გელთის აკადემია“ თბილისი 1948
140. ჩაკვეტაძე 1958: ჩაკვეტაძე ვ. - „გელათის აკადემია“ თბილისი 1958
141. ცინცაძე 2010: ცინცაძე კ. - „ისტორიული ცნობა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ“ - მწიგნობრობა ქართული ტ. 10, თბილისი 2010
142. ხუსკივაძე 1990: ხუსკივაძე თ. - „იმერეთის მეფე სოლომონ II“ ქუთაისი 1990
143. ხელაია 2011: ხელაია ა. „მოგზაურობა რაჭა-ლეჩხუმში“ - მწიგნობრობა ქართული ტ. 12, თბ. 2011
144. ხუციშვილი 2007: ხუციშვილი ნ. - „იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის მიწათმფლობელობა საქართველოში“ თბილისი 2007
145. ჯავახიშვილი 1984: ჯავახიშვილი ივ. „ქართული სამართლის ისტორია“ - თხზულებანი თორმეტ ტომად ტ. VII, თბილისი 1984
146. ჯავახიშვილი 1977: ჯავახიშვილი ივ. - „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლაც“ - თხზულებანი თორმეტ ტომად ტ. VIII, თბილისი 1977
147. ჯაფარიძე 1996: ჯაფარიძეა. - „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია ტ. I, თბილისი 1996
148. ჯოჯუა 2002: ჯოჯუა თ. - „XII საუკუნის გარეჯული კრებულის ერთი მინაწერი და აფხაზეთის უცნობი კათალიკოსი ბართლომე“ - საქართველოს სიძველენი თბილისი 2002